

STŘEDOŠKOLSKÁ ODBORNÁ ČINNOST

39. ročník

Obor č. 16 – historie

Mezi tradicí a úplnou sekularizací

Pohled do historie židovského triviálního školství
v 18. a 19. století na příkladu židovských škol v Jičíně,
Hořicích, Novém Bydžově, Turnově a Mladé Boleslavi

Autor: Anna Sedláčková

Škola: Lepařovo gymnázium Jičín

Kraj: Královéhradecký

Odborný konzultant: PhDr. Eva Bílková, Mgr. Terezie Dubinová, Ph.D

Jičín, březen 2017

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem svou práci SOČ vypracovala samostatně a použila jsem pouze podklady (prameny, literaturu, internetové zdroje atd.) uvedené v příloženém seznamu.

Dále prohlašuji, že tištěná verze a elektronická verze soutěžní práce SOČ jsou shodné. Nemám závažný důvod proti zpřístupňování této práce v souladu se zákonem č. 121/2000 Sb., o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon) v platném znění.

V Jičíně dne.....

Podpis:

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala několika lidem, bez kterých by tato práce nemohla vzniknout. V první řadě děkuji svým drahým konzultantkám – archivářce a historičce PhDr. Evě Bílkové a hebraistce Mgr. Terezii Dubinové, Ph.D. za jejich čas, ochotu a podporu. Velký dík také patří institucím – Státnímu okresnímu archivu Jičín a Archivu židovského muzea v Praze za individuální přístup a vytvoření příjemného badatelského prostředí. Za takřka bezmeznou shovívavost patří dík mé škole, Lepařovu gymnáziu. Jmenovitě pak děkuji profesorkám českého jazyka Mgr. Haně Hendrychové a Mgr. Dagmar Gottliebové za jazykovou korekci textu a profesoru matematiky RNDr. Zdeňku Mádlemu za pomoc a podporu rozličného charakteru. V neposlední řadě bych chtěla poděkovat mé rodině a kamarádce Štěpánce Grunové, a to především za jejich trpělivost.

Anotace

Předložená studie *Mezi tradicí a úplnou sekularizací* se zabývá problematikou židovského triviálního školství, a to na příkladu vybraných židovských obcí východních a středních Čech. Práce je založena na archivním bádání v různých typech fondů, jejichž proveniencí jsou buď židovské obce, soukromé osoby či státní aparát. Stať je rozdělena do čtrnácti kapitol a dílčích podkapitol. V první řadě čtenáře seznamujeme s židovskou kulturou, historií zkoumaných židovských obcí a ve zkratce se snažíme shrnout vývoj židovského školství na českém území. V pořadí pátou kapitolou je kapitola zabývající se aspekty přechodu židovských komunit od tradičního pokoutního vzdělávání ke státem řízenému systému soukromých židovských škol. Obsahem dalších kapitol je učitel a jeho postavení v komunitě. Za základ považujeme demografickou a kvantifikační sondu, kterou jsme doplnili o další hlediska života učitele v komunitě, a sice rodinná, sociální a duchovní. V následující kapitole pojednáváme o školním patronátu a dalších formách financování škol. Kapitola nesoucí název *Židovská škola (ne)všedních dnů* se zabývá běžnými školními záležitostmi, které nám významně napomáhají rekonstruovat stav židovského školství 18. a 19. století. Způsoby a postupné proměny administrativní správy škol se pak staly předmětem deváté kapitoly. Reflexi názorů majority na soukromé židovské školství jsme zahrnuli do další kapitoly s názvem *Obraz židovské školy v regionálním tisku*. Za doplňující kapitoly považujeme drobné statě pojednávající o působení židů ve veřejných obecných a středních školách. Studii zakončujeme pojednáním o příčinách, průběhu a důsledcích rozpadu sítě židovských konfesionálních škol.

Klíčová slova: židovské triviální školství, vyučování, konec 18. století, 19. století, učitel, žák, každodennost, východní a střední Čechy, český nacionalismus, pokoutní školy, tradice, sekularizace, nadační a donační činnost.

Annotation

The presented study “*Between tradition and the complete secularization*” deals with trivial Jewish education on the example of the selected Jewish communities in eastern Bohemia. The work is based on archival research in various types of funds whose provenance is Jewish community, private individuals or state administration. The article is divided into fourteen chapters and sub-chapters. At first, it familiarizes readers with Jewish culture, the history of the surveyed Jewish communities and, in a nutshell, we try to summarize the development of Jewish education on the Czech territory. In the order given the fifth chapter is a chapter dealing with the aspects of Jewish community transition from traditional backdoor education to the state-controlled system of private Jewish schools. The content of the other chapters is the teacher and their position in the community. As the basis we consider the demographic and quantification probe, which was supplemented by other aspects of the teacher’s life in the community, namely the family, social and spiritual aspects. In the following section, we discuss school patronage and other forms of financing schools. The chapter bearing the name “*Jewish school of (extra)ordinary days*” deals with common school issues which contribute significantly to the restoration of the state of Jewish education in the 18th and 19th centuries. The ways and gradual transformation of administration of schools has become the subject of the ninth chapter. The reflection of the majority opinion on private Jewish schools has been included in another chapter titled “*The image of a Jewish school in the regional media*”. As additional chapters we consider minor articles dealing with the influence of Jews in public elementary and secondary schools. The study is concluded with an essay on the causes, course and consequences of the collapse of the Jewish confessional schools network.

Keywords: Jewish trivial Education, teaching, late 18th century, 19th century, teacher, student, everyday life, East and Central Bohemia, Czech nationalism, underhanded schools, tradition, secularization, foundation a donation activities.

Obsah

Úvod.....	8
1. Metody práce, prameny a literatura	11
1. 1 Metodika výzkumu	11
1. 2 Prameny	11
1. 3 Literatura.....	21
2. Dítě v židovské kultuře	24
2. 1 Narození a cesta do dospělosti.....	24
2. 2 Dítě na židovském hřbitově	27
3. Obecný nástin vývoje židovského školství.....	28
4. Stručné představení zkoumaných židovských obcí	37
4. 1 Jičín.....	37
4. 2 Nový Bydžov	39
4. 3 Turnov.....	41
4. 4 Hořice.....	42
4. 5 Mladá Boleslav	43
5. Cesta od tradičního způsobu výuky k sekularizovanější podobě	46
6. Postavení učitele v komunitě	60
6. 1 Písemné doklady o učitelích působících v komunitách do poloviny 19. století.....	60
6. 2 Sociální podmínky učitelského života	66
6. 3 Učitel jako konkrétní	72
6. 3. 1 Hoříčtí učitelé	74
6. 3. 2 Novobydžovští učitelé	76
6. 3. 3 Jičínští učitelé	77
6. 4 Finanční ohodnocení učitelů	80
6. 5 Posmrtné uctívání židovských učitelů	81
7. Školní patronát, financování a hospodaření škol	84
7. 1 Nadační a donační činnost	88
7. 2 Platba školného	93
8. Židovská škola (ne)všedních dnů	96
8. 1 Život před i za školní katedrou	96
8. 2 Školní budovy	116
9. Židovské školy v Jičíně, Hořicích a Mladé Boleslavi z pohledu statistiky	121

9. 1 Židovská škola v Hořicích	121
9. 2 Židovská škola v Jičíně.....	123
9. 3 Židovské učiliště v Mladé Boleslavi.....	125
10. Školské orgány.....	126
10. 1 Donace školských podpůrných spolků	131
11. Obraz židovské školy v regionálním tisku.....	133
12. Židé v obecných veřejných školách.....	141
13. Židé ve středních školách	145
14. Postupný zánik škol v regionu	151
14. 1 Nový Bydžov	152
14. 2 Hořice.....	155
14. 3 Jičín.....	156
14. 4 Turnov.....	157
14. 5 Zánik škol zachycený v regionálních periodikách.....	159
Závěr	163
Soupis použitých pramenů a literatury	166
Seznam příloh	174
Seznam zkratk	178

Úvod

Historie židovského triviálního školství stála až do roku 2016, kdy na toto téma vznikla první diplomová práce, na úplném okraji zájmu badatelů a zároveň ve stínu jiných v poslední době značně popularizovaných témat. Právě nedostatek sekundárních pramenů pro nás znamenal do jisté míry hendikep, do jisté míry prostor pro objevy a vlastní výzkumné závěry. Vzhledem k charakteru pramenné základny jsme si vědomi, že naše práce mnohdy nabývá rázu ryze regionálně popisného a její slibovaný syntetický charakter se vytrácí.

K zájmu o židovské triviální školství mě přivedla zvědavost. Není téměř dne, kdy bych neprocházela jičínskou Židovskou ulicí a nekochala se zdárně restaurovanou synagogou a Židovskou 100, jak se mezi místními přezdívá domu, ve kterém ještě před druhou světovou válkou měla sídlo židovská obec a více než před sto lety zde ve školních škamnách sedávaly děti. I přestože se dům díky své nedávné rekonstrukci opět dostal do centra kulturního dění a Jičínští sem každý čtvrteční večer mají možnost přijít za zábavou, poučením či diskusí, o jeho minulosti se i navzdory tomu ví pramálo. Právě tato skutečnost, naše nevědomost, se stala prvotním impulzem pro sepsání této práce. Původně jsme zamýšleli zmapovat historický vývoj pouze dvou židovských škol, a to v Jičíně a nedalekých Hořicích. Časem jsem však badatelský záměr podstatně rozšířila o další lokality regionu, a sice o Nový Bydžov, Turnov a Mladou Boleslav. Díky většímu vzorku škol se nám zvyšuje pravděpodobnost vytvořit ucelenější a kompaktnější obraz vývojových tendencí židovského školství v časovém horizontu více než jednoho století.

Tradice, sekularizace a tendence. Jedná se právě o tři slova s nejčtetnějším výskytem v našich statích. Tyto výrazy jako by nám byly zaklínadlem. Ne že bychom neuměli jejich význam postihnout jinými výrazovými prostředky, ale v jejich definovatelnosti spatřujeme záruku jednoznačnosti naší výpovědi. Již samotný název práce prozrazuje, že se budeme pohybovat v době, která byla utvářena a ve své podstatě i poháněna, alespoň v židovském prostředí, soubojem mezi tradiční ortodoxií a snahami o zesvětštění židovských komunit. Ač školství ve všech historických epochách vystupuje spíše jako tradicionalistická instituce, tento pomyslný souboj zanechal na specifickém charakteru jeho vývoje nesmazatelnou stopu.

Cílem celého výzkumu je vytvořit hrubý obrys vývojových tendencí spjatých s židovským triviálním školstvím. Za zlomový okamžik považujeme období osvícenecké vlády

Josefa II. a jeho reformní snahy o reorganizaci života židovských komunit, v jejichž čele bezpochyby stály úpravy na poli školském. Rádi bychom se více zaměřili i na období předjosefínské, v cestě nám však stojí značná torzovitost a často i úplná absence potřebných pramenů.

Jak židovské komunity reagovaly na reformy Josefa II.? Jak velké byly snahy udržet síť tradičních židovských škol? Jak vypadal běžný školní den žáka a učitele? Jaké postavení zaujímal učitel v komunitě? Jaké byly životní podmínky učitelů koncem 18. a v 19. století? Kdo zajišťoval a financoval židovské školství? Jak na židovskou školu pohlížela majoritní část obyvatelstva? Co bylo příčinou zániku židovských škol a co s sebou jejich zánik přinesl?

Text práce zahajujeme kapitolou *Dítě v židovské kultuře*, ve které se snažíme představit způsoby vnímání dítěte v komunitě, a to skrze tři vybrané životní rituály, jakými je narození, vstup do dospělosti (bar či bat micva) a smrt. Následuje kapitola syntetického charakteru, která má čtenáři poskytnout základní historické reálie k tématu a usnadnit mu tak orientaci v nadcházejících kapitolách. Za účelem zachování jistého historického kontextu jsme do práce začlenili také stručnou faktografickou stat' o historii jednotlivých námi zkoumaných židovských obcí. Prakticky vzato první, ve skutečnosti pátou kapitolou, je kapitola nesoucí název *Cesta od tradičního způsobu výuky k sekularizovanější podobě*. Čtenář se zde může dozvědět podrobnější informace o počátcích státem řízených židovských škol a zmatcích, který vnesly jak do života rodičů a žáků, tak do podniku soukromých učitelů. V kapitole *Postavení učitele v komunitě* se na několika stranách zabýváme rozličnými aspekty, které s sebou nesl učitelský úřad v proměnách staletí. V prvé řadě se na základě studia matričních záznamů a jiných pramenů evidenční povahy snažíme podchytit četnost a demografii učitelů ve vybraných komunitách. Dále hovoříme o jejich absolvovaném vzdělání, metodách výuky, rodinném a sociálním zázemí, finančním ohodnocení a duchovním rozměru pro komunitu. V následující kapitole pojednáváme o způsobech financování škol, donační a jiné podpůrné činnosti v jejich prospěch. Kapitola nesoucí název *Židovská škola (ne)všedních dnů* má velmi široký záběr a odpovídá nám na mnohé otázky, co se týče učebních osnov, školního řádu, průběhu školních slavností a náboženských svátků, klasifikace a technického vybavení škol. Statistická analýza třídních a matričních knih vybraných škol nám umožňuje na vývoj školství v druhé polovině 19. století nahlédnout z exaktního úhlu pohledu. Způsoby a postupné proměny administrativní správy škol se pak staly předmětem deváté kapitoly. Reflexi názorů

majority na soukromé židovské školství jsme zahrnuli do další kapitoly s názvem *Obraz židovské školy v regionálním tisku*. Naše poznatky o způsobech židovského vzdělávání jsou pak ještě doplněny drobnými statěmi *Židé v ostatních obecných školách* a *Židé ve středních školách*. Práce je zakončena pojednáním o příčinách, průběhu a důsledcích rozpadu sítě židovských konfesionálních škol.

1. Metody práce, prameny a literatura

1. 1 Metodika výzkumu

Výzkumný záměr se do své soudobé podoby formoval velmi pozvolna. Prvotním cílem bylo zmapovat historii židovské školy v Jičíně a v Hořicích. Až později se náš zájem rozšířil i o lokality v blízkém či vzdálenějším okolí – Nový Bydžov, Turnov a Mladá Boleslav.

Výzkum je založen na tradičních historických přístupech. Metodou analýzy jsme se seznámili s dostupnou literaturou a archivními prameny. Míra zachovalosti pramenné základny se také stala vedle aspektu regionálního jedním z hlavních kritérií výběru vzorků škol. I přestože náš badatelský záměr pokrývá značnou část východočeského regionu s jistými průniky do severních a středních Čech, nemá ambice stát se sondou, která bude reprezentativní do takové míry, abychom mohli vyslovit závěry všeobecné platnosti.

Klíčovou výzkumnou metodou se pro nás stala komparace, díky níž bylo možné nejen mezi sebou školy vzájemně porovnávat, ale také nalézt analogie vybraných lokalit a přistoupit k jistému syntetickému výkladu vývoje židovského školství ve východních Čechách.

Metoda statistické analýzy se nám jevila jako vhodná pro zpracování dat z třídních katalogů, třídních knih a dalších pramenů evidenční povahy, a to jak v synchronní rovině, tak v časové řadě.¹

V rámci výzkumu proběhl také terénní průzkum židovských hřbitovů v Jičíně a v Hořicích. Naším cílem se staly epitafy na náhrobcích učitelů, kantorů a rabínů, které celkem věrně vypovídají o jejich postavení a důležitosti v komunitě.

1. 2 Prameny

Jistě by bylo cenné zmapovat historii všech pěti škol od počátků až po jejich zánik, avšak kvůli nesourodosti pramenných základů námi zkoumaných škol jsme byli nuceni přistoupit k jistému kompromisu. Rozhodli jsme se tedy s ohledem k charakteru a rozsahu daných pramenů jednotlivé školy využít jako reprezentanty konkrétního období, jevu či tendence. Ve fondech mladoboleslavské a pražské židovské školy se dochovaly vůbec

¹ VACULÍK, Jaroslav a ČAPKA, František. *Úvod do studia dějepisu a historický proseminář*. Brno: Masarykova univerzita, 2011, s. 72–79. ISBN 978-80-210-5683-1.

nejstarší písemnosti zaznamenávající události okolo samotného zakládání škol v roce 1782 a počátků jejich existence. V kontrastu k tomu můžeme jmenovat novobydžovskou a jičínskou školu, pro něž máme zachovány pouze mladší prameny z druhé poloviny 19. století. Výjimkou by snad mohlo být torzo listinného materiálu novobydžovské školy z konce 18. století uložené ve fondu Archiv města Nový Bydžov. Turnovská škola je pro náš výzkum důležitá, zejména co se týče dochování významných testamentárních nadání a fasciklu s listinami „Školní záležitosti“. Na závěr je nutno uvést, že nejzachovalejší, nejkompletnější a zároveň nejrozsáhlejší pramenem základnou disponuje židovská škola v Hořicích. Nejstarší protokol sice začíná až rokem 1826, ale zato je veden retrospektivně. Nevídaným pramenem je také školní kronika, ucelená řada třídních katalogů a jistý vzorek třídních knih.

Téměř 95 % využitých pramenů bylo zapsáno v německém jazyce, a to ve většině případů tzv. úřední spisovnou němčinou, méně často pak jazykem lidových vrstev. Převod z německého jazyka do jazyka českého byl nejkomplikovanější zejména v případě zlomkovitých rukopisů a neuspořádaného listinného materiálu, který jako by byl úplně vytržen z kontextu. Některé vybrané pasáže této práce jsme se rozhodli doplnit transkripcí německého originálu. Až na periodika jsou veškeré prameny psány kurrentním písmem typickým pro druhou polovinu 18. století a celé 19. století.

Státní okresní archiv (dále jen SOKA)

V rámci SOKA Jičín bylo čerpáno z celé řady neuspořádaných fondů. Klíčovým se pro nás stal fond Židovská škola Hořice a Židovská obec náboženská Hořice. Součástí fondu Židovská škola Hořice je kronika školy (*Schulchronik*) z let 1870–1898.² Tento pramen je pro nás důležitý zvláště v ohledu mapování každodenního života židovských škol. Každý zápis (v průměru čítající 1 – 2 folia) se vztahuje k danému školnímu roku a má jasně danou nejčastěji chronologickou výstavbu. Výjimku tvoří několik počátečních zápisů z let 1870–1881, kdy jsou záznamy velmi strohé a v zásadě nám poskytují informace výhradně statistického a administrativního charakteru (počet žáků v jednotlivých odděleních, nemocnost žáků, počet ze školy vystoupivších žáků během školního roku, personální změny atd.) Počínaje školním rokem 1887–1888 s příchodem nového učitele Schwagera jsou již zápisy rozsáhlejší, na fakta i záležitosti každodenního charakteru bohatší. Zápisy

² Státní okresní archiv Jičín (dále jen SOKA), fond: Židovská škola Hořice, *Kronika židovské školy v Hořicích*, neuspořádáno.

překvapivě nekončí zánikem školy v červnu 1898, ale kniha je pro účely vedení protokolu ze schůzí využívána samotnou obcí a pohřebním bratrstvem až do roku 1906. Kniha je opatřena jmenným rejstříkem.

Pro statistickou analýzu žáků studujících v hořické židovské škole bylo nezbytné vycházet ze školních katalogů či matrik, dochovaných z let 1867–1868, 1877–1896.³ Absence katalogů z první poloviny 70. let byla kompenzována statistickými údaji uvedenými ve školní kronice. Značnou komplikací pro vytvoření komplexního vývoje židovského školství ve druhé polovině 19. století je skutečnost, že každý katalog byl veden osobitým způsobem. Především starší školní matriky nám sdělují o žákovi jen ty nejnezbytnější údaje – jméno a školní oddělení. Zato pozdější prameny uvádí nejen bydliště, datum nástupu do školy, ale i povolání otce či poručníka a případně bližší podrobnosti. Méně časté jsou pak poznámky o chování žáka, které, ač nemají vysokou vypovídací hodnotu, nám významně dokreslují nejen dnes již úplně zapomenutou osobu, ale především místo v konkrétním čase. Výsledkem studia třídních katalogů je grafické zpracování vývoje počtu žáků, a to dle pohlaví, konfese, bydliště a povolání jejich otců. Závěry kvantifikační analýzy nám zcela korespondují se všeobecnými tendencemi vývoje židovského školství na venkově ve druhé polovině 19. století. Zvláště zajímavou je školní matrika z let 1867–1868, na jejíž přídeštlí byl umístěn dvojlist nadepsaný jako *N 1: Gegeben den 8. Oktober 1863, Schulgesetze*, jehož obsahem byl jakýsi školní řád platný pro zdejší školu. Školní katalogy se dochovaly i pro jičínskou židovskou školu a platí pro ně stejná charakteristika jako v případě židovské školy v Hořicích.⁴

Co se týče grafického uspořádání údajů, obdobným druhem pramene jako jsou třídní katalogy, jsou i třídní knihy, v případě Hořic dochované pro léta 1877–1897.⁵ Jejich kontinuální řada je dobrým předpokladem pro vytvoření spolehlivého nástinu učební náplně vyučovaných předmětů. Pramen nám také vychází vstříc v případné komparaci vyučovaných předmětů s veřejnými školami. Pro třídní knihy je charakteristické velmi

³ Tamtéž, *Školní katalogy z let 1867–1868, 1877–1896*, neuspořádáno.

⁴ Archiv židovského muzea v Praze (dále jen Archiv ŽMP), ŽNO Jičín, *Školní katalogy z let 1866-1867, 1870-1872, 1876-1880, 1886-1891, 1892-1898*, sign. 53024a, 53023, 53019, 53139, 53020, 53021, 53024b, 53025abc, 53017abc, 53018abcd.

⁵ SOKA Jičín, *Židovská škola Hořice, Třídní knihy z let 1867–1868, 1877–1896*, neuspořádáno.

zběžné kurentní písmo. Třídní knihy jičínské školy komplexně pokrývají konec 70. let a celá 80. léta, 90. léta pak již velmi nesystematicky.⁶

Protokol z třídních porad konaných v letech 1888–1896, *Protokol der Lehrerconferenz 1888–1896*, se do jisté míry po faktografické stránce překrývá se školní kronikou.⁷ Jedinečné pro nás ale jsou informace interní povahy, týkající se učebního plánu, metodických postupů, studijních výsledků jednotlivých žáků a jiných záležitostí každodenního charakteru, o kterých bychom se v případě absence tohoto zdroje nemohli dozvědět.

Vzájemné vztahy mezi židovskými školami a státem, reprezentovaným okresní a zemskou školní radou, nám na regionální rovině přibližuje a blíže vymezuje podací protokol (*Geschäftsprotokoll*) hořické židovské školy z let 1887–1894.⁸ V protokolu jsou zaznamenána vzájemná jednání mezi školou a okresní školní radou. Jejich předmětem byly například žádosti o povolení změny rozvrhu, o přijetí nežidovských dětí, udělení školního volna, informace o školní docházce všech židovských dětí a jiné administrativní formality.

Dalším neopomenutelným pramenem, zejména pro poznání vývoje školství první poloviny 19. století, je *Schul und Prüfungsprotocoll*.⁹ První záznam v protokolu, psaný rukou hořického židovského učitele Löwy Sobotky, datujeme ke dni 31. 1. 1826. Pokud bychom měli pramen ve zkratce představit, asi bychom řekli, že velkou výhodou je jeho polytematičnost. Vedle zápisů z jednání se v něm nachází i kopie učitelových dopisů s vikariátem a konzistory. Ze zápisů se více dozvídáme nejen o strastech s vedením učitelského úřadu na počátku 19. století, ale rovněž o charakteru semestrálních zkoušek a nevídaném rozmachu pokoutního školství. Dále získáváme přehled o vyučovaných předmětech, finančních bilancích školy a v neposlední řadě o poměrech panujících mezi učiteli a jejich nadřízenými, ať už tím myslíme židovskou obec či církevní vikariátní správu.

⁶ Archiv ŽMP, ŽNO Jičín, *Třídní knihy z let 1878–1880, 1881–1882, 1883–1884, 1885–1887, 1891–1892, 1896–1898*, sign. 53014abc, 53027, 53015abc, 53016abcd.

⁷ SOKA Jičín, Židovská škola Hořice, *Protokol der Lehrerconferenz 1888 – 1896*, neuspořádáno.

⁸ Tamtéž, *Geschäftsprotokoll 1887–1894*, neuspořádáno.

⁹ Tamtéž, *Schul und Prüfungsprotocoll*, neuspořádáno.

Protokol zasedání obce z let 1896–1904 a další méně významné písemnosti z fondu Židovská obec náboženská Hořice byly pro náš výzkum přínosné zejména pro období rušení škol koncem 90. let a sledování následné restrukturalizace a regenerace obce.¹⁰

Opomeneme-li fondy vzniklé činností Českého gubernia, můžeme si dovolit říci, že pramenů k židovským školám, jejichž proveniencí by byl státní aparát, se dochovalo poskromnu. Jedním z relevantních lokálních fondů pro nás je Okresní úřad Jičín I, jehož součástí jsou mnohé útržkovité zmínky v podobě nařízení pojednávajících o židovských dětech navštěvujících křesťanské školy a směrnic upravujících výuku judaismu v obecných školách.¹¹ Dále jsme čerpali z písemností nepřímo souvisejících s problematikou židovského školství. V první řadě se jedná o *Seznamy obyvatel dle čísel popisných*, které byly využity zejména v rámci demografické analýzy jičínských židovských učitelů.¹² *Zápisy ze schůzí rady města Jičín* pak věrně zachycují roli města v rámci nacionalistických demonstrací v prosinci 1897.¹³

Kroniky, třídní katalogy a matriky obecných a měšťanských škol se staly výchozím pramenem pro mapování způsobů vzdělávání židovských dětí po rozpadu konfesijního školství.¹⁴

Podobně jsme získávali i informace o dalších studiích žáků židovských škol. Vzhledem k tomu, že dochované prameny o dalších „studijních osudech“ žáků většinou mlčí, byli jsme nuceni si výzkumnou otázku položit jinak – studovali absolventi židovských škol na jičínských středních školách? Pokud ano, do jaké míry? Pracovali jsme především

¹⁰ SOKA Jičín, Židovská obec náboženská Hořice, *Protokol zasedání obce (1896–1904)*, *Kronika židovské obce v Hořicích (1896–1906)*, *Podací protokol*, *Listinný materiál*, neuspořádáno.

¹¹ SOKA Jičín, Okresní úřad Jičín I, *Židovský nadační fond (1850–1854)*, kt. č. 26, inv. č. 75.

Srov. Tamtéž, *Nařízení o židovských školách a o židovských dětech navštěvujících katolické školy (1850–1854)*, kt. č. 27, inv. č. 76.

Tamtéž, *Židovské obce – nařízení a oběžníky (1850–1868)*, kt. č. 199, inv. č. 339.

¹² SOKA Jičín, Archiv města Jičín, *Seznamy obyvatel podle čísel popisných z roku 1850–1870*, kn. č. 356, 364, 374, inv. č. 915, 923, 933.

¹³ SOKA Jičín, Archiv města Jičín, *Zápisy ze schůzí městské rady 1897–1903*, kn. č. 297, inv. č. 856.

¹⁴ SOKA Jičín, Střední škola dívčí Hořice, *Paměti školy měšťanské pro dívky v Hořicích*, kn. č. 1–2, inv. č. 1–2.

Srov. SOKA Jičín, Střední škola chlapecká Hořice, *Pamětní kniha (1891–1899)*, kn. č. 2, inv. č. 2.

Tamtéž, *Soupis žáků 1892–1896, 1897–1900*, kn. č. 34–40, inv. č. 34–40.

SOKA Jičín, 1. střední škola chlapecká Jičín, *Třídní výkazy 1897–1898*, kn. č. 131–140, inv. č. 131–140.

Tamtéž, *Hlavní školní matriky 1869–1896*, kn. č. 1–14, inv. č. 1–14.

SOKA Jičín, Základní škola Jičín, Poděbradova 18, *Třídní výkazy 1897–1898*, kn. č. 73–82, inv. č. 73–82.

SOKA Jičín, 2. národní škola Jičín, *Výkaz docházky a prospěchu 1897–1898*, kn. č. 60–63, inv. č. 60–63.

Tamtéž, *Pamětní kniha (1885–1913)*, kn. č. 185, inv. č. 185.

SOKA Jičín, Archiv města Jičín, *Soupis dítek školou povinných*, kt. č. 536, inv. č. 2188.

s třídními a maturitními katalogy reálného gymnázia a státní vyšší reálky a v případě gymnázia i s dochovanými výročními zprávami.¹⁵

Spisový materiál k židovské škole v Novém Bydžově je součástí judaic fondu Archiv města Nový Bydžov uloženém v SOkA Hradec Králové. Velkou část materiálů tvoří plány nové školní budovy a vzájemná korespondence mezi stavitelem, židovskou obcí a městem. Obzvláště vzácnou je pro nás listina z roku 1824, která retrospektivně mapuje historii školy, a to již od roku 1665.¹⁶ Vzhledem k jisté časové tísní jsme do této studie nezařadili informace získané z pramenů uložených v SOkA Semily a Mladá Boleslav.

Archiv Židovského muzea v Praze (dále jen Archiv ŽMP)

Charakter pramenů deponovaných v Archivu Židovského muzea v Praze je ve srovnání s pramennou základnou státních okresních archivů již méně rozmanitý. Proveniencí všech písemností jsou bez výjimky židovské náboženské obce v minulosti působící na území Čech a Moravy. Pro účely našeho výzkumu jsme vycházeli jak z pramenů, jejichž přímým původcem byla škola, tak z dalších materiálů vzniklých činnostmi židovské obce či jiných orgánů spjatých s péčí o školství. Důležitým prostředkem pro zachycení role školy v komunitě byly zasedací protokoly představenstva obce.¹⁷ Skrze studium zasedacích protokolů jsme se snažili postihnout celé období druhé poloviny 19. století, ale ne vždy to bylo vzhledem ke značné torzovitosti pramenné základny možné. Přínos zápisů ze schůzí tkví v první řadě v širokém spektru řešených témat umožňujících na námi řešenou problematiku nahlížet v jistém kontextu místa, času a událostí. Za ústřední témata související s provozováním školy, zanesená do zápisů ze zasedání představenstva, lze považovat: způsoby hospodaření školy (bilance školní pokladny); informace o osobách spjatých s tradičním vzděláváním (kantora, rabín); vzájemné interakce mezi školou

¹⁵ SOkA Jičín, Lepařovo gymnázium Jičín, *Výroční zprávy–programy (1856–1858, 1885–1895, 1896–1905)*, kn. č. 766–769, inv. č. 972–975.

Srov. Tamtéž, *Katalog studentů (1808–1844)*, kn. č. 1, inv. č. 1.

Tamtéž, *Katalogy maturitní (1859–1885)*, kn. č. 12–29, inv. č. 12–29.

Tamtéž, *Katalog studentů 1845–1849*, kn. č. 2, inv. č. 2

SOkA Jičín, Státní vyšší reálka Jičín, *Katalogy studentů 1854–1900*, kn. č. 1–42, inv. č. 1–42.

¹⁶ SOkA Hradec Králové, Archiv města Nový Bydžov, *Školní záležitosti s registry (1816–1839)*, *Židovská škola (1798–1817)*, *Židovská škola (1818–1834)*, *Stavba izraelské školy – plány a žádosti (1864–1873)*, kt. č. 76–78, 192, inv. č. 1937, 1944, 1951, 2683.

¹⁷ Archiv ŽMP, ŽNO Jičín, *Zápisy ze schůzí představenstva obce (1870–1892, 1892–1904)*, sign. 67698, 67697.

Srov. Archiv ŽMP, ŽNO Nový Bydžov, *Zápisy ze schůzí představenstva obce (1863–1889, 1889–1900)*, sign. 34858, 34855.

Archiv ŽMP, ŽNO Turnov, *Zápisy ze schůzí představenstva obce (1891–1903)*, sign. 26299.

a židovskou obcí; podíl obecních orgánů na organizaci konfesijního školství; informace o učitelích – platové poměry, kulturní angažovanost, činnost v rámci náboženské obce a v neposlední řadě tak důležité (alespoň pouhé nastínění) kulturního a náboženského ovzduší v obci. Porovnáme-li mezi sebou zápisy ze zasedání novobydžovské obce a obce jičínské, spatřujeme zásadní rozdíl v jejich jazykové formulaci. Zatímco písař jičínské obce pracuje s velmi omezenou německou slovní zásobou a vyjadřuje se velmi úsporně (často pouze v jednoduchých větách), zapisovatel v Novém Bydžově rozhodně nešetří slovy a jeho aktivní slovní zásoba je vskutku více než bohatá. Potrpí si na košaté a zároveň poněkud kostrbaté formulace svých myšlenek, které se v mnohých případech dají dekódovat jen se značnými obtížemi. Zejména v případě jičínské židovské školy se dalším důležitým východiskem staly tzv. *zlomky spisů školy*, jejichž rozsah ani zdaleka nenaplňuje význam slova „zlomek“.¹⁸ Materiál je shromážděn v 34 rozsáhlých fasciklech. Ve většině případů se jedná o velmi různorodý písemný materiál (o jehož uspořádání se v praxi nedá vůbec hovořit) zachycující vývoj školy z hlediska hospodářského (účty, kvitance, směnky, nadační listiny, losy), kulturního (pozvánky, plakáty, žádosti), správního a politického (korespondence s úřady) a každodenního (písemná cvičení žáků, žákovské práce, záznamy o vykonaných semestrálních zkouškách). Podobně se dochovaly i účetní doklady školy, a to především pro léta 1874–1886. Celkem ve 24 složkách jsou obsaženy účtenky a jiný účetní materiál z činnosti školy.¹⁹ Tento pramen je problematický zejména způsobem své své (ne)uspořádanosti, kvůli níž je spíše nemožné než možné nalézt ať již chronologickou, či faktografickou návaznost jednotlivých zlomků. Vedle účetních dokladů jsme k hospodářské analýze využili *Pinkas protokol a pokladní knihu z roku 1851* a účetní knihu zahrnující léta 1889–1902, a to pro vzájemné porovnání finančního ohodnocení učitelů a jejich pomocníků mezi jednotlivými školními roky.²⁰

Za účelem zodpovězení výzkumné otázky (jakou roli hrála vzdělanost v životě běžného člena komunity?) jsme se rozhodli prozkoumat různé typy nadačních a testamentárních listin. Výzkumný vzorek je tvořen poměrně skromným počtem nadání. V případě židovské obce Jičín můžeme hovořit o zhruba 30 různých nadáních, z nichž pouhá tři se zmiňovala o záležitostech spjatých se vzdělaností, školou, konfesijní výukou, finanční podporou

¹⁸ Archiv ŽMP, ŽNO Jičín, *Zlomky spisů školy (1864–1898, 1903)*, sign. 53050, 67151–67177, 67194, 67207, 67210, 67212–67214, 67218.

¹⁹ Tamtéž, *Účetní doklady školy (1874–1886)*, sign. 53049, 67181–67185, 53133, 53177, 53232, 67178–67191, 67201, 67204.

²⁰ Tamtéž, *Pinkas protokol a pokladní kniha*, sign. 20476.
Srov. Tamtéž, *Účetní kniha (1889–1902)*, sign. 53045.

rabínů, učitelů či kantorů.²¹ Početnější obce, jako Mladá Boleslav, Hořice a Turnov, mají již více dokladů testamentárních i netestamentárních nadání ve prospěch tradiční či sekulární výuky. Znění všech nadací je většinou jednotné a nevykazuje výrazné odchylky. Začíná jednotnou formulí, jež zahrnuje datum založení odkazu, jméno nadace (skládá se ze jména donátora a přípony *Stiftung*), věnovanou částku a přesně rozebírá účel nadace – komu, za jakých okolností a v jakém čase (nejčastěji v den výročí jeho úmrtí) má být částka vyplacena. Specialitou některých nadání je to, že nebyly součástí testamentu.²²

Nejstarší archivní prameny se dochovaly pro mladoboleslavské židovské učiliště, které bylo určené zájemcům o tradiční studia Tóry a Talmudu. Nejstarší písemná zmínka, jejíž proveniencí je sama škola, pochází z roku 1750 a je zapsána zběžnou rukou hebrejsky a místy i jidiš.²³ Účetní výkaz zapsaný na několika listech formátu A5 nás informuje o výdajích školy (platba nájemného za školní budovu) a o příjmech ze školních dávek odváděných žáky. Z tohoto pramene jsme s ohledem k jeho jazykové a zejména paleografické (text je psán hebrejsky a navíc ještě kurzívou) náročnosti nečerpali. Z fondu ŽNO Mladá Boleslav je pak pro nás důležitý spisový materiál k jednotlivým učitelům tamní triviální školy. Z jednotlivých kusých stížností a žádostí o navýšení platu se dozvídáme cenné informace o jejich rodinných a pracovních peripetiích, absolvovaném vzdělání a pedagogické praxi, o osobním přístupu ke vzdělání – preference tradiční vzdělanosti či sekulárních předmětů. V neposlední řadě nám pramen umožňuje nahlédnout do životních podmínek pomocných učitelů, industriálních učitelek a školních sluhů. Tendence ve směřování židovského obecného školství v polovině 19. století přibližuje zpráva školního inspektora z roku 1863.²⁴ Na inspekční zprávě je asi nejzajímavější názorový střet tradicionalistického ředitele školy a poněkud zbyrokratizovaného inspektora, který se snažil ve škole prosadit rozšíření výuky němčiny na úkor náboženství a hebrejštiny. Dále jmenujme *Školní fond*, konkrétně jeho výroční zprávy, které přehlednou

²¹ Archiv ŽMP, ŽNO Jičín, *Nadace, odkazy, dary*, sign. 53179, 67198, 67295.

²² Archiv ŽMP, ŽNO Turnov, *Nadace Wolfa Mayera pro žid. vyučování jednoho žáka*, sign. 13764.

Srov. Tamtéž, *Nadace Meiera a Mirl Godlmannových*, sign. 13758.

Tamtéž, *Nadace Josefa Löbla Hillera pro žid. vyučování jednoho žáka*, sign. 13762.

Archiv ŽMP, ŽNO Mladá Boleslav, *Školní nadace (1862)*, sign. 8158.

Tamtéž, *Školní stipendia (1897, 1899)*, sign. 88648.

SOKA Jičín, Židovská škola Hořice, *Vertheilungen der Stiftungen (1890–1901)*, neuspořádáno.

SOKA Jičín, Okresní úřad Jičín I, *Židovský nadační fond (1850–1854)*, kt. č. 26, inv. č. 75.

Tamtéž, *Nadace Vincenta Lustiga*, kt. č. 307, inv. č. 1172.

²³ Archiv ŽMP, ŽNO Mladá Boleslav, *Kvitanice školného (1750–1782)*, sign. 86403.

²⁴ Tamtéž, *Inspekce školy (1863)*, sign. 88647.

formou prezentují příjmy a vydání školy za uplynulý rok a výši nadačních kapitálů.²⁵ O hospodaření školy nám dále poskytují informace poněkud mezerovité účetní doklady v inventáři vedené pod názvy *Školné, Školní stipendia, Vydání pro židovskou normální školu a Školní vydání*.²⁶ Podobně jako v případě Hořic a Jičína máme i k mladoboleslavské škole k dispozici hlavní školní matriku z let 1843–1870, jejíž jednotná struktura zápisů o každém žáku udává jméno, rok narození, bydliště a údaje o otci. Soupis studentů byl aktualizován pro každý semestr.²⁷ Zvláštní evidenční knihou byla tzv. kniha cti, do níž mohli být zapsáni jen ti nejmrvnější, nejpilnější a nejinteligentnější žáci a žákyně školy.²⁸

Co se týče fondu ŽNO Turnov, kromě již zmíněných nadací a obecních protokolů, jsme vycházeli z nejstaršího spisového materiálu, a to za účelem bližšího datování vystavění tamní synagogy.²⁹ Rovněž jsme studovali listinný materiál ze složky *Školní záležitosti*, který zahrnuje pouze krátké období existence židovské školy v letech 1854–1859.³⁰ Obdobného charakteru je i protokol Školní komise a její pokladní kniha ve fondu ŽNO Nový Bydžov.³¹

Národní archiv (dále jen NA)

Matriky židovských náboženských obcí a Židovské kontrolní matriky (vedené místními farními úřady) se pro nás staly jakýmsi alternativním zdrojem pro kvantifikační analýzu působení učitelů, kantorů a rabínů ve vybraných židovských obcích. Jsme se vědomi jistých limitů vycházejících především z faktu, že ne všichni učitelé se během svého působení museli v komunitě demograficky projevit, a být tak zapsáni do matričních knih. Na druhou stranu ale můžeme argumentovat tím, že učitelé, rabíni a jiné náboženské autority byli vyhledávanými kmotry při obřizkách a svědky při svatebních obřadech. K práci s matrikami jsme přistoupili zejména z důvodu absence pramenných materiálů pro konec 18. a počátek 19. století. Za účelem co největšího počtu vzorků jsme báдали nejen v matrikách námi zkoumaných obcí (Jičín, Hořice, Nový Bydžov, Turnov a Mladá

²⁵ Tamtéž, *Účetní výkaz isr. školního fondu a školního spolku (1873–1874, 1878)*, sign. 43941.

²⁶ Tamtéž, *Školné, Školní stipendia (1897, 1899), Vydání pro židovskou normální školu (1782–1783), Školní vydání (1782–1863)*, sign. 88645, 88649, 88648, 43944, 44023.

²⁷ Tamtéž, *Hlavní katalog hebrejského učiliště (1843–1870)*, sign. M-1124.

²⁸ Tamtéž, *Čestná kniha školy (1842–1860)*, sign. M-1122.

²⁹ Archiv ŽMP, ŽNO Turnov, *Nejstarší spisový materiál (1715–1826)*, sign. 13777.

³⁰ Tamtéž, *Školní záležitosti (1854–1859)*, sign. 13777.

³¹ Archiv ŽMP, ŽNO Nový Bydžov, *Školní komise (1856, 1871–1890)*, sign. 54777.

Boleslav), ale i jiných obcí nacházejících se v jejich bezprostředním okolí (Rožďalovice, Barchůvek, Domousnice, Křinec, Chlumeč nad Cidlinou).³²

Fond České gubernium-Publicum skýtá více než 1000 bm listinného materiálu, z čehož patrně 4 kartony jsou věnovány židovskému obecnému školství. Materiál z tohoto fondu nám významně napomáhá zaplnit pramennou mezeru přelomu 18. a 19. století, kdy disponujeme skutečně jen nepatrným množstvím písemných zdrojů. Prameny se věnují výhradně jen hlavní židovské škole v Praze-Josefově a židovské škole v Mladé Boleslavi, tedy těm větším a tím pádem významnějším ústavům. Asi pro nás nebude žádným překvapením zjištění, že předmětem většiny nót byla stížnost, žádost či dodání povinných informací o škole.³³

Další prameny k židovským školám můžeme nalézt ve fondech Zemská školní rada, část I a Ministerstvo kultu a vyučování. Oproti Českému guberniu se jedná o materiál vzniklý činností státních orgánů po roce 1848. Až na pár výjimek prameny pojednávající o židovském školství můžeme datovat do 90. let 19. století.³⁴

Tisk

Paralelně vedle archivních pramenů jsme vycházeli také z různorodého regionálního a národního tisku. Reprezentanty regionálních týdeníků vydávaných v Jičíně a v Hořicích

³² NA, Židovské kontrolní matriky (dále jen HBM), *Matrika narozených 1788–1848*, kn. č. 263, inv. č. 263. Židovská náboženská obec Jičín (dále jen ŽNO). Přístupné online: <http://www.badatelna.eu/fond/241>. Srov. Tamtéž, *Matrika zemřelých 1788–1848*, kn. č. 265, inv. č. 265. ŽNO Jičín. Tamtéž, *Matrika oddaných 1788–1848*, kn. č. 264, inv. č. 264. ŽNO Jičín. Tamtéž, *Matrika narozených, zemřelých a oddaných (1742, 1784–1878, 1809–1849, 1809–1843)*, kn. č. 659, inv. č. 659. ŽNO Rožďalovice.

NA, fond: Matriky židovských náboženských obcí v českých krajích (dále jen BHMa), *Matrika narozených 1788–1798*, kn. č. 1403, inv. č. 1403. ŽNO Nový Bydžov.

Tamtéž, *Matrika narozených 1798–1835*, kn. č. 1404, inv. č. 1404. ŽNO Nový Bydžov.

Tamtéž, *Matrika narozených 1836–1839*, kn. č. 1405, inv. č. 1405. ŽNO Nový Bydžov.

Tamtéž, *Matrika narozených 1794–1839*, kn. č. 9, inv. č. 9. ŽNO Barchůvek.

Tamtéž, *Matrika oddaných 1839–1877*, kn. č. 10, inv. č. 10. ŽNO Barchůvek.

Tamtéž, *Matrika zemřelých 1840–1878*, kn. č. 11, inv. č. 12. ŽNO Barchůvek.

Tamtéž, *Matrika narozených 1784–1840*, kn. č. 491, inv. č. 491. ŽNO Hořice.

Tamtéž, *Matrika narozených 1840–1867*, kn. č. 492, inv. č. 492. ŽNO Hořice.

Tamtéž, *Matrika oddaných 1788–1830*, kn. č. 2204, inv. č. 2204. ŽNO Turnov.

Tamtéž, *Matrika narozených 1830–1839*, kn. č. 2200, inv. č. 2200. ŽNO Turnov.

Tamtéž, *Matrika narozených 1788–1830*, kn. č. 2199, inv. č. 2199. ŽNO Turnov.

Tamtéž, *Matrika narozených 1739–1877*, kn. č. 2201, inv. č. 2201. ŽNO Turnov.

Tamtéž, *Matrika narozených 1739–1895*, kn. č. 918, inv. č. 918. ŽNO Křinec.

Tamtéž, *Matrika oddaných 1843–1880*, kn. č. 339, inv. č. 339. ŽNO Domousnice.

³³ NA, České gubernium-Publicum (dále jen ČG-Publ), *Židovská škola*, kt. č. 2096–2098, inv. č. 2224.

Srov. Tamtéž, *Židovská škola Mladá Boleslav*, kt. č. 7450, inv. č. 2623.

³⁴ NA, Ministerstvo kultu a vyučování, kt. č. 809, 881, 1350–1351, inv. č. 349, 350, 367.

NA, Zemská školní rada v Praze, část I, kt. č. 47, 2215, inv. č. 960, 1125/V/4.

se staly Hořické listy³⁵, Hořické noviny³⁶, Hořický list³⁷, Nové hořické noviny³⁸, Jičínský obzor³⁹ a Krakonoš⁴⁰. Dílčím cílem studia byl výzkum veřejného mínění a přístupů k národnostním otázkám, v jejichž čele v době sílícího českého nacionalismu od konce 60. let stála právě problematika národnostního a konfesionálního obecného školství. Články otištěné v Českožidovských listech jsme analyzovali od počátků vydávání listu, a sice od roku 1894, do roku 1899. Naším záměrem bylo sledovat počínání antiněmecké kampaně Národní jednoty českožidovské a proces postupného zániku škol ve druhé polovině 90. let.⁴¹

1. 3 Literatura

Doposud nevyšla žádná syntetická publikace, která by pojednávala o problematice židovského školství. Jsme tedy odkázáni vycházet z tradičních všeobecně popisných syntéz, jako je *Historie židů v Čechách a na Moravě* od Tomáše Pěkného⁴² a *Formování českého židovstva* od amerického badatele Hillela J. Kievala⁴³. Dále jmenujme drobné příručky nabývající spíše charakteru vysokoškolských skript.⁴⁴

Historií židovských škol se na regionální rovině zabývali mnozí místní, zvláště moravští badatelé. Jejich příspěvky byly otištěny ve sborníku z konference *Židé a Morava*.⁴⁵

³⁵ Hořické listy, roč. I–III, 1896–1898.

³⁶ Hořické noviny, roč. II–III, 1898–1899.

³⁷ Hořický list, roč. I–IV, 1893–1896.

³⁸ Nové hořické noviny, roč. I, 1898.

³⁹ Jičínský obzor, roč. I–XIX, 1879–1898.

⁴⁰ Krakonoš, roč. I–XX, 1879–1899.

⁴¹ Českožidovské listy, roč. I–V, 1894–1899.

⁴² PĚKNÝ, Tomáš. *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. Praha: Sefer, 2001, 702 s. ISBN 80-85924-33-1.

⁴³ KIEVAL, Hillel J. *Formování českého židovstva: národnostní konflikt a židovská společnost v Čechách 1870-1918*. Praha: Paseka, 2011, 399 s. ISBN 978-80-7432-174-0.

⁴⁴ HECHT, Louise. *Moderní dějiny českých Židů*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2013, 52 s. Učebnice. ISBN 978-80-244-3803-0.

Srov. FRANKL, Michal a kol. *Naši nebo cizí?: Židé v českém 20. století*. Vyd. 1. Praha: Židovské muzeum v Praze - Institut Tereziánské iniciativy, 2013. 4 sv. ISBN 978-80-87366-28-8.

⁴⁵ BRÁNSKÝ, Jaroslav. Židovské školství v Boskovicích. In: PÁLKA, Petr (ed.), *Židé a Morava, Sborník příspěvků přednesených na konferenci konané 8. listopadu 1995 v Kroměříži*. Kroměříž: 1996, s. 14 – 24.

Srov. FÍŠER, Rudolf. Školství a vzdělanost v třebíčském ghettu. In: PÁLKA, Petr (ed.), *Židé a Morava XIX, Devatenáctý svazek ediční řady Židé a Morava, Kniha statí ze stejnojmenné konference konané v Muzeu Kroměřížska dne 14. 11. 2012*. Kroměříž: 2013, s. 65 – 74.

KADLEC, Petr. Židé na cestě za vzděláním, (Židovští studenti na středních školách Moravy a Slezska ve druhé polovině 19. a na počátku 20. století). In: PÁLKA, Petr (ed.), *Židé a Morava, Sborník z konference konané v Muzeu Kroměřížska 11. listopadu 2009*. Kroměříž: 2010, s. 89 – 104.

PÁLKA, Petr. O konci německé školy v holešovské Židovské obci. In: PÁLKA, Petr (ed.), *Židé a Morava, Sborník z konference konané v Muzeu Kroměřížska 12. listopadu 2010*. Kroměříž: 2011, s. 182–198.

PETERKA, Miroslav. Židovské školství na Moravě před 130 roky. In: PÁLKA, Petr (ed.), *Židé a Morava, Sborník z konference konané v Muzeu Kroměřížska 9. listopadu 1995*. Kroměříž: 1996, s. 11–13.

PRZYBYLOVÁ, Blažena. Počátky židovské školy v Moravské Ostravě. In: PÁLKA, Petr (ed.), *Židé a Morava, Sborník z konference konané v Muzeu Kroměřížska 14. listopadu 2004*. Kroměříž: 2005, s. 65–72.

Vesměs se ale jedná o záležitosti regionálně popisného charakteru, které nám vzhledem k odlišné lokalitě neumožňují vyslovit jakékoliv analogie. Hovoříme-li o pomístních studiích, opomenout rozhodně nelze regionální badatele z 20. a 30. let minulého století, kteří ač stručně, ale zato v mnohých případech kvalitně, zpracovali historii židovských obcí Čech pro vydání Goldova monumentálního díla *Židé a židovské obce v Čechách v minulosti a v přítomnosti* z roku 1934.⁴⁶ Klíčové se pro nás staly zvláště kapitoly pojednávající o židovských obcích v Jičíně, Novém Bydžově, Hořicích, Mladé Boleslavi a Turnově.⁴⁷

Problematikou židovského školství a vzdělanosti se určitou dobu zabýval i historik umění Židovského muzea v Praze Arno Pařík, který svým článkem *Moderní výchova stará dva tisíce let* a výstavou uspořádanou v prostorách Pedagogického muzea J. A. Komenského bezesporu vytvořil zdařilý základ pro další bádání.⁴⁸

Ještě před zahájením badatelské činnosti bylo nezbytné nastudovat historii zkoumaných židovských obcí a seznámit se tak s jejich charakterem a případnými specifiky. K tomu nám napomohla nedávno vydaná monografie Blanky Rozkošné *Židé v Novém Bydžově a okolí*⁴⁹ a publikace autorského kolektivu Terezie Dubinové a Pavla Jakubce *Židé na Turnovsku*⁵⁰.

V roce 2016 na filozofické fakultě Masarykovy univerzity pod vedením Zdeňky Stokláskové vznikla bakalářská diplomová práce Moniky Dibelkové na téma *Vzdělávání*

RUCKÁ, Galina. Židovské školství ve Strážnici. In: PÁLKA, Petr (ed.), *Židé a Morava, Sborník z konference konané v Muzeu Kroměřížska 10. listopadu 2001*. Kroměříž: 2002, s. 133–138.

⁴⁶ *Židé a židovské obce v Čechách v minulosti a v přítomnosti. I.* Brno: Židovské nakladatelství, 1934. 735 s.

⁴⁷ MARTÍNEK, Antonín. *Dějiny Židů v Jičíně*. In: *Židé a židovské obce v Čechách v minulosti a v přítomnosti*. Brno: Židovské nakladatelství, 1934, 199–203 s.

Srov. KOUDELKA, Josef. *Dějiny židů v Novém Bydžově*. In: *Židé a židovské obce v Čechách v minulosti a v přítomnosti*. Brno: Židovské nakladatelství, 1934, 416–418 s.

ZWIEFELHOFER, Eduard. *Dějiny židů v Hořicích v Podkrkonoší*. In: *Židé a židovské obce v Čechách v minulosti a v přítomnosti*. Brno: Židovské nakladatelství, 1934, 182–192 s.

GOLDMANN, A. E. *Dějiny židů v Mladé Boleslavi*. In: *Židé a židovské obce v Čechách v minulosti a v přítomnosti*. Brno: Židovské nakladatelství, 1934, 204–221 s.

SEGER, Hugo. *Dějiny židů v Turnově*. In: *Židé a židovské obce v Čechách v minulosti a v přítomnosti*. Brno: Židovské nakladatelství, 1934, 679–683 s.

⁴⁸ PAŘÍK, Arno. Moderní výchova stará dva tisíce let: v Pedagogickém muzeu se představí tradice židovského školství. *Roš Chodeš*. 2006, roč. 68, č. 11, s. 10–11.

⁴⁹ ROZKOŠNÁ, Blanka. *Židé v Novém Bydžově a okolí*. Nový Bydžov: [Město Nový Bydžov], 2015. 201 stran, 6 nečíslovaných stran obrazových příloh. ISBN 978-80-260-8536-2. Dílo ani zdaleka nenaplnuje požadavky, které jsou na historické studie tradičně kladeny. Zcela chybí kritika pramene, práce je založena na pouhém přepisu některých pramenů – zejména evidence obyvatelstva a soupisy židů, které byly již edičně vydány.

⁵⁰ DUBINOVÁ, Terezie a JAKUBEC, Pavel. *Židé na Turnovsku*. Turnov: Město Turnov - Odbor cestovního ruchu, 2010. 107 s. ISBN 978-80-254-8407-4.

*židů v triviálních židovských školách na příkladu obcí Miroslav a Šafov.*⁵¹ Diplomantka se v první části práce zabývá židovským školstvím na teoretické rovině, až ve druhé části přistupuje k prezentaci výsledků vlastního výzkum. I přestože byla bakalářská práce vedoucím práce i oponentem hodnocena vesměs kladně, dovolujeme si upozornit na jisté limity, týkající se zejména velmi jednostranného pohledu na vznik státem řízeného sekulárního židovského školství po roce 1781.

⁵¹ DIBELKOVÁ, Monika. *Vzdělávání židů v triviálních židovských školách na příkladu obcí Miroslav a Šafov* [online]. Brno, 2016 [cit. dne 03. 03. 2017]. Dostupné z: https://is.muni.cz/th/415146/ff_b. Bakalářská práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Zdeňka Stoklásková.

2. Dítě v židovské kultuře

2. 1 Narození a cesta do dospělosti

Za velmi důležitý byl v židovské komunitě považován odhad pohlaví očekávaného potomka. Narodil-li se totiž chlapec, bylo nutné zajistit v krátkém čase mohela, muže provádějícího rituální obřizku. Způsoby určení pohlaví byly podobné způsobům praktikovaným majoritou – pokud těhotná žena pociťovala bolest v kříži, očekávalo se spíše narození chlapce, naopak bolest v oblasti břicha ukazovala na narození dcery. Rovněž bylo třeba zajistit zdárný průběh porodu. Matce se například doporučovalo žvýkat o posledním svátečním dnu svátku Sukot citrusový plod (*etrog*). U východních aškenázů byla tradice položit ženě na břicho svitek Tóry nebo klíče od synagogy. V domě, kde matka s dítětem pobývala, se na okna, dveře a části nábytku zavěšovaly papírové nebo vystřihované amulety obsahující obvykle text Žalmu 121. Tyto amulety měly rodičku i novorozence ochránit před *Lilit* – první zavrženou ženou Adama, která dle tradice ze msty zabíjí novorozence.⁵²

Za nejdůležitější obřad židovského náboženství je považována obřizka. Touto cestou židovský muž uzavírá smlouvu s Hospodinem, čímž je oficiálně přijat mezi věřící. Chlapec je obřizce podroben až osmý den po porodu, a to v případě, že mu to zdravotní stav umožňuje. Jejím vykonáním je pověřen speciálně vyškolený člen komunity – mohel, který provede odstranění předkožky penisu. Obřad je zahájen pronesením eulogie „*Jako dospěl k smlouvě, tak at' dospěje k Tóře, chupě a dobrým skutkům*“ nejprve ústy mohela, poté otce a nakonec celého shromáždění. Následně mohel s pomocí rituálního náčiní – ochranného štítku a nože – provede obřizku. Speciální trubičkou je z rány odsáta krev a chlapec je přebalen a oblečen. Obřad je zakončen slavnostním přípitkem, během něhož je chlapec pojmenován obřadním hebrejským jménem. Na úplný závěr mohel pronese slova biblického proroka Ezechiela: „*Řekl jsem ti, když jsi ležel v krvi své, žij.*“ Dívky své hebrejské jméno získávají během prvního šabatu po jejich narození, kdy je jejich otec vyvolán k Tóře a dceřino jméno slavnostně oznámí všem souvěrcům.⁵³

⁵² VESELSKÁ, Dana a kol. *Nechť mu Bůh dá vyrůst: narození dítěte v kultuře a zvycích českých a moravských Židů*. Praha: Židovské muzeum v Praze, 2009, s. 11 - 13. ISBN 978-80-86889-94-8.

⁵³ Tamtéž, s. 15-20.

Srov. NEWMAN, Ja'akov et al. *Judaismus od A do Z: slovník pojmů a termínů*. Překlad Dušan Zbavitel a Markéta Zbavitelová. 1. vyd. Praha: Sefer, 1992. 285 s. Judaika; sv. 1. ISBN 80-900895-3-4.

Chlapec při své první návštěvě (ve věku 3 – 4 let) synagogy obvykle daruje předmět, který je nejčastěji vyrobený z látky pleny, do které byl zabalen při obřízce. V některých komunitách chlapci svou první návštěvu absolvovali až v pozdějších letech, mnohdy u příležitosti nástupu do školy.⁵⁴ Například v provozním řádu jičínské synagogy bylo zakotveno, že děti, které se nevzdělávají (nejsou školou povinné) mají do synagogy zakázáno vstupovat. Větší děti v době vysokých židovských svátků zase nesměly vstupovat na dámskou galerii.⁵⁵

Nejčastěji se zhotovovaly povijany na Tóru a obřízkové povijany, které vznikly rozstříháním pleny do pruhů a následným sešitím v jeden velmi dlouhý pás, na který byl vyšit hebrejský nápis charakterizující chlapce. Obvykle se uvádělo datum narození a jméno otce. Ve druhé části textu pak následovala tradiční eulogie: „*Nechť mu Bůh dá vyrůst k Tóře, chupě a dobrým skutkům.*“ Oproti tomu povijan na Tóru nesouvisí s narozením ani s rituální obřízkou. Je účelově zhotoven a nevzniká přepracováním jiné textilie. Kvalita provedení a užitá látka leccos vypovídá o sociálním statusu rodiny. V méně majetných rodinách povijany šily a vyšivaly samy matky. Vyšší vrstvy si je pak nechávaly zhotovovat u specializovaných výrobců. Donační činnost máme doloženou ve všech námi zkoumaných lokalitách. U příležitosti narození dítěte rodiny nejčastěji věnovaly synagoze povijan na Tóru.⁵⁶ Nejstarší datujeme k roku 1765 a byl darován mladoboleslavské synagoze za narození Becalela, syna Avrahama KC, který přišel na svět, *doslova v dobrém znamení, ve středu 27. tišri 526 p. m. p.* Nápis je zakončen tradičním dobrořečením. Většina nalezených povijanů pochází převážně z Jičína a jejich stáří spadá do první poloviny 19. století.⁵⁷

Dalším důležitým momentem v životě praktikujícího žida je konfirmace, hebr. bar micva (syn příkázání) a bat micva (dcera příkázání). Bar micva připadá na první šabat po třináctých narozeninách, kdy je chlapec poprvé vyzván k předčítání Tóry. Tento den je pro celou rodinu velmi důležitý, jelikož počínaje třináctým rokem nejenže je chlapec povinen dodržovat veškeré náboženské závazky, ale navíc může být započítán do *minjanu* (počet shromážděných nezbytný k veřejné modlitbě). Bat micva je obdobný svátek jako bat micva s tím rozdílem, že se týká dívek. Podle halachy dívka dosahuje zákonné dospělosti

⁵⁴ VESELSKÁ, D. a kol. *Nechť mu Bůh dá vyrůst*, s. 21-28.

⁵⁵ Archiv ŽMP, ŽNO Jičín, *Spisový materiál*, sign. 53124.

⁵⁶ VESELSKÁ, D. a kol. *Nechť mu Bůh dá vyrůst*, s. 28-36.

⁵⁷ Plášťík na Tóru (Mladá Boleslav – místo nabytí při válečném svozu, 1765), inv. č. 000.952. Databáze Židovského muzea v Praze přístupná online:
<http://ca.jewishmuseum.cz/index.php/Search/Index?search=mlad%C3%A1+boleslav>.

již ve svém 12. roku věku. Dívky během obřadu recitují biblické pasáže, Desatero přikázání, Třináct článků víry atd. Po této formalitě se většinou koná rodinná slavnost.⁵⁸ Synagogálních donací k bar a bat micva máme doložených hned několik. Předpokládanou proveniencí je Jičín a obvykle se jedná o předměty datované do druhé poloviny 19. století. Mezi dary patřil např. svatební baldachýn, opona či rolnička k synagogální oponě. Nápisy mají podobnou jazykovou strukturu: nejprve je uveden hebrejský letopočet, následují jména donátorů (zpravidla jsou uvedeni rodiče konfirmanta), za jmény vždy následuje zvolání: „*Nechť žije!*“, v textu je dále zmíněno, že *milý syn dosáhl 13 let*. Nápis je výjimečně zakončen slovy: „*Nechť dá dobrý Bůh jejich synům a dcerám vyrůst k Tóře, chupě a dobrým skutkům, amen.*“ Pro druhou polovinu 19. století je pro synagogální epigrafiku charakteristická stručnost a strohost, čímž se z původně květnatých textů stávají až uniformní nápisy: „*Toto daroval H Jaakov Šelomo se svou manželkou, paní Chanou, k bar micva jejich syna Mordechaje, nechť žije, roku 637 p.m.p. (1877).*“ Mnohé zbožné rodiny synagoze přinášely dary jako poděkování za uzdravení svých dětí. Zpravidla se jednalo o tzv. pláštiky k ostatním životním událostem.⁵⁹ Jedním z jazykově nejpůvabnějších donačních textů je nápis na plášťku z roku 1858 z Jičína: „*KT. Toto daroval H Avraham Wiesner se svou manželkou, paní Rivkou, nechť žijí, na věčnou památku, když vstala jejich dcera, dívka Lea, nechť žije, z lůžka bolesti a ožila. Přinesli svatý dar Hospodinu, pláštík pro svitek Tóry, v roce "budeš žít a rozmnožíš se" (Dt 30:16, chronostich: 618) p.m.p. (1858).*“⁶⁰ V komunitách druhé poloviny 19. století také bylo obvyklé, že v souvislosti s konfirmací svých dětí se někteří otcové usnesli peněžně podpořit renovaci synagogy či jiných obecních budov.⁶¹ V jičínské židovské obci se také setkáváme s tím, že některým konfirmantům, kteří byli zároveň vzornými a pilnými studenty, byly udělovány finanční příspěvky z nadací.⁶² Ještě v roce 1888 všechny děti, které oslavily své třinácté narozeniny, byly odměněny peněžitou částkou, dohromady ve výši 30 fl. pro první daňovou třídu, pro druhou pak 20 fl. a pro třetí 10 fl.⁶³

⁵⁸ NEWMAN, J. *Judaismus od A do Z*, s. 20-21.

⁵⁹ Předměty získané ze svozového místa Jičín. Databáze Židovského muzea v Praze přístupná online: <http://ca.jewishmuseum.cz/index.php/Search/Index?search=ji%C4%8D%C3%ADn>.

⁶⁰ Pláštík k ostatním životním událostem (Jičín, 1858), inv. č. 057.409. Databáze Židovského muzea v Praze přístupná online: http://ca.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/229323.

⁶¹ Archiv ŽMP, ŽNO Jičín, *Zápisy ze schůzí představenstva obce (1870–1892)*, sign. 67698, [8. 5. 1889].

⁶² Tamtéž, *Zápisy ze schůzí představenstva obce (1892–1904)*, sign. 6769, [4. 2. 1904].

⁶³ Tamtéž, *Zápisy ze schůzí představenstva obce (1870–1892)*, sign. 67698, [14. 3. 1888].

2. 2 Dítě na židovském hřbitově

Nejvíce dětských náhrobků na židovském hřbitově v Jičíně máme dochovaných pro 2. polovinu 19. století. Epitafy jsou psány nejčastěji v jazyce českém, až na dvě výjimky – Sali Mautner († 1901) a Wilhelmine Fischl († 1889). Neobvyklý je hrob A2, kde jsou pohřbeny hned tři děti Eduarda a Luisy Fischerových z Lomnice nad Popelkou – Karel († 1881), Ludvík († 1883) a Karel († 1886). Věk pohřbených dětí v době jejich úmrtí se pohyboval od 1 roku do 5 let. U většiny náhrobních textů převládají uniformní formulace: „*Zde odpočívá ...*“ spolu s životními daty. Některé epitafy jsou doplněny ještě závěrečnou eulogií: „*Dřímej libě dítě drahé. Ty kyticke nevinná. Na tě otec, matka často s slzou v oku vzpomíná. A ta rána stále bolí, aniž dřív se zacelí, až vás na věčnosti spojí věčná radost veselí.*“⁶⁴ Dokladem nezastupitelné role dítěte v životě komunity je epitaf Arnoštky Goliathové († 1905 ve věku 58 let): „*Zde odpočívá paní Arnoštka Goliathová, zem. 23. 11. 1905 v 58. roku. Jedině jen blahu svých dětí věnovaného života. Vzpomenuta zůstane drahá památka v srdci jejich vděčných dětí. Odpočívej v pokoji!*“⁶⁵ Na epitafech ženských náhrobků je často zdůrazňována tradiční role žen jakožto pečovatelek o rodinu a děti. Zvláštností je náhrobní nápis Františky Lustigové, která zemřela ve svých necelých sedmi měsících života. Text byl koncipován formou krátké veršované básně se střídavým rýmem: „*Dušinko předrahá, na křídle anděla slad'ounce dřímej! Vzpomínka zářivá, jež nás tu ovívá, Tě v líci líbej! Svému miláčku rodiče, bratři a sestry.*“⁶⁶

⁶⁴ Hrob F21: Artur Hostovský z Lužan (* 30. 5. 1885, † 12. 6. 1889).

⁶⁵ Hrob G18

⁶⁶ Hrob G19b: Františka Lustigová ze Střevače (* 28. 9. 1893 – 22. 4. 1894).

3. Obecný nástin vývoje židovského školství

Židovské vzdělávání má dlouhou kontinuální tradici již od biblických dob. Jako příklad si můžeme uvést některé morální principy náboženské výchovy zachycené v knize Přísloví⁶⁷. Zajištění vzdělání a výchovy svých dětí v židovských komunitách patřilo a stále patří k jedné z nezákladnějších povinností otce. Ten je také prvním, kdo zasvěcuje své syny do tajů hebrejské abecedy a později jim umožňuje studium v různých typech konfesijních škol. První náznaky institucionalizace školství nalzáme již v 5. století před naším letopočtem v Babylonu. Tamní židovské obce již od takto rané doby zakládaly bet sefer pro základní a bet talmud pro pokročilé studium. Tradice náboženských škol se zachovala až do moderní doby, kdy se stává v první řadě alternativou pro nemajetné rodiče, kteří si nemohou dovést financovat soukromého učitele.⁶⁸

Pro výuku nejmenších dětí, které si měly osvojit základní znalosti hebrejštiny, Pět knih Mojžíšových a židovských zvyklostí a zákonů, byl určen cheder, jehož absolvování bylo podmínkou pro přijetí do vyšších vzdělávacích stupňů. Tím „vyšším stupněm“ je myšlena skutečně ješiva, založená zejména na studiu Talmudu. Na českém území se podobný ústav nacházel téměř v každé obci s početnějším židovským osídlením⁶⁹. Jednotlivé ješivy se mohly lišit nejen kvalitou poskytovaných vědomostí, ale také formou své správy. Některé školy totiž bývaly integrální součástí židovských obcí, jindy mohly být jejich zřizovateli i různé nadace a dobročinné spolky.⁷⁰

Pokus císařovny Marie Terezie z roku 1776 rozšířit povinnou školní docházku i na židovské obyvatelstvo nevyšel a návrh byl hrubě odmítnut samotnou pražskou židovskou obcí.⁷¹ Zavedení povinné školní docházky pro židovské komunity se podařilo o pět let později jejímu synu Josefovi, který toho docílil systémem císařských patentů a přípisů.

⁶⁷ Př. 1,3: *Jak si prozíravě osvojit kázeň, spravedlnost, právo a přímou.* Př. 1,4: *Aby prostoduší byli obdařeni chytrostí, mladík poznáním a důvtipem.* Př. 1,5: *Bude-li naslouchat moudrý, přibude mu znalostí, a rozumný získá schopnost.* Př. 1,6: *Porozumět přísloví a jinotaji, slovům mudrců i jejich hádankám.* Př. 1,8: *Můj synu, poslouvej otcovo kárání a matčiným poučováním neopovrhuj.* Př. 3,1: *Můj synu, na mé učení nezapomínej, ať tvé srdce příkazy mé dodržuje.* Př. 4,2: *Vždyť jsem vám předal výborné znalosti, moje učení neopouštějte.* Př. 4,3-4: *Když jsem byl jako syn u svého otce, útlý jedináček při své matce, on mě vyučoval, říkával mi: „Drž se celým srdcem mých slov, dbej na mé příkazy a budeš živ.“* Př. 9,13: *Paní Hloupost je halasná, prostoduchá, vůbec nic nezná.*

⁶⁸ PAŘÍK, A. Moderní výchova stará dva tisíce let, s. 10–11.

⁶⁹ Praha, Kolín, Tachov, Golčův Jeníkov, Kroměříž, Prostějov, Holešov, Boskovice, Mikulov, Uherský Brod, Lipník nad Bečvou, Úsov a Šafov. Většina z nich zanikla během 19. století, poslední roku 1881, a sice ješiva Arona Kornfelda v Golčově Jeníkově. (Tamtéž).

⁷⁰ Tamtéž.

⁷¹ HECHT, L. *Moderní dějiny českých Židů*, s. 19.

Je přirozené, že každá obec si vydržovala zaměstnance, který měl pečovat o vzdělání dětí. Nejčastěji jím býval přímo učitel, v menších obcích to ale mohl být i sečtější obchodník. V malých a chudších komunitách mohl učitel zastávat i několik funkcí: býval duchovním obce, tedy zástupcem rabína, kazatelem a rádcem v otázkách náboženských příkazů. Mnohdy vykonával i bohoslužebné funkce, jako chazan (zpěvák a odříkávač modliteb) při bohoslužbách. Získal-li speciální rabínské povolení, mohl pro komunitu zajišťovat i rituální porážky. Důležité si je uvědomit, že na vzdělání měl právo každý příslušník komunity – vždyť jeho nezbytnost je akcentována již v Tóře. V rozsáhlejších komunitách vznikaly tzv. pokoutní školy (*Winkelschulen*), jejichž provozovateli byli nejen učitelé, ale i schopní obchodníci.⁷²

Radikální zásah do dosavadního „školského systému“ předznamenal již rok 1781, kdy dekretem Josefa II. bylo židovským obcím nařízeno zakládat sekulární, státem kontrolované židovské triviální školy⁷³. Na rozdíl od tradičního způsobu výuky v obydlích rabínů a kantorů se hlavní náplní nově zřizovaných ústavů stala výuka němčiny, matematiky, přírodovědy a mravů, a to vše na úkor hebrejštiny, náboženství a Talmudu. Paralelně se sekulárními ústavami existovaly i tradiční *chadarim*, orientované na hebrejské čtení a psaní, výklad modliteb a Tóry s jednoduchými komentáři. Ač židé dlouhou dobu vzdorovali a za žádnou cenu nechtěli přijít o svou síť kvalitních, ale zato neorganizovaných pokoutních škol, tlaku veřejnosti, ale i samotného císaře Josefa II. se neubránili a nakonec jim nezbylo nic jiného než přistoupit na všechny požadavky a vydat se tak na dlouhou cestu asimilace. Zásah ze strany státu rozdělil komunity na dva nesmiřitelné tábory. Na jedné straně stála tradiční židovská vzdělanecká elita (rabíni a absolventi ješiv) a na straně druhé to pak byli tzv. *maskilim* (židovští osvícenci). Na rozdíl od stoupenců tradičního způsobu života židovští osvícenci byli nepřímo podporováni státem, jehož politika byla namířena týmž směrem.⁷⁴

⁷² Kraus J. S. Německo-židovské školy v Čechách. *Kalendář česko-židovský na rok 1882–1883*. 1882, roč. 2, s. 117–125. Viz židovská obec v Kolíně. Drobné pokoutní školy určené pro několik žáků umístěné v domácnostech svých provozovatelů.

⁷³ BĚLINA, Pavel, KAŠE, Jiří a KUČERA, Jan P. *Velké dějiny země Koruny české*. Praha: Paseka, 2001. X. sv., s. 98. ISBN: 80-7185-384-4. Židovské triviální školy zakladané po roce 1781 jsou zde označeny termínem *ješiva*. Jedná se ale o záměnu dvou různých termínů. Ve skutečnosti byly ješivy vyšší náboženská učiliště založená především na studiu Talmudu a dalších náročných náboženských textů.

⁷⁴ Tamtéž., s. 98.

Srov. PAŘÍK, A. Moderní výchova stará dva tisíce let, s. 10–11.
KIEVAL, H. J. *Formování českého židovstva*, s. 13–16.

V rámci systematického patentu Josef II. své reformní záměry rozčlenil do deseti oddílů. Problematikou židovského školství se zabýval hned druhý oddíl, v němž bylo zakotveno právo židů na studium na gymnáziích a jiných odborných středních školách a univerzitách v celé monarchii a povinnost rabínů absolvovat německé školní vzdělání. Počínaje rokem 1800 se povinnost ovládat německý jazyk začala vztahovat i na soukromé učitele náboženství a synagogální kantory. S problematikou školství byl úzce spjat i Josefův další patent týkající se systematizace byrokratického aparátu, jehož jádrem bylo nařízení vést obchodní knihy, smlouvy a další oficiální dokumenty výhradně v německém jazyce. Škola nekonfesionálního charakteru měla být zřízena ve všech židovských obcích, tedy všude, kde byla synagoga. V místech s nevýznamným židovským osídlením byly židovské děti posílány buď do křesťanských veřejných škol, nebo jim rodiče zajistili soukromé vyučování.⁷⁵

Mezi léty 1782 a 1790 tak byly zvláště české země, kde reforma proběhla nejpokojněji, pokryty hustou sítí židovských škol. V celé monarchii během osmi let vzniklo na 200 takových škol. V českých zemích se k roku 1787 udává 25 židovských triviálních škol s 559 žáky.⁷⁶ Narůst jejich počtu je patrný skrze porovnání s rokem 1820, kdy mimo Prahu⁷⁷ fungovalo již 45 škol.⁷⁸ Vůbec první židovská škola byla otevřena v Praze v Židovském Městě již 2. 5. 1782, a to jako první v celé monarchii. Židovské školy byly v době svého bezprostředního založení financovány z židovských daní (potažmo tedy státem), později (patrně v polovině 19. století) se ale od tohoto způsobu upustilo a školy si musely vydržovat samy komunity. Založení první normální židovské školy, která se měla stát vzorem pro všechny ostatní normální školy v českých zemích, císař finančně podpořil částkou 1500 fl.⁷⁹

Aby bylo docíleno vyšší návštěvnosti nově zakládaných židovsko-německých škol, od roku 1786 musel každý snoubenec před svatbou speciální komisi předložit vysvědčení z německé školy a absolvovat zkoušku z náboženství v německém jazyce. Pakliže by tyto podmínky nebyly splněny, ke sňatku by nemohlo dojít. Zastánci integrity židovské kultury

⁷⁵ Na konci 18. století bylo takových lokalit území monarchie celkem 56. (HECHT, L. *Moderní dějiny českých Židů*, s. 20).

⁷⁶ ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české: obraz jejich vývoje a osudů. I. svazek, r. 862-1848*. Praha: Nákladem Matice české, 1913. s. 202–203.

⁷⁷ V Praze se k roku 1795 nacházely dvě židovské školy – jedna byla určena pro dívky, druhá pak pro chlapce. Pražská židovská škola je jednou z mála, kde můžeme zaznamenat oddělenou výuku žáků dle pohlaví.

⁷⁸ HECHT, L. *Moderní dějiny českých Židů*, s. 21.

⁷⁹ PAŘÍK, A. *Moderní výchova stará dva tisíce let*, s. 10–11.

a náboženského života dobře rozpoznali, že reforma přináší sice výhody do praktického života, ale je namířena proti ortodoxii a tradičním židovským institucím.⁸⁰ Osvícenské reformy Josefa II. se staly důležitým předpokladem židovské asimilace, zprvu ke kultuře německé a později, řekněme od poloviny 19. století, židé mnohdy pod nátlakem se otevřeně přihlásili k českému národu. Tento proces přechodu z německé kultury do kultury české byl však dlouhodobý a šel ruku v ruce s vývojem českého nacionalismu kulminujícího v 90. letech 19. století.⁸¹

Pod správu konzistoří se židovské školy dostaly až v roce 1805, a to za vlády Františka II. (1792–1835). Na většině židovských škol s výjimkou Prahy a jiných rozsáhlých komunit probíhalo koedukované vyučování. Navíc zhruba do poloviny 19. století ve společnosti panoval názor, že pro účely vzdělávání dívek dostačuje pouze první stupeň vzdělání organizovaný nejlépe soukromou formou.⁸²

Školství hrálo klíčovou roli během národnostních česko-německých půtek druhé poloviny 19. století. Pocit odpovědnosti běžného občana habsburské monarchie za vzdělání svých dětí přímo vycházel z poměru státu ke vzdělání.⁸³ Tzv. *Nástin základních zásad pro veřejné vyučování v Rakousku* z konce 40. let v sedmi paragrafech vymezuje povinnosti a práva státu v oblasti vzdělání. První paragraf je jakousi úvodní formulí, prostřednictvím níž se stát zavazuje k péči o vyučování mládeže obou pohlaví a k dohledu nad soukromými školami, aniž by došlo k porušení rodinného práva. Povinností rodičů bylo dle *Nástinu* zajistit vzdělání svých dětí alespoň v rozsahu obecné školy.⁸⁴ Žáci mohli být vzděláváni jak v ústavech soukromých, tak ve školách veřejných. Dalším možným způsobem bylo vyučování v domácnostech soukromými učiteli.⁸⁵ Domácí výuka měla jak svá pozitiva, tak i negativa. Nejenže každé dítě vyučované doma muselo nejpozději do 12 let věku prokázat své znalosti při zkoušce ve veřejné škole národní, ale navíc v případě nedostatečných znalostí mohlo být rodičům nařízeno zasílat své dítě do nedělní a pokračovací školy, a to až do té doby, dokud si nedoplnil požadované znalosti.

⁸⁰ PĚKNÝ, T. *Historie Židů v Čechách a na Moravě*, s. 108–128.

⁸¹ KIEVAL, H. J. *Formování českého židovstva*, s. 67–68.

⁸² ŠAFRÁNEK, J. *Školy české I*, s. 82.

⁸³ KIEVAL, H. J. *Formování českého židovstva*, s. 66–74.

⁸⁴ Dle paragrafu číslo 7, obsaženém v *Nástinu*, by náplní výuky na národních školách mělo být to, co by měl vědět a znát každý rakouský občan.

⁸⁵ ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české: obraz jejich vývoje a osudů. II. svazek, r. 1848-1913*. Praha: Nákladem Matice české, 1918, s. 18–20.

Přesně lokalizovat a kvantifikačně analyzovat židovské školy vzniklé po roce 1781 je takřka nemožné. Nepokusil se o to ani jeden z největších znalců života českých židů Tomáš Pěkný. Chceme-li vycházet z číselných údajů, nezbývá nám než se spolehnout na statistická data českých nacionalistů a jiných stoupců židovské asimilace z druhé poloviny 19. století. Velká část židovských škol, které zaznamenáváme ve statistických statích Josefa Jana Kořána⁸⁶, byla založena až koncem 60. let 19. století v souvislosti s vydáním říšského zákona číslo 48 ze dne 25. 5. 1868, který upravil poměr církve a státu ve věci organizace školství. Doposud monopolním právem rozhodovat o školských záležitostech disponovala katolická církev, a to díky konkordátu, který byl mezi panovníkem Františkem Josefem I. a papežem Piem IX. uzavřen v roce 1855⁸⁷. V roce 1868 se tak jeho vypovězením dostaly školství, výchova a kultura opět do rukou státu, který získal absolutní práva ve všech oblastech kromě výuky náboženství, která i nadále zůstala v intencích jednotlivých církví a náboženských obcí. Do způsobů výuky ostatních předmětů však církev neměla právo zasahovat. Značný pokrok také zaznamenáváme v oblasti soukromého školství, které se jakýmsi „částečným postátněním“ (velká část škol postupně získala tzv. právo veřejnosti⁸⁸) fakticky dostalo na stejnou úroveň jako státní ústavy. Soukromé školy, které obdržely právo veřejnosti, podléhaly stejně jako ostatní veřejné školy okresním školním radám, jejichž zastřešujícím orgánem byla zemská školní rada⁸⁹. Učitelství se na rozdíl od minulosti stal přístupným všem, a to bez ohledu na náboženské vyznání a národnost. Jakousi předzvěstí radikálních změn byl již *Zákon o rovnoprávnosti jazykové na školách* vydaný dne 18. 1. 1866. Ten prosazoval rozšíření sítě venkovských obecních škol, které měly být založeny všude, kde v obvodu jedné míle dle pětiletého průměru žilo více než 40 školou povinných dětí.⁹⁰ V letech 1870–1871 se

⁸⁶ KOŘÁN, J. J. Židovské školy v Čechách roku 1894–1895. *Kalendář česko-židovský na rok 1896-97*. 1896, roč. 16, s. 152–157.

Srov.: KOŘÁN, J. J. Židovské školy v Čechách. *Kalendář česko-židovský na rok 1886–1887*. 1886, roč. 6, s. 97–102.

⁸⁷ První bod konkordátu kodifikoval podřízenost všech veřejných i katolických škol katolické církvi. Biskupové mají být hlavními pastýři, kteří budou zajišťovat a kontrolovat výuku náboženství na všech veřejných i soukromých ústavech. V kompetenci církve byl také dohled nad vzděláváním budoucích učitelů, správa normálního školního fondu, kontrola nad normálními hlavními školami a učitelskými kurzy. V neposlední řadě se církev snažila regulovat počet pokoutních škol. (ŠAFRÁNEK, J. *Školy české II*, s. 74).

⁸⁸ Aby školy mohly získat právo veřejnosti, musely splňovat určité předpoklady, podobně jako tomu bylo u škol veřejných. (ŠAFRÁNEK, J. *Školy české I*, s. 231).

⁸⁹ Zemská školní rada byla nejvyšším dozorcím školním úřadem v zemi. (ŠAFRÁNEK, J. *Školy české II*, s. 304).

⁹⁰ ŠAFRÁNEK, J. *Školy české II*, s. 192.

na českém území nacházelo 39 soukromých židovských škol s právem veřejnosti a 107 ryze soukromých škol spravovaných jen svými židovskými obcemi.⁹¹

Zvláště pro židovské obce důležitým bodem říšského zákona byl tento: „*Každý občan státní má právo zřizovati soukromé ústavy vychovávací a vyučovací, má právo na nich též učit, kdy podle zákona prokáže, že jest k tomu způsobilý. Tak zřejmě ustanovuje č. 17 základních zákonů státních ze dne 21. prosince 1867 č. 142.*“ Výše zmíněný zákon z 21. 12. 1867 se tak stal základním východiskem pro zakládání škol v drobných venkovských komunitách. Druhotně také obce získaly právo na volné nakládání s fundacemi, náboženskými a dobročinnými fondy. Právo na založení soukromé školy všem zletilým občanům monarchie, kteří jsou zachovalí a nedopustili se žádného trestného činu, sice zajišťoval již patý paragraf tzv. *Nástinu* z konce 40. let, ale v praxi byly snahy o založení školy spojeny s nemalými administrativními obtížemi, a proto inovaci z roku 1867 můžeme považovat za velký pokrok.⁹²

Cíle škol vzniklých koncem 60. let 19. století byly odlišné od těch, které měli jejich zakladatelé o století dříve. Německý odborník na židovské školství dr. Rosin ve svém drobném příspěvku z roku 1856 *Bericht über der jüdische Religionsschule* píše, že účelem moderní židovské školy je svým svěřencům poskytnout takovou výuku, kterou mohou získat i ve veřejných ústavech, avšak s tím rozdílem, že jejich znalosti budou rozšířeny o informace z židovské kultury a náboženství.⁹³ V roce 1867, tedy v době, kdy byl vydán říšský zákon⁹⁴ a oficiálně zrušen konkordát s katolickou církví, na českém území vyvíjelo činnost 59 židovských triviálních škol. V Praze se nacházely tři školy určené výhradně pro židovské dívky. Jednalo se o obecnou školu (*Hauptschule für Mädchen*) a dvě industriální školy zaměřené na péči o domácnost (*Industrialsschulen für Mädchen*). Smíšených triviálních škol pro dívky a chlapce na našem území bylo dohromady 54.

⁹¹ Tamtéž, s. 256

⁹² Soukromá škola mohla být zprvu otevřena pouze za souhlasu zemské vlády a příslušné diecézní konzistoře. Zřizovatelem školy mohl být výhradně jen rakouský státní občan, který byl mravně, nábožensky a občansky zachovalý a k vyučování teoreticky i prakticky způsobilý. Úřady také požadovaly, aby zakladatel prokázal, že disponuje příslušným finančním kapitálem nezbytným pro provozování školy a je v jeho silách zajistit výuku náboženství. Každá soukromá škola byla vázána na jméno svého zakladatele a na místo svého působení. Přesídlit školu nebo převést ji na jiné jméno bylo nezákonné. (Tamtéž, s. 73).

⁹³ Rosin, Dr. *Bericht über die jüdische Religionsschule...* Berlín, 1856, s. 6–12.

⁹⁴ Zákonná úprava z roku 1868 nejenže umožnila sekularizaci elementárního školství, ale také otevřela vzdělávací instituce studentům a učitelům jakékoliv vzdělání. Školská reforma byla v podstatě nezbytným předpokladem pro další rozvoj českého vlastenectví v 19. století. Do revolučního roku 1848 nabízely vzdělávání v českém jazyce jen elementární školy v českých venkovských oblastech a několika městech. Ještě v roce 1866 bylo v Čechách pouze deset českých gymnázií, která dostala povolení k činnosti a na Moravě neexistovala žádná českojazyčná střední škola až do roku 1867. (KIEVAL, H. J. *Formování českého židovstva*, s. 67).

Pražská židovská obec vedle obecných škol provozovala také dvě školy večerní (*Nathschule* – sic!) a jakousi nástavbu na triviální školu (*Erweiterte Trivialschule für Knaben und Mädchen*). Nedělních opakovacích škol (*Sonntags-Wiederholungsschulen*) bylo po českém území rozseto více než 40. Ze soupisu vyplývá, že všechny zaznamenané školy byly založeny právě v tomto roce. V případě, že bychom mohli z tohoto předpokladu při formulaci závěrů vycházet, mohli bychom říci, že velká část škol (zvláště v nevýrazných obcích s menšinovým židovským osídlením) mohla vzniknout až po vydání říšského zákona upravujícího nejen vztah církve ke školství, ale rovněž organizaci soukromých škol. To, že většina škol byla německá, pro nás není žádným překvapením. Pouze v jednom ústavu se vyučovalo v jazyce českém a v pěti utrakvisticky (česky i německy). Počet studentů v jednotlivých typech škol dosahoval počtu 3 944 žáků, z nichž největší podíl tvořili žáci obecných škol – 2 709.⁹⁵

Josef Jan Kořán, rakouský a český politik a novinář, ve svém článku otištěném v Kalendáři česko-židovském k roku 1886–1887 udává počet 101 židovských škol na území Čech. Až na výjimku Berouna, kde se nacházela škola interkonfesionální, byly všechny zbylé školy vedeny jako židovské s německým vyučovacím jazykem. Zejména ve vnitrozemí, v českých městech s nepočtenou německou menšinou, která neměla k dispozici vlastní národní školu, se do židovských škol uchýlovaly i německé nežidovské děti. Nejvíce křesťanských dětí docházelo do židovské školy v Náchodě (celkem 25 z celkového počtu 124 žáků), poté následovaly Pardubice (19), Jičín (16), Mladá Boleslav (15), Škvorec (14) a Beroun (12). Pokud bychom brali v potaz počet žáků, jednoznačným prvenstvím by se mohla pyšnit židovská škola ve Škvorci (okr. Praha-východ), kde nežidé tvořili 29 % z celkového počtu žáků. V průměru každou židovskou školu navštěvovalo ve školním roce 1886–1887 46,63 žáků. Nejmenší školou z hlediska počtu žáků byl Prašný Újezd (okr. Rokycany) s osmi žáky. Největší školou pak byla pochopitelně hlavní židovská škola v Praze-Josefově, kterou navštěvovalo celkem 567 žáků. Do kategorie největších židovských škol můžeme zařadit i další školy větších komunit – Plzeň (185 žáků), Kolín (190), Golčův Jeníkov (123), Mladá Boleslav (135). Mezi průměrně velké školy, jejichž obsazená kapacita školních míst odpovídala charakteru komunity, lze zahrnout židovské školy v Humpolci, Novém Bydžově, Berouně, Náchodě, Klatovech, Jičíně, Pardubicích, Horažďovicích a Voticích. Židovské školy s počtem pod 30 žáků provozovaly nejčastěji nepočtené venkovské komunity, které si vlastní školu založily až koncem 60. let.

⁹⁵ NA, Zemská školní rada v Praze (I. část), *Zprávy o stavu škol*, kt. č. 47, inv. č. 960.

K lokalizaci židovských škol můžeme říci toliko: nacházely se všude, kde bylo nějaké židovské osídlení, a to až na výjimku pohraničních oblastí⁹⁶, kde především ve druhé polovině 19. století tento typ škol suplovaly německé národní školy.⁹⁷

Mezi léty 1886–1896 přibýlo celkem 9 nových židovských škol, a sice ve Vlašimi, Čáslavi, Dlažově (okr. Klatovy), Všeradicích (okr. Beroun), Klučenicích (okr. Příbram), Svatých Křížích (okr. Plzeň), Merklíně (okr. Plzeň-jih), Dobříši (okr. Příbram) a Jistebnici (okr. Tábor). Naproti tomu ale zaniklo 25 škol v jižních, středních a východních Čechách. Vesměš šlo o drobné školy nevýznamných komunit, tedy až na školu plzeňské, volyňské a humpolecké obce. V porovnání se školním rokem 1886–1887 můžeme vidět, že během deseti let počet žáků navštěvujících židovské školy poklesl o téměř polovinu v případě židovských žáků (z 4239 na 2587), zatímco u žáků nežidovských tomu bylo o pouhých 10 %. Tato překvapivá nerovnováha byla dána činností Národní jednoty česko-židovské a dalších nacionalistických organizací, které usilovaly o zánik židovských škol a vyvíjely tlak na židovské občany, aby své děti zapsali do českých škol, zatímco německy smýšlejícím Čechům či německým menšinám byla v tomto ohledu ponechána relativní svoboda. K roku 1896–1897 tedy datujeme 90 židovských škol ve všech vnitrozemských regionech Čech s průměrným počtem 32,36 žáků na školu. Jazyková struktura škol je v tomto školním roce již zajímavější. V Písku se vyučuje v českém jazyce a v Rožďalovicích⁹⁸ a v Jičíně oboujazyčně (česky i německy).⁹⁹

Hovoříme-li o tom, že není v našich silách přesně početně určit existující židovské školy na našem území po roce 1781, co pak říci ke školskému systému před tímto rokem? Vzhledem k jeho neorganizaci a doslova spontánní realizaci vzdělávání je pochopitelné, že pramenné podklady k činnosti vzdělávacích ústavů jsou spíše výjimkou. Židovské školství doby před josefínskými reformami nám tak na regionální rovině zůstává zahaleno tajemstvím. Jistotou ale zůstává fakt, že v každé, i sebemenší komunitě, musela být dle

⁹⁶ K roku 1894–1895 se v českých okresích nacházelo 84 německojazyčných židovských škol, zatímco v německých okresích jen 6 (!). (Českožidovské listy, roč. III, 1896–1897, č. 10, 1. 2.).

⁹⁷ KOŘÁN, J. J. *Židovské školy v Čechách*, s. 97–102.

⁹⁸ Výnosem Zemské školní rady ze dne 3. 12. 1872 bylo povoleno zřízení jednotřídní soukromé židovské školy v Rožďalovicích. Škola byla zřízena ještě téhož roku v č. p. 128 a otevřena 1. 1. následujícího roku. Vyučovacím jazykem byla němčina a prvním učitelem byl ustanoven Josef Pacovský. (*Rožďalovice, sborník vzpomínek rodáků a přátel Rožďalovic*, 1997, vydán ke stému výročí Základní školy G. A. Lindnera Rožďalovice, s. 13)

⁹⁹ KOŘÁN, J. J. *Židovské školy v Čechách roku 1894–1895*, s. 152–157.

tradice výuka dětí zajištěna, a to buď formou soukromých domácích učitelů, nebo méně často prostřednictvím centrální obecní školy působící při synagoze.

4. Stručné představení zkoumaných židovských obcí

4. 1 Jičín

Nejstarší písemná zmínka o židovském osídlení v Jičíně se objevuje v šedesátých letech 14. století. V první polovině šestnáctého století nacházíme první zmínky o židovských řemeslech. Již v roce 1529 jičínský žid Jelen provozoval ve svém domě v dnešní Palackého ulici mečířství. O více než sto let později se objevují další povolání – písař, zpěvák, skladník tabáku, ranhojič, řezník, služka, nájemce mýta, krejčí. Někteří se tehdy věnovali práci v obecní samosprávě, objevují se zmínky o synagogálním sluhovi a obecním starším, který se v pramenech v roce 1389 uvádí jako magister iudaeorum.¹⁰⁰ Židé byli zprvu koncentrováni pouze do jedné ulice – která byla patrně již v polovině 14. století nazývána ulicí Židovskou (nacházela se v místech dnešní ulice Smiřických).¹⁰¹ Snaha o úplnou segregaci židů se však ukázala jako neúčinná a židé již v době husitských nepokojů (1419–1436) byli roztroušeni i v okolních ulicích – např. v dnešní ulici Palackého bylo několik měšťanských domů, jejichž majiteli byli právě židé.¹⁰²

Roku 1541 byli ediktem císaře Ferdinanda I. Habsburského židé z českých měst vyhnáni. Většina z nich odešla do Polska.¹⁰³ V Jičíně mohla zůstat jediná židovská rodina, která se před vyhoštěním nechala prozřetelně pokřtít. Od konce čtyřicátých let 16. století se židé do českých měst opět navracejí. První, kdo se do Jičina přistěhoval, byla již roku 1549 rodina Šťastných.¹⁰⁴ Hospodářská a společenská regenerace zdejší židovské komunity však trvala několik desetiletí.

Rok 1623 byl pro židy žijící na území Koruny české rokem významným, jelikož za úplaty 40 000 rýnských zlatých od císaře Ferdinanda II. získali potvrzení dosavadních privilegií, slib nerušeného pobytu na českém území a prostřednictvím královských ediktů se zlepšilo nejen jejich postavení v soudním řízení a samosprávě, ale rozšířilo se i spektrum živností, které mohli vykonávat.¹⁰⁵

¹⁰⁰ MARTÍNEK, A. *Dějiny Židů v Jičíně*, s. 199.

Srov.: *Karl Kraus v Jičíně a Jičín v Karlu Krausovi* (katalog k výstavě). Jičín: Regionální muzeum a galerie, 2004, s. 5.

¹⁰¹ HORÁKOVÁ, Hana. *Ulicemi Jičina*. Jičín: Okresní muzeum a galerie v Jičíně, 1993, s. 51.

¹⁰² MARTÍNEK, A. *Dějiny Židů v Jičíně*, s. 200.

¹⁰³ PĚKNÝ, T. *Historie Židů v Čechách a na Moravě*, s. 65.

¹⁰⁴ JIRČÁK, Josef. *Příspěvky k dějinám jičínských Židů ve století sedmnáctém a osmnáctém*. In: Ročenka Společnosti pro dějiny Židů v Československé republice. Praha: Společnost pro dějiny Židů, 1933, s. 140.

¹⁰⁵ PROKEŠ, Jaroslav. *Úřední antisemitismus a pražské ghetto v době pobělohorské: Redukční a extirpační pokusy z let 1679 až 1729*. Praha: [nákl. vl.], 1929, s. 72.

Období třicetileté války je sice spojeno s platbou vysokých daní, nepokoji a nebývalým utrpením, ale pro jičínské židy toto období paradoxně znamenalo značný rozkvět. Za panství vévody Albrechta Eusebia z Valdštejna se židům ve městě nežílo vůbec špatně. Měli totiž velkou oporu ve svém souvěrci a Valdštejnově finančním poradci Jakubu Baševim. V roce 1632 jsou židovské komunitě samotným Valdštejnem poskytnuta rozsáhlá osobní i hospodářská privilegia. Bylo to nejen právo na svobodný a neomezený obchod, právo zákupní, ale i povolení na zřízení židovské školy, modlitebny a židovského hřbitova. Baševi v Jičíně vlastnil panský dům v místech dnešní ulice Palackého. Ve stejném roce se svým strýcem Leonem zakupuje v centru města několik dalších domů. Veškerou svou obchodní a finanční aktivitu Jakub Baševi přenáší z Prahy do Jičína. Přesídlil sem nejen svou centrálu pražského obchodního domu, ale navíc ve zmiňovaném roce 1632 zde založil obchodní skupinu, jejímž úkolem bylo řídit domácí i zahraničí obchod. Po Valdštejnově smrti nejenže jičínský obchod utrpěl velké škody a finanční výnosy v porovnání s minulým obdobím výrazně stagnovaly, ale zejména všechna židovská privilegia pozbyla své platnosti. Židé se tedy opět stali vyhnanci ve svém vlastním městě. Stejně jako v předválečném období se na ně vztahovalo neúměrně vysoké daňové zatížení a další společenská a hospodářská nařízení omezující jejich osobní svobodu.¹⁰⁶

Židovské osídlení se v Jičíně rozrůstalo velmi pomalu. V době, kdy panství vlastnil rod Tiefenbachů, bydlelo ve městě celkem 9 rodin. Roku 1651 jsou židům Rudolfem Tiefenbachem uděleny výsady, ve kterých se jim mimo jiné povoluje zakoupení pozemku na zřízení židovského hřbitova.¹⁰⁷

Neustálé spory ohledně placení kontribuce a poplatku za ochranu (*Schutzgeld*) byly intenzivně řešeny roku 1699. Všichni přítomní židé se tehdy dohodli na tom, že každá židovská rodina pobývajících ve městě za každý získaný jeden zlatý složí do obecní pokladny 3 krejčary. Pokladna byla uschována u Davida Epsteina a klíč od ní měli všichni čtyři zástupci. Takto nashromážděné peníze měly být využity na uhrazení císařské kontribuce.¹⁰⁸

Josefínský katastr z roku 1789 eviduje celkem 8 židovských domů a židovskou školu (synagogu). První zmínku o židovské modlitebně datujeme do roku 1784, kdy je popsána

Srov. PĚKNÝ, T. *Historie Židů v Čechách a na Moravě*, s. 83.

¹⁰⁶ MARTÍNEK, A. *Dějiny Židů v Jičíně*, s. 200.

¹⁰⁷ FRANCEK, Jindřich. *Dějiny Jičína*. Autorkou tří kapitol je Kristýna Peroutková Matějková. V Praze: Rybka, 2010, s. 144–146. ISBN 978-80-87067-81-9.

¹⁰⁸ MARTÍNEK, A. *Dějiny Židů v Jičíně*, s. 201.

jako: „*Nově vystavěná, zcela od kamene klenutá*“. Pramen zmiňuje i židovský hřbitov, který se nachází v lese za městem a je obehnaný mohutným kamenným plotem.¹⁰⁹

V roce 1840 zasáhl podstatnou část dnešního Starého Města velký požár. Ohni se nevyhnula většina židovských měšťanských domů, a ani synagoga nebyla uchráněna. Řada židovských nemovitostí včetně samotné modlitebny pak musela být rekonstruována či zcela přestavěna. O rozsahu katastrofy nás vcelku věrně informuje hebrejsky psaná listina nalezená před několika lety v prostorách genízy jičínské synagogy.¹¹⁰

Výraznou změnu v právním postavení židovského obyvatelstva v českých zemích přinesl až revoluční rok 1848. Emancipace židovské menšiny byla dovršena prosincovou ústavou z roku 1867, kdy všichni občané monarchie získali stejná práva a svobody. Židům tak nastala vidina lepších zítřků. Během druhé poloviny 19. století židovští obchodníci získali v Jičíně ty nejprestižnější domy a obchody v samotném historickém jádru města.¹¹¹

4. 2 Nový Bydžov

Badatel Jaroslav Prokeš se domnívá, že počátky židovského osídlení v Novém Bydžově spadají do poslední čtvrtiny 15. století, do doby husitským válkám, které vedly k rozboření a zániku někdejšího minoritského kláštera v severovýchodní části města. Právě toto místo, zvané jako „klášteřiště“, mělo být židům vyhrazeno k obývání.¹¹² Relevantním dokladem svědčícím o trvalém usazení židů nám je ale až zápis v městské knize z roku 1520 pojednávající o založení židovského hřbitova za městskými hradbami ve směru obce Chudonice.¹¹³

První synagogu, avšak pouze ze dřeva, si obec vybudovala již v první polovině 16. století. V roce 1569 židé od městské rady získali privilegium volného a svobodného přístupu do modlitebny a navíc budova byla osvobozena od daňových platů. Pamětní zápis v městské knize o postavení synagogy hovoří takto: „*Pan purgmistr, páni, židům nynějšími budoucím, kteříž při městě tomto jsou i budou, školu, do kterýž se scházejí, osvobozují a uličku dvou loket šíře, aby svobodný průchod míti mohli... bez překážky... propouštějí a jim židům svobodno činí a oni židé na svůj náklad sobě tu uličku ohraditi v týmž gruntě*

¹⁰⁹ Karl Kraus v Jičíně a Jičín v Karlu Krausovi (katalog k výstavě), s. 6.

¹¹⁰ DUBINOVÁ, Terezie. *Report on the Jičín fire of 23 June 1840 (found in the genizah of Jičín synagogue)*. In: *Judaica Bohemiae*, roč. XL, Praha: Židovské muzeum v Praze, 2004, s. 123–124.

¹¹¹ PĚKNÝ, T. *Historie Židů v Čechách a na Moravě*, s. 127.

¹¹² PROKEŠ, Jaroslav. *Novobydžovské ghetto a sekta tzv. bydžovských Israelitů v polovici 18. století*. In: *Ročenka Společnosti pro dějiny židů v ČSR*. Praha: 1936, s. 147–273.

¹¹³ KOUDELKA, Josef. *Dějiny židů v Novém Bydžově*, s. 417.

mají a tíž židé, jak nynější tak budoucí jich při času sv. Jiří a sv. Havla jednohokaždého roku po osmi groších platiti mají.“¹¹⁴

V 16. století se konečně začíná formovat židovská obec se všemi svými znaky. Vznikají nové židovské domy mezi hradbami a náměstím. Dalšímu slibnému vývoji ale zamezila třicetiletá válka, která postihla bez výjimky celé město. Nejen poválečná obnova domů probíhala pozvolna, ale i navázání na předválečný náboženský život nebylo snadné. O necelých sto let později (v roce 1713) ve městě žilo 75 židovských rodin, což zahrnovalo 28 obchodníků s vlnou, kůžemi a peřím, 10 kramářů, 9 podomních obchodníků, lazebníka, 2 obchodníky s kořením, 9 krejčích, řezníka, zlatníka, sklenáře, 2 učitele, 2 posly, nádeníka, sluhu židovské obce, zpěváka a 10 starých žen. Podíl židů na celkové populaci města tak tvořil asi 19 %.¹¹⁵

Další katastrofou, která se ghettu nevyhnula, byl požár vypuknuvší dne 6. 7. 1718 v křesťanském domě Václava Čistického. Židé v jeho důsledku přišli úplně o všechno – nejenže všechny jejich domy lehly popelem, ale navíc jim shořela i modlitebna. I přestože obnova ghetta byla úřady schválena ještě téhož roku, židé si mezitím stihli postavit nové provizorní příbytky v křesťanských domech. Podmínkou nové výstavby ghetta bylo odborné vyměření jednotlivých stavebních parcel odbornou komisí složenou ze dvou členů novobydžovské městské rady a ze dvou židovských starších. V rámci těchto jednání bylo rozhodnuto i o velikosti synagogy. Na šířku měla mít 16 loktů a na délku pak 28,5 loktů a navíc kolem ní měla být zřízena ulička o šířce 8 loktů. Rozhodnutím královéhradeckého krajského hejtmána ze dne 8. 7. 1719 bylo židům povoleno na průčelí synagogy umístit desky Desatera. Ty domy, které byly otočeny ve směru ke kostelu sv. Trojice, nesměly mít průčelí opatřeno okny ani dveřmi.¹¹⁶

Počet obyvatel novobydžovského ghetta pozvolna rostl. V roce 1713 zaznamenáváme 400 židů, o 75 let později Nový Bydžov obývalo již 595 židovských osob, které tvořily 21,1 % podíl obyvatel města. V důsledku vydání familiantského zákona bylo stanoveno, že počet židovských rodin obývajících město nesmí překročit počet 139. V porovnání údajů z roku 1788 s údaji z roku 1825 je evidentní, že počet židů značně poklesl, a to celkem o 120 osob. V té době byli židé ve městě zastoupeni pouhými 13 %. V polovině 19. století obec opět zaznamenává početní nárůst, a to zejména v souvislosti s vysokou imigrací

¹¹⁴ ROZKOŠNÁ, B. *Židé v Novém Bydžově a okolí*, s. 12–13.

¹¹⁵ Tamtéž, s. 18–19.

¹¹⁶ Tamtéž, s. 20–23.

venkovských židů do měst. Konec století je opět spjat s redukcí židovských komunit, jejíž mnozí členové odcházeli do metropolí monarchie, zvláště tedy do Vídně. V roce 1900 Nový Bydžov obývalo pouhých 307 židů.¹¹⁷

4.3 Turnov

První dochovaná zmínka hovořící o židovském osídlení je zapsána v nejstarší městské knize založené roku 1526. V období let 1527–1557 jsme schopni identifikovat v Turnově přinejmenším 22 osob židovského původu. Po vyhoštění židů ze země v polovině 16. století¹¹⁸ se s kontinuálním židovským osídlením znovu setkáváme až po roce 1623, kdy zde zakoupili dům č. p. 283 v Hluboké ulici Josef Žid se svou manželkou. Počet židovských domů postupně rostl, a to až do roku 1643, kdy v důsledku pobytu švédské armády ve městě vypukl požár, který se rychle rozšířil i na zbytek města – zvláště na židovské ghetto. Shořely nejen všechny domy v Hruštické ulici, ale rovněž synagoga. V rámci poválečné obnovy ghetta se většina židovských obydlí přesunula do budoucích ulic Palackého a Krajířovy. Požár podobného rozsahu postihl město včetně komunity ještě v roce 1707.¹¹⁹

Vývoj počtu židovského osídlení v Turnově byl následující. V roce 1654 dle údajů v Berní rule židé v Turnově vlastnili osm domů. Familiantským zákonem, který byl vydán v roce 1726 císařským dekretem Karla VI., byl počet židů obývajících město striktně omezen na 32 rodin, což byl počet vzhledem k rozloze města celkem velkorysý. V polovině 19. století katastr města obývalo celkem 35 rodin. Tendenci nárůstu židovských obyvatel můžeme zaznamenat již na počátku 19. století, kdy se do Turnova židovské rodiny stěhují zejména s podnikatelskými záměry. Židé v této době začínají vedle obchodů zakládat i textilní manufaktury. Nejstarší židovskou manufakturou byla kartounka Wolfa Mayera, Israela Hellera, Beera Neustadtla a Jakoba Wolfa založená roku 1800.¹²⁰

Nejstarší zmínku o turnovské synagoze, potažmo škole (*die Schule*) datujeme do roku 1647, konkrétně do doby, kdy židé Lebl Marek a Beneš odkoupili doposud křesťanský dům, při němž se rozhodli zřídit dřevěnou modlitebnu a školu.¹²¹

¹¹⁷ Tamtéž, s. 16–25, 42–43, 58–59, 106.

¹¹⁸ Vypovídací dekret Ferdinanda I.

¹¹⁹ DUBINOVÁ, T. a JAKUBEC, P. *Židé na Turnovsku*, s. 20–28.

¹²⁰ Tamtéž, s. 20–24, 30–31.

¹²¹ Archiv ŽMP, ŽNO Turnov, *Nejstarší spisový materiál*, sign. 13777.

4. 4 Hořice

Dle Sommerova díla „*Das Königreich Böhmen*“ židé do Hořic poprvé přišli v roce 1637.¹²² Sedmnácté století, podobně jako v jiných městech s židovským osídlením, probíhalo ve znamení ustavičných sporů mezi cechy a židovskými obchodníky. Cechy na židy nazíraly jako na konkurenci, která je připravuje o „kšefty“.

V roce 1728 mají židé ve vlastnictví 9 domů, z nichž jsou tři na náměstí a zbylé v Židovské (dnes Karlově) ulici. Slibný rozvoj ghetta byl ale přerušeno dne 10. 5. 1749, kdy vypukl rozsáhlý požár v místním pivovaru a oheň se rychle rozšířil i na židovské ghetto. Celkem vyhořelo 12 gruntů a synagoga.¹²³ V roce 1775 během selských bouří bylo celé ghetto povstalci vyrabováno. Další pohroma židovské obyvatelstvo potkala ještě v roce 1859, kdy byly vlivem požáru zničeny masné krámy, domy i synagoga.¹²⁴

První zpráva o židovském hřbitově pochází z roku 1748, kdy biskupská konzistoř schválila návrh židovské obce na zřízení hřbitovní zdi. O čtyři roky později byl hřbitov rozšířen o sousední pozemek. Koncem 90. let 19. století z důvodu nedostatku prostoru byl založen nový židovský hřbitov. Povolení k vybudování synagogy obec získala od pražského arcibiskupa Ferdinanda hraběte z Khünburgu roku 1725. I přestože byl základní kámen pro stavbu modlitebny položen již v roce 1726, se samotnou stavbou se začalo až o čtyři roky později. V roce 1765 komunita obdržela povolení od hradeckého biskupa Heřmana Hanibala, svobodného pána z Blümegeu na rozšíření a renovaci své „*tehdy ještě úzké*“ synagogy.¹²⁵ Přístavba k synagoze byla odsouhlasena patrně z toho důvodu, aby židé nevykonávali náboženské obřady na veřejné ulici a tím nepohoršovali své křesťanské spoluobčany. Současně bylo ale konzistoří stanoveno, aby délka stavby nepřesáhla 18 loktů, šířka 12 a výška i se střechem 14 loktů. Zároveň na budově nesměly být žádné vnější ozdoby.¹²⁶

Demografický vývoj obyvatelstva podobně jako v jiných městech prochází obdobími poklesů, nárůstů a v závěru 19. století opět prudkou recesí. V roce 1765 v Hořicích žilo 40

¹²² SOMMER, Johann Gottfried. *Das Königreich Böhmen, statistisch-topographisch*. Praha: 1835, s. 270.

¹²³ SOKA Jičín, Archiv města Hořice, *Pamětní zápisy prof. J. L. Jandery*, kn. č. 11, inv. č. 23, s. 525.

¹²⁴ ZWIEFELHOFER, E. *Dějiny židů v Hořicích v Podkrkonoší*, s. 182–184.

¹²⁵ SOKA Jičín, Archiv města Hořice, *Pamětní zápisy prof. J. L. Jandery*, kn. č. 11, inv. č. 23, s. 646.

¹²⁶ ZWIEFELHOFER, E. *Dějiny židů v Hořicích v Podkrkonoší*, s. 185–186, 188–189.

židovských rodin. O šedesát let později to bylo už 51 rodin a v roce 1852 počet dosáhl výše 79 rodin (393 obyvatel).¹²⁷

Hořice, co se týče hospodářské oblasti, byly spíše industriálním městem s plnohodnotně rozvinutou sítí továren různorodého charakteru. Nejstarší zprávu hovořící o podnikání židů datujeme do roku 1720, kdy se dle zápisu v městské knize měla *sesypat koželužna u Panského mlýna pronajatá Abrahamu Putzkerovi*. V 18. století se dále objevují továrny na výrobu pentlí a pálenky. Ve století devatenáctém přibyla tiskárna na kartouny a několik tkalcoven.¹²⁸

4. 5 Mladá Boleslav

Odborník na židovskou problematiku Tomáš Pěkný o Mladé Boleslavi hovoří jako o středisku židovské vzdělanosti a talmudického bádání.¹²⁹ Přesné vymezení období, kdy do města přišli první židé, je takřka nemožné. Rabín A. E. Goldmann, jenž v Mladé Boleslavi působil ve 30. letech minulého století, první židovské osídlení datuje *do časů nepamětných, jak staré jsou knihy městské*. Židovské ghetto, které zpočátku čítalo „pouhých“ 12 domů, se začalo paradoxně slušně rozvíjet již od počátků katolické reformace. Do vlastnictví židovských obchodníků se v polovině 16. století začaly dostávat i ty nejvýstavnější městské domy v bezprostřední blízkosti katolického chrámu. Mezi židy a majoritou byla první legitimní smlouva uzavřena již roku 1642, a to za účelem přesného vymezení odvodu židovských platů. „Vzájemnou dohodou“ se tak došlo k ustanovení částky 250 kop grošů, která měla být namísto dosavadních několika dílčích platů (sobotáles, jarmarkáles) odváděna vždy ve dvou termínech – o sv. Jiřím a o sv. Havlu. V lokálních pramenech nacházíme celou řadu dokladů o předsudcích s antisemitským podtextem charakteristických zejména pro období raného novověku. Židům bylo například hojně vytýkáno, že do města zavlekli morovou nákazu, a to ilegálním ukrýváním svých nakažených souvěrců, kteří se dle názoru mladoboleslavské městské rady do města dostali i navzdory uzavřeným městským branám skrze samotné městské hradby. Další stížnosti se týkaly chování židovských spoluobčanů během nedělních katolických mší a jiných zbožných výkonů.¹³⁰

¹²⁷ Tamtéž, s. 182–192.

¹²⁸ Tamtéž, s. 190–191.

¹²⁹ Pěkný, T. *Dějiny židů v Čechách a na Moravě*, s. 413–414.

¹³⁰ GOLDMANN, A. E. *Dějiny židů v Mladé Boleslavi*, s. 204–208.

Děkan Pavel Mincer z Prudníku chování židů označuje za nepřístojné a popisuje ho asi takto: „*Děti jich i dospělí, na ulici tolik povyku dělají, že děkan, jenž má faru v židovském městě, nemá klidu ku čtení svatých Písem. Synagogu čili školu mají jen málo kroků od kostela, s křesťany na cestách do kostela a synagogy se stýkají, k nemalému pohoršení. Počtem svým už vyrovnávají se obyvatelstvu křesťanskému, pročež jest obava, aby nenabýli převahy ve městě.*“¹³¹

První synagogu si komunita vybudovala jistě již v roce 1590, a to díky *milosti a podpoře císaře Rudolfa*. Je však evidentní, že židovská modlitebna existovala již dávno předtím. V jednom z protokolů městské rady se k roku 1579 udává zmínka o jistém Adamu Florusovi, který zakoupil dům *při židovské synagoze*. Synagoga, jak již ale ostatně víme, během dvou století několikrát lehla popelem. Zajímavé je, že během její obnovy v roce 1720 zdejší zednický mistr K. Rossi postupoval dle plánu synagogy novobydžovské. To, že obě komunity (mladoboleslavská a novobydžovská) měly mnohé společné, si ještě několikrát na konkrétních příkladech potvrdíme.¹³²

Nejstarší dohledaný náhrobek na zdejším hřbitově pochází již z roku 1604. Vedle celé řady kamenicky kvalitně zpracovaných náhrobků rozhodně je nutno zdůraznit macevu finančníka a prvního žida povýšeného do šlechtického stavu Jakoba Baševiho z roku 1634. Náhrobek je zajímavý zejména svým vnějším vzezřením – po stranách stély se nachází hebrejské nápisy, nástavec, na němž je umístěn Baševiho šlechtický znak, je nesen bosážovanými pilastry.¹³³

Požár roku 1761 zničil celé židovské město, synagogu, židovskou bránu, židovský špitál a dvacet domů. Obnova ghetta byla završena roku 1785 vystavěním nové synagogy s 500 sedadly. Poslední rozsáhlejší požár „staré doby“ vypukl v roce 1859, jemuž za obět opět padlo židovské město a řada domů na Staroměstském náměstí. Židovská obec v důsledku ničivé síly plamenů ztratila školní budovu, bibliotéku a šlachtu.¹³⁴

Mladá Boleslav se také stala domovem mnohých význačných osobností nejen židovského světa. Konkrétně hovoříme o smíchovském rodáku Siegfriedu Kapperovi, který je znám zejména pro své usmiřovací snahy mezi Čechy a Němci. On sám se hlásil ke všem třem

¹³¹ Tamtéž, s. 207.

¹³² Tamtéž, s. 211.

¹³³ Tamtéž, s. 212.

¹³⁴ Speciální prostor vyhrazený pro rituální porážku zvířat. (GOLDMANN, A. E. *Dějiny židů v Mladé Boleslavi*, s. 218).

národnostním identitám – české, německé i židovské a v kulturním světě poloviny 19. století vystupoval jako básník, novinář a lingvista, živil se však jako lékař.¹³⁵

Trend vývoje počtu židovských obyvatel je vesměs shodný s ostatními obcemi. Nejpatrnější pokles ale zachycujeme na přelomu 80. a 90. let 19. století, kdy počet obyvatel se v porovnání mezi léty 1880 a 1890 snížil o neuvěřitelných 152 osob.¹³⁶

¹³⁵ KREJČOVÁ, Helena. *Siegfried Kapper. Symbol česko-židovského hnutí*. In: Židovská ročenka č. 5751, 1990/1991, s. 86–89.

¹³⁶ GOLDMANN, A. E. *Dějiny židů v Mladé Boleslavi*, s. 210–212.

5. Cesta od tradičního způsobu výuky k sekularizovanější podobě

Dříve než byla dne 2. 5. 1782 otevřena první německá židovská škola v Praze-Josefově, byly židovské rodiny závislé pouze na domácím způsobu výuky svých dětí. Přechod od tradičního způsobu výuky, který aškenázské komunity praktikovaly od nepaměti, k částečně sekularizovanému a státem kontrolovatelnému vyučování nebyl vůbec snadný. Dokladem tohoto tvrzení je celá řada listinného materiálu z provenience hlavní normální židovské školy v Praze-Josefově uložená ve fondu České gubernium-Publicum.

Vzhledem k nedostatku relevantních pramenů k námi zkoumaným školám v období konce 18. století budeme vycházet z pramenné základny hlavní židovské školy v Praze-Josefově. Jsme přesvědčeni, že vývoj škol po jejich bezprostředním založení nemohl být sice úplně totožný, a to zejména vzhledem k odlišnostem jednak v oblasti kulturní a náboženské, jednak v jejich různém početním rozsahu, ale i přesto si dovoluujeme jevy a tendence spjaté s existencí „poněkud specifické“ pražské židovské školy přisoudit i mnohem menším a méně významným židovským školám, jako byly školy zejména v Hořicích a Novém Bydžově. Zvláště pak vývoj školství na konci 18. století v Mladé Boleslavi, jakožto centru židovské vzdělanosti a talmudického bádání, se nemohl natolik lišit od samotné metropole.

Hlavní židovská škola v Praze-Josefově si již od svých počátků udržovala čtyři učitele. Poskytnutí platu alespoň tak vysokého, aby učitelé byli schopni uživit své často velmi početné rodiny, činilo většině obcí v této době nemalé potíže.¹³⁷ Hlavní překážka spočívala v činnosti židovských soukromých učitelů, kteří se soukromému vyučování věnovali i navzdory nově založené židovské škole, která na rozdíl od soukromé výuky poskytovala vědomosti jak z oblasti náboženské, tak zvláště z oblasti sekulárních věd – přírodních věd, matematiky, německého jazyka a mravů.¹³⁸ Soukromé výuce se věnovala i řada učitelů zaměstnaných veřejnou židovskou školou, a to zejména proto, že byla na rozdíl od výuky veřejné mnohem výnosnější. Pro učitele se tedy stala dostupným prostředkem jejich přivýdělku. Ve skutečnosti ale soukromým vyučováním škodili sami sobě, jelikož tak napomáhali snižování počtu žáků navštěvujících školu, čímž se snižoval výtěžek z platby školného, a tak i plat určený jednotlivým učitelům.¹³⁹

¹³⁷ NA, ČG-Publ, *Židovská škola*, kt. č. 2097, inv. č. 2224.

¹³⁸ PAŘÍK, A. *Moderní výchova stará dva tisíce let*, s. 10–11.

¹³⁹ NA, ČG-Publ, kt. č. 2097, inv. č. 2224.

Ředitelství nově založené školy se již roku 1782 nechává slyšet, že zavedení výuky v němčině není ani v nejmenším škodlivé, čemuž nasvědčuje i to, že do školy již nastoupila stovka chlapců. Ve zprávě je zvláště zdůrazňováno, že cílem školské reformy je nejen přivést židovské školství na patřičnou úroveň, která by odpovídala nárokům dnešní doby, ale také docílit toho, aby každý kramář, účetní či úředník vedl svůj podnik v jazyce německém.¹⁴⁰ Několik měsíců od založení školy, bylo radou židovských starších dne 18. 10. 1782 vydáno další nařízení, které pod trestem peněžité pokuty zakázalo všem učitelům provozovat soukromé vyučování a zakládat tzv. *eingeholten normalmäßigen Unterrichtes*, tedy jakási školní shromáždění. V praxi toto nařízení ale nepoživalo sebevětší váhy.¹⁴¹

Guberniální dekret ze dne 24. 6. 1784 dokonce slíbil odměny všem úředníkům a učitelům, kteří by se nějak přičinili o zvýšení návštěvnosti veřejné školy. Zároveň se v tomtéž dekretu apeluje na rodiče, aby své děti do německé školy posílali, nechtějí-li na sebe uvalit pokutu. Cíl ten sledoval se tak bedlivě, že nezapomnělo se ani na několik chlapců v židovském sirotčinci. C. k. školní komise dne 12. 6. 1784 vydala totiž nařízení, ve kterém představeným sirotčince přísně nařídila, aby posílali sirotky výhradně do školy veřejné.¹⁴²

Pokud počet židovských pokoutních škol přímo nerostl, rozhodně ani neklesal a zůstával převážně konstantní. Ke dni 4. 4. 1791 v pražském ghettu existovalo více než 100 drobných *Winkelschulen*. Školy byly dotovány nejen rodinami, které do nich posílaly své děti, ale rovněž kapitálem a úroky řady úmrtních nadací. Židovská rada starších se k provozování pokoutních škol stavěla negativně a rozhodně neměla v záměru jejich existenci jakkoliv podporovat. Naopak zamýšlela razantně zasáhnout proti soukromému vyučování a zajistit tak veřejné škole dostatek žáků. V tomto roce poprvé registrujeme provozování speciálních soukromých modlitebních škol (*Bethschulen*), které jsou zvláště pro toto období charakteristické. Mnohé rodiny se rozhodly výuku svých dětí svěřit veřejné židovské škole s tím, že děti v pozdním odpoledne či večer navštěvovaly navíc tzv. *Bethschulen*, kde se soukromý učitel zaměřoval zejména na výuku náboženství, Talmudu

¹⁴⁰ Tamtéž. (...) *Daß die Einführung des deutschen Unterrichtes ihrer Religion nicht im geringsten nachtheilig sei, im Gegentheil selber schon einige hundert Knaben geliefert, die öffentliche und Hauslehrer, Büchhalter, Ladendiener, Studenten und geworden, und fast alle in Stand gesetzt, ihre Handlungs geschäfte in deutschen Sprache mit den Auswärtigen besser zu führen, so haben Sie nicht allein keine Ursache sich der wieder zu trüben, sondern (...)*

¹⁴¹ Tamtéž.

¹⁴² Kraus J. S. Německo-židovské školy v Čechách, s. 121.

a hebrejštiny. Pro vysoce religiózní rodiny to byla výhodná alternativa jak na jedné straně vyhovět nárokům doby, ale současně zamezit postupné sekularizaci a prohloubit náboženské povědomí svých dětí. Rodiny, které využívaly tyto pokoutní náboženské školy, byly povinny do obecní pokladny každý rok přispět nemalou částkou 50 fl., což lze označit za další snahu představitelů komunity, jak své souvěrce odradit od soukromé výuky. Také můžeme říci, že rodiče (zvláště tedy otcové) veřejné židovské škole zpočátku nedůvěřovali a pochybovali o smyslu jejího poslání. Nutno podotknout, že správně ji považovali za zprvu bezbolestný prostředek nucené sekularizace.¹⁴³

V roce 1789 nenavštěvovala židovskou školu ani třetina školou povinných dětí z celé obce. Počet žáků v židovské škole s německým vyučovacím jazykem byl v tomto roce tak žalostný, že musela být zrušena i industriální třída pro dívky. Právě dívky zůstávaly velmi dlouhou dobu oddány domácímu vzdělávání, a to jak dívky z rodin židovských, tak křesťanských.¹⁴⁴ Roku 1795 se vedení pražské židovské školy rozhodlo z finančních důvodů přestat zaměstnávat industriální učitelku, jelikož prý každá matka v židovské komunitě umí plést a šít. Pokud by své dcery však samy matky nechtěly učit, mohou je posílat k jiné ženě, která se jim bude ochotna věnovat.¹⁴⁵

Jak již bylo výše zmíněno, soukromí učitelé své žáky vzdělávali zejména v tradičním duchu hebrejštiny a náboženské nauky, což pro řadu ortodoxních rodin bylo mnohem přijatelnější než výuka v židovské škole, kde vyučovacím jazykem byla až na náboženství a hebrejštinu němčina. Ve zprávě od *Schulenedirektion* ze dne 17.7.1795 byly zdůrazněny výhody domácího vzdělávání oproti veřejnému. Zvláštní důraz byl kladen na to, že učitel se může žákovi doma individuálně věnovat, aniž by byl žák rušen okolním prostředím. Zvláštní je také argument, že ve veřejných školách by slabší žáci mohli být zahanbeni těmi zdatnějšími, čímž by mohli být odrazeni od dalšího snažení. Na rozdíl od domácího vyučování byli ve veřejné škole hodní a slušní žáci sváděni k různým

¹⁴³ NA, ČG-Publ, kt. č. 2096, inv. č. 2224. (...) *daß folgende Privat Bethschulen dermalen existiren, nämlich:*

1. *Bei der Chana Kohnin, auch zugleich die Umstände wegen ihrem dießfälligen Thorataxrückstand anmit erörtert werden.*

2. *Bei den Isaac Popperischen Erben*

3. *Bei dem Israel Simon Frantiel*

4. *Bei der Simon Aaron Neustädte Willib (...)*

¹⁴⁴ ŠAFRÁNEK, J. *Školy české I*, s. 82.

¹⁴⁵ NA, ČG-Publ, kt. č. 2096, inv. č. 2224. (...) *Die Mädchenlehrerine wäre gar innütz, weil jede Mutter in der Judenschaft nähren und strücken könnte, um ihre Tochter darinn zu unterrichten, oder weil diejenigen, die dieß durch sich selbst nicht thun wollen, ihre Töchter zu andern Weibspersonen schiken, und darinn unterweisen lassen könnten (...).*

špatnostem. Učitelé ve veřejné škole nemohou vzhledem k velkému počtu žáků poskytnout každému žáku tolik péče, jako tomu je v případě domácí výuky. Dalším neblahým důsledkem vysokého počtu žáků v jednotlivých odděleních je, že žáci musí ve škole trávit spoustu času, aby se učitel mohl každé skupince žáků chvíli soustavně věnovat, kdežto doma děti využijí čas mnohem efektivněji. Navíc učební plán může sám otec upravit tak, aby dítě nebylo zbytečně přetěžováno a nedošlo tak k úplnému vyčerpání jeho duševních sil a také aby učivo korespondovalo s odvětvím obchodu, které syn po otci v budoucnu převezme, což nasvědčuje snaze o užší zaměření výuky.¹⁴⁶

Vliv otce na průběh domácího vzdělávání byl tedy více než patrný. Vztahy mezi učiteli a otci, tedy jejich zaměstnavateli, nebyly vždy bezproblémové a rozhodně nelze hovořit o učitelích na konci 18. století nejen v židovském prostředí jako o všeobecně přijímaných autoritách. *Schulenoberdirektion* se ve své zprávě o stavu pražské židovské školy zmiňuje o tom, jak se učitelé bez zaměstnání doslova sápu po jakékoliv příležitosti soukromého vyučování. Otcové dětí však prý projevují velkou nelaskavost a pohrdání vůči učitelům, které si najímají. Práce učitelů je v tomto textu přirovnána k práci nádeníků, kteří jsou nuceni si vystačit jen s velmi nízkou mzdou, kterou jim jsou hladoví otcové ochotni vyplatit. Dalším argumentem ve prospěch domácího vzdělávání byl názor, že veřejní učitelé nejsou tolik vzdělaní v oblasti hebraistiky a tradičních předmětů jako ti domácí. Soukromé vyučování mnohdy mělo status utajeného vyučování, čemuž nasvědčuje také poznámka soukromého učitele Davida Abelese: „*Žáci navštěvující moji pokoutní školu, umí velmi slušně a rozsáhle násobit. Rodiče ale zapírají, že jejich děti do této školy chodí.*“¹⁴⁷

¹⁴⁶ NA, ČG-Publ, kt. č. 2097, inv. č. 2224. (...) *Daß kein Schüler den Unterricht in der Schule mit so vielen Nutzen genießen käme, als wenn er ihr von einem geschikten Hauslehrer bekäme, zu Hause könnte er vom Lehrer mehr beobachtet werden, und er auf den Lehrer mehr aufmerksam sein, weil er von Niemanden gestört würde. In öffentlichen Schulen wurden die Schwächern durch die Geschiktere beschämt. und dadurch muthlos.*

a) *Beim Hausunterrichte gewonne der Vater den Vortheil, die Lehrstunden für sein Kind so einzurichten, wie es ihm beliebt und für seine Geschäfte erspriesslich ist.*

b) *Der Vater könnte es so einrichten, daß sein Kind mit dem Lernen nicht überhäuft und an Seelenkräften nicht geschrächt werde.*

c) *Der öffentliche Unterricht wäre dem Kindern sogar schladen, weil sie in der Schule so viele Zeit mussig zubringen müßten, die sie zu Hause besser nützen würden, und jene, welche häusliche Korrepetitoren hätten, gäben garade deswegen in der Schule wenig acht, weil sie wüßten, daß es ihnen ihre Hauslehrer ohnedieß sagen würden.*

e) *In öffentlichen Schulen wäre oft die Gefahr der Verführung guter Kinder durch einige aus Schweistende, zu Hause aber nicht. (...)*

¹⁴⁷ Tamtéž, kt. č. 2096, inv. č. 2224.

Dalším důvodem, proč židé neposílali své děti do židovské školy a výuku realizovali sami rodiče, bylo nedostatečné hmotné zaopatření některých rodin. Zmínku s tímto obsahem datujeme ke dni 8. 3. 1792, kdy pražský žid zasílá židovské radě starších protest proti nařízení zasílání svých dcer do veřejné židovské školy. Argumentuje tím, že jeho žena umí velmi dobře německy – slovem i písmem, proto se výuce děvčat věnuje ona sama. Dále uvádí, že dívky se učí zejména šít, plést, vyšívát a další ruční práce.¹⁴⁸ Díky této zmínce můžeme pozorovat dvě tendence: výuka dívek na konci 18. století se orientovala zejména na osvojení si základů chodu domácnosti (často je akcentována výuka ženských ručních prací), tudíž výuka v domácnosti, nikoliv ve škole, byla pro ně zvláště vhodnou. Ze strany státu, potažmo i samotné židovské komunity byl však vyvíjen tlak na otce dívek, aby je posílali do veřejné židovské školy. Značné obtíže, jak finanční, tak fyzické (péče o domácnost a děti) tento výnos znamenal zejména pro vdovy, které s nástupem svých dcer do škol zůstaly jednak samy na celou domácnost, jednak platba školného se pro ně stala velkou finanční přítěží.¹⁴⁹

Snahou obce bylo zamezit případům, kdy žáci nenavštěvovali ani veřejnou školu, ani školu pokoutní. Vedení židovské veřejné školy dne 8. 11. 1789 se usneslo, že otcové, kteří nedbají na řádnou výuku svých dětí, budou každý týden pokutováni částkou 2,5 kr. S takovými případy se školní komise setkávala zejména u otců, kteří byli svým obchodem zaměstnáni natolik, že se mnohdy nedokázali postarat o zajištění kvalitního vzdělání pro své děti.¹⁵⁰

Druhou tendencí, kterou je nutno zdůraznit, je kladení velkého důrazu na aktivní znalost německého jazyka. Právě německý jazyk se stal jakousi záminkou pro zavádění sekularizované výuky. Zřizování škol a zavádění sekulárních předmětů s německým vyučovacím jazykem bylo spjato s různými jazykovými a potažmo i správními podmínkami. Císař např. nařídil, že židé mají do dvou let (tedy do roku 1783) vést všechny smlouvy, účty, obchodní knihy a vše, co má soudní nebo mimosoudní platnost, v řeči německé.¹⁵¹ Dalším výnosem ze dne 15. 4. 1786 se absolvování normální školy a znalost němčiny staly podmínkou pro udělení povolení k uzavření sňatku. Jak je ale z výše

¹⁴⁸ Tamtéž, kt. č. 2097, inv. č. 2224.

¹⁴⁹ Tamtéž. (...) *Dergleichen arme Weibspersonen verlören um ihren Unterhalt, weil die Mädchen in die öffentliche Schule gehen müßten* (...).

¹⁵⁰ Tamtéž. (...) *Der Mann ist mit seiner Gewerbe zu viel verflochten, er kann sich oft um das Schulschicken und um den bessern Unterricht seiner Kinder nicht viel sorgen, und so bleiben auch die Knaben von den Schulen aus* (...).

¹⁵¹ HECHT, L. *Moderní dějiny českých Židů*, s. 20–21.

uvedených faktů patrné, nařízení mělo na komunitu mnohem pomalejší účinek, než bylo původně očekáváno. Ještě v roce 1891 se setkáváme s tím, že někteří židé sice své děti na začátku školního roku do veřejné školy nechali zapsat, ale v době semestrálních zkoušek školu navštěvovala sotva polovina žáků. Více než polovina totiž školu během jednoho semestru opustila a znovu se navrátila k tradičnímu způsobu domácího vyučování.¹⁵² Ředitel školy Simon Ganz odchod žáků ze školy popisuje velmi poeticky: „*Děti ze školy utíkají jako divoká zvěř z Noemovy archy.*“¹⁵³ Někteří žáci navštěvovali dokonce i veřejné školy křesťanské. Soukromí učitelé se shodují na tom, že přechod z domácí školy do školy veřejné není pro žáky jednoduchý. Žákům často činí problém zvyknout si na jiný rukopis učitele, na jiné metody výuky a na odlišný způsob výkladu látky.¹⁵⁴

Řada soukromých židovských učitelů neměla k vyučování patřičné vzdělání. Často se jednalo o muže, kteří uměli slušně číst a psát a dokonale ovládali židovské bohosloví. V zásadě „učiteli“ stačilo najmout si světničku, která sloužila nejen pro vyučování, ale často i jeho nezřídká početné rodině. Dr. Richard Feder, ve 30. letech 20. století rabín a učitel v Kolíně, o židovském vzdělávání v polovině 18. století píše: „*Vyučování bylo zejména mechanické a nebylo žádného metodického postupu od lehkého k těžšímu. Sotvaže se naučily děti čísti, a to uměly v několika týdnech, předložily se jim těžké texty a nikdo se nestaral, mohou-li je útlé dětské duše chápati a mohou-li míti pro ně zájem. Proto byly školy mučírny dětí, a kdyby nebyli rodiče naléhali a učitelé přísně trestali, byly by chodily děti raději za školu. Soukromé školy hebrejské soustřediti v jediné ústav bylo dlouho zbožným přáním rabínů, ale nepořídili nic ani s učiteli, ani s rodiči, neboť boj proti starým, byť i zcela zastaralým tradicím jest vždycky obtížný a zpravidla nevede k úspěšnému konci. Mimoto jeví všichni soukromí učitelé velkou horlivost, aby docílili u každého žáka nejlepších výsledků, neboť otcové kontrolovali stále učitele a zkoušeli každou sobotu své hochy, dovedli je případně i k rabínovi, aby je přezkoušel, a učitel mohl proto slyšeti každý týden, zda jsou otcové s ním spokojeni, nebo ne. Nespokojenost znamenala ztrátu žáka a hmotnou škodu na dlouhou dobu, spokojenost pak mimořádnou*

¹⁵² NA, ČG-Publ, kt. č. 2096, inv. č. 2224. (...) *Es ist bekannt, das nicht nur der größte Theil der jüdischen Jugend die deutschen Hauptschule gar nicht besucht, und den öffentlichen Unterricht nicht genießt, sondern selbst diejenigen Kinder, welche auch zum Anfange eines Kurses in die Schule kommen, verlieren sich nach und nach während desselben der gestalt, das bei einer halbjährigen Prüfung, nicht die hälfte der Schüler (...)*

¹⁵³ Tamtéž. (...) *Unterlassen, weil sie die Eltern der in die Schule kommenden Kinder gar nicht kommen, indem die Eltern nicht selbst ihre Kinder des Lehrern übergeben, sondern die Kinder, kommen von sich allein, in die Schule gelaufen, wie die wilden Thiere in die Arche Noe. (...)*

¹⁵⁴ Tamtéž, kt. č. 2098, inv. č. 2224.

odměnu, na kterou čekala paní učitelová jako rolník na déšť.“¹⁵⁵ Podmínky pro založení soukromé školy se změnily až výnosem ze dne 18. 8. 1782, kdy bylo stanoveno, že každý soukromý učitel musí být zkoušen a své vzdělání musí doložit vysvědčením. V samotném nařízení se píše, že v dnešní době již není přípustné, aby židovští žáci byli vyučováni kýmkoliv. I přestože někteří žáci nedocházeli do veřejné židovské školy a vyučovali se soukromě, měla o nich správa školy dobrý přehled. Každý soukromý židovský učitel totiž částečně vedení veřejné školy podléhal a jednou za měsíc musel školu informovat o počtu a věku dětí, které byly v posledním měsíci u něho vyučovány. Tyto informace byly pro školu obzvláště cenné, jelikož tak získala alespoň představu o počtu školou povinných dětí.¹⁵⁶

Jak je patrné, soukromá výuka v tzv. *Winkelschule* nebyla zcela ideální. Nejenže žáci byli vzděláváni pouze jednostranně, zvláště v židovských naukách – hebrejštině, náboženství a Talmudu, ale navíc obsah výuky nebyl uzpůsoben jejich věku a individuálním schopnostem. V neposlední řadě ani prostory, ve kterých měla výuka probíhat, nebyly vždy vyhovující. Ve zprávě z roku 1824 o historii židovské školy v Novém Bydžově se píše, že žáci, aby se vůbec vešli do učitelovy světnice, se museli rozdělit na dopolední a odpolední část po padesáti. Tato zmínka nám dokládá, že koncem 18. století byly prostory této školy skutečně omezené a zároveň zájem o vzdělávání veliký.¹⁵⁷ Ve zprávě se dále píše, že do školy by bylo možné přijmout dalších 20 žáků, pro které by byl vyhrazen prostor podél stěny sousední komory. Navíc se škola v Novém Bydžově musela potýkat se značným přílivem cizích žáků, a to často i křesťanských.¹⁵⁸

¹⁵⁵ FEDER, Richard. *Dějiny Židů v Kolíně*. In: *Židé a židovské obce v Čechách v minulosti a v přítomnosti*. Brno: Židovské nakladatelství, 1934, s. 292–293.

¹⁵⁶ NA, ČG-Publ, kt. č. 2097, inv. č. 2224. (...) *Noch jene Hofverordnung von 18. 8. 1782, die den vermöglichern Juden nur solche Hauslehrer, die durch ein Zeugniß erproben können, daß sie sich die Methode der Musterschule eigen gemacht haben, gestattet, noch jene von der doppelten Schulgeldstrafe beobachtet werden mögen (...)*.

¹⁵⁷ Velký zájem o vzdělání v novobydžovské židovské škole mohl být dán působením Petra Beera (v Novém Bydžově v letech 1785–1811), později výrazného propagátora školské reformy, na postu učitele.

¹⁵⁸ SOKA Hradec Králové, Archiv města Nový Bydžov, *Školní záležitosti s registry*, kt. č. 76, inv. č. 1937. (...) *b) Wurde Anno 1787 das bestehende Normalgebäude darinn das Lehrzimmer im Verhältniße der für Neubidschhof höchsten Orts bewilligten Famielien Zahl erbauet, welche Zahl sich zu keiner Zeit vermehren und übersteigen darf, folglich kann zu keiner Zeit der Raum des hiesigen Jüdischen Normallehr Zimmers nicht verengert worden sein.*

c) Wenn auch unzulänglich der jüdische Normallehrer 100 Schüler darinn unterrichten soll, gehen doch diese Schüler nur successive in zwei Abtheilungen oder Klassen Vormittags nur die hälfte und Nachmittags die hälfte Schüler, welche 50 Schüler doch das hiesige Normallehre Zimmer auf der geräumigsten, der Gesundheit unnachtheiligsten Art faßen kann. Unter diesen bemeldeten zwei Abtheilung, oder Klässen, pr. cca 50 Schüler, befänden sich viele eingeschlichen Kinder von fremden Aeltern, die wie es Aemtllich bekannt ist schon fort zu beordert sind und genug leere Sitze laßen werden.

K urychlení procesu sekularizace došlo až v roce 1811 s příchodem radikálního stoupence školské reformy a novobydžovského rodáka a učitele Petra Beera.

Pro mapování vývoje kulturních a duchovních tendencí v oblasti židovského školství obzvláště ve 30. letech 19. století využijeme pramennou základnu židovské školy v Hořicích. Pro toto období máme dochované protokoly zkoušek (*Prüfungsprotokoll*)¹⁵⁹ a poněkud torzovité zápisy z konferenčních porad¹⁶⁰. Stejně jako pražská veřejná židovská škola se v počátcích své existence na konci 18. století musela vyrovnávat s velkou konkurencí v podobě soukromých učitelů a razantně se tak prosazovat na trhu vzdělání, tak i hořická židovská škola, jejíž historie sahá do stejného období, ve svém vlastním zájmu musela především ve 30. letech bojovat proti rozšíření pokoutních škol. První zmínka o pokoutním způsobu vyučování se objevuje ke dni 29. 10. 1830. Ve zprávě se uvádí, že některé rodiny se z důvodu nedostačujících hygienických a technických podmínek školy rozhodly své děti zapsat do křesťanské veřejné školy, která má na rozdíl od židovské školy k dispozici prostornou a zdraví neohrožující učebnu. Ostatní rodiny se spolupodílí na vydržování soukromých učitelů. Výuka ale neprobíhala v malém počtu žáků v jednotlivých domácnostech (jako tomu bylo např. ve druhé polovině 18. století v pražském ghettu), nýbrž ve velkých skupinách dětí často v obydlí samotného učitele.

Tzv. privatisté, tedy žáci, kteří byli vzděláváni soukromě, do školy docházeli pouze dvakrát za rok u příležitosti semestrálních zkoušek, které měly prokázat míru jejich znalostí. V důsledku tohoto trendu – soukromého vyučování, jehož módní vlnou byla obec zachvácená, do veřejné židovské školy docházeli pouze chudí žáci, jejichž rodiče neměli dostatek financí na spoluvydržování soukromého učitele.¹⁶¹ Současně si ale nemohli dovolit ani platbu školních dávek, tudíž se veřejná škola spolu se svým učitelem Löwi Sobotkou ocitla na mizině. Učitel Löwi Sobotka v jednom ze svých dopisů konzistoři v Hradci Králové otevřeně říká, že pokud to takto půjde dál, on a jeho rodina vyhladoví.

d) Kann allenfalls eine Geräumigkeit für mehr als 20 Schüler auf einmahl gewonnen werden durch Wahrnehmung einer Seitenwand der anstoßenden Kammer im Lehrzimmer.

¹⁵⁹ SOKA Jičín, Židovská škola Hořice, *Schul und Prüfungsprotokoll*, neuspořádáno.

¹⁶⁰ Tamtéž, *Protokol der Lehrerconferenz*, neuspořádáno.

¹⁶¹ Tamtéž, *Schul und Prüfungsprotokoll*(...) *die Schulgebäude klein und baufällig sind, und gegen dreißig Jahre kein neues (...) Privatlehrer unterhalten, welche nicht nach Stunden in den Häusern, Privatunterricht ertheilen sondern in grösserer Anzahl Kinder unterrichten, und Prüfungen abstellen, so wie es nur den öffentlichen Schulen erlaubt ist, so besuchen nur meist die armeren Kinder in öffentliche Schule (...) öffentlichen Lehrer intriquenmässig darben zu lassen, und ihre Privatlehrer zu bemänteln (...)*

Závěrem dopisu se přimlouvá za to, aby ty natolik rozšířené soukromé lekce byly úřady zakázány.¹⁶²

V Hořicích byly provozovány dvě pokoutní školy, jednu vedl Samson Felix (držitel familiantského čísla, původně obchodník s kůžemi a drobným zbožím) a druhou N. Jansik (doslova „zde trpěný Maďar“). I přes nařízení z roku 1782, které stanovovalo, aby všichni učitelé disponovali patřičným vzděláním, se o necelých padesát let později setkáváme s podobným modelem, který byl obvyklý před rokem 1782, kdy vlastní školu mohl založit v zásadě každý, kdo uměl číst a psát a měl k dispozici vhodné prostory pro vyučování žáků.¹⁶³

Nejvíce žáků docházelo do školy Samsona Felixe. Velkému počtu odpovídaly i nemalé zisky. Každý týden rodiče Felixovi vyplatili 10 fl. 16 kr. Löwi Sobotka tento podnik označil za darebáctví a neplechu, jehož cílem je zlikvidovat zdejší židovskou veřejnou školu. On sám prý učitelské povolání vykonává přes 39 let se slávou a k naprosté spokojenosti všech, navíc jeho žena je již 25 let vážně nemocná a na jeho bedrech zůstává veškerá nejen hmotná starost o rodinu.¹⁶⁴ Do soukromých škol přicházela více než polovina školou povinné mládeže. Vlivem velmi nízkých příjmů ze školného nebylo možné učiteli Sobotkovi vyplácet plat ve stejné výši jako doposud, proto on a jeho rodina byli nuceni žít ve velmi špatných existenčních podmínkách. Nakonec na základě dekretu vydaného městskou správou dne 22. 12. 1830 bylo rozhodnuto obě pokoutní školy zrušit, avšak ke zrušení nedošlo rozhodně záhy a další spory se táhly déle než rok. Kauza vrcholí předložením žádosti několika zdejších židů městské správě o zrušení zdejší židovské školy. Žadatelé své přání dokládali tím, že většina dětí navštěvuje buď soukromé školy, nebo

¹⁶² Tamtéž.

¹⁶³ Tamtéž.

Srov.: NA, ČG-Publ, kt. č. 2097, inv. č. 2224. (...) *Das in der hiesigen israeliten Gemeinde zwei Winkelschulen von dem Samson Felix und N. Jansik unterhalten werden, wodurch der erdentle Schule ein (Schulerin) großer Theil der schulfähigen Jugend (...) Was den hierortigen Aufenthalt der beiden Winkellehrer anbelangt, ist jener des Samson Felix durch den hieramtsbekanntnen Umstand gerechtfertigt, daß derselbe eine Famieliennumere besitzt, und ein lizenz irter Lederhändler ist. In Bezug auf den zweiten hingegen haben sich die hrl. Vorsteher binnen 3 Tagen anher zu rechtfertigen, wie nach derselbe ohne der vorschrifts mäßigen höhern Bewilligung besonders als ein Jude aus Ungarn hierorts geduldet werde (...).*

¹⁶⁴ SOKA Jičín, Židovská škola Hořice, *Schul und Prüfungsprotokoll*. (...) *Da ehrfurchts woll Gefertigter, wie schon eben erwohnt, durch wolle 39 Jahre den Schuldienst mit Ruhm und zur gänzlichen Zufriedenheit aller H. Vorgesetzten an der hinsigen deutschen Schule versehen hat, dermal sich durch die 25 jährige Krankheit seines Weibes (...).*

dokonce veřejnou školu křesťanskou. Ve své žádosti se zavázali, že pokud bude škola zrušena, přihlásí své děti do školy křesťanské.¹⁶⁵

„Všechny židovské školy, které existovaly před převratem v politických židovských obcích, měly vesměs ráz doby, ve které vznikly, a účelu, jemuž měly sloužit. Tyto školy měly židovského člověka činiti hodným emancipace a schopným vstoupit do kruhu evropských národů. (...) Ovšem ve většině těchto škol byl počet vyučovacích hodin náboženství židovskou obcí rozšiřován a vyučovalo se ve větším rozsahu překladu modliteb a bible (zpravidla *pentateuchu*).“ Píše Eduard Drachmann ve své stati s názvem „K otázkám židovského školství“.¹⁶⁶

Výraznou snahu o záchranu židovských tradic a náboženského přístupu k vyučování můžeme pozorovat jak v rámci židovské náboženské obce v Mladé Boleslavi, tak v obci o něco menší, s rovněž dlouhou tradicí, v Novém Bydžově. V případě Mladé Boleslavi vycházíme z protokolu inspekce školy z roku 1863¹⁶⁷. V protokolu se objevuje zmínka o jakémsi *Orgánu rodičů a opatrovníků žáků školy*. Jednalo se o spolek, v němž se sdružovali ti rodiče, kteří požadovali, aby se výuce náboženství a židovských studií věnovalo více prostoru než doposud. Rodiče si stěžují, že znalost žáků z oblasti náboženství je velmi chabá (doslova *blaß*), a to zejména v důsledku toho, že se již několik let nevyučují základy Talmudu ani knihy Proroci. Výuka Talmudu byla podmíněna individuálními schopnostmi a dovednostmi žáků. V případě, že ve škole nebyl nikdo takový, kdo by byl schopen výuku absolvovat, předmět byl vyřazen z učebních osnov. Pro lepší orientaci si jen připomeňme, že ještě v 90. letech 18. století byla jeho výuka běžnou součástí hodin náboženství.¹⁶⁸ Velká část rodičů se také přiklání k tomu, aby žáci byli již od první třídy vyučováni dle blíže nespecifikovaných *starých metod*, které údajně mají stále dobré výsledky. Prostřednictvím nich by mohla být podněcována nejen touha žáků, ale zejména by se mělo jejich srdce otevřít učení se hebrejštině. Škola by tak měla

¹⁶⁵ Tamtéž. (...) *der hierstädtischen Judenschaft eine unterthänigste Bitte, womit die öffentl. Israelit. deutsche Schule zum Unterrichte aufgenommen werden möchten, die seit dem Jahre 1782 existirt, aufgehoben, und ihre Kinder in die christliche Schule zum Unterrichte aufgenommen werden möchten, bei einer hochlöbl. k. k. Hofkanzlei eingereicht haben (...)*.

¹⁶⁶ DRACHMANN, Eduard. *K otázkám židovského školství*. Brno: Spolek Židovská škola, 1936. 15 - [i] s.

¹⁶⁷ Archiv ŽMP, Židovská náboženská obec Mladá Boleslav, *Inspekce školy (1863)*, sign. 88647.

¹⁶⁸ Tamtéž. (...) *Orgar aller Eltern und Vormünder, in dem er dem Judenthure genug Opfer gebracht zu haben glaubt, wenn unsere Jugend in der Schule blaß die Thora erlernt, ohne von Propheten und sendtigen Talmudischen Wissen die geringste Kenntniß haben wird (...)* und haben wir auch dieses Jahr keine Kinder, die fähig wären, in Talmud unterrichtet zu werden (...)

vyvinout veškeré úsilí, aby docílila rozšíření znalostí žáků, tj. nejen vštípení gramatických základů hebrejského jazyka, ale zejména rozšíření jejich slovní zásoby.

Prosby rodičů byly nakonec vyslyšeny a školní plán byl přepracován tak, aby mohlo být týdně vyučováno šest hodin hebrejštiny a náboženské nauky. Výuka hebrejštiny probíhala společně pro tři třídy a v menším počtu žáků se pak vyučovalo náboženství. Hebrejštině byly vyhrazeny tři vyučovací hodiny, také bylo rozhodnuto, že výuka bude rozšířena o psaní písemných cvičení a diktátů. V kontrastu s požadavky rodičů stál ale názor školního inspektora, který zdůrazňoval důležitost výuky v německém jazyce a doporučoval redukci či úplné zrušení předmětů vyučovaných v hebrejštině. Na závěr inspekční zprávy se snaží svůj argument podpořit tím, že podobné stanovisko jako on zaujímají i samotní studenti.¹⁶⁹

V téže době, v roce 1866, i v židovské obci v Jičíně probíhaly četné diskuse ohledně počtu hodin, který by měl být pro výuku hebrejštiny vyhrazen. Na schůzi, která se konala dne 19. 1. téhož roku a na níž byli přítomni: Abraham Grünfeld (rabín), Jakob Kraus (člen obce pověřený dohledem nad osvětou a vzděláváním), JUDr. K. Lasch (zemský advokát), Herrmann Kantor (školní dozorce), Marek Pollak (učitel), Jakob Wittenberg (učitel) se vedly hovory o tom, zda by pro žáky nebylo lepší, kdyby byla vyučovacím jazykem hebrejšтина. Po delší debatě většina členů hlasovala pro to, aby výuka byla ponechána v jazyce německém, jak tomu bylo doposud, a to zejména z pragmatických důvodů. Žák s kvalitní znalostí německého jazyka bude mít mnohem vyšší šanci uplatnění na trhu práce a vzdělání, než žák, který řádně ovládá jen hebrejštinu a němčinu jen částečně. Tuto myšlenku prosazoval zejména JUDr. Lasch a učitel M. Pollak, který navíc ještě dodal: „*Úkolem obecné školy je připravit žáky nejen pro studium na vyšším stupni škol, ale také pro běžný život. Tento cíl by ale nebyl splněn v případě, že by výuka probíhala v hebrejském jazyce.*“¹⁷⁰

Jak je patrné židovská škola ve druhé polovině 19. století do značné míry ztratila svůj konfesionální charakter a dosáhla tak cíle svého zakladatele, Josefa II. Teprve nyní se stala sekulární školou, která se primárně zaměřuje na výuku přírodních věd, matematiky,

¹⁶⁹ Tamtéž. (...) *An Zeit wäre kein Mangel, indem 6 Stunden wöchentlich zur Sprachlehre und Religionlehre in der erster Klasse verwendet werden, wo bei einer gehörigen Eintheilung der Sprachlehre für drei Klassen und bei weniger Anhäufung der Religionslehre, die vielmehr schriftlich zur Uibung des Recht und Diktandoschreibens nützlich einwirkend geschehen sollte, gewiß drei Stunden wöchentlich gewonnen werden, die einzig und allein zum hebraischen benutzt werden könnten (...).*

¹⁷⁰ Archiv ŽMP, ŽNO Jičín, Spisový materiál školy, sign. 53177.

německého jazyka a mravů a v druhé řadě pak na náboženství. Ne ve všech školách této doby se vyučuje hebrejšтина jako zvláštní předmět, často bývá součástí náboženské nauky.

Podobné hlasy o zanedbávání náboženské nauky se stejně jako v Mladé Boleslavi objevily v roce 1856 i v Novém Bydžově. Původcem stížnosti byla *Školská komise*¹⁷¹, která vyvíjela svou činnost při židovské náboženské obci. Několik členů této komise nechvalně poukazovalo na to, že náboženská výchova dětí je značně opomíjena, a tak velmi zanedbána. Ve zprávě se doslova říká: „*Synagogu žáci navštíví sotva jednou za týden, žádné modlitby neznají, tudíž tam jen stojí, protože stejně nevědí, co se mají modlit.*“¹⁷² Tato zmínka svědčí o tom, že přestože tento vývoj byl předurčen již rokem 1781, potažmo rokem následujícím, kdy byla založena většina německo-židovských škol, zesvětštění školství zastihlo komunitu nepřipravenou. V případě komunity v Novém Bydžově nutno uznat, že její členové byli velmi úzce spjati s tradičním způsobem života a ve srovnání s ostatními komunitami míra jejich religiozity (i přestože to není možné vyjádřit kvantitativně ani kvalitativně) byla skutečně vysoká, což si můžeme doložit nejen skrze trendy v oblasti vzdělávání mládeže, ale rovněž prostřednictvím charakteru dobročinných spolků¹⁷³, které při obci působily, četností bohoslužeb a provozováním vlastního synagogálního chorálového sboru. V mnohém lze charakter bydžovské školy přirovnat k hebrejskému učilišti v Mladé Boleslavi. Navíc i sama škola měla sklony se s mladoboleslavskou školou porovnávat. V roce 1864, kdy Školská komise spolu s kantorem pracovala na nové verzi školních osnov, do jisté míry vycházela z osnov „*dobře zavedené židovsko-německé školy v Mladé Boleslavi*“.¹⁷⁴ Neobvyklé bylo také to, že na jejich tvorbě se podílel kantor, v ostatních židovských obcích takovéto záležitosti bývaly výhradně v kompetenci učitelů. Bezespору je tedy evidentní, že tradice, spojení s minulostí a zbožností bylo v novobydžovské komunitě hluboko zakořeněno.¹⁷⁵

¹⁷¹ Archiv ŽMP, ŽNO Nový Bydžov, *Školní komise*, sign. 54777.

¹⁷² Tamtéž. *Es erschienen mehrere Gemeindeglieder, und beklagten sich, dass die religiöse Erziehung der Kinder überhaupt, vernachlässigt wird, weil dieselben nicht angehalten werden, die ganze Woche die Synagoge zu besuchen, wodurch dieselben die Gebete nicht kennen, und wenn sie allenfalls die Synagoge betreten, ganz verblüht und mässig da stehen, weil sie nicht einmal wissen, was sie beten sollen.*

¹⁷³ Tamtéž, *Zápisy ze schůzí představenstva obce (1863–1889)*, sign. 34858, [21. 5. 1871]. K roku 1871 jsou uváděny tři dobročinné spolky: Bikur cholim (společenství navštěvující nemocné a modlící se za ně), Zdoko laanijim a Zdoke in Tempel.

¹⁷⁴ Tamtéž, [21. 2. 1864].

¹⁷⁵ Tamtéž, [19. 5. 1872]. *Es wurde beschlossen, die von der 3 herrn Lehrern eingebrachten Lehrpläne dem herrn Prediger Eisner zur Begutachtung zu unterbreiten und nach eingelangten Referat die näheren Bestimmungen Festzusetzen.*

Dále se setkáváme i s jinými stížnostmi rodičů, a sice na průběh výuky náboženství v hlavních a středních reálných školách. Jádrem stížnosti bylo, že náboženská výuka židovských žáků probíhá ve stejné době jako výuka křesťanského náboženství, což vede k tomu, že lekce trvá jen půl hodiny. Nejenže je časová dotace pro výuku nedostatečná a výuka je tak nekvalitní, ale řada studentů není během celého semestru ani klasifikována.¹⁷⁶ V důsledku toho si rodiče stěžovali i na samotného učitele náboženství a ředitele školy, po kterém v první řadě požadují, aby šel mládeži příkladem, zejména co se týče pravidelné návštěvy synagogy. Školská komise rovněž požaduje, aby každý žák této školy byl poučen o tom, že jeho povinností je synagogu navštěvovat nejméně dvakrát týdně (což nezahrnuje šabat ani ostatní svátky).¹⁷⁷ Rodiče dále požadovali, aby pro židovské studenty středních škol byla zajištěna oddělená výuka náboženství a aby každý semestr byl zakončen veřejnou zkouškou. Roku 1856 žádala Školská komise zdejšího kantora, zda by děti, které jsou doslova „zběhlé v modlení“, mohly synagogu navštěvovat každý den.¹⁷⁸ Od roku 1864 obec provozovala synagogální sbor, žáci proto museli věnovat každý den kromě šabatu a vysokých svátků minimálně jednu hodinu zpěvu chorálových písní.¹⁷⁹ Výuka náboženství byla pro komunitu velmi důležitá. Mimo jiné tomu nasvědčuje i zmínka o vyhlášení konkurzu na nového rabína, kde se kromě jiného píše, že je nezbytné, aby děti byly vzdělávány v náboženském duchu.¹⁸⁰ V roce 1866 si představenstvo obce libovalo, že díky činnosti synagogálního sboru jsou školáci nuceni alespoň třikrát týdně zajít do modlitebny.¹⁸¹ Školní mládež měla v synagoze na druhé dámské galerii volně k dispozici celou třetí řadu sedadel. Je zřejmé, že mládež hrála významnou roli nejen v kulturním, ale především v náboženském životě obce.¹⁸²

¹⁷⁶ Archiv ŽMP, ŽNO Nový Bydžov, Školní komise, sign. 54777, [16. 3. 1856]. (...) Eben so wird die Beschwerde geführt dass die Schüler der haupt und Unterrealschule gerade um jene Zeit den Religiousunterricht geniessen, wo der Christl. Regionsunterricht ertheilt wird, wo durch das her und hingehen Raum eine halbe Stunde zum Religiousunterrichte übrig bleibt, daher der Unterricht ganz unvollkommen sein muss indem Raum Zeit genug ist den Unterricht zu ertheilen, um so weniger aber die Schüler zu prüfen, ja die klage wird dahin geführt, dass die Schüler während des ganzen Lehrkurses gar nicht geprüft werden und es wird die Bitte gestellt, diesen Übelstand zu beheben.

¹⁷⁷ Tamtéž. (...) die Hr. Lehrer angewiesen werden um den Schülern mit gute Beispiele verzuleuchten selbst die Synagoge gehörig zu besuchen, und dass alle Schüler angewiesen werden, wenigstens zweimal in der Woche, ohne den Sabbat und Feiertagen, zu besuchen (...)

¹⁷⁸ Tamtéž, [22. 5. 1856]. Mit hr. Prediger zu besprechen, dass die Kinder, welche bethen können täglich in den Tempel gehen.

¹⁷⁹ Tamtéž, Zápisy ze schůzí představenstva obce (1863–1889), sign. 34858, [15. 5. 1864]. (...) Verpflichtet, dem in der Synagoge mitzuwirkenden Chore, so auch ausserdem der sämtlicher Schuljugend täglich mit ausnahme der Sabbate und Feiertage eine Stunde im Gesang zu ertheilen.

¹⁸⁰ Tamtéž, [27. 5. 1888].

¹⁸¹ Tamtéž, [11. 2. 1866].

¹⁸² Tamtéž, [19. 8. 1890].

Na závěr této kapitoly můžeme říci, že i přes obrovské spektrum veřejných i soukromých škol, do kterých žáci ve druhé polovině 19. století mohli docházet, se stále, ač ne tak frekventovaně, setkáváme se soukromým způsobem výuky, a to ještě ve školním roce 1887–1888.¹⁸³ Mezi privatisty byly nejčastěji zastoupeny dívky. Na rozdíl ale od 18. století se soukromá výuka stala výsadním monopolem veřejných učitelů, kteří si tímto způsobem přivydělávali ke svému fixnímu platu. I přístup obce se radikálně změnil, rodiče vzdělávající své žáky privátní cestou již nejsou pokutováni a doslova pronásledováni, ale kupříkladu obec v Novém Bydžově dokonce soukromou výuku podpořila propůjčením části školních prostor. Navíc učitelé si tímto způsobem každý rok přivydělali nejméně 100 fl. a obec tak byla ušetřena od vyplácení různých příspěvků a renumerací, o které učitelé běžně velmi často žádali.¹⁸⁴

¹⁸³ SOKA Jičín, Židovská škola Hořice, *Geschäftsprotokoll 1887 – 1894*, neuspořádáno.

¹⁸⁴ Archiv ŽMP, ŽNO Nový Bydžov, *Školní komise*, sign. 54777, [9. 3. 1869].

6. Postavení učitele v komunitě

6. 1 Písemné doklady o učitelích působících v komunitách do poloviny 19. století

V této kapitole se zaměříme na mapování učitelského povolání v židovských komunitách zhruba od roku 1781 do roku 1860. Na fenomén učitele, jakožto vzdělance, nositele a zachovatele tradice, vychovatele a moudrého rádce, budeme nahlížet z několika úhlů pohledu. Z hlediska jeho sociálního zabezpečení, metodických a pedagogických postupů, duchovního vlivu na komunitu, vztahu ke svým nadřízeným a rodinného zázemí.

Vzhledem k torzovitosti pramenů venkovských židovských škol mezi léty 1781–1850 jsme pro vytvoření základního přehledu odkázáni vesměs pouze na matriční záznamy, soupisy židovských rodin z let 1783 a 1793, listinný materiál z fondu České gubernium-Publicum a na archiv židovské školy v Hořicích. Soupisy židovských rodin v Čechách v letech 1783 a 1793 nám díky své struktuře a zpracování pomohly vytvořit přehled o četnosti působících učitelů v komunitě, o jejich rodinných a bytových poměrech a o všech funkcích zastávaných v komunitě. Ke své především kvantifikační analýze jsme si vybrali tyto obce: Brandýs nad Labem, Kolín, Dymokury (okr. Nymburk), Hořice, Chlumec nad Cidlinou, Jičín, Nový Bydžov, Kopidlno, Vršce (okr. Jičín), Cholenice (okr. Jičín), Mladá Boleslav, Mnichovo Hradiště, Rožďalovice (okr. Nymburk), Turnov a Golčův Jeníkov.

Ve většině případů byli učitelé ženatí a měli až několik dětí – průměrně připadalo 2,58 dětí na jednoho učitele. Početní maximum zaznamenáváme u kolínského chazana Veita Schöna, jemuž manželka porodila 14 dětí.¹⁸⁵ Setkáváme se ale i se svobodnými učiteli, kteří mnohdy přicházeli i ze vzdálených oblastí – kupř. v Hořicích okolo roku 1793 působil učitel (*Trivialschullehrer*) Isaus Rubin z Třebíče.¹⁸⁶ Vzhledem k tomu, že soupisy v jednotlivých lokalitách na sobě vznikaly nezávisle, můžeme pozorovat široké spektrum ekvivalentních označení pro pozici učitele: *Judenkantor*, *Schulmacherprofession*, *Lehrjung*, *Schulmeister*, *Normallehrer*, *Lehrer der Jungen* (Dymokury), *Kinderinformator* (Hořice), *Trivialschullehrer*, *jüdischer Kantor*, *Hausinstruktor* (Turnov).¹⁸⁷ S vyučováním

¹⁸⁵ JIŘINEC, Martin, ed. et al. *Soupis židovských rodin v Čechách z roku 1793. II., Kouřimský kraj, Bydžovský kraj, Litoměřický kraj*. Praha: Státní ústřední archiv, 2003, s. 69. ISBN 80-85475-96-0.

¹⁸⁶ Tamtéž, s. 239.

¹⁸⁷ Tamtéž, s. 232, 235, 239–241, 256–259, 287.

Srov. EBELOVÁ, Ivana a kol. *Soupis židovských familiantů v Čechách z roku 1783 = Verzeichnis der Judenfamilianten in Böhmen von 1783*. Praha: Národní archiv, 2008, s. 108–109, 113, 131, 140, 158. ISBN 978-80-86712-53-6.

byly v komunitách nepochybně spjaty i další zejména duchovní funkcionáři: *Schuldiener*, *Rabinerbedienstung*, *Schulsänger*, *Schulklopper*. Schuldiener, doslova školní sluha, vykonával funkci posluhovače – pro školu obstarával topivo, učební pomůcky a dohlížel na děti, aby neprováděly nějaké nepřístojnosti. Pozice *Schulsänger* a *Schulklopper* jsou spjaty s provozováním synagogy. Školní (synagogální) zpěvák se spolu s kantorem podílel na realizaci bohoslužby a „školní zváč“ zajistil svolání všech členů komunity.¹⁸⁸ Rabín byl v komunitách zpravidla považován za nejvyšší náboženskou a morální autoritu podílející se významnou měrou na duchovním chodu obce.¹⁸⁹ V silách mnohých menších venkovských komunit nebylo zaměstnávat několik pracovníků, proto velmi často docházelo k tomu, že jeden či dva muži vykonávali i několik funkcí – učitel byl zároveň kantorem, chazanem, šámesem či rabínem, kantor současně šochetem či mohelem.¹⁹⁰ S podobným modelem se setkáváme i o sto let později, v 90. letech 19. století, v době velkého úpadku židovského obecného školství.

Vůbec zajímavá struktura židovského školství byla na přelomu 18. a 19. století v Kolíně. Vzdělání totiž zajišťovaly jednotlivé drobné pokoutní školy, které se nacházely v příbytcích svých provozovatelů – učitelů, kantorů, pomocných učitelů či „obyčejných“ obchodníků a kramářů. Takovýchto škol bylo po celém ghettu rozseto více než třicet. Každá „škola“ měla danou kapacitu, nejčastěji 2 – 4 studentská místa, jejichž počet přímo závisel na prostorových možnostech učitelova bytu. Provozovateli škol na jedné straně byli skuteční učitelé (*Schulmacherprofession*, *Rabinersbedienstung*, *Lehrjung*, *Schulmeister*, *Normallehrer*), na straně druhé pak největší zastoupení měli obchodníci – s vlnou, plátnem a střížním zbožím či řezníci, kteří si vyučováním žáků přivydělávali.¹⁹¹ Dle dr. Richarda Federera, autora historické stati o tamní náboženské obci, vyučování bylo většinou mechanické a sotva se děti naučily alespoň číst, byly jim k překladu předloženy složité teologické texty. Výuka byla většinou jednostranně nábožensky zaměřena – zejména na výklad Talmudu a osvojení si gramatiky hebrejského jazyka. Obrat k lepšímu nastal až

BOHÁČEK, Jan, ed. et al. *Soupis židovských rodin v Čechách z roku 1793. I., Loketský kraj, Boleslavský kraj, Budějovický kraj*. Praha: Státní ústřední archiv v Praze, 2002, s. 151, 153, 155, 159–160, 166, 186–187. ISBN 80-85475-91-X.

¹⁸⁸ Pěkný, T. *Historie Židů v Čechách a na Moravě*, s. 171.

Srov. NEWMAN, Ja'akov. *Judaismus od A do Z*, s. 114.

¹⁸⁹ Pěkný, T. *Historie Židů v Čechách a na Moravě*, s. 191, 327.

¹⁹⁰ Kraus J. S. *Německo-židovské školy v Čechách*, s. 123–124.

¹⁹¹ JIŘINEC, M., ed. et al. *Soupis židovských rodin v Čechách z roku 1793. II.*, s. 46–78.

v roce 1839 s příchodem osvíceného rabína Daniela Franka, který pod hrozbou odchodu z obce přinutil kolínské židy, aby v co nejbližší době zřídili skutečnou školu.¹⁹²

Učitelé ve většině případů žili v malých světničkách spolu se svými početnými rodinami. To, že se žáci učili v místnosti, kde zároveň hospodařila „paní učitelová“ a pohrávaly si malé děti, nebylo ničím neobvyklým.¹⁹³ Především svobodní učitelé zpravidla bydleli u svých zaměstnavatelů, jimiž byli bohatí obchodníci či sama náboženská obec. K roku 1822 se s podobným problémem setkáváme v případě hořické školy, která nebyla schopna učiteli a jeho rodině poskytnout prostory pro bydlení, tudíž rodině nezbývalo nic jiného než žít ve školní učebně.¹⁹⁴

Snažíme-li se zachytit působení učitelů prostřednictvím matričních záznamů, zjišťujeme, že celá řada učitelů a jiných duchovních autorit bývala často kmotry při obřizkách a svědky při svatebních obřadech. V rámci jičínské obce se s učiteli v ryzí podobě nesetkáváme. V letech 1818–1820 zaznamenáváme působnost krajského rabína Davida Levita z Hořic a obecních zaměstnanců – šámese (Isak Löwy, 1824), mohela (Elias Weis, 1820), synagogálního zpěváka (David Grande - někdy je označen i za učitele náboženství, 1825)¹⁹⁵ a konečně v matrice zemřelých nacházíme k roku 1839 informaci o úmrtí soukromého učitele Isaka Maiera.¹⁹⁶

V Novém Bydžově, v obci s početným osídlením a dlouholetou tradicí, v souvislosti s působením tamní židovsko-německé školy založené za vlády Josefa II. pozorujeme čilý školní a duchovní život. První zmínka o rabínu (Ephraimu Rubinfeldovi) pochází z roku 1788.¹⁹⁷ O rok později je jako kmotr Enocha Schika uveden Schulmeister Enoch Schik, se kterým se v pozdějších letech v záznamech již nesetkáváme.¹⁹⁸ Roku 1791 registrujeme nového Schulmeistera Mosese Manna.¹⁹⁹ Paralelně s Mosesem Mannem v komunitě působil učitel a pozdější výrazný propagátor školské reformy Petr Beer.²⁰⁰ Dále v roce

¹⁹² FEDER, Richard. *Dějiny Židů v Kolíně*, s. 293–295.

¹⁹³ VOŠÁHLÍKOVÁ, Pavla. *Rákoska v dílně lidskosti: Česká škola v 19. století očima účastníků*. Praha: Academia, 2016, s. 145. ISBN: 978-80-200-2533-3.

¹⁹⁴ SOKA Jičín, *Židovská škola Hořice, Schul und Prüfungsprotokoll*, neuspořádáno.

¹⁹⁵ NA, HBM, *Matrika narozených 1788–1848*, kn. č. 263, inv. č. 263, fol. 14, 17, 31, 38. ŽNO Jičín.

¹⁹⁶ Tamtéž, *Matrika zemřelých 1788–1848*, kn. č. 265, inv. č. 265, fol. 10–11. ŽNO Jičín.

¹⁹⁷ NA, BHMa, *Matrika narozených 1788–1798*, kn. č. 1403, inv. č. 1403, fol. 3. ŽNO Nový Bydžov.

¹⁹⁸ Tamtéž, fol. 5.

¹⁹⁹ Tamtéž, fol. 6.

²⁰⁰ Učitel Peter Beer v jenom z protokolů zasedání židovské obce ze dne 23. 5. 1798 apeluje, aby skrze výuku bylo u dětí zachováno především náboženské ponětí a jejich mravy. (SOKA Hradec Králové, Archiv města Nový Bydžov, kt. č. 76, inv. č. 1937).

1812 se objevuje další učitel Peter Weihs, který nejpravděpodobněji vyučoval v domě N° 13.²⁰¹ Jistě již po roce 1820 v Novém Bydžově žil učitel Abraham Winterstein se svou ženou Leonorou, který komunitě sloužil až do své smrti v roce 1850.²⁰² Vedoucím učitelem zdejší židovské školy byl v roce 1839 zvolen Joseph Goldstein.²⁰³ V letech 1840–1850 židovské děti vyučovali Jakob Eisner, Herrmann Neumann a soukromý učitel Isak Spitz.²⁰⁴ Mezi léty 1801–1816 došlo k výrazné obměně synagogálních kantorů – k roku 1801 se v matrice uvádí blíže nám neznámý Langemann,²⁰⁵ o dva roky později Elias Friedländer,²⁰⁶ v letech 1813–1816 Isak Beer²⁰⁷ a od roku 1816 pak Juda Friedländer, který svou profesi vykonával určitě ještě v roce 1836.²⁰⁸ Před Langemannem máme úplně jako prvního (k roku 1789) doloženého zpěváka Philipa Fuchse, po němž se v roce 1793 funkce ujal Herrmann Schreuer.²⁰⁹ Na pozici rabína se v Novém Bydžově vystřídali Tobiáš Lewit,

Peter Beer se narodil roku 1758 v Novém Bydžově, kde se mu dostalo tradičního vzdělání. Již v šesti letech začal studovat Talmud. Ve svých vzpomínkách se ale k židovskému vzdělávání staví velmi skepticky a říká, že tradiční výuka pro něho byla naprosto nesmyslná a bezvýznamná. Později se ale jeho otec rozhodl najmout křesťanského učitele, který by Petra vyučoval v němčině, a tím by tak synovi zajistil lepší uplatnění na trhu práce a vzdělávání. Petr se díky znalosti německého jazyka mohl seznámit s moderní literaturou a filozofií. Přes počáteční odpor svého otce se začal učit i latinsky. Ve svých vzpomínkách o sobě Beer píše, že brzy ovládal lépe latinu než hebrejštinu a němčinu. Ve svých čtrnácti letech byl Petr poslán studovat na pražskou ješivu Jechezkela Landaua a po třech letech odešel studovat do Bratislavy. Po studiích se stal soukromým židovským učitelem v malém maďarském městě. V roce 1780 Beer opustil Maďarsko a o rok později, přitahován osvícenskými ideály vzdělání, se jako jeden z prvních židů nechal zapsat do kurzů pedagogiky na vídeňské univerzitě. Pod vlivem univerzitních profesorů začal číst díla moderních básníků a filozofů, jako byl Mendelssohn, Lessing, Kant, Wieland, Herder a Goethe. Vybaven znalostmi z tradičního židovského učení stejně tak jako z oblasti světské, se stal jakousi předlohou pro nový typ židovského učitele na nově vznikajících židovských obecných školách. V roce 1785 se Beer vrátil do svého rodiště, Nového Bydžova. O rok později se oženil s Rebekou Hlawatschkovou, se kterou zplodil tři syny (Franz Jakob, Thomas, Leopold). Na zdejší židovské škole učil celkem 26 let a současně se na vědecké rovině zabýval židovskou historií a náboženstvím. Jeho první kniha nesoucí název: *Toldot Jisrael* (Pokolení Izraele, Praha 1796) pojednávala o historii židů od počátků až po období druhého chrámu a stala se základním učebním textem pro všechny osvícenské židovské školy v celé Evropě. Kniha byla napsána jak v němčině, tak v hebrejštině. Je autorem celé řady historických a teologických pojednání určených pro své studenty. Beerovo dílo bylo později přeloženo do několika jazyků – francouzštiny, ruštiny a polštiny. I přestože Beer energicky odmítal praxi rabínského judaismu a byl radikálním stoupencem osvíceneckého přístupu (*haskaly*), usiloval o udržování všech příkázání daných Tórou a židovským tradičním právem. (CARLEBACH, Elisheva a kol. *Jewish history and jewish memory*, s. 391–403). Nový Bydžov opustil v roce 1811 a záhy byl přijat jako vrchní učitel v pražské Hauptschule der Israeliten. Učil tu etiku, dějepis, geografii a přírodní vědy. Věnoval se popularizaci židovské kultury a historie a přijímal podněty z nežidovské (zejména německé) kultury. Beer zemřel v roce 1838 a je pohřben na starém židovském hřbitově v Praze na Žižkově.

(ROZKOŠNÁ, B. *Židé v Novém Bydžově a okolí*, s. 59, 165).

²⁰¹ NA, BHMa, *Matrika narozených 1798–1835*, kn. č. 1404, inv. č. 1404, fol. 25. ŽNO Nový Bydžov. Srov. ROZKOŠNÁ, B. *Židé v Novém Bydžově a okolí*, s. 52.

²⁰² NA, BHMa, *Matrika narozených 1798–1835*, kn. č. 1404, inv. č. 1404, fol. 46. ŽNO Nový Bydžov. Srov. Rozkošná, B. *Židé v Novém Bydžově a okolí*, s. 91.

²⁰³ KOUDELKA, Josef. *Dějiny židů v Novém Bydžově*, s. 418.

²⁰⁴ ROZKOŠNÁ, B. *Židé v Novém Bydžově a okolí*, s. 93, 95, 99.

²⁰⁵ NA, BHMa, *Matrika narozených 1798–1835*, kn. č. 1404, inv. č. 1404, fol. 6. ŽNO Nový Bydžov.

²⁰⁶ Tamtéž, fol. 9

²⁰⁷ Tamtéž, fol. 25, 29, 32

²⁰⁸ ROZKOŠNÁ, B. *Židé v Novém Bydžově a okolí*, s. 124–125.

²⁰⁹ NA, BHMa, *Matrika narozených 1788–1798*, kn. č. 1403, inv. č. 1403, fol. 4, 9. ŽNO Nový Bydžov.

o němž se dozvídáme z matričního zápisu narození z roku 1791.²¹⁰ Roku 1822 pak stejným způsobem nalézáme zmínku o rabínu Löblu Pollakovi a učiteli hebrejštiny Simonu Grünbergerovi.²¹¹

Pět kilometrů východně od Nového Bydžova se nachází obec Barchůvek, která na přelomu 18. a 19. století měla s ohledem ke své malé rozloze poměrně početné židovské osídlení. Barchovští židé oficiálně patřili pod židovskou náboženskou obec v Novém Bydžově, avšak i přesto lze pozorovat jisté znaky jejich alespoň částečné autonomie.²¹² V roce 1815 si obec udržovala vlastního učitele – Emanuela Weißersteina, u něhož je jako u jediného uvedeno povolání (*Lehrer in Klein Barchow*).²¹³ V roce 1841 se dozvídáme o úmrtí třiatřicetiletého svobodného učitele Bernarda Beermana.²¹⁴ Další zmínky o rabínech či učitelích se objevují až v polovině 19. století, a to většinou v návaznosti na novobydžovskou komunitu. Mezi léty 1850–1867 v Barchůvku působili tři různí učitelé. V roce 1850 se sem přišel kolínský žid Ariel Fried, který se zde živil jako soukromý učitel.²¹⁵ O osm let později se znovu objevuje novobydžovský rabín a kantor Jacob Eisner, který je v matričním záznamu uveden jako soukromý učitel náboženství.²¹⁶ V roce 1867 obec sňatkem opět získává vlastního učitele, tentokrát Joachima Trauba z Heřmanova Městce.²¹⁷

Takřka ničím se od Nového Bydžova neliší stav židovského školství, nalézáme v Hořicích, kde od roku 1798 až do konce třicátých let působil *vážený učitel (Normallehrer)* Löwy Sobotka, jemuž při výuce asistoval školní sluha Isak Putzker.²¹⁸ Löwy Sobotka byl jedním z prvních absolventů, a tudíž také žákem vůbec prvního učitele na hořické židovsko-německé škole – Bernharda Braslaua. Před Löwy Sobotkou se ve škole vystřídali ještě dva učitelé – Joseph Jarosch a Abraham Beer.²¹⁹ Hořická obec byla ve své době (ve druhé polovině 18. a první polovině 19. století) svou velikostí srovnatelná s Novým Bydžovem. V matričních záznamech hořické obce spatřujeme zajímavou tendenci, která nám jen

²¹⁰ Tamtéž, fol. 7.

²¹¹ NA, BHMa, *Matrika narozených 1798–1835*, kn. č. 1404, inv. č. 1404, fol. 51, 53. ŽNO Nový Bydžov.

²¹² ROZKOŠNÁ, B. *Židé v Novém Bydžově a okolí*, s. 182–184.

²¹³ NA, BHMa, *Matrika narozených 1794–1839*, kn. č. 9, inv. č. 9, fol. 9–10. ŽNO Barchůvek.

²¹⁴ ROZKOŠNÁ, B. *Židé v Novém Bydžově a okolí*, s. 191.

²¹⁵ NA, BHMa, *Matrika oddaných 1839–1877*, kn. č. 10, inv. č. 10, fol. 15–16. ŽNO Barchůvek.

²¹⁶ Tamtéž, fol. 25–26.

²¹⁷ Tamtéž, fol. 37–38.

²¹⁸ NA, BHMa, *Matrika narozených 1784–1840*, kn. č. 491, inv. č. 491, fol. 22. ŽNO Hořice.

Srov. SOKA Jičín, *Židovská škola Hořice, Schul und Prüfungsprotokoll*, neuspořádáno.

²¹⁹ Tamtéž

potvrzuje naši domněnku o výsadním a váženém postavení vzdělaných autorit. Za kmotry při obřízce chodili zásadně jen rabíni, učitelé, školní sluhové a šamesové.

Další námi mapovaná obec, tedy židovská obec v Turnově, se nijak nevymyká obecným již zmíněným tendencím. Obec měla vlastního rabína, kantora, šamese i chazana. Za všechny rabíny jmenujme alespoň jméno (v roce 1788 krajského rabína) Abrahama Adlera.²²⁰ První zmínku o učiteli, Isacu Pragerovi, datujeme ke dni 3. 1. 1797. K roku 1813 navíc ještě zaznamenáváme školního sluhu Bernarda Tubarelda.²²¹ K roku 1852 je jako Schullehrer uváděn Jakob Zekendorf původem z Libně.²²² Počátkem 60. let obec přijala nového učitele a kantora Abrahama Adlera spolu se školním sluhou Leopoldem Steinerem.²²³

V případě menších venkovských obcí nám činí značné problémy zachytit nebo alespoň nastínit způsoby vzdělávání. Obec o několika rodinách si většinou nemohla dovolit najímat soukromého učitele, který by výuku zajišťoval, tudíž byla nucena přistoupit k jistým alternativám (nám ne zcela známým) – děti byly hromadně vyučovány jedním ze vzdělanějších otců či učitelem z nejbližší židovské obce. Výstižným příkladem jsou Rožďalovice, městečko s nevýznamným židovským osídlením, které se svou nejednoznačnou polohou neoficiálně řadilo jak pod Mladou Boleslav, tak pod Nymburk. Začátkem 19. století je patrné, že obec udržovala kontakty spíše s mladoboleslavskou obcí, odkud sem také přijížděl rabín.²²⁴ Počátkem 20. století, i přestože z pohledu okresního členění patřila pod Jičín, do obce byl posílán rabín z Nymburka. Podobným případem byly i obce Domousnice a Křinec, které však od samého začátku jasně spadaly pod mladoboleslavský rabinát.²²⁵

Mnozí soukromí učitelé postrádali jakékoliv odborné kvalifikace, a to i přes císařské nařízení z roku 1782, které kodifikovalo požadavek, aby všichni učitelé bez výjimky složili předepsané zkoušky, které budou moci doložit vysvědčením.²²⁶ I navzdory této vyhlášce ještě ve 30. letech provozoval v Hořicích svou *Winkelschule* obchodník s kůžemi Samson Felix a rozhodně nebyl v habsburské monarchii jediným „nevzdělaným“

²²⁰ NA, BHMa, *Matrika oddaných 1788–1830*, kn. č. 2204, inv. č. 2204, fol. 2. ŽNO Turnov.

²²¹ NA, BHMa, *Matrika narozených 1788–1830*, kn. č. 2199, inv. č. 2199, fol. 32. ŽNO Turnov.

²²² NA, BHMa, *Matrika narozených 1739–1877*, kn. č. 2201, inv. č. 2201, fol. 94–95. ŽNO Turnov.

²²³ Tamtéž, fol. 165–166.

²²⁴ NA, HBM, *Matrika narozených, zemřelých a oddaných (1742, 1784–1878, 1809–1849, 1809–1843)*, kn. č. 659, inv. č. 659, fol. 10–11. ŽNO Rožďalovice.

²²⁵ NA, BHMa, *Matrika narozených 1739–1895*, kn. č. 918, inv. č. 918. ŽNO Křinec.

Srov. NA, BHMa, *Matrika oddaných 1843–1880*, kn. č. 339, inv. č. 339. ŽNO Domousnice.

²²⁶ NA, ČG-Publ, kt. č. 2097, inv. č. 2224.

učitelem.²²⁷ Ve druhé polovině 19. století je již méně pravděpodobné provozování nezákonných pokoutních škol nekvalifikovanými učiteli, a to i z toho důvodu, že v polovině 60. let rapidně narostl počet soukromých židovských škol. Učitelé působící v židovských školách byli nejčastěji absolventy německých učitelských ústavů, německých gymnázií či reálných škol.²²⁸ Učitel Marek Pollak, který již v roce 1860 pracoval jako soukromý učitel v rodině Friedových, dokonce vystudoval německou technickou univerzitu a z důvodu nedostatku pracovních příležitostí se stal učitelem. Důležitým požadavkem pro případné přijetí učitele ze strany židovské obce bylo, aby uchazeč měl splněny všechny požadované zkoušky nových učebních metod. Mnozí učitelé téměř bez výjimky měli za sebou „pochybnou“ kariéru soukromých učitelů.²²⁹

6. 2 Sociální podmínky učitelského života

Ve fondech všech zkoumaných židovských obcí se setkáváme s pramenným materiálem, jehož proveniencí byli sami učitelé. Adresátem většiny dopisů byla židovská obec a jejich předmětem byla nejčastěji stížnost na jejich nedostatečné finanční ohodnocení. S podobnými stížnostmi se setkáváme již v 80. letech 18. století, záhy po založení první židovsko-německé školy v Praze-Josefově.

Zajímavá argumentace je užitá v dopise Moisese Wienera z listopadu 1791, jenž se představenstva obce táže, jak má uživit svou rodinu, když jeho roční plat činí pouhých 400 fl., zatímco jen za ubytování platí 250 fl. Učitel otevřeně přiznává, že v minulých letech se hodně věnoval domácímu vyučování, čímž si celkem přivydělal 5000 fl. Navíc zdůrazňuje, že ve škole působí téměř deset let a ani jednou si nedovolil žádat o renumeraci.²³⁰ O rok později zaznamenáváme další stížnost podobného charakteru, kde učitel podotýká, že soukromé vyučování je na rozdíl od veřejného třikrát výnosnější. Aby byl vůbec schopen ze svého fixního platu uživit rodinu, je nucen si po večerech přivydělávat v domácnostech jako soukromý učitel. Učitel se kupodivu zmiňuje i o taxe, kterou za výuku pobírá – za chlapce 175 fl. a za výuku dívek o 25 fl. méně.²³¹ Učitelům byly ze strany vedení školy či představenstva židovské obce poskytnuty i různé naturální příspěvky v podobě otopu (dřeva a uhlí), prostředků na osvětlení a ošacení, jejichž reálná

²²⁷ SOkA Jičín, Židovská škola Hořice, *Schul und Prüfungsprotokoll*, neuspořádáno.

²²⁸ NA, Zemská školní rada v Praze (I. část), *Zprávy o stavu škol*, kt. č. 47, inv. č. 960.

²²⁹ Osobní korespondence Jiřího Pollaka, archiv rodiny Steinbergových (USA), kopie v osobním archivu Terezie Dubinové.

²³⁰ NA, ČG-Publ, kt. č. 2097, inv. č. 2224.

²³¹ Tamtéž, kt. č. 2096, inv. č. 2224.

hodnota ale byla odečtena z ročního platu.²³² Dalším benefitem bylo zajištění učebnic a dalších školních pomůcek pro jejich děti. Vzhledem k tomu, že učitelské rodiny většinou bydlely přímo ve škole, potřebné dřevo na topení a olej na svícení jim byly přiděleny každý den školním sluhou.²³³ Další stížnost je podobného rázu jako ty předchozí, nicméně na závěr učitel ještě dodává: „*Práce mi zničila zdraví. Rodina je nucena již několik let žít ze svých úspor, jinak bychom z učitelského platu nebyli schopni pokrýt všechny výdaje.*“²³⁴

K neuspokojivému finančnímu ohodnocení učitelů se v roce 1854 jeden z mladoboleslavských židů vyjadřuje takto: „(...) *Nesmíme se bát investovat naše peníze do vzdělání. Dosavadní lakomství vedlo ke ztrátě chytrého a velmi schopného učitele. Byl to muž, jehož hluboká erudice a významné schopnosti byly obecně známy. Až doposud nebyl plnohodnotně nahrazen.*“ List dále pokračuje sdělením, že celý učitelský sbor má tak nízké platy, že se musí spoléhat na výdělek získaný soukromou výukou, což ale zároveň přispívá k rozkladu zdejší školy. Poslední šanci pro školu ředitel Götzl shledával v přijetí žáků z cizích domácností (mimo židovskou komunitu), avšak později se ukázalo, že žáci se ve škole chovají nepřístojně a nevhodně. Z toho důvodu se ředitel rozhodl doslova *znovu očistit ducha menších i větších žáků a opatřit jej důkladnými znalostmi*. Je evidentní, že učitelé, kteří ke svému stálému platu neměli žádný přivýdělek, se potýkali s nepředstavitelnou bídou.²³⁵ V takové situaci se bezpochyby ocitla i Barbara Baumer, jež na mladoboleslavské škole pracovala jako školní výpomoc od roku 1843. Nejenže za celých sedm let (1843–1850) neobdržela žádný příspěvek, ale navíc výše jejího platu zůstávala po celou dobu konstantní.²³⁶ Skutečně komplexní stížností je dopis učitele z Mladé Boleslavi z roku 1848. Stížnost má promyšlenou strukturu, přehlednou výstavbu a již na jejím začátku stanovený cíl. V záhlaví je uvedeno jméno učitele – *Lippmann*

²³² Tamtéž, kt. č. 2097, inv. č. 2224.

²³³ SOKA Jičín, Židovská škola Hořice, *Schul und Prüfungsprotokoll*, neuspořádáno.

²³⁴ NA, ČG-Publ, kt. č. 2097, inv. č. 2224. (...) *Die gering geung angesetzte Summe 150 fl. auf Holz, Lichte und Quartier von dem Fixirte jährl. Gehalte abzieht: so mag Jedermann ertheilen, ob ein ordentlicher Mensch von den Israeliten, bei der einige Jahreher ungewöhnliche Theurung hierorts mit Weib und Kind leben, und in einem ganzen Kleide erscheinen kann. Ihn bleib nach Abzug der eben erwöhten Summe, auch ein den ihm zugelegten 50 fl. nichts als 300 fl. aufs ganze Jahr übrig. Hätte derselbe bisher nicht seine Haushaltung theils durch manchen Zufluß von Privatunterrichtung, durch welche überspote Arbeit er seine Gesundheit zerrüttete, durch sein längst erspartes Geld unterstützt: so würde er bisher an dieser Schule unmöglich haben existiren können. Seltsam wäre der Einwurf, wenn man ihm derlei Zuflüsse als einen bestimmten Gehalt zurechnen wollte (...).*

²³⁵ Archiv ŽMP, ŽNO Mladá Boleslav, *Učitel (1843–1868)*, sign. 43915.

²³⁶ Tamtéž. *Nach dem ich schon 7 Jahre an der hisiegen israel. Judentrivialschule als Gehilfin eine den Gehalt von 1 fl. pr. Woche diene und während dieser Zeit keine Zulage erhielt. Da ich aber jetzt mit diesem kleinen Gehalte nicht mehr auskommen kann, weil ich beinahe gar keine Nebeneinkünfte habe so sehe ich mich veranlaßt meinen Bedarf durch andere Beschäftigungen zu sichern und habe die Ehre hiermit aufzukündigen. Mit vollkommener hochachtung zeichnet sich Ihre ergebene.*

Strachner a předmět žádosti: *žádost o renumeraci*. Text je dále rozčleněn do pěti oddílů. V prvním odstavci si pomocný učitel Strachner stěžuje na nuznou životní situaci způsobenou nízkými měsíčními příjmy.²³⁷ Dále se pokouší ospravedlnit oprávněnost své žádosti tím, že zdůrazňuje, že právě on má na starost největší počet dětí, a to těch nejmenších, které vyžadují nejvíce péče, jelikož se teprve učí prvním německým výrazům. Tento bod zakončuje tím, že výuka v elementární třídě je náročná nejen pro jeho mysl, ale rovněž pro tělo. Bez ohledu na vysoký počet vyučovacích hodin v elementární třídě ještě vyučoval dvanáct hodin týdně Talmud ve 4. třídě, v důsledku čehož musel vynaložit spousty svých sil nejen při výuce, ale i během domácích příprav.²³⁸ V předposledním bodě se rozhořčeným tónem opět vyjadřuje ke své neblahé finanční situaci: „*Navzdory své spořivosti musím hodně bojovat, abych byl schopen pro svou rodinu zajistit i ty nejnnutnější potřeby.*“ A na úplný závěr podotýká, že nerozumí tomu, že i přes svou horlivou snahu je již pět let jen podučitelem, tedy pouze pomocnou silou, a to i přesto, že stejně jako ostatní učitelé vyučuje ve všech třídách ty nejdůležitější předměty, a to s velkým úspěchem a spokojeností všech svých nadřízených.²³⁹ Tentýž učitel (Lippmann Strachner) v srpnu 1843 žádal spolek Talmud-Thora o udělení pracovního místa pomocného učitele. Jeho žádost byla postavena na poněkud patetickém šroubovitém vyjádření: „*V mládeži se snažím upevňovat její píli a také ji vychovávat a vzdělávat v duchu morálním. Záleží mi nejen na spokojenosti obecního představenstva, ale také na tom, abychom s rodiči nabyli vzájemné důvěry.*“²⁴⁰

Další z žadatelů svou prosbu o navýšení platu z části formuloval v sebelítostném duchu: „*Po 21 letech svého horlivého úsilí na místním židovském učilišti si dovoluji požádat o odměnu. Mějte se mnou prosím soucit a pamatujte pánové, že jsem nejstarším učitelem v této škole a otcem šesti dětí. Ve své profesi pracuji neúnavně s neutuchající pílí, i přesto*

²³⁷ Tamtéž. (...) *Hat sich derselbe, seit seiner Anstellung an der deutsch hebräischen Lehranstalt allhier, mit dem geringen ihm zugetheilten Gehalte, bloß darum in allen Möglichen beschränkt, um einem löblichen Vorstande durch Bitten nicht lästig zu Allen (...).*

²³⁸ Tamtéž. (...) *Hat derselbe stets die größte Anzahl von Kindern, noch dazu solche, welchen er von allen Gegenständen die ersten deutschen Begriffe beizubringen hat, das doch gewiß, sowohl für den Körper, als für den Geist, sehr anstrengend ist. 3) Wurde demselben dieses Jahr, der mühevollen Arbeit ungeachtet, noch zwölf Stunden Unterricht wöchentlich in Talmud, für die vierte Klasse, zu welchem sich Niemand herbeilaßen wollte, übertragen, durch dessen Vortrag die Kräfte des Bittstellers, nicht nur während der Schulzeit, bedeutend in Auspruh genommen werden, sondern er muß noch außer der Schule dem Gegenstande Zeit zur Vorbereitung widmen (...).*

²³⁹ Tamtéž. (...) *Weiß derselbe nicht, da er bereits durch fünf Jahre, elgleich nur angestellter Gehilfe, dennoch durch sein eifriges Sterben, so wie jeder von den Herren Lehrern, die wichtigsten Gegenstände in allen Klassen mit gutem Erfolge und zur größten Zufriedenheit seiner geehrten herren Vorgesetzten unterrichtet hat, warum er in hinsichtet hat, warum er in hinsicht seines Gehaltes so zurück gesetzt sein soll (...).*

²⁴⁰ Tamtéž.

jsem některý měsíc obdržel plat jen 70 fl. (...)“ Jazykově cenná je tato formulace, kdy se autor snaží vyjádřit tragičnost své situace: „*Nejméně třikrát v roce se já a moje rodina ocitneme na úplné mizině (v překladu doslova: vyschneme – pozn. A. S.)*.“ Učitel se poté poměrně obratně navrácí od citových výlevů k faktům a udává, že každý týden si v průměru vydělá okolo 16 fl., a vzápětí pokládá řečnickou otázku: „*Jak mám tedy z tohoto platu uživit devět osob?!*“ Přiznává, že i přesto, že je šetřivý, není v jeho silách s platem vyjít. Jenom strava pro devítičlennou rodinu týdně stojí 12 fl., ze zbytku (4 fl.) pak není schopen pokrýt ostatní výdaje – jako je dřevo na topení, oděvy, knihy, služby a další potřeby pro domácnost. Učitel si je vědom toho, že mnozí jeho kolegové si k učitelskému úvazku přibrali ještě obchod, ale on je přesvědčen, že učit a zároveň provozovat živnost není možné. Nóta je zakončena netradičním zamyšlením v podobě volné parafráze lidového rčení, které by v překladu mohlo znít nějak takto: „*I přestože jsem nenechal kámen na kameni, k ničemu jsem nedospěl. (Nebo) učitel si může vzít děti na stravu a na byt (Kostkinder). Pouze slepice jsou ale rády v hnízdě, kde je již plno. Věřte mi, můj pane, že jsem byl starostmi a smutkem ve škole mnohdy sklíčený.*“²⁴¹

Mnozí učitelé svůj nárok na udělení renumerace obhajovali tím, že právě oni ve škole vyučují ty nejnáročnější a nejdůležitější předměty, mezi které se zahrnovalo náboženství, německý pravopis a dle učitele Herrmanna Baumanna *na trpělivost tak náročná nauka německého a hebrejského čtení v elementární třídě*.²⁴²

Učitelé se během svého působení v komunitě museli potýkat ale i s dalšími problémy, například nedostatek dřeva a uhlí na topení vedl k výraznému narušení průběhu výuky. S podobným problémem se svěřuje hořický židovský učitel Löwy Sobotka svým nadřízeným úřadům.²⁴³ Löwy udržoval jak s židovskou obcí, tak s nadřízenými farními

²⁴¹ Archiv ŽMP, ŽNO Mladá Boleslav, *Spisy učitelů*, sign. 88644. (...) *Wohl lasse ich es nicht an Fleiß sehen, ich arbeite unermüddlich in meinem Berufe, so daß ich zwar manchen Monat 70 fl., auch darüber, verdiene aber durch fast 3 Monate im Jahre versiegen die meisten Quallen der Einnahmen, ich komme also im Durchschnitte wöchentlich auf 16 fl., und damit soll ich bei jetziger Periode 9 Personen standesgemäß erhalten! Ich mag noch so sparsam leben, brauche ich 12 fl. nur in der Kost, wie soll ich nur mit 4 fl. die andere unentbehrlichen Ausgaben, als Hauszins, Holz, Kleidung, Dienstlohn, Bücher etc. bestreiten? Freilich könnte man mir erwidern: man müße Hautzutage mehrere Gewerbe verbinden! Allein so unthunlich dieß auch beim Lehramte ist, habe ich dennoch nichts unversucht gelassen, es ist mir jedoch nichts gelungen. „Oder“ Der Lehrer Sache Kostkinder aufzunehmen. Hierauf kann ich nur um mit jeder weitläufigen Auseinandersetzung Sie zu verschonen, mit einem Sprichworte antworten, „daß nämlich nur Hühner gern in ein Nest legen, wo schon viele sind.“ Glauben Sie mir, meine Herrn, daß ich oft vor Sorgen und Kummer gebeugt, in die Schule.*

²⁴² Tamtéž.

²⁴³ SOKA Jičín, Židovská škola Hořice, *Schul und Prüfungsprotokoll*, neuspořádáno. (...) *Gefühlten Mangel, dass nämlich der Lehrer an der jüdischen Schule zu Horitz für der Wiederholungs Unterricht kein*

úřady bezkonfliktní vztahy. V jednom z posudků vizitační komise byl Sobotka označen za bezúhonného a doslova nezávadného učitele, který se chová v souladu se svou profesí a navíc vykonává všechny své povinnosti s velkou pílí, důvěryhodností a horlivostí.²⁴⁴ Nadřízení byli s prací učitele Sobotky spokojeni do takové míry, že mu v roce 1797 bylo svěřeno vedení matrik a dalších školních knih (*Schul und Prüfungsprotokoll*). V jednom z pozdějších zápisů z roku 1831 se o učiteli Sobotkovi hovoří jako o tichém muži, u něhož je chvályhodný zejména jeho morální způsob života. Církevní školní dozorce je přesvědčen, že si v tomto ohledu zaslouží být všude chválen, a to zvláště pro jeho příkladnou metodickou výuku, během níž jsou uplatňovány veškeré principy spravedlnosti a čestnosti. Za stejně horlivého a schopného muže byl označen i jeho pomocný učitel.²⁴⁵

Již v této době (ve 30. – 40. letech) můžeme pozorovat jakýsi zárodek budoucího zájmu křesťanských rodin o vzdělání svých dětí v židovských školách. Metodická kvalita výuky a výborné znalosti žáků většinou nejprve zaujaly německy orientované elity byrokratického a vojenského aparátu, zvláště pak ty, které žily v českých městech s českými školami, a židovská škola byla takřka jediným prostředkem, jak zajistit svým dětem vzdělání v němčině.²⁴⁶ Ale i přes dobré pedagogické zázemí zdejší soukromé školy, zasílali mnozí židovští rodiče své děti do pokoutních škol Samsona Felixe a N. Jansika. Učitel Sobotka si na existenci pokoutních škol počátkem 30. let velmi tvrdě stěžoval a požadoval jejich okamžité zrušení. Je zajímavé, že Löwy Sobotka si ani jednou v době svého učitelského působení v Hořicích přímo nestěžoval na výši svého platu. Snad byl tak skrovným mužem, jak ho nadřízené úřady popisovaly, nebo mu jeho nadřízení (církevní hodnostáři ve spolupráci s židovskou obcí) poskytli nejen dobré zázemí, ale i dostatek hmotných prostředků. Výše platu se mezi léty 1796–1817 postupně měnila, a to

Beheizungs Holz erhalte, und an dem Schulhause selbst, sowie an der innere Einrichtung mehrere Baugebrechen abwalten, abzu Tellen und hierüber die Zelation binnen 6. Tagen zu erstatten. (...)

²⁴⁴ Tamtéž. (...) *Ansuchen das wohlverdiente Zeugnis ausgestellt, dass sich derselbe während seines Schullehreramtes stäts seinem Berufe gemäss nicht nur hinsichtlich seines moralischen Charakters ganz unanstößig um exemplarisch verhalten, sondern auch seine Pflichten mit solchem Fleisse, Eifer und Gewissenstrauere erfüllet, dass er bei jeder vorgenommenen Schuluntersuchung sich die vollkommene zufriedenheit seiner Vorgesetzten selbst. (...) seines Fleiss seinem Berufe stets rühmlich entsprochen, somit aber sich die allgemeine zufriedenheit seiner Vorgesetzten erworben habe, und dass derselbe als ein Stiller verträglicher Mann einen rühmlichen moralischen Lebens wandel zu behaupten stets bemühet ist, besonders anempfohlen zu werden verdient (...).*

²⁴⁵ Tamtéž. (...) *seines Fleiss seinem Berufe stets rühmlich entsprochen, somit aber sich die allgemeine zufriedenheit seiner Vorgesetzten erworben habe, und dass derselbe als ein Stiller verträglicher Mann einen rühmlichen moralischen Lebens wandel zu behaupten stets bemühet ist, besonders anempfohlen zu werden verdient (...).*

²⁴⁶ Archiv ŽMP, ŽNO Mladá Boleslav, *Učitel (1843–1868)*, sign. 43915. (...) *Er während seines dreijährigen Wirkens an der vierklassigen Schule zu Wottitz auch die angesehensten k. k. Beamten mit dem Unterrichte ihrer Kinder betrauten. (...)*

prostřednictvím různých guberniálních nařízeních z roku 1796, 1809 a 1817. Nařízením z roku 1817 byl učitelům vyhrazen roční plat 250 fl., přesně o 167 fl. vyšší než v roce 1782. Učitelé zvláště v menších školách vyučovali všechny předměty až na výklad Písma a morálky, který se většinou světil do rukou rabína.²⁴⁷

S podobně pozitivními ohlasy na vyučujícího se setkáváme v téže době i na mladoboleslavské škole. K dispozici máme posudek na tehdejšího provizorního učitele Fischla, který tehdy v roce 1818 ve škole působil necelých 21 měsíců. Krátká zmínka: „*Má splněné všechny požadované zkoušky nových učebních metod. Každý den má více než 100 žáků ve škole a s ohledem na jejich schopnosti se snaží metody aplikovat,*“ nám leccos prozrazuje o tehdejšímu stavu školství. Existovala sice určitá metodika výuky, ale vzhledem k často převyšujícímu maximu žáků ve třídě, bylo nezbytné nemálo kdy improvizovat a teoretické metody přizpůsobovat praxi. Dokonce i výsledky hlavních veřejných zkoušek (*Hauptprüfung*) školy dle místního vikáře byly nad míru uspokojivé a ze všech jím spravovaných škol zde dopadly nejlépe.²⁴⁸

Jakýmsi specifikem v oblasti židovského obecného vzdělávání byly drobné školy zakládané při méně početných židovských obcích. Ukázkovým příkladem je jičínská obec, která si vlastní školu založila v roce 1864²⁴⁹ a až o čtyři roky později zřídila její zastřešující orgán Talmud-Thora.²⁵⁰ Až do roku 1868 škola tedy měla spíše náboženský charakter, což nám dokládá nejen náplň učiva především z oblasti náboženství a hebrejštiny. O leccem vypovídá i zastoupení jednotlivých členů obce ve zkušební komisi, jejímž předsedou byl bez výjimky vždy rabín. Z názvu semestrální zkoušky „*Jahresschluss Prüfung in den hebräischen Lehrfächern*“ jednoznačně vyplývá, že předmětem zkoušky byla pouze hebraistika.²⁵¹ Navíc v roce 1866, jak již bylo zmíněno, se v jičínské obci vedla debata o tom, zda má být výuka převedena z německého jazyka do hebrejštiny. I přestože tento

²⁴⁷ SOKA Jičín, Židovská škola Hořice, *Schul und Prüfungsprotokoll*, neuspořádáno. Srov. Archiv ŽMP, ŽNO Mladá Boleslav, *Učitel (1843–1868)*, sign. 43915. Tamtéž, *Spisy učitelů*, sign. 88644.

²⁴⁸ NA, ČG-Publ, *Židovská škola Mladá Boleslav*, kt. č. 7450, inv. č. 2623.

²⁴⁹ Archiv ŽMP, ŽNO Jičín, *Spisový materiál školy*, sign. 53054.

²⁵⁰ Tamtéž, *Stanovy Talmud-Thora*, sign. 53045.

²⁵¹ Tamtéž, *Spisový materiál*, sign. 53050. *Program: hebraischlesen richtig, auffassung, die Schüler die IV. Klasse – hebr. grammatik – auch mit Schüler zweite Klasse Lesen, hebr. fabel. Lesung und punktation – Schüler gehörig aufschluss. Protokoll IV. Klasse: Auffassung – sehr gut; Darstellung – sehr geläufig; Verständnis genau.*

návrh byl nakonec zamítnut, obeznamuje nás s duchovním a do jisté míry i národnostním sebeurčením.²⁵²

Učitel ve Veselíčku (okr. Písek) Ladislav Kluzák ve 30. letech minulého století ve svém historickém příspěvku *Dějiny židů v Bernarticích, Veselíčku a Zběšičkách* o činnosti židovských učitelů napsal: „Zaznamenati sluší, že tehdejší učitelé na škole ve V. byli vzornými pedagogy a velice oblíbeni, jak dokazuje tradice. Žáci jejich rádi na ně vzpomínali a vzpomínají, neboť je dobře - připravili do života.“²⁵³ V protikladu k tomuto názoru je pramenná zmínka z roku 1821 o učiteli na mladoboleslavské židovské škole, který vyučoval náboženství i navzdory tomu, že údajně měl pozbyt veškeré své vážnosti jak u představenstva obce, tak i u samotných dětí.²⁵⁴

Při pražské židovské škole od dob jejího založení v roce 1782 existovala i speciální židovská škola pro dívky. Ve škole působili jednak dívčí učitelé (*Mädchenlehrer*), jednak industriální učitelky, které dívky vyučovaly základům hospodářství, ručním pracím a seznamovaly je s péčí o domácnost. Na přelomu 18. a 19. století několikrát zachycujeme zmínku o tom, že industriální učitelka musela být v důsledku nedostatku prostředků propuštěna. Dívky pak byly vyučovány buď svými matkami, nebo soukromými učitelkami. Na dívčí škole se navíc vyučovala literární výchova (*litterarischen Unterricht*), které se však účastnily pouze ty dívky, které tomu byly dostatečně způsobilé.²⁵⁵

6. 3 Učitel jako konkrétum

Jelikož disponujeme množstvím informací o konkrétních učitelích vyučujících na školách v Jičíně, Hořicích, Turnově, Mladé Boleslavi či v Novém Bydžově, rozhodli jsme se do této práce zařadit i tuto spíše regionálně popisnou kapitolu.

Existenční podmínky pro učitele, jak je všeobecně známo i v případě majority, nebyly nikdy ideální a případné zájemce mohly od tohoto povolání spíše odradit než nalákat. Z důvodu nedostatečného finančního ohodnocení si mnozí židovští učitelé, působící zejména na venkovských triviálních školách, museli hledat nové zdroje vedlejších příjmů. Ještě s horšími existenčními podmínkami se museli potýkat učitelští pomocníci, kteří

²⁵² Tamtéž, sign. 53177.

²⁵³ KLUZÁK, Ladislav. *Dějiny židů v Bernarticích, Veselíčku a Zběšičkách*. In: *Židé a židovské obce v Čechách v minulosti a v přítomnosti*. Brno: Židovské nakladatelství, 1934, s. 32.

²⁵⁴ NA, ČG-Publ, kt. č. 7450, inv. č. 2623.

²⁵⁵ Tamtéž, kt. č. 2097, inv. č. 2224.

čekali dlouhá léta na povýšení.²⁵⁶ O chudobě učitelského stavu v první i druhé polovině 19. století vypovídají mnohá osobní svědectví. Jedním z učitelů druhé poloviny 19. století, který se rozhodl sepsat všechna příkoří učitelské profese, byl pedagog, hudebník a rodák z Nového Rychnova u Pelhřimova Konrád Pospíšil. Ve své stati, která byla otištěna v roce 1909 v Kalendáři česko-židovském, líčí nevyhovující hygienické podmínky školní budovy a autoritativní vedení školy, na které působil jeho blízký přítel: „(...) Učíme každý den vyjma sobotu,“ řekl kolega, „pan Stern nedopustí jiné prázdniny.“ „Má-li,“ přemýšlel jsem, „má-li kolega ve třídě jedno nebo dvě děti všemocného pana Sterna, tuť věru všecku svou pozornost musí věnovat jim; všecko od nich trpělivě snášeti a všeho jim dovoliti. Ostatní pak, vidouce to, mají ovšem víc úcty k dětem dvoreckého milostpána než k učiteli! (...) A tak přemýšleje, došel jsem do C., kdež navštívil jsem soudruha H., abych vyslechl zas jeho trpké žaloby na bezcitného, surového a nevzdělaného řídicího učitele. Nalil jsem oleje do ran jeho, vylíčil mi nevolnictví židovského kolegy. „Jsme otroci!“ (...) Přišel jsem skoro ke čtvrté, avšak kolega ještě učil. Slunce lilo plným proudem žhavé své zlato do okna nízké učebničky, prozařujíc prach, jenž každým dotekem červotočivých lavic se vyvalil, děti seděly již tupě a apaticky, učitel sotva mluvil. Horko k zalknutí a pomoc žádná. Otevřel-lis dveře, průvan obracel všecko naruby, kropiti podlahu nebylo nic platno, protože plocha před lavicemi byla tak uzká, zes sotva prošel. Děti vstaly a usmívaly se důvěrně na mne, jakoby věděly, že je zbavím aspoň na minutku muk a útrap nekonečného učení. „Pusťte je,“ žadonil jsem potichu, „vždyť jsou chuděrky již umučeny; anebo je vyvedte aspoň ven, někam do stínu; svedeme s nimi nějakou hru.“ „Já bych rád,“ odpověděl soudruh, „ale vy neznáte pana Sterna!“ Ten říká: „Jen učit, my jsme se také učili a nebylo to na škodu.“ Dokud neuhodí pátá, není pomýšlení, abych pustil děti, a ještě občas zaslechnu, že prý předchůdce učival někdy až do tmy!“ (...) Ale pan učitel Stern nebyl hlupák, nýbrž velmi chytrý pán. Potřeboval pro své děti otroka-pedagoga a měl ho lacino – za trochu brambor a pár zlatých. (...) Učitelé přestali být tak skromni, jako můj kamarád, jenž brzy z B. odešel, změniv své trpké povolání za malý papírnický obchůdek.“²⁵⁷

²⁵⁶ VOŠÁHLÍKOVÁ, P. *Rákoska v dílně lidskosti*, s. 142-143

²⁵⁷ POSPÍŠIL, Konrád. *Židovská škola a moderní škola*. Kalendář česko-židovský na rok 1909–1910. 1909, roč. 29, s. 52–60.

6. 3. 1 Hoříčtí učitelé

Mezi léty 1831–1870 nedisponujeme vinou fragmentovanosti pramenné základny žádnými záznamy o učitelích působících na zdejšímu ústavu. Naposledy v roce 1831 zaznamenáváme učitele Löwyho Sobotku, který ve škole vyučoval již od roku 1792.²⁵⁸ U jeho předchůdců známe pouze jména bez bližších údajů. Kontinuita zápisů židovské školy byla obnovena až roku 1870, kdy je založena školní kronika. Ihned z prvního, ač na fakta velmi strohé, zápisu se dozvídáme, že školu ve školním roce 1870–1871 opustili učitelé Fuchs a Saxl a na jejich místa byli vybráni učitelé noví – Markus Wantoch a Josef Seger, kteří dříve působili na školách v německy mluvících oblastech. Dosavadní ředitel školy Stiasny zůstal na svém místě jen do nadcházejícího školního roku.²⁵⁹ Novým ředitelem ústavu se pak stal učitel Wantoch, který vykonával jak funkci ředitele, tak i nadále vyučoval. Na konci školního roku 1879–1880 ředitel Wantoch podal představenstvu obce výpověď a na jeho místo nastoupil učitel Seger, zatímco byl přijat nový učitel Josef Kraus, který podobně jako jeho předchůdci ze školy po necelých dvou letech odešel a na jeho místě ho nahradil Ludwig Kollmann.²⁶⁰

V závěru školního roku 1886–1887 byla škola zasažena tragickou událostí, a sice úmrtím svého dlouholetého ředitele Josefa Segerera. Koncem měsíce srpna byl Seger sužován velkými bolestmi břicha a po pěti dnech zemřel. Učitel Seger byl dle všeho v komunitě velmi váženou osobností. Byl nazván neúnavně pracujícím *tvůrcem mládeže* (*Jugendbildner*) a jeho pohřbu se zúčastnilo mimořádné množství lidí s věnci a proslovy velebícími zemřelého. Patrně učitel Kollmann do školní matriky zapsal: „*Jsme smutní ze smrti tohoto statečného muže, který se 25 let věnoval učitelské profesi a 16 let sloužil zdejší komunitě. Byl natolik pracovitý, že ho všichni za to obdivovali.(...)*“ Nakonec na návrh továrníka Wilhelma Hirsche bylo rozhodnuto uspořádat na rodinu Segerových peněžní sbírku a tak přispět na jejich živobytí. Neodpustíme si konstatování, že dobročinný systém byl v židovských komunitách důmyslně promyšlený a zvláště o vdovy učitelů, rabínů a jiných autorit bylo vždy dobře postaráno.²⁶¹ Na místo ředitele od nového školního roku

²⁵⁸ SOKA Jičín, Židovská škola Hořice, *Schul und Prüfungsprotokoll*, neuspořádáno.

²⁵⁹ Tamtéž, *Kronika židovské školy v Hořicích*, [1870–1871], neuspořádáno.

²⁶⁰ Tamtéž, [1879–1880]

²⁶¹ Tamtéž, [1886–1887] (...) *Es ist Leider allzuwahr, dass man das verlorene Gute erst Recht zu schätzen weiss und wieder einmal zeigte es sich hier. Die Trauer um den wackeren Mann, der durch nahezu 25 Jahre im Lehramte, 16 Jahre der hiesigen Gemeinde gewidmet hatte, war eine allgemeine, ein jeder wollte dieselbe werkhätig bekunden, zum nein dessen durch die Kransspende. Viele, viele Kränze deckten den Sarg und überaus Zahlreiche war die Menge derer, dem Verstarben an das letzte Geleit gaben, darunter selbstredend die Schuljugend waren. Bei Grabe hielt herr Rabbiner dr. Ehrentheil eine wahrhaft ergreifende Rede, den*

1. 11. 1887 nastoupil učitel Isidor Schwager, který byl doposud zaměstnán na židovské škole v Mělníce.²⁶² Koncem školního roku 1889–1890 po svém šestiletém působení tento ústav opustil i Ludwig Kollmann a odešel na židovskou školu do Humpolce. Pouhé tři dny (15. – 18. 9.) na jeho místě vydržela vychovatelka Amalie Spindler, která byla okresní školní radou z pozice odvolána a vyučování v obou třídách musel převzít ředitel Schwager.²⁶³ Za necelý měsíc uvolněné místo učitele bylo uděleno Abrahamu Maderovi, který dříve působil v Libochovicích. Obec v tomto roce také konečně přijala nového rabína PhDr. Mosese Goldberga za zemřelého (v roce 1885) dr. Adolfa Ehrentheila.²⁶⁴ Učitel Mader a ředitel Schwager byli oba třídními učiteli. Mader v obou třídách vyučoval hebrejštinu a ředitel český jazyk. Toto rozdělení patrně rozhodla Schwagerova dobrá znalost českého jazyka, která u židovských učitelů této doby rozhodně nebyla samozřejmostí.

V roce 1894 obec opustil jak rabín dr. Goldberger, který odešel působit do početnější komunity v Polné, tak učitel Mader, jehož novým působištěm se měla stát židovská škola v Kasejovicích. Ač důvod jejich odchodu není pramenně doložený, dovolujeme si předpokládat, že za odchodem obou obecních zaměstnanců stál nedostatek financí způsobený postupným rozkladem obce.²⁶⁵ Rabín i učitel byli záhy nahrazeni Adolfem Mellionem²⁶⁶, který v obci vykonával funkci učitele a zároveň kantora.²⁶⁷ Tuto tendenci nuceného snižování počtu obecních zaměstnanců v důsledku nedostatku financí zaznamenáváme i v řadě jiných nejen venkovských komunit v 90. letech 19. století. Nároky obce na učitele se proto zvyšovaly, obec nejčastěji upřednostňovala takové uchazeče, kteří byli zároveň učitely, kantory, šamesy a chazany v jedné osobě.

Entschlafenen verherrlichend. Die Jammer volle Lage der trauernden Familie zu mildern, verpflichteten sich die einzelnen Mitglieder der Gemeinde über Anregung des Herrn Wilhelm Hirsch einen Unterstützungsbeitrag zu leisten. Die einstweilig dauer war auf 2 Jahre Festgesetzte. Diese Subscription ergab der gebeugten Witwe ein Monatriss kommen mit 60 fl. Da dies ein Ersatz für die Pension ist, so sei hier rühmend siest edle Fandlung Gedachte. Ruhe in Frieden, trauter College! Es werde dir leicht die Erde!

²⁶² Tamtéž, [1887–1888]

²⁶³ Tamtéž, [1889–1890]

²⁶⁴ Tamtéž, [1890–1891]

²⁶⁵ Tamtéž, [1893–1894]

²⁶⁶ Adolf Mellion se narodil 24. 2. 1866 na Smíchově. Absolvoval reálnou střední školu v Karlíně a v letech 1886–1889 studoval na německém učitelském ústavu v Praze. Do roku 1892 působil jako podučitel v Kasejovicích a do konce roku 1894 na též pozici v Benešově. V letech 1918–1928 byl zaměstnáván novobydžovskou židovskou obcí jako kantor, učitel náboženství, sbormistr synagogálního sboru a matrikář. (ROZKOŠNÁ, B. *Židé v Novém Bydžově a okolí*, s. 124)

²⁶⁷ SOKA Jičín, *Židovská škola Hořice, Kronika židovské školy v Hořicích*, [1893–1894], neuspořádáno.

6. 3. 2 Novobydžovští učitelé

V Novém Bydžově se na organizaci školství neobvyklým způsobem podíleli i kantoři, chazani a rabíni, kteří garantovali zejména výuku náboženství a hebrejštiny. V roce 1854 na zdejší židovské obecné škole působilo několik učitelů. Jedním z nich byl například Joachim Körner – kantor a současně učitel náboženství.²⁶⁸ Dále se výuce náboženství v komunitě věnovali učitelé Weihs a Pollak, avšak v očích komunity nejuznávanějším a nejvzdělanějším byl kantor a učitel Eisner, který žáky vyučoval hebrejské gramatice, překladu a analýze původních hebrejských a aramejských biblických textů.²⁶⁹ Pro zájemce a skutečně nadané žáky vyučoval v hebrejštině i přírodní vědy a pro ty, kterým byla školní výuka náboženství nedostatečná (doslova ji přerostli), organizoval rozšířenou výuku náboženství, morálky a židovských dějin.²⁷⁰ Kantor Eisner byl představenstvem komunity hodnocen jako kvalitní pedagog, z jehož způsobu výuky si lze vzít příklad.²⁷¹ I o deset let později komunita zaměstnávala stále tři učitele, kteří absolvovali předepsané vzdělání pro výuku v hlavních obecných školách. Jedním ze specifických požadavků obce bylo, aby každý učitel byl způsobilý pro výuku hebrejštiny, což dokládá již zmíněný fakt o vysoké míře její religiozity.²⁷²

Přestože v obci i nadále působil učitel náboženství a kantor Eisner, obec v roce 1871 vyhlásila výběrové řízení na post takového učitele, který by zároveň mohl zastávat i místo obecního kantora.²⁷³ Výše ročního platu byla v polovině 60. let ve většině obcí totožná, činila okolo 500 fl. pro učitele a pro kantory vyučující náboženství pak 50 fl.²⁷⁴ V novobydžovské komunitě soukromé vyučování nebylo zakázáno, ale zato nebylo úplně vítáno externí působení učitelů na jiných obecných školách. Je zřejmé, že obec chtěla, aby učitelé pracovali výhradně jen ve prospěch komunity.²⁷⁵ Soukromé vyučování ještě v roce 1869 v komunitě běžně probíhalo, a to dokonce přímo ve školní budově. Pro učitele

²⁶⁸ Archiv ŽMP, ŽNO Nový Bydžov, *Školní komise*, sign. 54777, [26. 4. 1856].

²⁶⁹ Tamtéž, [24. 12. 1854]

²⁷⁰ Tamtéž. (...) *Verbündet sich derselbe ferner, der männlichen Schuljugend in soweit es ihr fassungsvermögen zulässt einen wissenschaftlichen Unterricht in der hebräischen Sprache und ihrer Grammatik in Uebersetzung und Erläuterung des biblischen Urtextes zu ertheilen. Eben so den Religious Unterricht so wie den Unterricht in der biblischen Geschichte über sich zu nehmen. Der dem Schulunterrichte entwachsenen (přerostl) Jugend hat er H. Jacob Eisner allsabbathlich einen Wiederhohtungs und Weiterbildungs untersicht in Religion, Moral und jüdischer Geschichte zu ertheilen (...).*

²⁷¹ Tamtéž, *Zápisy ze schůzí představenstva obce (1863–1889)*, sign. 34858, [3. 2. 1864].

²⁷² Tamtéž

²⁷³ Tamtéž, [28. 8. 1871]

²⁷⁴ Tamtéž, [15. 11. 1868]

²⁷⁵ Tamtéž, [2. 2. 1869]

Königsberga²⁷⁶ a Ullmanna to znamenalo přilepšení k jejich fixnímu platu až o 100 fl. ročně.²⁷⁷ Po odchodu učitele Königsberga do penze nastoupil na jeho místo učitel Jacob Fantes s ročním platem 500 fl. a šestihodinovou pracovní dobou. Kromě jiných předmětů Fantes vyučoval každý den dvě hodiny hebrejštiny.²⁷⁸ Škola si také na různé pomocné práce (opatření dřeva a uhlí na topení, úklid školní budovy) najímala školního sluhu, jemuž každý rok vyplácela mzdu 30 fl. a navíc pro zimní období mu přidělila 4 svíce.²⁷⁹ Sluha však bez souhlasu učitele či člena představenstva obce nemohl samovolně zatopit ani rozsvítit. Jeho úkolem bylo také vykonávat dohled nad školní mládeží před začátkem výuky, aby si děti nehrály na sousedním staveništi a neprováděly nepřístojnosti.²⁸⁰ Od roku 1881 v jedné ze školních učeben učitelka Sophie Mandebaum vyučovala ženské ruční práce, nemajetné a chudé dívky zdarma.²⁸¹ O devět let později na ústavu byla zaměstnána již jiná industriální učitelka, a sice Anna Beran, která však musela být kvůli špatné finanční situaci obce propuštěna. Obec ale na jedné ze svých schůzí připustila možnost, že pokud by se finanční stav obce v budoucnu zlepšil, Anna Beran by mohla být přijata zpět.²⁸² Koncem 70. let se stal ředitelem školy učitel Fantes, který na škole vyučoval spolu s kolegou Aronem Schmolkou. V polovině 90. let Aron Schmolka převzal v novobydžovské měšťanské škole, gymnáziu a chlumecké měšťanské škole výuku náboženství namísto rabína, který měl časté konflikty nejen s žáky, ale i s jejich rodiči.²⁸³

6. 3. 3 Jičínští učitelé

Na židovské škole již od dob jejího založení v roce 1864 působil židovský učitel Marek Pollak původem z městečka Lukavec nedaleko Pelhřimova. Narodil se v roce 1831 do obchodnické rodiny Gabriela a Anny Pollakových (roz. Robitschek).²⁸⁴ Marek Pollak původně vystudoval německou reálku v Praze a po složení maturity nastoupil na německou technickou univerzitu. Z osobní korespondence jeho staršího syna Jiřího vyplývá, že ač otec vzešel z velmi chudých poměrů, studium absolvoval s výbornými výsledky. Z roku jeho narození usuzujeme, že svá studia mohl dokončit zhruba v roce 1856. Delší dobu ale

²⁷⁶ Samuel Königsberg, původem z Úsova, byl obcí přijat na místo učitele v roce 1864.

²⁷⁷ Archiv ŽMP, ŽNO Nový Bydžov, *Zápisy ze schůzí představenstva obce (1863–1889)*, sign. 34858, [9. 3. 1869].

²⁷⁸ Tamtéž, [20. 8. 1871]

²⁷⁹ Tamtéž, [7. 11. 1864]

²⁸⁰ Archiv ŽMP, ŽNO Nový Bydžov, *Zápisy ze schůzí představenstva obce (1889–1900)*, sign. 34855, [29. 7. 1891].

²⁸¹ Tamtéž, *Zápisy ze schůzí představenstva obce (1863–1889)*, sign. 34858, [24. 4. 1881].

²⁸² Tamtéž, [7. 4. 1890]

²⁸³ Tamtéž, *Zápisy ze schůzí představenstva obce (1889–1900)*, sign. 34855, [18. 7. 1894].

Srov. Tamtéž, [13. 9. 1894]

²⁸⁴ NA, BHMa, *Matrika narozených 1781–1839*, kn. č. 1127, inv. č. 1128, fol. 28. ŽNO Lukavec.

nemohl sehnat vhodné zaměstnání, a proto někdy kolem roku 1860 přijal nabídku jičínských obchodníků Herrmanna Frieda a Jakoba Krause, aby soukromě vyučoval jejich děti.²⁸⁵ K roku 1860 měly obě rodiny celkem 12 dětí a nepochybujeme, že Pollak vyučoval i děti ostatních židovských rodin. Sám bydlel v domě rodiny Friedových č. p. 75 na náměstí, kde kromě něho žilo dalších dvacet osob, včetně učňů, služebných a jiných zaměstnanců Friedova obchodu.²⁸⁶ V roce 1850 funkci duchovní, výchovnou a pedagogickou zastával patrně jen rabín Abraham Grünfeld, který žil v domě č. p. 82 se svou manželkou Rosalií a pěti dětmi.²⁸⁷

Pollak se později oženil s Rosou pocházející z rodiny tkalce z Horek u Nové Paky, se kterou zplodil celkem šest dětí. Dvě z nich však zemřely a jsou pohřbeny na židovském hřbitově v Jičíně, dospělosti se dožili jen Richard, Julius, Jiří a Malvína.²⁸⁸ Evidence obyvatelstva z roku 1860 nás informuje ještě o jednom učiteli – Samuelu Frankovi, který bydlel s manželkou Ludmilou a se svými dvěma dětmi v obecním domě č. p. 80 a vyučoval patrně jen náboženství a hebrejštinu a zároveň zastával funkci synagogálního kantora.²⁸⁹ V roce 1870 rodina Pollakových bydlela v domě č. p. 59 u Šimona Goliatha.²⁹⁰ Marek Pollak i po zrušení školy koncem roku 1897 v komunitě setrval a doslova dožil v obecním domě č. p. 102 v Čelakovského ulici.²⁹¹ Koncem 60. let na škole spolu s Pollakem působil druhý učitel – Jakob Wittenberg, který byl nejpozději v roce 1869 vystředán učitelem Adolfem Pickem.²⁹² Pick spolu s jinými obecními zaměstnanci (např. s rodinou synagogálního sluhy Josefa Becka) žil v obecním domě č. p. 80.²⁹³ Na škole vyučoval zejména předměty v českém jazyce a v některých ročnících i hebrejštinu, o jejíž výuku se dělil spolu s rabínem, který se zaměřoval zejména na výklad hebrejské gramatiky, a řídícím učitelem Pollakem.²⁹⁴ V případě vysokého počtu žáků s náboženskou výukou vypomáhal i obecní kantor. Po Pickově smrti v roce 1885 byl jeho úvazek rozdělen

²⁸⁵ Osobní korespondence Jiřího Pollaka, archiv rodiny Steinbergových (USA), kopie v osobním archivu Terezie Dubinové.

²⁸⁶ SOKA Jičín, Archiv města Jičín, *Seznamy obyvatel podle čísel popisných z roku 1860*, kn. č. 364, inv. č. 923.

²⁸⁷ Tamtéž, *Seznamy obyvatel podle čísel popisných z roku 1850*, kn. č. 356, inv. č. 915.

²⁸⁸ Osobní korespondence Jiřího Pollaka, archiv rodiny Steinbergových (USA), kopie v osobním archivu Terezie Dubinové.

²⁸⁹ SOKA Jičín, Archiv města Jičín, *Seznamy obyvatel podle čísel popisných z roku 1860*, kn. č. 364, inv. č. 923.

²⁹⁰ Tamtéž, *Seznamy obyvatel podle čísel popisných z roku 1870*, kn. č. 374, inv. č. 933.

²⁹¹ Archiv ŽMP, ŽNO Jičín, *Zápisy ze schůzí představenstva obce (1892–1904)*, sign. 67697, [30. 12. 1897].

²⁹² Tamtéž, *Zlomky spisů školy*, sign. 53050.

²⁹³ SOKA Jičín, Archiv města Jičín, *Seznamy obyvatel podle čísel popisných z roku 1870*, kn. č. 373, inv. č. 932.

²⁹⁴ Archiv ŽMP, ŽNO Jičín, *Třídní kniha 1879, 1880, 1884*, sign. 53014a, 53014c, 53015b.

mezi externí vyučující. Většinou se jednalo o učitele z místních obecných a měšťanských škol. Kupříkladu roku 1889 byli na škole zaměstnání pomocní učitelé František Zvoníček a Václav Koubek.²⁹⁵ Externí učitelé na židovské škole vyučovali zejména český jazyk a hudební a tělesnou výchovu, tudíž na škole působili jen několik hodin v týdnu (nejčastěji okolo deseti).²⁹⁶ Ve školním roce 1878–1879, kdy počet žáků dosahoval nejvyšších hodnot, škola zaměstnávala nejen dva třídní učitele (Pollak a Pick), ale také dva učitele náboženství (židovského i křesťanského), industriální učitelku a dva pomocné učitele. V tomtéž roce na škole vyučoval tělesnou výchovu učitel Macháček.²⁹⁷ První zmínku o působení českých učitelů z veřejných škol datujeme k roku 1876. Podobně jako na jiných školách i na jičínské židovské škole fungoval tzv. systém třídních učitelů. Učitelé Pollak a Pick si mezi sebou rozdělili jednotlivá oddělení, kde pak vyučovali ty nejdůležitější předměty, zatímco na výuku hebrejštiny, náboženství či českého jazyka byl zvolen jeden konkrétní vyučující.²⁹⁸ Do jisté míry pozoruhodné je působení katolických učitelů náboženství na židovských školách. Přihlédneme-li ale k velkému podílu křesťanských žáků, stává se tento fakt pochopitelnějším. Kaplani podobně jako industriální učitelky se na škole velmi čteně obměňovali. Koncem 70. let křesťanské náboženství pro křesťanské chlapce a dívky střídavě vyučovali kaplani Dittrich a Dostálek.²⁹⁹ Co se týče učitelek průmyslu a ručních prací, roku 1880 na své místo rezignovala slečna Anna Kohn a na její místo přišla Regina Althschul, která původně pracovala jako učitelka v mateřské škole. Industriální učitelky neprošly žádnými zkouškami a věnovaly se pouze praktické výuce žákyň. V některých případech dívky seznamovaly s dějinami umění a poezií, na což se ale většinou z jejich strany očekávala větší specializace.³⁰⁰ Koncem 80. let na místo industriální učitelky byla vybrána Pauline Pechán z Jičína, jež na škole pracovala pouhých 15 měsíců.³⁰¹ Ve školním roce 1885–1886 dle statistických záznamů na škole působily dvě učitelky, jedna zkušební a druhá nezkušební (pouze pomocná učitelka) určená pro výuku ženských ručních prací.³⁰² Kromě pedagogického personálu škola zaměstnávala i školního

²⁹⁵ Tamtéž, *Zápisy ze schůzí představenstva obce (1870–1892)*, sign. 67698, [28. 12. 1889].

²⁹⁶ Tamtéž, *Třídní knihy z let 1884, 1886, 1892*, sign. 53015b, 53015c, 53016b.

²⁹⁷ Tamtéž, *Zlomky spisů školy*, sign. 67213.

²⁹⁸ Tamtéž, sign. 67218.

Srov. Tamtéž, *Katalogy žáků 1872, 1877, 1888, 1892, 1896*, sign. 53019, 53021, 53025b, 53017b, 53018c.

²⁹⁹ Tamtéž, *Zlomky spisů školy*, sign. 67177.

³⁰⁰ Tamtéž, *Katalogy žáků 1876*, sign. 53020.

Srov. Tamtéž, *Třídní kniha 1884*, sign. 53015b.

ŠAFRÁNEK, J. *Školy české I*, s. 221.

Archiv ŽMP, ŽNO Jičín, *Zlomky spisů školy*, sign. 67218.

³⁰¹ Tamtéž, sign. 67170.

³⁰² Tamtéž, sign. 67194.

sluhu, kterým od roku 1866 byl Johann Vierer.³⁰³ Od konce 80. let tuto funkci vykonával Adolf Simm.³⁰⁴

Zejména v 90. letech máme řadu zmínek dokládajících nespokojenost externích učitelů se svým platebním ohodnocením. Učitel češtiny František Zvoníček roku 1890 žádá, aby jeho plat byl navýšen na takovou částku, která se vyplácí učitelům za výuku němčiny na obecných školách. Pakliže bychom chtěli zabíhat do podrobností, mohli bychom tuto zmínku vnímat v mnohem širším než jen hospodářském kontextu a povšimnout si zde navíc ještě snahy o jakési národnostní a jazykové zrovnoprávnění.³⁰⁵ Pro externí učitele nebylo vždy snadné skloubit výuku na židovské škole s povinnostmi na své české obecné škole, kde působili většinou svého úvazku. V některých případech se tedy stávalo, že vyučující na hodinu do židovské školy nedorazil a výuka tak musela být nahrazena v jiný čas. Nejčastějším důvodem jejich nepřítomnosti bylo, že katecheta, který měl do jejich třídy přijít vyučovat náboženství, nepřišel a učitel musel zůstat se svými svěřenci. Zprávy organizačního charakteru si učitelé mezi sebou předávali na drobných lístečcích. Jejich znění mohlo být například takovéto: „*Odpusťte, neb nemohu dnes přijíti do hodiny, neb pan P. Vomočil do mé třídy nepřijde. Snad mi tu hodinu vynahradí a já bych ji u Vás též nahradil. V účtě Antonín Pokorný.*“³⁰⁶

6. 4 Finanční ohodnocení učitelů

Porovnáme-li mezi sebou finanční ohodnocení učitelů působících na židovských školách v Novém Bydžově a v Jičíně, zjišťujeme, že jičínská židovská obec vyplácela svým zaměstnancům (učitelům, kantorům, rabínům) výrazně vyšší mzdy. Roční fixní plat učitele v Novém Bydžově byl vyměřen na 420 fl., zatímco jičínský podučitel Pick pobíral 500 fl.³⁰⁷ To samé platilo i v případě řídících učitelů v témže roce, kdy rozdíl mezi jejich platy činil 100 fl. Od roku 1877 ředitel jičínské školy pobíral plat 1000 fl. a učitel 800 fl., kdežto v Novém Bydžově byly učitelské platy vyměřeny na částky 720 fl. a 680 fl.³⁰⁸ Výše služného zůstávala v obou komunitách již od poloviny 70. let neměnná. Ohodnocení pomocných a industriálních učitelů a učitelů náboženství se v jičínské obci pohybovalo

³⁰³ Tamtéž, sign. 53050.

³⁰⁴ Archiv ŽMP, ŽNO Jičín, *Zápisy ze schůzí představenstva obce (1870–1892)*, sign. 67698, [9. 9. 1889].

³⁰⁵ Tamtéž, [3. 9. 1890]

³⁰⁶ Archiv ŽMP, ŽNO Jičín, *Zlomky spisů školy*, sign. 67214.

³⁰⁷ Archiv ŽMP, ŽNO Nový Bydžov, *Zápisy ze schůzí představenstva obce (1863–1889)*, sign. 34858, [15. 11. 1868].

Srov. Archiv ŽMP, ŽNO Jičín, *Zlomky spisů školy*, sign. 67171.

³⁰⁸ Archiv ŽMP, ŽNO Nový Bydžov, *Zápisy ze schůzí představenstva obce (1889–1900)*, sign. 34855, [29. 12. 1891].

okolo 300 fl. ročně.³⁰⁹ Další odlišností mezi oběma školami byl rozdíl v zastoupení křesťanských žáků. V Novém Bydžově se téměř nesetkáváme s tím, že by školu navštěvovali nežidovští žáci, zatímco v Jičíně tvořili významný podíl žáků. Což je také hlavním důvodem, proč novobydžovští židé neměli potřebu zaměstnávat učitele křesťanského náboženství.³¹⁰ V Jičíně katechetovi byla průměrně vyplácena mzda okolo 120 fl. Její výše však významně závisela na počtu odučených hodin.³¹¹ Finanční odměny určené školním sluhům byly ve všech zkoumaných obcích velmi podobné, s tím že se pohybovaly kolem 60 fl. ročně.³¹²

Jičínská obec svým učitelům také ochotněji udělovala renumerace a různé peněžní příspěvky. Jednalo se například o jakousi provizi z platby školného či o příspěvek za pomoc s vedením školní pokladny. O udělení renumerací učitelé ve všech komunitách žádali velmi často, a to za různých okolností – nejčastěji v případech, kdy vykonali nějakou práci přes čas – například suplovali za svého kolegu, a i v jiných případech, kdy finanční příplatek měl funkci jakési satisfakce. Náboženská daň byla učitelům většinou strhávána přímo z platu.³¹³

6. 5 Posmrtné uctívání židovských učitelů

V rámci našeho výzkumu jsme se setkali pouze s jednou přímou zmínkou, která by napovídala o připomínkách zemřelých učitelů, rabínů či kantorů a účtě k nim. Hovoříme o *Jahrzeitu* učitele Josefa Segera, který byl v hořické komunitě kolektivně dodržován ještě v roce 1895.³¹⁴ Další reakce komunity na ztrátu své morální a mravní autority (učitele) se snažíme vystopovat skrze analýzu náhrobních kamenů na židovských hřbitovech v Hořicích a v Jičíně. Bohužel ne vždy je snadné jednoznačně určit, zda náhrobek hovoří o učiteli či rabínu, anebo „jen“ o zbožném příslušníku obce, který byl znalý Tóry a Talmudu. Proveniencí hořické komunity je náhrobek Jaakova Picka, který v zásadě není

³⁰⁹ Archiv ŽMP, ŽNO Jičín, *Zlomky spisů školy*, sign. 53050, 67151, 67210, 67213.

Srov. Tamtéž, *Účetní doklady školy*, sign. 67181–67183.

³¹⁰ Archiv ŽMP, ŽNO Nový Bydžov, *Zápisy ze schůzí představenstva obce (1863–1889)*, sign. 34858.

Srov. Tamtéž, *Zápisy ze schůzí představenstva obce (1889–1900)*, sign. 34855.

³¹¹ Archiv ŽMP, ŽNO Jičín, *Účetní doklady školy*, sign. 53049.

³¹² Tamtéž.

Srov. Archiv ŽMP, ŽNO Nový Bydžov, *Zápisy ze schůzí představenstva obce (1863–1889)*, sign. 64858, [24. 4. 1871].

³¹³ Archiv ŽMP, ŽNO Jičín, *Zápisy ze schůzí představenstva obce (1870–1892)*, sign. 67698, [14. 4. 1872, 7. 6. 1874, 7. 7. 1877, 15. 9. 1878, 31. 8. 1879].

Srov. Archiv ŽMP, ŽNO Nový Bydžov, *Zápisy ze schůzí představenstva obce (1863–1889)*, sign. 34858, [16. 5. 1864, 2. 2. 1869, 9. 3. 1869, 16. 9. 1888].

Archiv ŽMP, ŽNO Jičín, *Zlomky spisů školy*, sign. 67214.

³¹⁴ SOKA Jičín, *Židovská škola Hořice, Vertheilungen der Stiftungen (1890–1901)*, neuspořádáno.

ničím neobvyklý až na závěrečné vyjádření, které zdůrazňuje skutečnost, že zesnulý vedl své syny ke vzdělání takovým způsobem, aby dokázali číst z Knihy upřímnosti.³¹⁵

Náhrobek E1³¹⁶ na jičínském židovském hřbitově patří rabínu Menachemu Mendelu Wehleovi. Text náhrobku je doslova plný biblických odkazů velebících spravedlnost, šlechtnost a štědrost zemřelého. Znění textu je poněkud atypické – začíná datem úmrtí a citátem: „*A živý si to může vzít k srdci*“ (Kae 7:2) „*A provede zúčtování se svým kupcem*“ (3M 25:50). Až poté následuje známá formule „*Zde je uložen...*“. Již eulogický přívlastek nám napovídá, že se bude jednat o učence: „*(...) uložen muž vzácného ducha, veliký člověk, jeden ze synů Nejvyššího, jejichž činy pocházejí ze znalosti Tóry a moudrosti. Učitel, koruna nejvyšších vlastností (výjimečný v mém lidu).*“ Zakočení epitafu nás jen utvrzuje v tom, že se skutečně jedná o náhrobek rabína: „*Moudrý v Tóře Hospodinově, vedl ty, kdo mu naslouchali, při bohoslužbě a v lázni. A cizí národy mu naslouchaly.*“ Epitafy náhrobků z druhé poloviny 19. století jsou psány většinou německy. Hebrejsky pouze v případě, že jsou vícejazyčné. Náhrobek učitele Adolfa Picka již nezačíná květnatými slovy a úryvky z Písma, ale pouhým strohým konstatováním: „*Hier ruhet Adolf Pick gew. Lehrer an der Israel Schule zu Jičín gestorben 12. Juni 1885.*“ V dalším verši je Adolf Pick obdivován pro svou neúnavnou ctižádost a odevzdanost práci. Odhodláme-li se porovnat tento epitaf s epitafem předchozím, nezbyvá než podotknout, že za necelých 80 let, která náhrobky od sebe časově dělí, došlo v židovských komunitách a jistě i v rámci celé společnosti ke značnému duchovnímu, morálnímu a kulturnímu posunu, který je velmi dobře čitelný právě na poli tradičního vzdělávání. Ve druhé polovině 19. století obce již nepovažují za přednost svých učenců jejich biblickou a talmudickou erudici, nýbrž míru jejich pracovního nasazení a zodpovědnost k vykonávání svých pracovních povinností. Náhrobek Abrahama Grünfelda, který v Jičíně v letech 1850–1870 působil jako rabín, je skutečným extrémem, a to i s ohledem na dobu, ve které byl vztyčen. I obsahová stránka epitafu je doslova na *slovo skoupá* a seznamuje nás pouze s tím nejnezbytnějším – jménem zemřelého, jménem jeho otce a povoláním: „*Leib syn Mošeho z Kolína. Abraham Grünfeld, Kreisrabbiner.*“

Větší pozornost si ale rozhodně zaslouží náhrobek Marka Pollaka. Autorita učitele Marka Pollaka vzhledem k tomu, že v komunitě jako vychovatel a učitel působil již od dob svých vysokoškolských studií a byl jedním ze zakladatelů zdejší soukromé školy, byla veliká.

³¹⁵ Hořice, hrob 012. Lokalizace dle rekonstrukční mapky Jaroslava Achaba Haidlera.

³¹⁶ Číslování dle plánu Jana Kindermanna a Terezie Dubinové.

Nepřekvapí nás tedy, že na první schůzi obce po jeho úmrtí v listopadu 1906 byla ústy předsedy Poppera pronesena lítostivá slova, jimiž se snažil vylíčit neocenitelné zásluhy zemřelého učitele (doslova *pěstitele mládeže*) o výchovu několika generací. Představenstvo jednoznačně odsouhlasilo uhrazení celého pohřbu z obecního rozpočtu, zajištění účasti rabína dr. Hocha z Mladé Boleslavi a zřízení čestného Kerenkajemetu zdarma.³¹⁷ I z textu vlastního náhrobku vyplývá, že nejen pohřeb, ale i samotné vztyčení náhrobku proběhlo za finanční podpory obce, potažmo tedy na útraty Pollakových bývalých žáků: „*Výtečnému učiteli v upomínku věnovali vděční žáci.*“ Zvláštností náhrobku je, že je jediným trojjazyčným náhrobkem na celém jičínském hřbitově. Základní faktografické údaje jsou psány česky a německy a koncové trojverší: „*Hlava znavená i hrud', jež bolem stůně, klidu nenajdou, leč v chladném země lůně.*“ navíc ještě v jazyce hebrejském.

³¹⁷ Archiv ŽMP, ŽNO Jičín, *Zápisy ze schůzí představenstva obce (1892–1904)*, sign. 67697, [19. 11. 1906]. Srov. Tamtéž, [20. 11. 1906]

7. Školní patronát, financování a hospodaření škol

Jednotlivé židovské školy byly financovány v prvé řadě prostřednictvím svých správních orgánů – židovskou náboženskou obcí, vzdělávacím spolkem Talmud-Thora, vídeňským školským spolkem podporujícím německé školy *Schulverein* či jinými obecními orgány, v jejichž kompetenci byl dohled nad školami.

Na úvod můžeme říci, že způsoby hospodaření námi zkoumaných škol byly různé. Jičínská škola po celou dobu své existence od roku 1864 až na výjimku závěrečných několika let (1890–1897) hospodařila s vyrovnaným rozpočtem, a to mnohdy i s nevýrazným přebytkem. V letech 1878–1880 zaznamenává lehký deficit, který ale neměl dlouhodobého trvání. Hospodářská stabilita jičínské židovské školy byla dána zejména četnými příspěvky ze strany mnohých donátorů a německého nacionalistického školského spolku *Schulverein*, se kterým škola udržovala stálé kontakty. Například k roku 1881 škola obdržela od Schulvereinu příspěvek ve výši 250 fl.³¹⁸

Získat jakoukoliv hmotnou podporu od státu bylo takřka nemožné. Žádost židovské školy v Novém Bydžově o příspěvek na výuku náboženství na veřejných středních školách byla městským úřadem zamítnuta s tím, že soukromé vyučování nemůže být financováno ze státního rozpočtu.³¹⁹ Pakliže soukromá škola získala od Zemské školní rady právo veřejnosti, byla zde možnost získat finanční podporu od Zemského výboru království českého. V roce 1895 Zemský výbor vyhradil nemalou částku 22 400 fl. na spolufinancování soukromých škol s právem veřejnosti. V případě, že škola projevila o příspěvek zájem, stačilo vyplnit formulář údajů o škole a předložit ho okresní školní radě.³²⁰

Významný příjem financí pro školu znamenaly platby školného ze strany rodičů a nejvyšší výdaje představovaly platy učitelů a dalších školních zaměstnanců. Ve většině případů se jičínská škola financovala ze svých vlastních příjmů (platby školného a další příspěvky ze strany právnických i fyzických osob). V případě, že se škola potýkala s deficitem, obec ho uhradila ze svých prostředků. Většinou se ale jednalo o velmi nízké částky pohybující se kolem 70 fl.

³¹⁸ Archiv ŽMP, ŽNO Jičín, *Pinkas protokol a pokladní kniha*, sign. 20476.

³¹⁹ Archiv ŽMP, ŽNO Nový Bydžov, *Zápisy ze schůzí představenstva obce (1863–1889)*, sign. 34858, [25. 3. 1886].

³²⁰ Archiv ŽMP, ŽNO Jičín, *Zápisy ze schůzí představenstva obce (1892–1904)*, sign. 67697, [30. 7. 1895].

Židovská škola v Novém Bydžově disponovala školním fondem, jehož kapitál byl v roce 1863 odhadnut na 2900 fl. Škola stále ještě v roce 1868 zaznamenává určitý finanční zůstatek. Výrazným příjmem pro školu byly finance získané z platby školného, a to díky relativně vysokému počtu žáků platících školní dávky.³²¹ Konkrétně v roce 1868 tento příjem činil 1911 fl. Nejvyššími výdaji školy byly platy pro učitele a pomocný školní personál, kterým v tomto roce celkem vyplatila 1500 fl.; dále to byla platba nájemného (160 fl.); výdaje za předměty denní školní potřeby - křídly, houby na tabuli a inkoust (25 fl.); výdaje určené pro úklid a bílení školy (6 fl.); renumerace pro učitele čtvrté třídy (100 fl.); úhrada dřeva, uhlí a osvětlení (69 fl.).³²² S finančními nedostatky se škola začne potýkat až o několik let později, v polovině 70. let, kdy spolu s náboženskou obcí vložila velký finanční kapitál do stavby nové školní budovy.³²³ Ještě v roce 1878 škola vykazuje celkem přijatelný schodek – 150 fl. Avšak o dva roky později v rámci jedné ze schůzí představenstva si předseda obce stěžuje na její velmi nízké příjmy a zároveň konstatuje, že výše jejích příjmů a výdajů příčinou neustále se snižujícího počtu žáků se nezlepší ani v budoucích letech. Představenstvo shledává příčinu tohoto problému v tom, že mnozí žáci byli od platby školného postupem času částečně, nebo úplně osvobozeni.³²⁴ V roce 1886 finanční problémy školy takřka vrcholí. V důsledku nízké částky vybrané platbou školného se u mnohých členů obce objevují opodstatněné obavy o úplný zánik školy. V rámci vleklé porady, během které se tato záležitost probírala, bylo několikrát zdůrazněno, že existence školy má pro celou komunitu velký význam. Školní účetnictví v této době vykazovalo schodek ve výši 450 fl. Správce obecní pokladny Porias navrhuje, aby se na uhrazení deficitu podíleli i ti členové obce, jejichž děti už nejsou školou povinné.³²⁵

Velký význam pro zachování školy měly i dotace ze strany Českého národního výboru v Praze a německého školského spolku *Schulvereinu*, který školu podporoval již od roku

³²¹ Archiv ŽMP, ŽNO Nový Bydžov, *Zápisy ze schůzí představenstva obce (1863–1889)*, sign. 34858, [1. 11. 1863].

³²² Tamtéž, [15. 11. 1868].

³²³ Tamtéž, [13. 8. 1865].

³²⁴ Tamtéž, [29. 8. 1878]. *Der Vorsitzende erörtert, dass mit Rücksicht auf die stets abnehmende Schülerzahl in unserer Schule der Ausfall in den Einnahmen um so empfindlicher werden, als neue Einnahmsquellen und nicht zu Gebote stehen. Es erübrigt somit nur bei Bemessung des Schulgeldes mit aller Rigorosität vorzugehen. Nach hierauf eingeleiteter Debatte wurde beschlossen, dass künftighin die bieber bemessener 3 Schulgelde Classen im Principe zu bestehen haben, in Fällen jedoch, wo die Vermögens Verhältnisse die vollständige Leistung nicht gestatten, namentlich wo eine Ermässigung bis auf die hefte des festgesetzten Schulgeldes und in denen, wo eine noch weiterreichende Befreiung angestrebt wird, sich der Bittsteller mit teinem Gesuche an die Repräsentanz, zu wenden habe, welches innerhalb des ersten Monats einzubringen ist.*

³²⁵ Tamtéž, [19. 9. 1886]. (...) *Der h. Cultusvorsteher referirt, dass das Schulgeld sehr spärlich eingeht deshalb die ernste Gefahr nahe liegt, dass infolge dessen unsere Schule in Verfall gerathen müßte und ist die Erhaltung dieses Institutes von grosser Wichtigkeit, demnach über diesen Gegenstand heute zu berathen sei auf welche Weise Abhilfe zu schaffen wäre (...).*

1880.³²⁶ Na chod školy dále přispívaly finanční či naturální cestou mnohé rodiny, jimž záleželo na jejím zachování. V roce 1888 příjmy tvořilo školné, milodary a kapitál s úrokem ze školního fondu v celkové hodnotě 1322,76 fl. a navíc příspěvek od *Schulvereinu* byl o 2 % navýšen.³²⁷ Výdaje v tomto roce činily 1428,5 fl., čímž deficit zejména díky darům a příspěvkům členů obce klesl na 105,74 fl.³²⁸ Ve školním roce 1890–1891 se schodek školy vyšplhal na částku 321,27 fl., kterou uhradila náboženská obec z nájemného. V roce 1891 obec hospodařila se schodkem 354,44 fl., který mohl být ještě mnohem vyšší, kdyby v té době nebyla rekonstruována školní budova, na kterou se v rámci veřejné sbírky vybralo přes 452 fl., ovšem samotná rekonstrukce nakonec stála pouhých 130,60 fl. V příjmech a výdajích školy jsou také započítány nadační jistiny.³²⁹

Fungování školy bylo podmíněno minimální částkou 1600 fl., ze které se vyplácel nejen plat pedagogickým pracovníkům, ale finance se využívaly i na pořízení školních pomůcek, uhrazení provozu školní budovy atd. Výnos z výběru školného však čítal v průměru okolo 900 fl., což nemohlo dostačovat k pokrytí všech výdajů. Mezi další opatření, která měla napomoci k udržení školy, patřilo radikální navýšení náboženských daňových dávek o 40 %, což představovalo maximální možnou sazbu.³³⁰ Výše schodku byla v jednotlivých letech různá a závisela zejména na mimořádných výdajích (např. oprava školní budovy). Historicky nejvyšší schodek (1737,66 fl.) novobydžovské školy zaznamenáváme k roku 1893, kdy jsou v účtech školy uvedeny i platy pro rabína a kantory.³³¹ Od roku 1895 byla škola ještě navíc finančně zatěžována zajišťováním výuky náboženství na obecné a měšťanské škole v Chlumci nad Cidlinou.³³² Často se také stávalo, alespoň v případě židovské školy v Jičíně, že si sama obec půjčovala finance od spolků při ní působících (např. od Chevry kadiši) či financí vyhrazených pro jiné účely (např. pro *Keren kajemet*) a zprostředkovávala je škole, školským komitétům a školskému spolku Talmud-Thora.³³³ V roce 1899 není v silách školy ani náboženské obce pokrýt schodek ve výši 1000 fl. Představenstvo zdůrazňuje, že není možné nadále udržovat dvoutřídní školu

³²⁶ Tamtéž, [9. 5. 1880].

³²⁷ Tamtéž, [16. 9. 1888].

³²⁸ Tamtéž, [16. 9. 1888].

³²⁹ Archiv ŽMP, ŽNO Nový Bydžov, *Zápisy ze schůzí představenstva obce (1889–1900)*, sign. 34855, [28. 12. 1891].

³³⁰ Tamtéž, [13. 10. 1891]. *Sie wissen meine Herren, dass im vorigen Jahre einstimmig der Beschluss gefasst wurde, zur Erhaltung unserer Schule alles auszubieten und man es die Nothwendigkeit erheischt, auf die Cultusbeiträgeinen Zuschlag bis zur Maximal – höhe von 40 % einzuheben. (...)*

³³¹ Tamtéž, [28. 12. 1893].

³³² Tamtéž, [29. 12. 1895].

³³³ Archiv ŽMP, ŽNO Jičín, *Zápisy ze schůzí představenstva obce (1870–1892)*, sign. 67698, [17. 2. 1889].

a zaměstnávat tak oba učitele. Většinou hlasů tedy bylo odsouhlaseno zrušení školy, přičemž proti hlasoval jen synagogální kantor a správce obecní pokladny Porias.³³⁴ Podobný vývoj jako v Novém Bydžově pozorujeme i v ostatních námi zkoumaných školách. Kupříkladu v Hořicích ve školním roce 1890–1891 objevují podobné hlasy. Hovoří se zejména o stále klesajícím počtu žáků, a tudíž na provoz školy nedostačující částce získané z výběru školného. Na valné hromadě bylo rozhodnuto, že i přes nedostatek hmotných prostředků nebude škola zrušena. Podobně jako v Novém Bydžově si i hořičtí židé byli vědomi dlouhé, více než stoleté tradice své školy. Výsledkem jednání byla veřejná sbírka, během níž bylo vybráno 450 fl., což mělo zajistit existenci školy na další dva roky.³³⁵

Poněkud odlišné tendence, co se týče hospodaření, vykazuje židovská škola v Mladé Boleslavi. Jedním z jejích nejvyšších příjmů byly úroky školních nadací, které byly velmi hojně zakládány každý rok. V roce 1878 došlo k založení rekordního počtu tří nadací, jejichž fundátory byli Jacob Strenitz (vstupní kapitál: 80 fl.), Josef Hirsch (100 fl.), Joachim a Katharina Fischer (200 fl.). Roku 1878 se celková suma uložená ve všech nadacích vyšplhala do výše 13 067 fl. 50 kr. O hospodaření školy můžeme říci, že v 70. letech, kdy máme k dispozici její účty, vykazuje výrazný přebytek, a to až 13 000 fl. (započten je i nadační kapitál). Mladoboleslavská škola byla na rozdíl od ostatních škol finančně silně podporována ze strany členů náboženské obce, ti v roce 1873 přispěli částkou 155 fl. 88 kr.³³⁶

Pro účely mapování první poloviny 19. století máme k dispozici účetní materiál (ač velmi mezerovitý) židovské školy v Hořicích.³³⁷ Ze statistických údajů z roku 1826 se dozvídáme, že z celkového počtu 64 žáků (36 chlapců a 28 dívek) školné bylo schopno platit pouhých 49 žáků, zbylých 13 bylo od plateb osvobozeno. V tomtéž roce kromě příjmů ze školného škola obdržela příspěvek od židovské obce ve výši 100 fl. a od konzistoře 40 fl. na zakoupení dřeva, uhlí a školních pomůcek. S přihlédnutím k tomu, že výdaje školy činily pouhých 92 fl. 30 kr. a příjmy minimálně 140 fl., lze konstatovat, že škola v roce 1826 prosperovala a hospodařila tak s přebytkovým rozpočtem.³³⁸ V účetní statistice z předchozího roku (1825) byly započteny ještě další pohledávky, a to jak

³³⁴ Archiv ŽMP, ŽNO Nový Bydžov, *Zápisy ze schůzí představenstva obce (1889–1900)*, sign. 34855, [12. 11. 1899].

³³⁵ SOKA Jičín, *Židovská škola Hořice, Kronika židovské školy v Hořicích*, [1890–1891], neuspořádáno.

³³⁶ Archiv ŽMP, ŽNO Mladá Boleslav, *Školní fond 1873, 1874, 1878*, sign. 43941.

³³⁷ SOKA Jičín, *Židovská škola Hořice, Schul und Prüfungsprotokoll*, neuspořádáno.

³³⁸ Tamtéž, *Semestral Hauptprüfung*, [21. 9. 1826].

příjmové, tak výdajové. Do výdajů školy byl zahrnut příspěvek na byt učitele ve výši 40 fl., služné učitelů (100,10 fl.), otop (72 fl.), rekonstrukce školní budovy (12 fl.) a další školní pomůcky (6,15 fl.). Příjmy školy pro tento rok byly odhadnuty na 250 fl. Zůstatek pro příští rok tak dosahoval částky 19,45 fl.³³⁹ Finanční situace hořické školy se výrazně zkomplikovala až počátkem 30. let, a to v důsledku odlivu mnoha žáků do pokoutních škol či do školy veřejné. V roce 1831 škola disponovala ročním kapitálem 100 fl. 16 kr., z čehož bylo možné sotva uhradit palivové dřevo, školní pomůcky a další výdaje nezbytné pro provoz školní budovy. Nedostávalo se ale financí na platy pro školní personál, učitele a školního sluhu. Zatímco veřejný židovský učitel neměl dostatek prostředků ani na stravu, jeho kolega provozující pokoutní školu pravidelně každý týden od svých svěřenců obdržel více než 10 fl.³⁴⁰

7. 1 Nadační a donační činnost

Jak již jsme výše zmínili, donační a nadační činnost velmi úzce souvisí s vývojovými tendencemi židovského školství, zvláště pak ve druhé polovině 19. století. Máme dva základní druhy nadání: buď dárce škole věnuje nějaký konkrétní předmět, nebo založí nadační listinu s finančním kapitálem. Třetím, řekněme více spontánním, ale zároveň anonymním způsobem donační činnosti, byly veřejné sbírky. Ty ve většině případů zaznamenáváme u příležitosti slavnosti nějakého židovského svátku (často chanuky) a pro školu či zchudlé členy obce znamenaly mnohdy i poslední možnost na svou další existenci. V rámci chanuky probíhaly především sbírky na chudé děti a sirotky, kterým z vybraných peněz byla nejčastěji zakoupena obuv či oblečení.³⁴¹ Mnozí mecenáši podporovali chudou školní mládež také tím způsobem, že jí každý den poskytovali stravu, včetně obědů.³⁴² Nemajetní žáci nebyli podporováni jen skrze nadace a veřejné sbírky, ale rovněž i z vlastní iniciativy školy, která často čerpala finance ze školních fondů, aby žákům mohla zakoupit alespoň základní existenční potřeby. V polovině 80. let byla pro tyto účely v novobydžovské škole speciálně vyhrazena částka 50 fl.³⁴³

³³⁹ Tamtéž, [27. 12. 1825].

³⁴⁰ Tamtéž, [18. 4. 1831]. (...) *Und da der ehrfurchts voll gef: von der Juden: nur einen jährl. Gehalt v. 100 fl. 16 kr. bezieht, von welchen Gehalte derselbe b. Klafter Brennholz für die Schule, die Schulheizung, und Schulsäubrung, wie die nöthigen Schulrequisiten zuschassen vorpflichtet ist, und sogar auch die Kost dem Schulgehilfe geben muss (...).*

³⁴¹ SOKA Jičín, Židovská škola Hořice, *Kronika židovské školy v Hořicích*, [1891–1892], neuspořádáno.

³⁴² Tamtéž, [1892–1893].

³⁴³ Archiv ŽMP, ŽNO Nový Bydžov, *Zápisy ze schůzí představenstva obce (1863–1889)*, sign. 34858, [28. 5. 1870].

Mnohé obce také hojně přispívaly na chudinu křesťanskou, zvláště pak před vánočními svátky. Speciálně v Jičíně se vždy před Vánoci konaly rozsáhlé sbírky na děti z tamního sirotčince. Mezi nejčastější donátory patřily židovské ženy, které přispěly buď finanční cestou, nebo darem – věnovaly např. látku, šátky, šály, potraviny či sušené ovoce.³⁴⁴ Před Vánoci 1888 se v novobydžovské komunitě vybralo celkem 250 fl., přičemž 50 fl. bylo určeno pro křesťanskou chudinu, mezi níž příspěvky rozděloval starosta města.³⁴⁵ Podobně i křesťané usilovali o podporu zchudlých židovských rodin. Rozsáhlá sbírka podobného rázu se konala před Vánoci 1878 v Jičíně. Dárci finančního obnosu byli členové komitétu obchodníků se smíšeným zbožím a jeho cílovou skupinou byli nejchudší žáci chlapecké, dívčí, reálné a židovské školy, nezaopatření studenti c. k. učitelského ústavu, c. k. gymnázia a řemeslnické školy. Židovská škola v porovnání s ostatními školami obdržela podstatně menší obnos, avšak počet jejích žáků byl také nejnižší.³⁴⁶ Ředitel školy Pollak vybral osm nejchudších žáků školy, jejichž rodiče od komitétu převzali obnos v průměru od 1,66 do 1,70 fl.³⁴⁷ Podobné sbírky pořádal i místní Komitét drogistů, od něhož židovská škola v tomtéž roce obdržela částku 15 fl. Vyhlášeným podporovatelem židovské i křesťanské chudiny byl žid Julius Kantor, jemuž po jeho smrti byla na dům umístěna pamětní deska s veršovaným nápisem: „*Zde žil Jula žid, který šatil lid! Čímž to každý ví... K lži k obuvi: za to jemu vděčný lid, desku mu dal zasadit!*“³⁴⁸ Mnozí pamatovali na obdarování nemajetných i ve svém testamentu. Isak Heller v roce 1881 ze svého jmění vyčlenil 20 fl. křesťanské chudině a 18 fl. zdejší opatrovně a sirotčinci na ošacení dětí.³⁴⁹

Mezi obdarovanými nemuseli nutně být jen nemajetní žáci, ale i žáci, kteří vynikali pílí a inteligencí, a tak na konci školního roku mohli být zapsáni do tzv. knihy cti.³⁵⁰ V Mladé Boleslavi bylo stipendium udělováno vždy vybraným žákům třetích a čtvrtých ročníků ve výši 4 fl. 20 kr. Podmínkou jeho získání bylo členství rodičů v mladoboleslavské

³⁴⁴ Krakonoš, roč. II, 1880, č. 24, 26. 12.

³⁴⁵ Archiv ŽMP, ŽNO Nový Bydžov, *Zápisy ze schůzí představenstva obce (1863–1889)*, sign. 34858, [16. 12. 1888].

³⁴⁶ SOKA Jičín, Archiv města Jičín I, *Izraelská náboženská obec 1897–1928*, kt. č. 262, inv. č. 1221.

³⁴⁷ Archiv ŽMP, ŽNO Jičín, *Zlomky spisů školy*, sign. 67194.

³⁴⁸ Jičínský obzor, roč. III, 1882, č. 18, 24. 9.

³⁴⁹ Tamtéž, roč. II 1881, č. 24, 16. 10.

³⁵⁰ Naopak kárným prostředkem byla tzv. černá kniha, do níž musel sám žák zapsat své provinění. Pokud byl do knihy zapsán opakovaně, byl usazen do černé lavice, ta bývala černě natřena a stávala od ostatních lavic stranou. (ŠAFRÁNEK, J. *Školy české I*, s. 155).

židovské obci a dobrý prospěch a mravy žáka. Ke stipendijním účelům sloužila především nadace E. Fischela.³⁵¹

Stejně jako se konaly sbírky na podporu nezaopatřených rodin, tak předmětem mnohých charitativních akcí se stala i obecní židovská škola, pro kterou sbírky znamenaly mnohdy jedinou alternativu, jak ještě několik měsíců udržet ve skutečnosti neudržitelný stav. Zejména v 90. letech dary a sbírky zaujímají významné místo v příjmech školy. Zajímavým příběhem je obestřen každoroční peněžní dar, který je v účtech školy zaznamenán pod názvem *freiwillige Schulspende des Herrn Heinrich Friedländer*. Žid Heinrich Friedländer se v roce 1894 rozhodl konvertovat k protestantství. Při této příležitosti se ale zavázal, že každý rok židovské škole věnuje 120 fl. jako příspěvek na její budoucí působení. Snad to od Heinricha Friedländera mělo představovat poslední zbožný skutek v rámci židovské víry.³⁵² Významným mecenášem jičínské židovské školy byl pan Rosenbacher z Hamburku, který nejednou přispěl nemalou částkou na další činnost školy. Lokální prameny se o něm poprvé zmiňují v roce 1880, kdy věnoval škole kapitál 2000 fl. pro účely (...) *auf diese Zeit nach zusehen bis die ein Kunft der Schule sich bessere werden*. Tato jistina byla určena výhradně pro školní účely. Dedikační listina byla navíc doplněna osobním přáním donátora, který uvádí, že peněžní kapitál je vyhrazen pro účely zajištění lepších podmínek pro zdejší školu.³⁵³ Dále v letech 1884 a 1890 se setkáváme s jeho jednorázovými příspěvky pro školu v různých hodnotách od 20 po 600 fl. Je evidentní, že Rosenbacher musel mít na Jičín nějaké osobní vazby. Mohl zde mít buď své příbuzné (patrně ze strany své manželky Anny Rosenbacher roz. Mautnerové), známé či zde mohl bydlet před tím, než se odstěhoval do Hamburku.³⁵⁴

Příkladem oné podpory prostřednictvím fyzického daru může být obsah závěti slečny Rosy Pollatzek z roku 1877, ve které jičínské židovské škole odkazuje celou svou domácí knihovnu.³⁵⁵ Rok předtím se na vybavení školní knihovny konaly rozsáhlé sbírky, během nichž přispěli i mimo Jičín bydlící židé – sl. Emilie Krombholz (10 fl.), Rosa Pollatzek (10 fl.) a Anna Rosenbacher, která věnovala škole sbírku knih i s policí, a to

³⁵¹ Archiv ŽMP, ŽNO Mladá Boleslav, *Stipendium Talmud-Thora*, sign. 88648.

³⁵² Archiv ŽMP, ŽNO Nový Bydžov, *Zápisy ze schůzí představenstva obce (1889–1900)*, sign. 34855, [30. 12. 1894]. *Eine Zuschrift des h. Heinrich Friedländer in der er seinen Übertritt zur protestantischen Religion und seinen Austritt aus dem Verbände der hies. Cultusgemeinde mit der Erklärung mittheil, dass er zur Erhaltung der deutschen Privatschule 120 fl. jährlich bis auf weiteres beitragen will. Auf diese Mittheilung wird zur Kenntnis genommen.*

³⁵³ Archiv ŽMP, ŽNO Jičín, *Zápisy ze schůzí představenstva obce (1870–1892)*, sign. 67698, [29. 3. 1880].

³⁵⁴ Tamtéž, [6. 4. 1884; 16. 9. 1883; 28. 6. 1886].

³⁵⁵ Tamtéž, *Zlomky spisů školy*, sign. 67218.

prostřednictvím svého bratra E. Mautnera. Výše zmíněná Emilie Krombholz se v zápisech školy jakožto mecenáška objevuje ještě několikrát.³⁵⁶ Například v roce 1878 z výtěžku francouzského divadelního představení podpořila chudé žáky částkou 12 fl.³⁵⁷ S podobnými způsoby donace se setkáváme i v rámci židovské obce jako celku. Donátory v zásadě byli bývalí členové obce, kteří z různých důvodů (obchodních, kariérních či osobních) emigrovali do zahraničí (nejčastěji do centra monarchie – Vídně). Jejich příspěvky byly určeny nejčastěji na opravu synagogy, rozšíření hřbitova a ve prospěch jiných zbožných činů.

Zbožné nadace v minulosti byly považovány za integrální součást ideálního testamentu. Nejčastějším druhem nadání bylo zakládání charitativních nadací – péče o chudé a nemocné. Náš soupis nadací je však omezen pouze na ty, které byly určeny buď náboženským a učeneckým autoritám (rabín, učitel, kantor), nebo na podporu nemajetných studentů a žáků. Nadace oproti veřejné sbírce podléhala většímu byrokratickému tlaku. Dobrodinec nejenže ji sepsal a předal do správy židovské obce či jiného spolku při ní působícímu, ale navíc nadační listina musela být ověřena místním okresním hejtmánstvím a později (koncem 90. let) i notářem. Účelem nadace z pohledu jejího zakladatele nebyl jen dobrý skutek, ale také poměrně elegantní zajištění toho, že za jeho duši bude vždy v den výročí smrti (tzv. *Jahrzeit*) sloužena speciální bohoslužba a odříkána modlitba za zemřelé, tzv. *Kadiš*³⁵⁸. K výročí úmrtí se také váže rituál zapálení *Jahrzeitové* svíčky (*ner nešama*), která se nechá hořet celých 24 hodin. Zažehnutí vzpomínkového světla *ner nešama* je považováno za naplnění biblické myšlenky, která praví, že „*lidský duch je světlo Hospodinovo*“ (Př. 20:27). Dodržování *Jahrzeitu* podle hebrejského data má tu mystickou ctnost, že umožňuje duši, aby prošla stádiem očisty a došla klidu a nesmrtelnosti.³⁵⁹ Písemné doklady o zakládání nadací máme dochované zvláště z druhé poloviny 19. století, avšak nepochybujeme, že se tak dělo i ve stoletích předchozích. Na druhou stranu například v Hořicích ještě v roce 1830 žádná nadace tohoto rázu neexistovala. V jednom z dopisů školnímu dozorcí z řad církevních hodnostářů si tamní učitel Löwi Sobotka stěžuje, že doposud nebyla založena žádná nadace, ze které by bylo možné podporovat

³⁵⁶ Tamtéž, sign. 67210.

³⁵⁷ Tamtéž, *Schulbericht über das abgelaufene Schuljahr 1878-79*, sign. 67168.

³⁵⁸ Od středověku se *Kadiš* také recituje v době smutku za zemřelé. Synovská úcta, respekt k dávné tradici nebo pocit vnitřního donucení učinily z odříkávání *Kadiše* jednu z nejrozšířenějších praktik judaismu. Ve skutečnosti modlitba hlásá moc Boží a nesmrtelnost Izraele, nikoliv smrt blízkého příbuzného nebo víru v posmrtný život. Při pohřební bohoslužbě odříkávají pozůstalí mužského pohlaví rozšířenou verzi *Kadiš jatom*, standardní zkrácená verze se pak odříkává při každém *Jahrzeitu*. (NEWMAN, Ja'akov. *Judaismus od A do Z*, s. 79–80).

³⁵⁹ NEWMAN, Ja'akov. *Judaismus od A do Z*, s. 65-66

chudé děti a poskytovat prostředky k jiným prospěšným účelům.³⁶⁰ Nejstarší nadaci datujeme do roku 1782 a připisujeme ji turnovskému obchodníku Josefu Löblu Hillerovi.³⁶¹ V Mladé Boleslavi byly každý rok založeny minimálně dvě nadační listiny určené pro školní účely. V roce 1873 to byla nadace Alexandera Winterberga se vstupním kapitálem 300 fl. a Mosese Levita, jejíž kapitál byl vyměřen na základě hodnoty synagogálního sedadla, které školskému spolku věnoval.³⁶²

V námi zkoumaných židovských obcích mezi obdarované patřili nejčastěji rabíni, kantoři a méně pak učitelé. V hořické komunitě se ještě v roce 1895 dodržoval *Jahrzeit* uznávaného učitele a moudrého učence Josefa Segera, který zemřel na konci školního roku 1886–1887.³⁶³ V kronice školy se v souvislosti s jeho dlouholetým působením v komunitě nachází oduševnělý vzpomínkový zápis, který by v překladu mohl znít nějak takto: „*Jsmo smutní ze smrti tohoto statečného muže, který se 25 let věnoval učitelské profesi a 16 let sloužil zdejší komunitě. Byl natolik pracovitý, že ho všichni za to velmi obdivovali. Mnoho, mnoho věnců bylo na jeho rakvi a jeho pohřbu se zúčastnilo mimořádně početné množství lidí. Nad rakví měl pan rabín pravdivý a dojemný projev, který velebil zesnulého. Za účelem zmírnění bídy truchlící rodiny členové komunity souhlasili s návrhem pana Wilhelma Hirsche uspořádat na rodinu sbírku a peněžitě tak přispět na jejich živobytí. Prozatím bylo stanoveno, že vdova bude každý měsíc dostávat příspěvek 60 fl. jako náhradu za penzi.*“ Zápis je zakončen těmito slovy: „*Ruhe in Frieden, trauter College! Es werde dir leicht die Erde!*“³⁶⁴

V některých případech byly zakládány také nadace podpůrného charakteru, které nebyly spjaty s testamentárním nadáním zakladatele, nýbrž byly založeny ještě během jeho plnohodnotného života. Většinou se jednalo o nadace s nízkým vstupním kapitálem určené pro drobné výdaje, typu zakoupení školních pomůcek (snad až na nadaci založenou továrníkem Wilhelmem Hirschem, jejíž kapitál představoval částku 1000 fl. určenou na udržení obecní školy).³⁶⁵ Jako příklad si uveďme nadaci hořického obchodníka Otty

³⁶⁰ SOKA Jičín, Židovská škola Hořice, *Schul und Prüfungsprotokoll*, [12. 8. 1830], neuspořádáno. (...) *Provisorisch fest gesetzt worden. Dann am Schulgelde bezieht er jährlich 42/18x. Bisher ist keine Stiftung auf Bücher für arme Kinder, oder zu einer wohlthätigen Absicht bei dieser Schule errichtet (...).*

³⁶¹ Archiv ŽMP, ŽNO Turnov, *Nadace Josefa Löbla Hillera pro židovské vyučování jednoho žáka*, sign. 13762.

³⁶² Archiv ŽMP, ŽNO Mladá Boleslav, *Školní fond 1873, 1874, 1878*, sign. 43941.

³⁶³ SOKA Jičín, Židovská škola Hořice, *Vertheilungen der Stiftungen (1890–1901)*, neuspořádáno.

³⁶⁴ Tamtéž, *Kronika židovské školy v Hořicích*, [1886–1887], neuspořádáno.

³⁶⁵ Tamtéž, *Podací protokol*, [1897], neuspořádáno.

Bergmanna, jejíž kapitál 21 fl. byl určen na podporu školních dětí (*Schulkinderstiftung*).³⁶⁶ V 90. letech v hořické židovské obci vznikla celá řada takovýchto nevýznamných nadání, která nenesou znaky tradičních nadačních listin. Mezi obdarované patřili jak chudí příslušníci obce, tak duchovní a učitelské autority, mnohé jistiny byly určeny i na podporu a udržení zdejší židovské školy. Zakladatelé nadací se většinou řadili mezi elitní vrstvy židovského obyvatelstva. Jednalo se o velké obchodníky, továrníky či představitele inteligence (lékaři, advokáti, úředníci). Z nadací byly finance vypláceny každý rok v určité časové období (např. v období před Pesachem či jiným významným židovským svátkem). Rozdělení výnosů mezi jednotlivé oblasti (školství, náboženské autority či obecní chudinu) se rok od roku lišilo a bylo uzpůsobeno konkrétním potřebám obce.³⁶⁷ Výhodou nadačních listin byla možnost jejich dlouhodobého využívání, jelikož jejich kapitál postupně narůstal o úroky. O požitky z nadace manželů Goldmannových (nadace založena v roce 1888) se ještě roku 1936 ucházeli dva vysokoškolští studenti. Nadace Goldmannových je zajímavá ještě v jednom ohledu – část jejího kapitálu byla určena jako příspěvek na věno dcerám rabínů, kantorů, učitelů a dalších představitelů obce.³⁶⁸ S žádostí o příspěvek na výbavu dcery se setkáváme i v dopise jičínského rabína Maxmiliana Reisse v roce 1899. Avšak vzhledem k tomu, že v jičínské obci nadace tohoto charakteru doposud nebyla založena a obec tehdy neměla dostatek prostředků ani na své základní výdaje, žádost byla jednohlasně odmítnuta.³⁶⁹

7. 2 Platba školného

K roku 1789 se v pramenech, jejichž proveniencí je pražská židovská škola, objevuje blíže nespecifikovaná žádost o reformu platby školného. Školné bylo tehdy určeno výhradně na zakoupení školních pomůcek (knih, map a geometrických těles pro výuku matematiky ve 4. třídě).³⁷⁰ Klíč pro rozvržení školného byl v různých školách různý. V hořické židovské škole byla jeho výše závislá na jmění a finanční situovanosti rodičů.³⁷¹ Stejně tomu bylo i v Jičíně, kde se částka odvíjela od náboženské daně. Školné se tak na počátku 80. let pohybovalo mezi 1,10 – 4,40 fl. V Jičíně měly dražší školné také ty dívky, kterým škola zajišťovala výuku ženských ručních prací. Do platby byly totiž zahrnuty i různé potřeby na ruční práce (jehly, látky, vlna atd.) a rovněž plat industriální učitelce, školné

³⁶⁶ Tamtéž, *Vertheilungen der Stiftungen (1890–1901)*, neuspořádáno.

³⁶⁷ Tamtéž

³⁶⁸ Archiv ŽMP, ŽNO Turnov, *Nadace Meiera a Mirl Goldmannových*, sign. 13758.

³⁶⁹ Archiv ŽMP, ŽNO Jičín, *Zápisy ze schůzí představenstva obce (1892–1904)*, sign. 67697, [16. 1. 1899].

³⁷⁰ NA, ČG-Publ, kt. č. 2097, inv. č. 2224.

³⁷¹ SOKA Jičín, *Židovská škola Hořice, Protokol der Lehrerconferenz (1888–1896)*, neuspořádáno.

bylo tedy v porovnání s chlapci vyšší o 50 kr.³⁷² Podobně tomu bylo i v případě křesťanských žáků, kteří částkou 50 kr. škole přispívali na výuku náboženství. Tyto platby se nevztahovaly na žáky prvního ročníku, jelikož ruční práce i náboženství se vyučovalo až od ročníku druhého. V hořické i jičínské komunitě bylo důrazně odmítáno rozdělení školného na základě ročníku, který žák navštěvuje. Zámožnější rodiny škole každý měsíc odváděly 3 fl., chudší rodiny pak platily pouze o 10 krejcarů méně.³⁷³ Zato v Novém Bydžově bylo ještě v roce 1864 preferováno rozvržení školného na základě ročníku, který žák navštěvoval. Postup žáka do vyšší třídy byl tak spojen se zvýšením školních dávek. Žáci prvního ročníku ve školním roce 1863–1864 platili 1,50 fl., druhého ročníku 2 fl., třetího a čtvrtého pak 2,20 fl. V roce 1868 zaznamenáváme poměrně výrazné zvýšení školních dávek: pro první ročník školné činilo 2 fl., pro druhý 2,50 fl., pro třetí 3,50 fl. a pro čtvrtý 4 fl.³⁷⁴

Školné mohlo být ve všech školách uhrazeno buď jednorázově, nebo po menších (měsíčních, čtvrtletních) splátkách. Žákům pocházejícím ze sociálně slabých rodin mohlo být buď zlevněno, nebo mohli být od jeho platby dokonce úplně osvobozeni. Počet žáků od školného osvobozených se v jednotlivých komunitách výrazně lišil. Záviselo to nejen na zámožnosti členů tamější obce, ale rovněž na finančních možnostech školy, do jaké míry mohla akceptovat finančně nezaopatřené žáky. Jičín v komparaci s Novým Bydžovem byl v této oblasti velmi benevolentní a umožňoval mnohým žákům do školy docházet, aniž by museli platit školné. Většina obcí požadovala, aby rodiče své protesty a stížnosti proti výši školních platů podali nejpozději do konce srpna, a to proto, aby škola měla ještě čas upravit stávající roční rozpočet. Ředitelství židovské školy v Novém Bydžově bylo v tomto ohledu velmi striktní a výjimka byla povolena jen těm nejnuznějším členům obce, i přesto ale obec na školném výrazně ztrácela a většinou obdržela zhruba 50 % z předpokládané částky.³⁷⁵ Z celkového počtu 109 žáků do školy docházejících v roce 1868, jich bylo od platby školného úplně osvobozeno 26. Na školném v tomtéž roce rodiče škole dlužili 8 fl. V jednom z protokolů ze schůzí představenstva obce ředitel školy

³⁷² Archiv ŽMP, ŽNO Jičín, *Zlomky spisů školy*, sign. 67213.

Srov. Archiv ŽMP, ŽNO Nový Bydžov, *Zápisy ze schůzí představenstva obce (1889–1900)*, sign. 34855, [7. 4. 1890].

SOKA Jičín, Židovská škola Hořice, *Geschäftsprotokoll 1887–1894*, neuspořádáno.

³⁷³ Archiv ŽMP, ŽNO Jičín, *Zlomky spisů školy*, sign. 67216.

³⁷⁴ Archiv ŽMP, ŽNO Nový Bydžov, *Zápisy ze schůzí představenstva obce (1863–1889)*, sign. 34858, [7. 11. 1864].

³⁷⁵ Tamtéž, [5. 4. 1894].

Srov. Archiv ŽMP, ŽNO Jičín, *Zápisy ze schůzí představenstva obce (1870–1892)*, sign. 67698.

otevřeně přiznává, že mezi neplaticími jsou i dobře situované rodiny, které školné neplatí z přesvědčení, že školu by měla dotovat sama židovská obec z platů náboženské daně.³⁷⁶ Nedatovaný list z archivu židovské školy v Jičíně, který je nadepsaný jako *Rückstände bei der Uibergabe* dokazuje, že nebylo neobvyklé, když rodiče obci na školním dlužili nemalé částky i za několik měsíců. Stejně jako křesťanští žáci museli částečně hradit výuku náboženství, tak i židovští žáci museli přispívat na nepovinné předměty, jako byla hebraistika a židovské dějiny.³⁷⁷

Největší finanční krizí školy procházely v 90. letech, kdy řada žáků z židovských konfesijních škol odešla a nastoupila do veřejných českých ústavů. Tím docházelo ke značnému poklesu příjmů školy a k postupnému navyšování jejího deficitu. V roce 1896 revizor účtů a správce obecní pokladny Porias podotýká, že vyhlídky na nadcházející školní rok nejsou vůbec příznivé. Z důvodu neustálého poklesu žáků, bylo rozhodnuto promluvit s rodiči ohledně stanovení nových fixních školních plateb. Platy obci museli odvádět i ti žáci, kteří židovskou školu nenavštěvovali a docházeli například do veřejné obecné školy, a to z toho důvodu, že v kompetenci židovské obce bylo zajišťovat všem žákům židovského vyznání náboženskou výuku.³⁷⁸

³⁷⁶ Archiv ŽMP, ŽNO Nový Bydžov, *Zápisy ze schůzí představenstva obce (1863–1889)*, sign. 34858, [16. 11. 1868].

³⁷⁷ Archiv ŽMP, ŽNO Jičín, *Zlomky spisů školy*, sign. 67210.

³⁷⁸ Archiv ŽMP, ŽNO Nový Bydžov, *Zápisy ze schůzí představenstva obce (1889–1900)*, sign. 34855, [22. 8. 1896]. *Herr Porias der dass ziffermäßige Ergebnis des letzten Schuljahres verliesst, beritzet, dass die Aussichten fürs nächste Schuljahr nicht günstige seien, nach dem bedeutend weniger Schulkinder vorhanden sind. Dieser Bericht wird zur Kenntnis genommen und herrn Porias Ermächtigung ertheilt wie bis allher wegen dem Schulgeldes mit den einzelnen Parteien resp. Eltern der Schulkinder zu verhandelt und von den fixirten Schulgeldern nach Thunlichkeit Concassationen zu gewähren.*

8. Židovská škola (ne)všedních dnů

8. 1 Život před i za školní katedrou

Školní každodenností se rozumí v podstatě vše, co je spjato s všedním školním životem nejen žáka, ale i učitele a rodičů.

Pro mapování běžného školního dne je nám základem jakýsi školní řád z let 1867–1868 pocházející z židovské školy v Hořicích. Jeho znění je nejen velmi zajímavé, ale zejména nám napomáhá v přiblížení školních poměrů druhé poloviny 19. století. První bod školního řádu stanovuje, že žáci mají do školy vstupovat v úplné tichosti, připravit si učebnice a další pomůcky na lavice a poté se usadit na své místo. Podle řádu by mělo školní vyučování začít až tehdy, kdy budou děti úplně ticho a jejich ruce budou nečinné.³⁷⁹ V případě, že by žák do školy dorazil pozdě, musí zůstat mimo lavici a vyčkat tak příchodu učitele. Pokud se opozdilec vmlouval na pozdní příjezd (patrně je tím myšlen mimo Hořice bydlící žák), do školy byli předvoláni jeho rodiče nebo opatrovník, u nichž byla tato informace ověřena. Žáci si museli připravit jen takové pomůcky, které potřebovali na konkrétní vyučovací hodiny.³⁸⁰ Bez pokynu učitele nesměli vzít do rukou žádnou ze svých pomůcek. Základem, bez kterého se neobešli v žádné hodině, byl piják, tři brka a dva geometrické tvary. Před vstupem do školy si žáci mohli volně pohrávat před budovou školy, jelikož poté nemohli z učebny vyjít celé dvě hodiny, jen ve výjimečných případech byli vypuštěni ven dříve, a to za předpokladu, že udržovali ticho a klid.

Aby byl zajištěn zdárný průběh vyučování, byl v každé lavici zvolen jeden dohlížitel, jehož povinností bylo dozírat na to, aby byl ve třídě zachován klid (doslova: měli strážit klid). Dále byl vybrán jeden hlavní dozorce z řad žáků, jemuž byla celá třída podřízena. Pokud byl žák náhodou vyvolán k tabuli, musel se úhledně uklonit.³⁸¹

³⁷⁹ SOKA Jičín, Židovská škola Hořice, *Školní matrika 1867/1868–1876/1877*, neuspořádáno. §1: *Die Kinder müssen in aller Stille in die Schule treten, sogleich jeder an seinen bestimmten Platz gehen, die Bücher in die Bank ablegen und ruhig sich setzen – womöglich, sobald die Hände unbeschäftigt sind, dieselben auf die Bank legen, und so den Beginn des Unterrichtes abwarten.*

³⁸⁰ Tamtéž. (...) §4: *Nur die jenigen Bücher und sonstigen Requisiten, die für dieselbe Zeit bestimmt sind, dürfen mitgebracht werden (...).*

³⁸¹ Tamtéž. (...) *Zur sichere Ausführung alles dessen ist in jeder Bank ein Aufseher zu bestellen, der über alles dieses zu wachen hat, und denjenigen namhaft machen muss, der Dawider handelt, unter eigener Verantwortung. Jedes vom Aufseher vom haft gemachte Kind muss bestraft werden. Es ist ferner ein Oberaufseher zu wählen, der vor und nach dem Unterrichte die Aufsicht führt. Sobald der Lehrer das Schullokal betritt, müssen die Bezeichneten zur Rechenschaft gezogen werden (...).*

Vyučování každý den trvalo do 10 hodin, poté žáci byli vypuštěni na dvůr, kde mohli zůstat pouhých 15 minut a zároveň museli stihnout sníst své svačiny, které si přinesli z domu. Nechoval-li se někdo na zahradě slušně, druhý den mu byla vycházka odepřena. Poté, kdy dítě vstoupilo do budovy školy, byl zakázán jakýkoliv hovor a hrátky. Každá otázka položená učiteli bez jeho souhlasu byla zakázána.³⁸² Pokud některý z žáků nesplnil zadaný úkol, učitel si zapamatoval jeho jméno a obratem mu udělil trest. Vše mělo ale proběhnout v laskavém tónu. Učitel se měl zdržet zbytečného křiku. Děti měly školu a učitele dle školního řádu milovat, učitel se tedy musel snažit získat jejich lásku a respekt.³⁸³ Učitelský sbor, který je autorem tohoto školního řádu, zde doslova píše, že každé slovo, jehož původcem je vášeň, by se dítěte nemělo dotknout. Dalším zvláštním ustanovením tohoto školního řádu je, aby učitel každý týden kontroloval svým svěřencům všechny jejich brašny a knihy, zda jsou udržovány v čistotě. Každý večer, když žáci opouštěli školu, bylo nezbytné, aby byly lavice srovnány pěkně za sebou podle velikosti.³⁸⁴

Žáci byli na závěr každého semestru veřejně zkoušeni ze všech vyučovacích předmětů. Tyto veřejné zkoušky vedl církevní hodnostář a později okresní školní rada, který byl pověřen dohledem nad židovskou školou, mnohdy se jednalo o tzv. *Schulaufsehera*. Ve většině případů byly zkoušky konány ve stejný den jako vikariátní vizitace školy. Nejstarší dochovaný zkušební protokol (*Prüfungsprotokol*) pochází z roku 1826 z hořické židovské školy. Zkoušky byly zahájeny společnou modlitbou a následně se přešlo ke zkouškám z náboženství (*Religion*), krasopisu (*Rechtschreibung*), biblického dějepisu (*Biblische Geschichte*), jazykovědy (*Sprachlehre*), počítání „zhlavy“ (*Kopfrechnen*), morálky (*Moral*), písemného projevu (*Schriftliche Aufsätze*), čtení (*Lesen*), diktátu a analýzy (*Diktando und Analyse*) a počítání na tabulky (*Tafelrechnen*). Na závěr byla přečtena jména žáků, kteří se vyznamenali buď pílí, nebo dobrými mravy a byli tak veřejně odměněni. Zkoušky byly zakončeny děkovnou modlitbou za císaře pána.³⁸⁵

³⁸² Tamtéž. (...) §8: *Sobalt das Kind die Schule betritt ist jedes Gespräch untersagt, jede Frage an die Lehrer ohne Bewilligung hiezu verboten (...)*.

³⁸³ Tamtéž. (...) *Der Umgang mit den Kindern, der Befehl, der Unterricht, alles muss in einem liebevollen Tone geschehen, das Schreien durchaus wegbleiben, es darf durchaus nicht geschimpft werden, oder das gebrechen des Kindes gerügt werden. Die Kinder müssen die Schule und den Lehrer lieben, und der Lehrer muss sich die Liebe und Achtung seiner Schüler zu erwerben trachten (...)*

³⁸⁴ Tamtéž. (...) *Im Laufe einer jeden Woche zu verschiedenen Tagen sind die Schultaschen und Bücher genau nachzusehen, damit dieselben rein und unbeschädigt gehalten werden. Jede Vernachlässigung ist zu betrafen (...)*.

³⁸⁵ SOKA Jičín, Židovská škola Hořice, *Schul und Prüfungsprotokoll*, neuspořádáno.

Dle soupisu vyučovaných předmětů v židovské škole v Praze-Josefově můžeme říci, že předměty se mezi léty 1791–1825 vesměs neměnily. V židovské škole v Židovském Městě se ještě navíc ve čtvrté třídě vyučovala nauka o správném psaní dopisů, psaní latinkou, základy hospodářství a nově latinský jazyk.³⁸⁶ Velkým propagátorem výuky latiny byl učitel Moses Wiener, který v její znalosti spatřoval značné usnadnění pro případné uchazeče o studium na křesťanských školách (zvláště gymnáziích). Rozpis vyučovacích hodin byl v některých případech tak nešťastný, že zvláště malé děti navštěvující první třídu opouštěly školu až za tmy v pozdních podvečerních hodinách.³⁸⁷ Na rozdíl od venkovských škol s malým počtem žáků, kde fungoval systém třídních učitelů, kteří až na náboženství vyučovali ve svěřené třídě všechny předměty, na hlavní židovské škole v Praze působili učitelé specializovaní v konkrétním oboru.³⁸⁸

O dva roky později byly veřejné zkoušky rozšířeny o zkoušku z ručních prací pro dívky a zkouška z morálky byla na rozdíl od předchozích let koncipována formou společného rozhovoru mezi žáky (*Ein moralisches Gespräch zwischen Schülern*). V roce 1830 byl *Biblische Geschichte* doplněn o jakýsi výběr ze světových dějin a nově byla do výuky zařazena geografie. V roce 1849 byl mezi zkoušené předměty včleněn i český jazyk, a to hned do několika oblastí – jako samostatný předmět (*Die Böhmisch*), dále do čtení (*Lesen*) a jazykovědy (*Sprachlehre*). Poprvé v roce 1858 byli žáci podrobeni zkoušce z přírodovědy (*Naturgeschichte*). Modlitba byla součástí testování žáků až do roku 1865, kdy byla nahrazena vlasteneckými písněmi na začátku i na konci zkoušky.³⁸⁹ Návrh na opětovné zakomponování modlitby do semestrálních zkoušek byl znovu vznesen až roku 1894 z úst Adolfa Melliona, tehdy nového učitele a katechety.³⁹⁰

V padesátých letech nezaznamenáváme žádnou zmínku o výuce českého jazyka. Je nadmíru pravděpodobné, že v době tzv. Bachova absolutismu se v židovské škole český jazyk vůbec nevyučoval a jeho tradice byla obnovena až po roce 1860, kdy se

³⁸⁶ Tamtéž.

Srov. NA, ČG-Publ, kt. č. 2098, inv. č. 2224.

³⁸⁷ Tamtéž, kt. č. 2098, inv. č. 2224.

³⁸⁸ Tamtéž

Srov. Archiv ŽMP, ŽNO Jičín, *Katalogy žáků 1872, 1877, 1888, 1892, 1896*, sign. 53019, 53021, 53025b, 53017b, 53018c.

³⁸⁹ SOKA Jičín, Židovská škola Hořice, *Schul und Prüfungsprotokoll*, neuspořádáno.

³⁹⁰ Tamtéž, *Protokol der Lehrerconferenz 1888 – 1896*, neuspořádáno, [10. 12. 1894].

v *Prüfungsprotokolu* objevuje údaj o tom, že čtení bylo vyučováno jak v jazyce německém, tak v jazyce českém.³⁹¹

Klasifikace byla rozdělena do dvou období: první pololetí (říjen – březen) a druhé pololetí (duben – září). Z údajů nejstaršího dochovaného třídního katalogu židovské školy v Jičíně ze školního roku 1866 se kromě standardních předmětů, o kterých jsme pojednávali již výše, vyučovala i hebraistika a kreslení.³⁹² Navíc dívky měly zvláštní učební plán, ve kterém byla zastoupena zejména francouzština, geografie a dějepis, fyzika, literatura, poetika a německá rétorika. Na rozdíl od chlapců se dívky v rámci výuky hebrejštiny učily jen číst.³⁹³ Zejména počátkem 70. let se konaly tzv. večerní kurzy pro dívky, které je měly vzdělat primárně v oblasti praktické – jako byly ženské ruční práce a druhotně pak v mytologii, zpěvu a literární historii. Tento poněkud specifický druh vyššího vzdělání byl založen na bázi měšťanských škol. Jeho výhoda však spočívala v tom, že kurz byl provozován místní židovskou obcí, která výuku mohla přizpůsobit konkrétním potřebám komunity.³⁹⁴ Náboženství a hebrejšтина pro židovské žáky byly vyučovány až od druhého ročníku, kdežto křesťanští žáci na výuku do veřejné obecné školy docházeli již od počátku školní docházky. Ve druhém ročníku dále přibýly tyto předměty: český jazyk, jazykověda a ortografie a pro dívky ženské ruční práce (*Weibliche Handarbeiten*). V nadcházejícím ročníku pak byl vyučován písemný projev, přírodopis, dějepis a geografie. Od každého žáka se také očekávala recitace poezie.³⁹⁵

Zastoupení jednotlivých národních jazyků – češtiny a němčiny ve vyučovaných předmětech nám leccos vypovídá o národnostním a potažmo i kulturním ovzduší školy. Badatel Josef J. Kořán ve svém drobném příspěvku v časopise *Kalendář česko-židovský na rok 1896–1897* uvádí u židovské školy v Jičíně jako vyučovací jazyk *utrakvistický*, což řečeno jinými slovy znamená, že na škole bylo vyučováno v obou jazycích – českém i německém.³⁹⁶ Ve školním roce 1868–1869 se pro žáky první třídy vyučovala geografie v českém jazyce.³⁹⁷ Důvodů mohlo být několik. Jedním z nejpravděpodobnějších patrně byla nedostatečná jazyková výbava žáků. K roku 1891 datujeme stížnost hořického učitele Abrahama Madera, který ve své krátké stati poukazuje na všechny těžkosti, kterým musí

³⁹¹ Tamtéž, *Schul und Prüfungsprotokoll*, neuspořádáno.

³⁹² Archiv ŽMP, ŽNO Jičín, *Katalogy žáků 1866*, sign. 53024a.

³⁹³ Tamtéž, *Zlomky spisů školy*, sign. 67177, 67210, 67214.

³⁹⁴ Tamtéž, sign. 67156.

³⁹⁵ Archiv ŽMP, ŽNO Jičín, *Katalogy žáků 1866, 1870–1874, 1876–1877, 1879, 1886, 1888, 1889, 1891–1896, 1898*, sign. 53024a, 53023, 53019, 53020, 53021, 53024abcd, 53017abc, 53018abcd.

³⁹⁶ KOŘÁN, J. J. Židovské školy v Čechách roku 1894–1895, s. 152–157.

³⁹⁷ Archiv ŽMP, ŽNO Jičín, *Zlomky spisů školy*, sign. 67207.

během výuky čelit. Dle jeho slov žáci při vstupu do školy neumí téměř vůbec německy (doslova „*nejdou mocní německého jazyka*“). Učitel doporučuje, aby žáci mluvili německy i mimo školu, čímž by bylo dosaženo předepsaného učebního cíle.³⁹⁸ O rok později tentýž učitel znovu poukazuje na velmi chabou znalost němčiny, žákům v mnohých případech činí problémy správně německy pojmenovat některé běžné předměty.³⁹⁹ Přihlédneme-li k tomu, že výuka v židovských školách byla zakotvena ve znalostech německého jazyka. Mnohé křesťanské rodiny své děti do této školy za účelem osvojení si němčiny posílaly, nezbyvá nám než konstatovat, že výuka mohla probíhat jen ve velmi omezené míře.

V kontrastu k tomu jmenujme židovskou školu v Novém Bydžově, ve které se ještě v roce 1864 český jazyk vůbec nevyučoval.⁴⁰⁰ Zato úroveň výuky českého jazyka v židovské škole v Jičíně byla nadprůměrná. Až do roku 1885 ji zajišťoval židovský učitel Adolf Pick. Po jeho smrti v tomtéž roce výuku převzali učitelé z tamních obecných škol, kteří byli obcí externě najímáni. Vyučování bylo zaměřeno na výuku gramatiky (nauka o slovních druzích a přechodnících, syntaktické složení věty, hláskosloví a pravopis), ale rovněž velmi často se žáci učili deklamovat různé články, básně či projevy významných osobností z paměti. Jednalo se jak o články naučné (*Věc přírodní – lidské tělo a podobným způsobem o jiných přírodninách a výrobcích*), tak o texty přinášející ponaučení (*Pomáhej chudému, Nikdo bez práce nejídá koláče*). Mezi mnohé školní úkoly žáků patřil například popis koně či jestřába nebo tvůrčí ztvárnění bajky dle svého výběru. Učitel pro výuku čtení hojně využíval čtvrtý díl čítanky *Pomáhej chudému*.⁴⁰¹ V Hořicích žáci četli i náročnější texty, v té době jako seriál vycházející časopis *Unsere Helden*.⁴⁰² Velké oblibě se mezi žáky těšil i časopis *Österreichs deutsche Jugend*, jehož soubor výtisků byl později vytvořen při zdejší školní knihovně.⁴⁰³

³⁹⁸ SOKA Jičín, Židovská škola Hořice, *Protokol der Lehrerconferenz 1888–1896*, neuspořádáno, [8. 5. 1892]. *Herr Lehrer Mader weist auf die Schwierigkeiten sie, mit welchem wir bei dem Sprachunterrichte zu kämpfen haben, da die Kinder in der Regel bei ihrem Eintritte in der Schule der deutschen Sprache nicht mächtig sind. Die Lehrer haben also darauf zu achten, dass die Schüler nicht mir während des Unterrichtes, sondern auch ausser der Schule deutsch sprachen. Nur auf diese Weise könne das vorgeschriebene Lehrziel erreicht werden.*

³⁹⁹ Tamtéž, [2. 10. 1892]. *Besprechung aus der Schulpraxis über den Anschauungsunterricht im 1. Schuljahre da die neueintretenden Kinder im 1. Schuljahr der deutschen Sprache nicht mächtig sind, so beschränkt der Unterricht bloss auf das benennen (...).*

⁴⁰⁰ Archiv ŽMP, ŽNO Nový Bydžov, *Zápisy ze schůzí představenstva obce (1863–1889)*, sign. 34858, [4. 4. 1864].

⁴⁰¹ Archiv ŽMP, ŽNO Jičín, *Třídní kniha 1878, 1879, 1880, 1881, 1883, 1885, 1886, 1891, 1896, 1897*, sign. 53014abc, 53027, 53015abc, 53016abcd.

⁴⁰² SOKA Jičín, Židovská škola Hořice, *Protokol der Lehrerconferenz 1888–1896*, neuspořádáno, [30. 11. 1888].

⁴⁰³ Tamtéž, [31. 1. 1889].

Výuka jazyků byla dotována deseti hodinami týdně, což zahrnovalo čtyři hodiny gramatiky, dvě hodiny čtení, dvě hodiny pravopisu a dvě hodiny stylistiky. Snahy učitelů většinou ale směřovaly k rozšíření počtu hodin věnovaných čtení a naopak k redukci teoretické nauky o jazyce.⁴⁰⁴ V rámci předmětu *Stil*, který v mnohých ohledech velmi úzce souvisel s českým či německým jazykem, si žáci zdokonalovali rétorické a stylistické dovednosti. Věnovali se zvláště tématům spjatých s poezií. Dále jmenujme výuku krasopisu, a to jak písma kurentního, tak latinského a předmět *Sprachlehre*, který měl studenty vzdělat především v oblasti literární historie. Hudební výchova byla v Jičíně stejně jako český jazyk vyučována externím učitelem, a to převážně v českém jazyce. Není se tedy čemu divit, že repertoár zpívaných písní byl ze 75 % český. Texty písní učitel čerpal ze schváleného zpěvníku *Mlýn*. Za jednu hodinu si žáci píseň řádně osvojili a během dalších hodin ji s učitelem opakovali a zdokonalovali tak své hudební výkony. Náplní hudební výchovy byl nejen zpěv, ale také seznámení se s druhy not a cvičení vyšších, nižších, dlouhých a krátkých tónů. Jako příklady českých písní si uveďme tyto: *Růže stolistá, Otcovský dům, Jak milo v háji dlíti, Lípa, naše lípa, Bud'me zde všichni tišší* a řada dalších. Zástupci písní německých jsou *Morgenlied, Das Sommers letzte Rose, Im Walde, Eltern Haus*. Žáci také velmi často zpívali rakouskou národní hymnu. Zvláštní místo v tomto výčtu zaujímá píseň *Bud'me zde všichni tišší*, která zvláště kombinuje nejen slova a hudbu, ale i jednotlivé pohybové prvky. Předměty jako hudební výchova a poezie se většinou zařazovaly do nedělního školního rozvrhu.⁴⁰⁵ Na hořické židovské škole se během hodin hudební výchovy zpívaly zpravidla jen písně německé. Důvodem mohlo být to, že škola měla pouze interní zaměstnance, a to navíc židovského původu. Většinou se jednalo o písně či básně s náboženskou či nacionální pointou.⁴⁰⁶

Učitel Konrád Pospíšil ve svém příspěvku do Kalendáře česko-židovského z roku 1909–1910 uvádí, že svému kolegovi nejmenované židovské školy v jižních Čechách skládal nápěvy jak k písním německým, tak písním českým: „*První píseň českou jsem složil k sedmdesátinám starosty židovské obce, muže všude tak váženého, s takovým zápalem, jakého tato škola nebyla ještě nikdy hostila ve svých těsných stěnách. A česká píseň otevřela českému slovu dveře, a učitel našel klíč k rozumu i srdci svých svěřenců. Čemu děti nerozuměly po německu, to jim pověděl po česku, a poněvadž první oddělení (ti*

⁴⁰⁴ Tamtéž, [30. 9. 1888]

⁴⁰⁵ Archiv ŽMP, ŽNO Jičín, *Třídní knihy z let 1878, 1879, 1880, 1881, 1883, 1885, 1886, 1891, 1896, 1897*, sign. 53014abc, 53027, 53015abc, 53016abcd.

⁴⁰⁶ SOKA Jičín, Židovská škola Hořice, *Protokol der Lehrerconferenz 1888 – 1896*, neuspořádáno, [16. 7. 1893, 20. 5. 1896].

malí) neumělo německy ani slova, nezbývalo než mluvit s nimi po česku. Přestala muka dětem, ale nastala učitelí: české učení a německý slabikář – jak se to rýmuje?“⁴⁰⁷ Postavení českého jazyka v židovských školách s německým vyučovacím jazykem bylo dle jeho soudu nelehké a učitelé se tak často dostávali do konfliktu nejen se svými nadřízenými, ale i s rodiči: „Paní Robitschek zajiště mluvila mnohým rodičům z duše, když rozhorleně kázala: „Wozu haben wir einen deutschen Lehrer, wenn er spricht mit die Kinder böhmisch?“ a pan inspektor Bartonitscheck nebyl také nijak spokojen s výsledkem inspekce, kde mu odvážný klučina zcela drze řekl: „Ich bitte, ich weiss es böhmisch zu sagen!“ „Hier gibt´s kein Böhmisch, hier sind wir in der deutschen Schule,“ odsekl nevrle smělému žákovi.“⁴⁰⁸

Zvláště v konferenčních protokolech hořické židovské školy se čteně objevují zprávy o tom, že důležitou součástí výuky je neustálé opakování staršího učiva. Tento učební postup prosazoval koncem 80. let zejména ředitel školy Schwager, jenž kladl velký důraz obzvláště na aritmetiku a jazyk – český i německý. První třída tak měla neustále opakovat abecedu, druhá pak stavbu souvětí a způsob tvorby otázek.⁴⁰⁹

Míra výuky náboženství v židovské škole byla přímo úměrná živorodosti náboženského života v obci. I v obcích založených na tradici a kontinuitě své historické existence lze pozorovat postupný úpadek jejich religiozity, který lze přičítat nejen prudkému rozmachu průmyslu a obchodu, ale zejména postupnému zrovnoprávnění židovského obyvatelstva a jejich pronikání do ostatních, dříve jim zapovězených, společenských sfér a hospodářských sektorů, což je možné považovat za pomyslný vrchol židovské asimilace. Ještě koncem 18. století byla výuka Talmudu považována za neoddělitelnou součást náboženské výuky, avšak o necelých padesát let později se stala výsadou jen těch největších a nejzbožnějších komunit. Ani v Mladé Boleslavi, v centru židovské vzdělanosti a talmudického bádání, se ve čtyřicátých letech 19. století nenašel žádný student, který by byl pro výuku dostatečně způsobilý.⁴¹⁰

Ne vždy ale byl problém v nedostatečném náboženském uvědomění autorit židovských obcí, ale nezdědka kdy se obec musela potýkat s finančními či jinými hmotnými problémy.

⁴⁰⁷ POSPÍŠIL, K. *Židovská škola a moderní škola*, s. 52–60.

⁴⁰⁸ Jičínský obzor, roč. II, 1881, č. 12, 26. 2.

⁴⁰⁹ SOKA Jičín, *Židovská škola Hořice, Protokol der Lehrerconferenz 1888–1896*, neuspořádáno, [30. 9. 1888, 29. 10. 1888, 30. 11. 1888].

⁴¹⁰ NA, ČG-Publ, kt. č. 2097, inv. č. 2224.

Srov. Archiv ŽMP, ŽNO Mladá Boleslav, *Inspekce školy (1863, 1899)*, sign. 88647.

V roce 1864 na novobydžovské škole byly vyučovány jedním učitelem zároveň tři třídy.⁴¹¹ Představenstvo obce konstatovalo, že náboženská výchova dětí je vlivem nedostatku učitelského personálu velmi zanedbána a hebrejský jazyk, jenž je jakousi pomyslnou berličkou pro pochopení náboženských zákonitostí, se téměř nevyučuje.⁴¹² V jičínské židovské škole v roce 1869 biblickou nauku vyučoval tamní šames E. Taussig, čtení v hebrejštině pak židovský zkoušený učitel a gramatika byla ponechána tomu nejpovolanějšímu – rabínu Grünfeldovi.⁴¹³ Ve většině komunit také bývalo zvykem, že žáci do synagogy vstupovali jako jeden celek, a to z toho důvodu, aby se legitimně prezentovali jako uskupení doslova „*těch, kdo jsou vzděláváni*“. Zmínek nasvědčujících tomuto trendu se v pramenech židovské provenience nachází poskrovnu. Zcela ojedinělým dokladem tohoto přístupu nám je konferenční protokol učitelského sboru v Hořicích z roku 1895, ve kterém se hovoří o tom, že povinností žáků je před každou sobotní bohoslužbou se shromáždit v 10:45 hodin ve své třídě.⁴¹⁴ V provozním řádu jičínské synagogy se zdůrazňuje, aby dětem, které ještě nejsou školou povinné a systematicky se tak nevzdělávají, byl přístup do modlitebny odepřen. Větší děti pak měly zakázáno vstupovat na dámskou galerii v době vysokých židovských svátků, obzvlášť během Nového roku a Dne smíření.⁴¹⁵ Na těchto příkladech, v některých ohledech do jisté míry protikladných, je dobře patrné, že žáci a studenti byli ve všech komunitách považováni nejen za její integrální součást, ale současně za důležitý hybný článek náboženského života obce. Členy novobydžovského synagogálního sboru, který se svými chorály vystupoval nejen u příležitosti šabatu a jiných svátků, ale taktéž každé pondělí a čtvrtek, byli výhradně žáci tamní židovské školy.⁴¹⁶ V případě úmrtí významného člena komunity či školního donátora bylo považováno za samozřejmost, že celá škola včetně učitelů a pomocných zaměstnanců se zúčastnila jeho posledního rozloučení.⁴¹⁷

Učební osnovy hebrejštiny a náboženství si každá škola vytvářela dle svých lokálních možností. Dá se říci, že pro židovské školy neexistoval žádný závazný dokument, který by

⁴¹¹ Archiv ŽMP, ŽNO Nový Bydžov, *Školní komise*, sign. 54777.

⁴¹² Tamtéž, *Zápisy ze schůzí představenstva obce (1863–1889)*, sign. 34858, [4. 4. 1864].

⁴¹³ Archiv ŽMP, ŽNO Jičín, *Zlomky spisů školy*, sign. 53050.

⁴¹⁴ SOkA Jičín, *Židovská škola Hořice, Protokol der Lehrerconferenz 1888–1896*, neuspořádáno, [2. 9. 1895]. *Es wurde beschlossen, dass sich die Kinder an jedem Samstag um 3/4 10 Uhr früh im Schulzimmer zu versammeln haben und dann gemeinschaftlich in den Tempel zu führen sind.*

⁴¹⁵ Archiv ŽMP, ŽNO Jičín, *Pozvání, vyhlášky*, sign. 53124.

⁴¹⁶ Archiv ŽMP, ŽNO Nový Bydžov, *Zápisy ze schůzí představenstva obce (1863–1889)*, sign. 34858, [11. 2. 1866].

⁴¹⁷ SOkA Jičín, *Židovská škola Hořice, Kronika židovské školy v Hořicích*, [1889–1890], neuspořádáno.

přesně kodifikoval rozložení učební látky, vlivem čehož docházelo k tomu, že znalosti žáků jednotlivých škol byly velmi různé. Až po roce 1900, po uzavření většiny židovských škol, byla nutnost výuku určitým způsobem systematizovat. Ve fondu Ministerstva kultu a vyučování se nachází drobná zpráva o tom, jakým způsobem by měla být výuka náboženství koncipována a jakými znalostmi by žáci po absolvování obecné školy měli disponovat. Dle pisatele onoho doporučení by žáci po dokončení obecné školy měli být schopni porozumět bohoslužbě a rovněž umět aktivně použít některé známé hebrejské výrazy. Dále autor zdůrazňuje, že vyučování nikdy nemá nabývat lingvistické povahy. Žáci obecné školy se mají učit pouze takovým gramatickým jevům, které jim usnadní čtení a následné porozumění textu.⁴¹⁸

Výuka náboženství se v některých případech stávala předmětem stížností mnohých rodičů, jejichž představy se buď rozcházely s předepsaným a všeobecně přijímaným modelem, nebo byli nespokojeni s metodami výuky daných učitelů. V Novém Bydžově v polovině 90. let 19. století mezi rodiči panovala velká nespokojenost se způsobem výuky tamního rabína. Rabín nejenže neměl u žáků žádný respekt, ale navíc se na několik hodin do školy vůbec nedostavil, a žákům muselo náboženství odpadnout.⁴¹⁹ Stížnosti tohoto typu nebyly jen záležitostí druhé poloviny 19. století, ale objevují se již mnohem dříve. Například v roce 1821 si rodiče žáků židovské školy v pražském Židovském Městě stěžují na novou učební metodu tamního rabína Bne Zion (Synové Sionu)⁴²⁰. Aby mohly být závěrečné semestrální zkoušky vedeny na základě učebnic Bne Zion, učitel musel získat speciální povolení od Českého gubernia. O udělení licence roku 1821 žádal i hořický učitel Löwy Sobotka. Učení dle názoru rodičů prý není ani do nejmenší míry účinné a žákům prospěšné. Navíc je vyučování rabínem zanedbáváno, což je příčinou toho, že žáci jsou během hodin náboženství velmi ledabylí.⁴²¹ V oblasti výuky hebrejštiny převládala až

⁴¹⁸ NA, Ministerstvo kultu a vyučování Vídeň, *Doporučení pro učebnice židovského náboženství a učebnice pro židovské školy (1891–1918)*, kt. č. 881, inv. č. 367.

⁴¹⁹ Archiv ŽMP, ŽNO Nový Bydžov, *Zápisy ze schůzí představenstva obce (1889–1900)*, sign. 34855, [13. 10. 1891, 3. 5. 1896]. *Der herr Vorsitzende berichtet dass mehrere Klagen über den Religionsunterricht das herr Rabbiners an der isr. Volksschule in Neubidschow nach der Richtung eingelaufen sind dass der herr Rabbiner sehr vieler Stunden ausfallen ließ, der herr Rabbiner, wem herrn Vorsitzenden hierüber interpelliert behauptet nur sehr wenige Stunden ausgeblieben zu sein, jedoch bestätigen mehrer Mitglieder des Cultusgemeinde Vorstandes dess der Religions Unterricht vom herrn Rabbiner tatsächlich oft vernachlässigt wird. (...)*

⁴²⁰ Učebnice náboženství a morálky, jejímž autorem je Herz Homberg (1749–1841) z Libně. Kniha o rozsahu 182 stran byla vydána poprvé v roce 1812.

⁴²¹ NA, ČG-Publ, *Židovská škola Mladá Boleslav*, kt. č. 7450, inv. č. 2623. (...) *Dieser Unterricht vernachlässigen und ihre Eltern führen allgemein die Klage, das ihren Kindern der Unterricht in Bne=Zion zu ihrer künftigen kreisämtlichen von Rabiner vorgenommener Prüfung nichts nütze in dem sie von dem*

do konce 19. století metoda tzv. překládací. Žáci ihned poté co se naučili trochu hbitěji číst, dostali do rukou modlitební knihu či jiný liturgický pramen, a to bez jakýchkoliv ohledů na vysokou nejen jazykovou, ale i teologickou obtížnost textů. Učení probíhalo tak, že učitel nahlas přečetl větu v hebrejštině, následně ji celou v rychlosti přeložil a úkolem žáků bylo po učiteli průběžně bezmyšlenkovitě opakovat. Žáci pochopitelně nejen, že větám po obsahové stránce téměř nerozuměli, ale navíc postupně ztráceli souvislost a návaznost mezi jednotlivými kapitolami v Bibli. Bylo více než pochopitelné, že takovýmto postupem jazyk žákům neutkvíval v paměti a žák nebyl schopen přeložit ani ty nejčastěji se vyskytující hebrejské výrazy.⁴²² Odborník na konfesionální školství Němec dr. Rosin ve své odborné stati klade velký důraz na praktické užití hebrejštiny. Za nezbytné považuje zejména to, aby žáci porozuměli obsahu hebrejské modlitby a mohli se tak plnohodnotně účastnit bohoslužeb. Hebrejskou gramatiku nepovažuje za cíl, nýbrž za prostředek lepšího porozumění textu. Vzhledem k tomu, že dívky nebyly gramatice v běžných školách vyučovány, dr. Rosin navrhuje, aby jim byl zajištěn kvalitní autentický překlad některých náročnějších originálních textů.⁴²³ Učitel náboženství hořické židovské školy podobně jako dr. Rosin preferuje pozvolnější formu výuky. S překlady Bible a modliteb by žáci měli začít až za předpokladu, že umí plynne číst.⁴²⁴

V komparaci mezi léty 1866 a 1886 můžeme vidět jisté odlišnosti ve vyučovaných předmětech – v jičínské židovské škole se nevyučuje hebraistika, německá gramatika, ortografie ani kreslení. Netvrdíme, že náplň jednotlivých předmětů byla úplně vyřazena z vyučovacích osnov, ale spíše se přikláníme k tomu, že předměty byly různě přeskupeny a vzájemně sloučeny – kupř. je evidentní, že hebraistika se stala součástí výuky náboženství.⁴²⁵ Na přídeštní třídní knihy 1878–1879 nacházíme informaci o tom, že výuka hebrejštiny se konala každý den před vyučováním od osmi do devíti hodin. Pravděpodobně se jednalo o privátní výuku (není totiž zaznamenána v třídní knize), kam nedocházeli všichni žáci, ale pouze ti, kteří o hebrejštinu jevili zájem a jejichž rodiče byli ochotni vyučování financovat. Na druhou stranu ale přibýly předměty jako geometrie a zpěv a klade se větší důraz na výuku vědomostních předmětů, jako je zeměpis, dějepis

Rabiner auch über Materien befragt werden, als ihnen vom Schullehrer beigebracht wurde, durch welche Äußerung, eben die Kinder zur Nachlässigkeit in dem so wichtigen Religionsunterrichte verleitet werden (...).

⁴²² NA, Ministerstvo kultu a vyučování Vídeň, *Doporučení pro učebnice židovského náboženství a učebnice pro židovské školy (1891–1918)*, kt. č. 881, inv. č. 367.

⁴²³ ROSIN, Dr. *Bericht über die jüdische Religionsschule...* Berlín, 1856, s. 15.

⁴²⁴ SOKA Jičín, Židovská škola Hořice, *Protokol der Lehrerconferenz 1888 – 1896*, neuspořádáno, [12. 10. 1889].

⁴²⁵ Archiv ŽMP, ŽNO Jičín, *Třídní kniha 1886*, sign. 53015c, 53016b. Srov. Tamtéž, *Zlomky spisů školy*, sign. 53050.

a přírodopis.⁴²⁶ V roce 1867 se konala speciální semestrální zkouška z hebraistiky. Mezi členy zkoušející komise patřil krajský rabín, předseda obce, správce školy a oba učitelé – Marek Pollak i Jakob Wittenberg. Součástí zkoušky bylo porozumění hebrejskému textu, pro žáky čtvrté třídy pak hebrejská gramatika spolu s ortografií a převyprávění bajky v hebrejštině dle vlastního výběru. Žákům druhého ročníku bylo připraveno čtení a písemné cvičení zaměřené zejména na správnou punktaci.⁴²⁷ Velmi neobvyklý je zápis z veřejných zkoušek žáků třetí a čtvrté třídy jičínské židovské školy z roku 1869. Zajímavé je především uskupení předmětů, kde se nachází téměř bez výjimky jen předměty spjaté s judaismem. Mezi obory, ze kterých byli žáci zkoušeni, patřila mimo jiné geografie Palestiny, rozbor Bible v originále a gramatika hebrejštiny. Zatímco zkouška žáků vyšších tříd byla velmi úzce vymezena jen na oblast bohoslovnou, žáci nižších (prvních a druhých) ročníků byli zkoušeni z klasických sekulárních předmětů, jako bylo čtení s porozuměním (*Lesen Wort und Sacherklärung*), přírodopis (*Naturgeschichte*), pravopis českého a německého jazyka (*Orthografie böhmisch und deutsch*), geometrie a počty (*Geometrie und Rechnen*), zeměpis a dějepis (*Geografie und Geschichte*).⁴²⁸

Běžnou součástí všech vyučovacích hodin bývalo i ústní zkoušení žáků, které mělo prověřit jejich znalosti. Často se tak stávalo v hodinách náboženské nauky, kdy žáci měli interpretovat pasáže z Bible a gramatické zásady hebrejštiny. Vzhledem k tomu, že Písmo rabín vykládal v chronologické posloupnosti, žáci dle tříd měli vymezený přesný rozsah kapitol, které si měli ke zkoušce nastudovat.⁴²⁹ K dispozici žákům nebyl jen učitelův výklad, ale rovněž celá řada učebnic (čítanky a zpěvníky), odborných knih a také beletrie. Pro hořickou školu byla žákovská knihovna zakoupena již v roce 1872.⁴³⁰ Rozrůstala se tak rychle, že o rok později čítala více než 300 svazků.⁴³¹ Jak v Hořicích, tak v Jičíně byla v knihovnách nejčastěji zastoupena díla německých autorů. Autorem, jehož knihy se nacházely v obou knihovnách nejčastěji, byl tehdy velmi populární spisovatel knih pro mládež – Franz Hoffmann (1814–1882). Dalším spisovatelem, který byl v německých školách velmi oblíbený, byl W. O. von Horn, německý luteránský pastor a opět autor mládežnické literatury. V knihovně nechyběla ale ani klasická, nestárnoucí díla, jako

⁴²⁶ Tamtéž, *Třídní kniha 1878–1879*, sign. 53014a.

⁴²⁷ Tamtéž, *Zlomky spisů školy*, sign. 53050.

⁴²⁸ Tamtéž, sign. 67168.

⁴²⁹ Tamtéž, sign. 67153.

⁴³⁰ SOKA Jičín, *Židovská škola Hořice, Kronika židovské školy v Hořicích*, [1872–1873], neuspořádáno.

⁴³¹ Tamtéž, [1873–1874].

Ezopovy bajky, Pohádky bratří Grimmů a tvorba Williama Shakespeara.⁴³² Co se týče českých knih, jedná se o knihy vydávané Maticí lidu - Spolek pro vydávání laciných knih českých. Nakladatelství Matice lidu se orientovalo především na vydávání nenáročné lidové naučné i beletristické literatury. Z knih historických byly v obou knihovnách zastoupeny tyto tituly: *Jan Pašek z Vratu*, *Panna Orleánská*, *Žižka*, *Vypravování dějin domácích*, *Jiří z Poděbrad*, *Albrecht z Valdštýna*. Četně zastoupené jsou dále i knihy naučného charakteru: *Zdravověda*, *O národní osvětě a soustavě sluneční*, *Obraz světa slovanského*, *Život na Rusi*, *O vrstvách kůry země*. Jen zlomek knih pak představují knihy krásné literatury, jejich reprezentanty je Karolína Světlá a její venkovské romány s ženskou tematikou (*Kříž u potoka*, *Vesnický román*) a autobiografický román Karla Sabiny *Oživené hroby* odehrávající se v olomoucké věznici.⁴³³

Školy užívaly jen velmi omezené množství školních pomůcek, a to zejména z důvodu nedostatku finančních prostředků. Zvláště židovské obce musely ve druhé polovině 19. století velmi často řešit hmotné zabezpečení svých soukromých škol. Jakékoliv iniciativy vedoucí k zefektivnění výuky byly odmítány a způsob výuky tak po několik desetiletí zůstával neměnný. V roce 1870 jičínská židovská obec zamítla možné založení botanické zahrady pro výuku přírodopisu s argumentem, že žáci se mají standardně učit a využívat dostupných učebních pomůcek.⁴³⁴ O rok později se řídící učitel Pollak znovu pokoušel od představenstva obce získat příspěvek ve výši 18,45 fl. na zakoupení fyzikálních přístrojů a pomůcek pro výuku kreslení. Bohužel veškeré jeho pokusy byly marné.⁴³⁵ Nutno ale říci, že židovské školy v oblasti technického vybavení nijak nezaostávaly v porovnání s běžnými křesťanskými školami. Z inspekční zprávy jičínské židovské školy vystavené okresní školní radou ve Vrchlabí vyplývá, že kvalita výsledků výuky byla nadprůměrná a technickým vybavením školy byl okresní inspektor potěšen. V závěru zprávy je uvedeno, že okresní inspektorát je s vedením školy spokojen od samého počátku její existence.⁴³⁶

Ty nejzákladnější pomůcky, bez kterých se vyučování nemohlo obejít (houba na tabuli, křída, inkoust...) se pořizovaly z příspěvků žáků, kteří každý rok pro tento účel museli

⁴³² Archiv ŽMP, ŽNO Jičín, *Inventář školní knihovny (1885–1886)*, sign. 53042.

Srov. SOKA Jičín, *Židovská škola Hořice, Inventář knihovny (1888–1898)*, neuspořádáno.

⁴³³ LEHÁR, Jan. *Česká literatura od počátků k dnešku*. Praha: Lidové noviny, 1998, s. 256–258. Česká historie. ISBN 80-7106-308-8.

⁴³⁴ Archiv ŽMP, ŽNO Jičín, *Zápisy ze schůzí představenstva obce (1870–1892)*, sign. 67698, [13. 10. 1870].

⁴³⁵ Tamtéž, [3. 9. 1871].

⁴³⁶ Tamtéž, *Zlomky spisů školy*, sign. 67155.

do školní kasy zaplatit 50 kr.⁴³⁷ K těmto účelům navíc sloužil i poplatek stejné výše za zapsání nových žáků (tzv. zápisné).⁴³⁸ Finančně nákladnější pomůcky škola získávala výhradně prostřednictvím darů dobře situovaných členů obce a přátel školy. Donátory bývali bývalí studenti, představitelé obce či jiné společenské elity (zámožní továrníci a obchodníci, intelektuálové). Hořická škola tímto způsobem nabyla sbírku minerálů, mapu světa, mapu Čech od Karla Schobera, stříbrný barometr, obraz císaře, počítadlo a řadu vycpaných živočichů – tchoře, krahujce a sovu.⁴³⁹

V židovské škole v Jičíně máme výuku tělesné výchovy se statusem obligátního předmětu doloženou již ve školním roce 1878–1879. Výuce se ve škole věnovali zpravidla externí vyučující ze zdejších obecných škol.⁴⁴⁰ V Hořicích to pak byl ředitel školy spolu s učitelem. V obou školách se tělesná výchova vyučovala až od druhého ročníku. Výuka neprobíhala koedukovanou formou, nýbrž žáci byli rozděleni dle pohlaví. Z jedné z třídních knih židovské školy v Hořicích máme doloženo, že v hodinách se žáci věnovali kupříkladu cvičení u tyče, různým pohybovým kolektivním hrám, pochodu, otočce, šplhu a řadě jiných disciplín.⁴⁴¹ Ve školním roce 1890–1891 byly na hřišti hořické židovské školy instalovány nové prolézačky a další cvičební nářadí.⁴⁴² Ne vždy však měly školy k dispozici vhodné prostory pro plnohodnotnou výuku tělocviku. Ředitelství hořické školy si v roce 1888 stěžuje, že některé cviky nemohou být z důvodu nedostatku prostoru realizovány a žákům tak budou muset být vynahrazeny až v létě, kdy se bude moci cvičit venku.⁴⁴³ V roce 1892 se předmětem vleklé debaty stala i samotná školní zahrada, která byla dle názoru učitelů nedostačující, ale zároveň byla jediným v úvahu přicházejícím prostorem. Spor ohledně školní zahrady byl vyřešen až předsedou obce Josefem Müllerem, který rozhodl, aby obec pro úpravu hřiště zakoupila pět vozů písku.⁴⁴⁴ S podobnými obtížemi se jistě potýkala i jičínská škola, která, jak je ze zprávy Okresní školní rady v Jičíně ze dne 9. 5. 1892 patrné, posílala děti v rámci tělesné výchovy na cvičiště v nedalekém lesíku zvaném Čeřovka. Žáci si však údajně na jižních svazích tohoto kopce

⁴³⁷ Tamtéž, sign. 67213.

⁴³⁸ Tamtéž, sign. 67172.

⁴³⁹ SOKA Jičín, Židovská škola Hořice, *Kronika židovské školy v Hořicích*, [1888–1889, 1890–1891, 1894–1895], neuspořádáno.

Srov. Tamtéž, *Geschäftsprotokoll 1887–1894*, neuspořádáno.

⁴⁴⁰ Archiv ŽMP, ŽNO Jičín, *Zlomky spisů školy*, sign. 67158.

⁴⁴¹ SOKA Jičín, Židovská škola Hořice, *Třídní kniha 1892–1893*, neuspořádáno.

⁴⁴² Tamtéž, *Kronika židovské školy v Hořicích*, [1890–1891], neuspořádáno.

⁴⁴³ Tamtéž, *Protokol der Lehrerconferenz 1888–1896*, [30. 12. 1888], neuspořádáno.

⁴⁴⁴ Tamtéž, [8. 5. 1892; 2. 1. 1892].

nejen hráli, ale také dělali do země jamky. Na závěr stížnosti školní rada doporučuje, aby škola žáky na cvičiště raději nepouštěla.⁴⁴⁵

Co se týče výuky geografie, v hořické škole byl prosazován názor, že žáci mohou být schopni pochopit obecné zeměpisné reálie pouze za předpokladu, že důvěrně znají krajinu regionu, ve kterém žijí. Na jedné z konferenčních porad konané v roce 1892 se učitelský sbor usnesl zavést nový vyučovací předmět, jakousi regionální vlastivědu, která měla být založena na praktické bázi pořádání vycházek po blízkém okolí. Jakoukoliv další zmínku o tomto novém předmětu již nenacházíme, a tudíž předpokládáme, že jeho zařazení do učebního plánu nepovolila okresní školní rada.⁴⁴⁶

Školní rok začínal zpravidla v polovině září. Konkrétně v roce 1878 to bylo 16. 9., kdy dopoledne probíhalo jakési blíže nespecifikované počítání žáků – patrně se jednalo o administrativní úkony související s počátkem školního roku a teprve odpoledne byla oficiálně zahájena výuka. V jičínské židovské škole se každý den vyučovalo od 9 do 12 hodin, poté následovala polední pauza, během které se žáci odebrali domů na oběd, po obědě následovaly ještě dvě vyučovací hodiny od 14 do 16 hodin.⁴⁴⁷

Katoličtí žáci navštěvující zdejší židovskou školu do výuky mnohdy přistoupili až v průběhu školního roku. V zásadě se jednalo o rodiny proněmecky orientované, v Jičíně nezakotvené – rodiny se často stěhovaly, a to zejména z důvodu, že otec zastával povolání, které to nutně vyžadovalo – např. kapitán, c. k. úředník, nebo jinou pozici úzce spjatou s byrokratickým či vojenským aparátem. Můžeme tedy hovořit o tom, že Jičín se pro ně stal přechodnou stanicí jejich působení. Na jedné straně do židovské školy docházeli žáci s nadprůměrně dobrým prospěchem, na straně druhé nebylo nic neobvyklého, že žáci ročníky opakovali (byli nazýváni tzv. *Repetenty*), což je jen dokladem vysoké náročnosti probíraného učiva.⁴⁴⁸

Škola od poloviny 70. let pořádala večerní kurzy určené pro dívky starší 14 let, které již nemohly docházet do obecné školy. Zde se dívky zdokonalovaly nejen v oblasti péče

⁴⁴⁵ Archiv ŽMP, ŽNO Jičín, *Zlomky spisů školy*, sign. 67207.

⁴⁴⁶ SOKA Jičín, Židovská škola Hořice, *Protokol der Lehrerconferenz 1888 – 1896*, [4. 12. 1892, 9. 4. 1893], neuspořádáno. *Besprechung aus der Schulpraxis. Was ist in der Unterclasse aus der Heimatskunde vorzunehmen. Dieser Unterricht schliesst sich an den Anschauungsunterricht an und soll die wichtigsten geografischen Grundbegriffe und das Wichtigste über den Heimatsort umfassen. Gemeinschaftliche Ausflüge sind behufs Anbahnung eines besseren Verständnisses zu empfehlen.*

⁴⁴⁷ Archiv ŽMP, ŽNO Jičín, *Katalog žáků 1878*, sign. 53024b.

⁴⁴⁸ Tamtéž, *Katalogy žáků 1866, 1870–1874, 1876–1877, 1879, 1886, 1888, 1889, 1891–1896, 1898*, sign. 53024a, 53023, 53019, 53020, 53021, 53024abcd, 53017abc, 53018abcd. Srov. Archiv ŽMP, ŽNO Jičín, *Zlomky spisů školy*, sign. 67214.

o domácnost, ale také v ženských ručních pracích. Hlavní náplní tohoto předmětu byly zejména základy pletení (*Anfänger Strickens*), šití, vyšívání a háčkování. Učily se plést a háčkovat dle rozličných vzorů.⁴⁴⁹ Mezi jejich výrobky patřil například potah na pohovku, panenky, zástěry, košile, živůtky, peněženky, ručníky, kalhoty či dokonce krajky. Dívky se učily a pracovaly pod vedením industriální učitelky.⁴⁵⁰ V Hořicích předmět ženské ruční práce nebyl dlouhodobě veřejně vyučován od 70. let, a to z důvodu, že žákyně byly vyučovány soukromě a navíc ve srovnání s židovskou školou v Hořicích byl zde jen zlomek křesťanských žákyň, u kterých tato výuka byla obligátní.⁴⁵¹

S okolnostmi každodenního průběhu vyučování nás seznámí někdy i pouhé zmínky bez širšího kontextu. Dnes jsou už ve své faktické rovině takřka bezcenné, ale zato důležité zejména pro uvědomění si „ovzduší“ dané doby a daného ústavu. V třídním katalogu ze školního roku 1890–1891 se nám dochovaly tři takové poznámky doslova *na okraji stránky*, jejichž původcem je patrně učitel českého jazyka, jelikož jsou jako jediné psané česky. U Marie Lustigové se nachází poznámka: „*Nechce mluvit hlasitě a neposlouchá!*“ Dalším hříšníkem byl dle učitele češtiny i Herrmann Mautner, který byl údajně při českých hodinách velmi „*rozmotilý*“⁴⁵² a *přitom nedbalý*. Juliovi Pollakovi bylo pro změnu vytýkáno to, že si z pana učitele 1. dubna dělal „*aprile*“⁴⁵³ ⁴⁵⁴.

Na obecných židovských školách se setkáváme s tím, že ředitelství velmi často vyhlášovalo školní volno, a to při různých příležitostech. Už jen rozbor oněch příležitostí, proč bylo školní vyučování přerušeno, je zajímavý, jelikož se zde stýká celá řada velmi odlišných aspektů. V první řadě je to aspekt náboženský, dále pak aspekt regionální a obchodní a v poslední řadě jakýsi projev loajality vůči státu. Aby mohlo být školní volno vůbec uděleno, musela s tím souhlasit okresní školní rada, již měla škola v předstihu kontaktovat.⁴⁵⁵ V případě, že soukromá škola nedisponovala právem veřejnosti uděleným od zemské školní rady, souhlas s udělením volna dával správce školy z řad představenstva

⁴⁴⁹ Tamtéž, sign. 67177.

⁴⁵⁰ Archiv ŽMP, ŽNO Jičín, *Seznam vyrobených ručních prací 1885–1886*, sign. 53042.

⁴⁵¹ SOKA Jičín, Židovská škola Hořice, *Geschäftsprotokoll 1887–1894*, neuspořádáno.

⁴⁵² Pravděpodobně se jedná o překlep nebo v úvahu přichází i dialektismus. Výraz „rozmotilý“ se totiž nenachází ani v databázi Českého národního korpusu. Přístupné online: <https://www.korpus.cz/>

⁴⁵³ Již od 16. století je apríl spjat s různými žertíky a drobnými zlomyslnostmi. První písemná zmínka v Čechách apríl zmiňuje v roce 1690 a zápis pochází od Bartoloměje Chrystellia z Prahy. (<https://cs.wikipedia.org/wiki/Apr%C3%ADl>).

⁴⁵⁴ Archiv ŽMP, ŽNO Jičín, *Katalog žáků 1891*, sign. 53017a.

⁴⁵⁵ SOKA Jičín, Židovská škola Hořice, *Geschäftsprotokoll 1887–1894*, neuspořádáno. Srov. Archiv ŽMP, ŽNO Jičín, *Zlomky spisů školy*, sign. 67159.

židovské obce.⁴⁵⁶ Ředitelské volno bylo vyhlašováno zejména v případě oslav židovských svátků, ať už se jedná o významné svátky, jako Jom kipur (*Versöhnungstag*), Sukkot (*Laubhüttenfest*), židovský Nový rok (*Neujahrfest*), konec židovského roku (*Schlussfest*), Purim (*Purim*) a Pesach (*Pesach*) či svátky méně známé, jako byla například připomínka zničení Jeruzaléma (*Andenke an die Zerstörung Jerusalem*). Žáci většinou do školy nešli již v předchozí den svátku, a to proto, aby komunitě mohli pomoci s přípravou všeho potřebného. Svátky se totiž neslavily v uzavřených kruzích rodin, ale naopak zvláště v menších komunitách se preferovalo širší pojetí slavnosti, jehož základem byla společná bohoslužba pro zdejší komunitu a okolní venkovské židy, kteří v obci neměli modlitebnu.⁴⁵⁷ Zajímavý je kupříkladu způsob slavení Purimu, jednoho z nejradostnějších svátků židovského roku, jehož organizace byla v Hořicích svěřena vždy do rukou učitelů a jejich žáků. K roku 1895 datujeme zmínku, že žactvo při jeho příležitosti nacvičilo operetu od Josefa Ramische: „*Bilder aus den acht Schuljahren*“.⁴⁵⁸ U příležitosti mnohých slavností se také myslelo na nejchudší členy komunity a zejména během oslav Chanuky se konaly velké sbírky na chudé školáky, jimž z výtěžku sbírky bylo zakoupeno oblečení a obuv.⁴⁵⁹ Svátek byl zpravidla zakončen mravoučnou formulí z úst rabína, učitele či jiné autority obce. Obsah slov se v jednotlivých letech téměř nelišil a vděčným tématem zůstávalo nabádání studentů k poslušnosti a vděčnosti vůči rodičům a škole.⁴⁶⁰

Závěrečná školní slavnost spojená s předáváním vysvědčení se konala vždy poslední školní den před letními prázdninami. Realizaci této slavnosti máme pramenně doloženou pouze na školách v Jičíně a v Hořicích. Průběh slavnosti se však místo od místa lišil a byl přizpůsoben možnostem místních komunit. V jičínské židovské škole tato slavnost probíhala okázalým způsobem a na její uskutečnění každý rok pravidelně přispívali židovská náboženská obec spolu s dalšími donátory.⁴⁶¹ Slavnost byla většinou dvojjazyčná (německo - česká), čemuž nasvědčuje nejen jakýsi úvodní proslov z roku 1888 psaný jak česky⁴⁶², tak německy, ale i samotný program slavnosti – pravidelné střídání českých

⁴⁵⁶ Archiv ŽMP, ŽNO Nový Bydžov, *Zápisy ze schůzí představenstva obce (1863–1889)*, sign. 34858, [24. 6. 1871].

⁴⁵⁷ Archiv ŽMP, ŽNO Jičín, *Školní katalogy z let 1866–1867, 1870–1872, 1876–1880, 1886–1891, 1892–1898*, sign. 53024a, 53023, 53019, 53139, 53020, 53021, 53024b, 53025abc, 53017abc, 53018abcd. Srov. SOKA Jičín, *Židovská škola Hořice, Školní katalogy z let 1867–1868, 1877–1896*, neuspořádáno.

⁴⁵⁸ Tamtéž, *Kronika židovské školy v Hořicích*, [1894–1895], neuspořádáno.

⁴⁵⁹ Tamtéž, [1891–1892].

⁴⁶⁰ Tamtéž, [1892–1893]. (...) *auf Rabb. Dr. Goldberg hielt sodann an die Kinder eine Ansprach, in welcher zu sie zur dankbarkeit gegen Eltern, Lehrer und Schule ermahnte* (...).

⁴⁶¹ Archiv ŽMP, ŽNO Jičín, *Zlomky spisů školy*, sign. 67213.

⁴⁶² Tamtéž, sign. 67207. *Všemocný Bůh chráníž otcovsky všechny naše dobrodince a hojně odměň jim vše dobré, jež nám prokázali. Kéž by udělil i nám to štěstí, abychom skutkem kdysi jim mohli ukázati, jak hluboko*

a německých písní, někteří žáci přednášeli svou deklamaci v němčině, menší část žáků pak v češtině. Domníváme se, že kritériem pro rozdělení básní byl mateřský jazyk žáků či jazyk, kterým se u nich doma převážně hovořilo. Program závěrečných slavností v průběhu let zůstával neměnný. Hlavní roli zde hráli pochopitelně žáci, kteří si připravili vlastní deklamace a společná vystoupení v podobě zpěvu různých národních písní (německých i českých), která měla funkci jakéhosi intermezza.⁴⁶³ Pro rozbor všech podstatných motivů nám poslouží seznam žakovských vystoupení z července 1886 a 1890. Ze seznamu je zřejmé, že děti zpívaly na jedné straně velmi bezpříznakové písně (*V lese; Čížečku, Čížečku; My jsme dívky veselé; Vesele si zapějem; Hra na řemeslníky; Aj, ty jarní sluníčko; Bůh ví, proč náš dědeček; Das Lied des Vögel*⁴⁶⁴) a v kontrastu k tomu hluboce vlastenecké, někdy až nacionalistické a militaristické písně (*Vlastenecké hory – dnes známá pod názvem Čechy krásné, Čechy mé; z německých písní to byly většinou pochodové písně - Marschlied*). I přestože jsou představení žáků v programu uvedeny pod názvem *Declamation*, tedy jakási recitace, jednotlivé názvy napovídají, že se jedná o drobné scénky. Z titulů jednotlivých představení můžeme leccos usoudit. Jednoznačně převažovaly motivy, jejichž základem bylo ponaučení (*Malá dobrodějka*⁴⁶⁵, *Mlýnek, Hloupý Honza, Všem se nelze zachovat*⁴⁶⁶, *Konec příhody* a báseň se sociální tematikou *Dítě v zástavním domě*⁴⁶⁷), dále se objevují příběhy, jejichž inspirací je běžný denní život

tkví v srdci našem cit vděčnosti, jak rádi se namáháme, abychom hodnými se stali péče a lásky jejich a je mohli pít a horlivostí v povolání životním následovati. Konečně nejsrdečnější dík třeba vzdáti i ctěným hostům, kteří přítomností svou nás poctili a slavnost naši ozdobili, dále pěstiteli a ochránci školství Jeho císařské a královské velevýsosti (škrtnuto výsosti) Františku Josefovi I., jakož i celému rodu panovnickému, jemuž a vlasti své věrně životem i silami sloužiti chceme. Marek Pollak, řídící učitel.

⁴⁶³ Tamtéž, sign. 53050, 67151–67169, 67210, 67212–67214.

⁴⁶⁴ *Wir Vögel haben's wahrlich gut, wir fliegen, hüpfen, singen. Wir singen frisch und wohlgenut, das Wald und Feld erklingen. Wir sind gesund und sorgenfrei, und finden, was uns schmecket; wohin wir fliegen, wo's auch sei, ist unser Tisch gedecked. Ist unser Tagewerk vollbracht, dann zieh'n wir in die Bäume, wir ruhen still und sanft die Nacht und haben süße Träume. Und weckt uns früh der Sonnenschein, dann schwingen wir's Gefieder, wir fliegen in die Welt hinein. Und singen unsere Lieder.*(POL, Wincenty. *Das Lied von unserem Lande*. Posen: 1870).

⁴⁶⁵ Příběh vypráví o dívce, jež rozdává všechny své peníze, za které si chtěla nakoupit dárky před Vánoci. (MAŠEK, Jan Ladislav. *Budečská zahrada*. Praha: 1888, sv. 7, s. 97-99, 140-142).

⁴⁶⁶ Povídka vypráví o čiperném a úslušném Toníčkově, kterého si paní kmotra nemohla vynachválit, že jí vždy uctivě ruku políbil. Mohl dokončit jistou práci za pět minut, on ale nechal práce této a běžel do mlýna pro mouku. I stalo se, že přišel pozdě k učiteli, a nemohl tudíž zpívat v zámku, čímž pohněval si pana učitele, městského písaře si také rozhněval, že mu písemnosti neopsal do 10 hodin, jak slíbil, a konečně rozkmotřila se s ním i paní kmotra, že jí mouku ze mlýna nepřinesl. (Národní škola. Týdeník vychovatelský. *Národní učitelstvo v Čechách, na Moravě, v Slezsku a na Slovensku*, roč. VII., 1869).

⁴⁶⁷ Ukázka prvních tří slok: *Matka pláče, dítě se směje; na nebo nočním hvězda se stkvěje; milostně září ve tmy době, jakoby pravila: „Svítím i tobě!“ . Neplač, nebohá, na světa poušti Otec nebeský svých neopouští. “ Matka pláče, dítě se směje; kloboučkem novým loutku oděje, poskočí k matce a dí vesele: „Maminko neplač, raduj se: hle, jak mé Anénce klobouček sluší! Ale teď – nám dej k večeri jen kousek chlebička, pomínil den! Matka zalká, chvěje se v duši: „Dítě, mé dítě, mé rozmilé dítě, matka ráda nasýtí by tě! Truhla prázdná, chleba nemáme: Nevím, co zejtra v zástavu dáme. Zejtra se jinam vystěhujeme, a nevím posud, kam*

(*Škola, Dražba, Dědeček a babička, Ein gutes Kind, Die guten Eltern*), méně se pak setkáváme s politickými a historickými náměty (*Náš vladař, Rudolf Habsburský, Smrt Karla IV., Vládní zisk*). Žákům elementární třídy byla určena rytmicky i obsahově jednoduchá říkadla (*A já pořád: Kdo to je?*)⁴⁶⁸. Již koncem 80. let se recitovaly Erbenovy balady - *Polednice a Sirotkovo lůžko*⁴⁶⁹. Dokladem nadprůměrné náboženské snášenlivosti nám může být název deklamace katolické žákyně Františky Horákové „*Maria Mutter*“. Je očividné, že při výběru deklamačních témat panovala nejen národnostní, ale i konfesní svoboda. Každá slavnost byla zakončena básní věnovanou císaři a státní hymnou. Až poté mohlo být přistoupeno k slavnostnímu předávání vysvědčení. V roce 1879 byla slavnost zakončena oduševnělým zvoláním: „*Ó, dej Bože další šťastný školní rok!*“ Na závěr můžeme říci, že učitelé jičínské židovské školy k výběru písní a deklamací na závěrečnou školní slavnost přistupovali s jistou dávkou invence. Většinu textů převzali buď z učebnic, literárních časopisů, nebo z různých dobových pedagogických příruček.⁴⁷⁰

V Hořicích byla závěrečná slavnost pojata méně formálně. Stejně jako v Jičíně se jí účastnili nejen rodiče a přátelé školy, ale pozváni byli i další členové obce. Během rozdávání vysvědčení žáci obvykle zpívali píseň „*Bilder aus den acht Schuljahren*“ od F. J. Ramische. Před tím než byla zpívána národní hymna a odříkána modlitba za císaře pána, hovořil k žákům vážným tónem ředitel školy. Ve svém proslovu na ně naléhal, aby byli nejen pilní, ale i morální a vděční ve svém vztahu k rodičům, učitelům, obci, státu a světu. Poslední den školy hoříčtí studenti rozhodně netrávili deklamacemi, nýbrž spolu se svými učiteli, bývalými spolužáky a dalšími zájemci vyrazili na procházku do přírody. Jejich cílem byl buď les, lesní pramen Kalíšek, či přírodní koupaliště na nedalekých Dachovech. Jindy si zase žáci připravili vlastní inscenaci operety *Schule und Haus* od Wagnera a Gertlera.⁴⁷¹

odejdeme!“ *Poslední slova ledva hlesne, nemocná matka do mdloby klesne. (...)* (LEPAŘ, Jan. *Škola a život, časopis pedagogický s přílohou*. Praha, roč. 13, 1876).

⁴⁶⁸ A já pořád, kdo to je? Kdo to je? Že nám nedá pokoje; a já pořád kdo to tluče, a on bednář na obruče; a já pořád, kdo to je? Kdo to je? Že nám nedá pokoje. (Vilímek, J. R. a Vilímek, E. Z. *Veselý zpěvák: sbírka rozmarných písní*. Praha: A. Kuranda, 1862).

⁴⁶⁹ První vydání Kytice z roku 1853.

⁴⁷⁰ Archiv ŽMP, ŽNO Jičín, *Zlomky spisů školy*, sign. 67218, 67167, 67175.

⁴⁷¹ SOKA Jičín, Židovská škola Hořice, *Protokol der Lehrerconferenz 1888–1896*, neuspořádáno, [25. 7. 1890; 6. 1. 1895].

Srov. SOKA Jičín, Židovská škola Hořice, *Kronika židovské školy v Hořicích*, [1880–1881; 1889–1890; 1892–1893; 1894–1895], neuspořádáno. (...) *Die müdliche Prüfung wurde ihnen erlassen. Donnerstag, am 25. Juli nachmittags fand in Anwesenheit der Herren Mitglieder des löbl. Cultusvorstandes und vieler Schulfreunde (es waren etwa 60 Herren und Damen zugegen) die Jahresschlussfeier statt. Die Schulkinder beider Classen führten das Liederspiel „Bilder aus den acht Schuljahren“ von F. J. Ramisch auf. der*

S ohledem na to, že do židovských škol chodili i mnozí křesťanští žáci, ředitelství školy muselo dodržovat pracovní klid i o některých ryze křesťanských svátcích, speciálně se to týkalo Letnic (*Pfingsten*), Vánoc a Velikonoc. S termíny Vánoc a Velikonoc se často kryjí židovské svátky Chanuka a Pesach. Snad nejvíce překvapivé je, že tyto svátky byly v třídní knize zapsány ve své křesťanské podobě: *Weihnachtsferien* a *Osterfest*. Školní volno se dále udělovalo i v případě, že se ve městě konal výroční trh či se slavilo posvícení (*Kirchweih*).⁴⁷² Do třetice mohly být vyhlášeny prázdniny tehdy, kdy císař či jiný člen císařské rodiny slavil nějaké své životní jubileum (svatba, jmeniny, narozeniny, den výročí biřmování...)⁴⁷³ V případě židovské školy v Hořicích se celkem často setkáváme s tím, že vinou nadměrného počtu volných školních dnů nebyl splněn učební plán a nebyla tak probrána předepsané učivo.⁴⁷⁴ Dovolujeme si předpokládat, že s podobným problémem se potýkaly i ostatní školy. Jičínská židovská obec již v dubnu roku 1875 vydala závazné nařízení, které ustanovovalo, že škola nesmí udělit více než sedm volných dnů, limit však nezahrnoval podzimní prázdniny (*Herbstfeiertage*), tedy období, na kdy připadají ty nejvýznamnější židovské svátky, včetně Jom kipuru, Roš ha-šany, Sukkotu a dalších.⁴⁷⁵

Věrnost císaři a monarchii byla ve všech námi zkoumaných komunitách projevoována formou slavnostních bohoslužeb u příležitosti jeho narozenin, jmenin a jiných jubileí. Sounáležitost s císařem udržovaly komunity i v tragických chvílích. Například 30. 1. 1889, v den, kdy spáchal sebevraždu císařův syn, arcivévoda a korunní princ Rudolf, židovská obec v Hořicích uspořádala smuteční bohoslužbu. Hluboký zármutek učitelů i žáků měla vyjadřovat černá vlajka, která byla na průčelí školy vyvěšena o dva dny později.⁴⁷⁶ Jmeniny císaře a císařovny se slavily výhradně v národním duchu. Žáci deklamovali a zpívali nacionalistické texty velebící Rakousko-Uhersko (*Der Kaiser ist ein braver Herr; Mein Vaterland, mein Österreich*) a učitelé zpravidla při této příležitosti přednesli vlastenecký, někdy až patetický proslov.⁴⁷⁷ V den stříbrného výročí panovníkovy svatby, 20. 4. 1879, byla na počest císařské rodiny židovská škola v Jičíně celá osvětlena. Za jakési

Oberlehrer hielt soderneine Ansprache, in welcher er die Schuljugend zu Fleiss und Sittlichkeit und dankbarkeit gegen Eltern, Lehrer, Gemeinde, Staat und Landesrater ermahnte, und schloss mit einem Hoch auf Seine Majestät den Kaiser Hierauf wurde die Volkshymne gesungen. [1894–1895] (...)

⁴⁷² Stejně s majoritou – i křesťanští žáci měli volno. (SOKA Jičín, Místní školní rada Jičín, *Protokol ze schůzí 1892–1898*, neuspořádáno).

⁴⁷³ Archiv ŽMP, ŽNO Jičín, *Katalogy žáků 1866, 1870–1874, 1876–1877, 1879, 1886, 1888, 1889, 1891–1896, 1898*, sign. 53024a, 53023, 53019, 53020, 53021, 53024abcd, 53017abc, 53018abcd.

Srov. SOKA Jičín, Židovská škola Hořice, *Školní katalogy z let 1867–1868, 1877–1896*, neuspořádáno.

⁴⁷⁴ Tamtéž, *Geschäftsprotokoll 1887–1894*, neuspořádáno.

⁴⁷⁵ Archiv ŽMP, ŽNO Jičín, *Zlomky spisů školy*, sign. 67177.

⁴⁷⁶ SOKA Jičín, Židovská škola Hořice, *Kronika židovské školy v Hořicích*, [1888–1889].

⁴⁷⁷ Tamtéž, [1895–1896].

specifikum těchto oslav lze považovat výraznou participaci vyšších vrstev křesťanského obyvatelstva, které bylo na bohoslužby a jiné ceremonie oficiálně zváno. Vyznění bohoslužby bylo vždy uzpůsobeno příležitosti, ke které byla sloužena. Méně majetné vrstvy židů i křesťanů pak byly obdarovány almužnou.⁴⁷⁸ U příležitosti čtyřicetiletého jubilea panování císaře Františka Josefa I. daroval Bohumil Šindelka městskému úřadu částku 25 fl. pro účely zdejšího sirotčince a opatrovny. S podobnou situací se setkáváme ještě několikrát, židé při slavnostní či jiné příležitosti nezapomínali na chudou mládež svěřenou do péče zdejších ústavů.⁴⁷⁹

To, že žáci byli ve školách bití a rozličnými způsoby káráni, je všeobecně známým faktem. Prameny jsou v tomto ohledu ale velmi zdrženlivé. Kupříkladu v Novém Bydžově se s nedisciplinovaným chováním žáků a nedáváním pozor při vyučování nakládalo tak, že žáci nebyli snad ani fyzicky trestáni, ale jen vyvedeni z budovy školy.⁴⁸⁰ Za závažnější prohřešky, čímž jest myšleno například záškoláctví, byli žáci nejen tělesně trestáni, ale navíc několik dní v době prázdnin vězněni v karceru s omezeným přísunem potravin (v kauze jičínských záškoláků Gustav Moltke, Ottokar Prager, Rudolf Popper, Rudolf Vohryzek, Richard Pollak padl nejvyšší trest v podobě třech dní).⁴⁸¹ Podobně byli trestáni i studenti na středních školách. Ve školním roce 1891–1892 byl student jičínského gymnázia Karel Pick odsouzen na dvě hodiny vězení za vyrušování při modlitbě v rámci výuky náboženství.⁴⁸²

Průběh školního roku byl ovlivněn i absencemi žáků a učitelů z důvodu různých onemocnění (nejčastěji typicky dětské choroby - neštovice, příušnice, zarděnky, spalničky a spála). Mnohdy se stávalo, že z důvodu velmi nízkého počtu přítomných žáků bylo vyučování přerušeno, důsledkem čehož se předepsaná látka nestihla probrat ve vymezeném čase. Asi nejhorší zdravotní stav žáků a učitelů byl ve školním roce 1889–1890 v hořické židovské škole, v jehož důsledku musela být škola dokonce v týdnu 16. – 20. 1. uzavřena.⁴⁸³ O rok později v Hořicích vypukla epidemie neštovic, proto byli žáci městským lékařem povinně očkováni.⁴⁸⁴ V roce 1897 prozměnu onemocněla celá rodina

⁴⁷⁸ Archiv ŽMP, ŽNO Jičín, *Zápisy ze schůzí představenstva obce (1870–1892)*, sign. 67698, [20. 4. 1879; 15. 8. 1880].

⁴⁷⁹ Krakonoš, roč. X, 1888, č. 34, 8. 12.

⁴⁸⁰ Archiv ŽMP, ŽNO Nový Bydžov, *Zápisy ze schůzí představenstva obce (1889–1900)*, sign. 34855, [13. 10. 1891].

⁴⁸¹ Archiv ŽMP, ŽNO Jičín, *Zlomky spisů školy*, sign. 67172.

⁴⁸² SOKA Jičín, Státní vyšší reálka Jičín, *Třídni katalog I. semestr 1891–1892*, kn. č. 34, inv. č. 34.

⁴⁸³ SOKA Jičín, Židovská škola Hořice, *Kronika židovské školy v Hořicích*, [1889–1890], neuspořádáno.

⁴⁸⁴ Tamtéž, [1890–1891].

ředitel školy spálou a vzhledem k tomu, že žili v budově školy, musela být škola provizorně přestěhována do budovy poštovní spořitelny.⁴⁸⁵ V této souvislosti se hodí zmínit, že rodiče absence svých dětí omlouvali formou předtištěného lístečku, na jehož přední části stálo jméno žáka. Jako příklad si uveďme omluvení nepřítomnosti žákyně Kláry Pohl: „*Euer Wohlgeboren! Zeige Ihren hiermit Höfe an daa ich mit meiner Tochter Klara in Prag war, konnte daher die Schule nicht besuchen und ersuche um Entschuldigung der versäumten Stunden. 20/5 1894. Hochachtend.*“⁴⁸⁶

8. 2 Školní budovy

Technické, ale i hygienické podmínky školních budov nebyly vždy ideální. V roce 1826 hořický učitel Löwy Sobotka v jedné ze svých stížností školnímu dozorcovi kaplanovi Kubátovi poukazuje na několik let již neutěšené podmínky budovy zdejší židovské školy. Nejenže interiér učeben je k účelům výuky nevyhovující – vlhký a plný plísní, ale navíc je v budově vlivem kritického nedostatku dřeva velká zima. V takovýchto podmínkách je dle učitele Sobotky téměř nemožné vyučovat. Kaplan Kubát ve své odpovědi sice připouští, že škole je dodáván velmi malý příděl otopu, avšak neuznává stížnost na špatný technický stav budovy. Podle jeho názoru je vše v nejlepšímu pořádku. Učitel Sobotka se ale nenechal jen tak odbýt a zasílá dopis další, na jehož závěru důrazně podotýká, že hluboce doufá, že budou v nejbližší době dány do pořádku všechny neduhy školní budovy.⁴⁸⁷ Máme vystopováno, že školní budovy byly rekonstruovány především ve druhé polovině 70. a počátkem 80. let. Je chvályhodné, že během rekonstrukcí se pamatovalo hlavně na zdraví žáků: Nevyhovující školní lavice byly nahrazeny novými funkčními lavicemi, díky čemuž bylo žákům umožněno psát ve vzpřímené poloze. V zápisech ze schůzí představenstva židovské obce v Hořicích se v této souvislosti přímo píše: „*Došlo ke zmenšení vzdálenosti mezi stolem a sedací deskou.*“⁴⁸⁸ Do školních učeben dále přibyly nové skříně, držák na houbu s přiděláním ke zdi, kalamáře do lavic, tabule na dvou sloupcích přidělaná k židli a nová okna, která zajistila kvalitnější těsnění od venkovního prostředí.⁴⁸⁹

Před tím, než vyšlo nařízení Josefa II. o zakládání židovských obecných škol s německým vyučovacím jazykem, se žáci učili výhradně v bytě rabína či soukromého učitele (např.

⁴⁸⁵ Tamtéž, [1896–1897].

⁴⁸⁶ Archiv ŽMP, ŽNO Jičín, *Zlomky spisů školy*, sign. 67218.

⁴⁸⁷ SOKA Jičín, Židovská škola Hořice, *Schul und Prüfungsprotokoll*, neuspořádáno.

⁴⁸⁸ Tamtéž, *Kronika židovské školy v Hořicích*, [1893–1894], neuspořádáno.

⁴⁸⁹ Archiv ŽMP, ŽNO Jičín, *Zlomky spisů školy*, sign. 67169.

Budyň n. Ohří).⁴⁹⁰ Jindy také přímo v synagoze nebo v malém domku v její blízkosti, kde mnohdy bydlel i rabín se svou rodinou. Důsledkem toho až do konce 18. století nespátřujeme rozdíl mezi synagogou a školou (v pramenech jsou bez rozdílu označovány jako *Schule*). První zmínku o škole v Novém Bydžově datujeme k roku 1559. Ve škole (potažmo v synagoze) se dostávalo nejen dětem, ale i dospělým náboženského poučení, tudíž až do období josefínských reforem nebylo potřebné tyto dva pojmy od sebe odlišovat.⁴⁹¹ O rok později novobydžovští židé žádali městskou radu o povolení znovu vystavět tehdy již velmi zchátralou synagogu. Z toho usuzujeme, že ghetto se na počátku 17. století opět začalo hospodářsky a kulturně rozmáhat. Konečně roku 1665 došlo k dobudování nové synagogy, která byla opatřena bytem pro rabína a jeho rodinu.⁴⁹² V jednom ze zápisů právě k roku 1665 se píše, že škola je natolik prostorná, že vzhledem k omezenému počtu židů majících povolení k obývání města a disponujících familiantským právem se nemůže stát, že by jim byla malá. V roce 1787 došlo k vystavění nové školní budovy, která je v pramenech označována jako *Normalschulgebäudes*. S ohledem k nedostatečné prostorové kapacitě budovy bylo nezbytné, aby žáci byli rozděleni na dvě skupiny po padesáti s tím, že jedna skupina docházela na výuku dopoledne, druhá pak odpoledne. Představenstvo obce toto rozhodnutí zpětně hodnotí jako správné a nejméně bolestivé. Stav školní budovy je prý uspokojivý – zdravotně nezávadný a dostatečně prostorný.⁴⁹³

Již v roce 1863 obec zvažovala zakoupení staršího domku č. p. 77, který by zrekonstruovala a upravila pro školní účely. Členové představenstva ale nakonec vyhodnotili, že pro obec bude výhodnější zakoupit pouze parcelu po Karáskově domě za 2300 fl. a na ní vystavět novou budovu. Výstavba byla zahájena počátkem roku 1864. Stavba byla financována v první řadě kapitálem školního fondu (3300 fl.) a rovněž četnými dary členů komunity – Bergmann věnoval částku 100 fl. a Wilhelm S. Schick 200 fl., příspěvek ve výši 300 fl. obci přislíbil spolek *Krankenpflegevereins* (spolek pečující o nemocné) a v neposlední řadě obec disponovala cennými papíry z roku 1839 v hodnotě 500 fl.⁴⁹⁴ Jedním z požadavků obce na školní budovu bylo, aby měla dostatečně velká okna a žáci tak měli dostatek světla. Budova školy, která byla vystavěna mezi léty 1864–1865,

⁴⁹⁰ JANDA, Antonín. *Dějiny židů v Budyni nad Ohří*. In: Židé a židovské obce v Čechách v minulosti a v přítomnosti. Brno: Židovské nakladatelství, 1934, s. 79.

⁴⁹¹ ROZKOŠNÁ, B. *Židé v Novém Bydžově a okolí*, s. 14–17.

⁴⁹² SOKA Jičín, Archiv města Hořice, *Pamětní zápisy prof. J. L. Jandery*, kn. č. 11, inv. č. 23, s. 1383.

⁴⁹³ SOKA Hradec Králové, Archiv města Nový Bydžov, *Školní záležitosti s registry*, kt. č. 76, inv. č. 1937.

⁴⁹⁴ Archiv ŽMP, ŽNO Nový Bydžov, *Zápisy ze schůzí představenstva obce (1863–1889)*, sign. 34858, [1. 11. 1863; 6. 1. 1865; 13. 8. 1865].

byla jednopatrová a skládala se ze čtyř místností pro učitele (*Lehrzimmer*), malého bytu pro školníka (*Hausmeisterswohnung*), učebny a zkuškového sálu (*Prüfungssaal*), archivu a jakési oddělené místnosti pro dívky a chlapce (*Secessen für Mädchen und Knaben*).⁴⁹⁵ Budova byla podsklepena a podél ní stál přístavek na dřevo a uhlí. V době, kdy škola již byla jednotřídní a její zánik byl otázkou jen několika týdnů či měsíců, představenstvo obce zvažovalo její přestěhování do budovy nové židovské radnice, čímž by obec ušetřila nejen za její provoz, ale navíc by si mohla přivydělávat jejím pronájmem.

Hebrejsko-německá škola v Hradci Králové založená v polovině 19. století měla k dispozici pouze jednu místnost v budově, kterou obec pro školní účely pronajímala. V jedné středně velké místnosti tak byly vyučovány tři oddělení žáků ve všech předmětech. Komunita v porovnání s obcemi v Novém Bydžově či Hořicích nebyla zdaleka tak rozsáhlá a v roce 1869 školu navštěvovalo celkem 50 žáků školou povinných. Do večerních kurzů a do tzv. *Wiederholungsunterricht* docházelo celkem 12 žáků, z čehož bylo 7 dívek.⁴⁹⁶

První zmínku o židovské škole v Hořicích datujeme k roku 1725, kdy se sílíci komunita rozhodla požádat pražského arcibiskupa Ferdinanda z Khünburgu, jakožto správce nadačního panství, o povolení ke stavbě vlastní synagogy a k půjčce dřeva a 300 fl. z vrchnostenského důchodu. Základní kámen byl položen v roce 1729, nebo 1730.⁴⁹⁷ Další zprávy o hořické synagoze získáváme z díla hořického písmáka Josefa Ladislava Jandery (1776–1857), podle kterého došlo v roce 1749 k požáru celého židovského ghetta včetně synagogy. Celkem vyhořelo 13 gruntů, jejichž škoda se odhaduje na 16 555 fl.⁴⁹⁸ V době, kdy hořická škola byla založena, nacházela se pod bytem rabínovým. Podmínky dle pisatele pamětní knihy byly otřesné – v místnosti nebyla žádná podlaha, ale pouze zemina, na níž žáci celý den seděli. Vyučování se pak vzhledem ke značným hygienickým limitům

⁴⁹⁵ SOKA Hradec Králové, Archiv města Nový Bydžov, *Stavba izraelské školy – plány a žádosti (1864–1873)*, kt. č. 192, inv. č. 2683. (...) *Israelitischen Schule in Neubydžov gegen dem genehmigt, dass derselbe genau nach dem Plane und wie darin mit der blauer Farbe berichtet erscheint hergestellt, und feuersicher ausgeführt werde, nur sind die Verzierungen an der Facade wegzulassen und die Schulbäude in dem Lehrzimmern so zu stellen, dass den Schulkindern dass Licht nicht auf den Rücken, sondern in die Hand fallt. Damit der Unterricht in der neuen Schule sobald als nur möglich ertheilt werden könnte, so wird der Cultusvorstand aufgefordert, nach dem gegebenen versprechen noch im laufe dieses Jahre mit der Zufuhr der Baumaterialien und mit dem Baueselbst aber in frühjahre 1865 zu beginnen* [14. 7. 1864] (...).

⁴⁹⁶ NA, Zemská školní rada v Praze, část I, *Zprávy o stavu škol*, kt. č. 47, 2215, inv. č. 960.

⁴⁹⁷ ZWIEFELHOFER, E. *Dějiny židů v Hořicích v Podkrkonoší*, s. 188.

⁴⁹⁸ SOKA Jičín, Archiv města Hořice, *Pamětní zápisy prof. J. L. Jandery*, kn. č. 11, inv. č. 23, s. 525.

školní budovy konalo v soukromých domech – např. v domě řezníka.⁴⁹⁹ Počátkem roku 1808 byla postavena na téže parcele samostatná školní učebna ze dřeva, kam bylo zázemí školy přestěhováno koncem července. Avšak podmínky v budově nebyly rozhodně vyhovující, školní komise je dokonce označila za zdraví ohrožující. Nejenže ke škole nepatřil žádný pozemek, ale navíc se v bezprostřední blízkosti nacházela továrna a samotné průmyslové zázemí města.⁵⁰⁰ Na tyto problémy upozorňuje učitel Sobotka ještě po 25ti letech. Ve své zprávě pro školního dozorce přímo uvádí, že školní budova je nevyhovující, stará a zchátralá a již před 30 lety nebyla nová. Nedostatečné technické a hygienické zabezpečení školní budovy vede ke značnému odlivu žáků, kteří odchází buď do veřejné obecné školy, nebo jim rodiče zajišťují soukromou výuku v domácnostech.⁵⁰¹ Poté následuje poměrně dlouhé období, kdy o budově židovské školy nemáme žádné zprávy. Až v roce 1881 se v kronice školy objevuje zmínka o tom, že až doposud se škola nacházela v soukromém domě rodiny Hirschových č. p. 449. V březnu téhož roku si židovská obec konečně zakoupila vlastní dům na náměstí č. p. 167 pro potřeby administrativní, školní, ale i kulturní a reprezentativní. Dům byl odkoupen od povozníka Aloise Erbanu za 2600 fl. Adaptace budovy pro školní účely byla od stavitele Jana Poličanského spočítána na 6746,70 fl. Nadšení, že obec bude mít vlastní budovu, bylo veliké, jak dokazuje sbírka příspěvků a darů. Celkem se vybralo 3090 fl., z čehož 1000 fl. věnoval Hynek Adolf Mautner, rytíř z Markhofu ve Vídni. Dále si škola vypůjčila od Chevra kadiši částku 1000 fl. Budova byla dostavěna a slavnostně otevřena v srpnu roku 1882.⁵⁰² Po uzavření školy se část budovy využívalo k bytovým účelům.⁵⁰³

Turnovská synagoga spolu se školou byla znovu vystavěna ze dřeva roku 1647, a to v době, kdy Lebl Marek a Beneš od Václava Dertulina odkoupili dům č. X. Na jedné straně byl k synagoze přistavěn přístavek, který měl sloužit ke školním účelům, na straně druhé pak byl vystavěn byt pro kantora.⁵⁰⁴ Teprve od roku 1869 probíhala výuka v prostorách

⁴⁹⁹ SOKA Jičín, Židovská škola Hořice, *Schul und Prüfungsprotokoll*, neuspořádáno. (...) *Bei Entstehung der israelitischen Schule im Jahre 1782 wurde die Lehrstube unter der Wohnung des H. Rabiners bei der ebenen Erde eingerichtet, welche späterhin, die Gemeinde dem Schlächter anwies, wodurch der Schulunterricht musste bald in dem bald in einem andere Privathause ertheilt worden (...).*

⁵⁰⁰ Tamtéž, (...) *Erst im Jahre 1808 erbaute man in dem nämlichen Hause wie im Jahre 1782 aus einer Holzkammer die Lehrstube, welche der Schullehrer seit 26. Juli l. J. bewohnt, indem er nach Gutachten der Bauverständigen und oberämtl. Comihision seine eigene Einsturg drohende Wohnung also gleich verlassen müsste. Bei dieser Schule befindet sich kein Garten, noch eine Industrie Anstalt (...).*

⁵⁰¹ Tamtéž, (...) *die Schulgebäude klein und baufällig sind, und gegen dreißig Jahre kein neues (...)*

⁵⁰² Tamtéž, *Sbírka různých listin*, neuspořádáno.

⁵⁰³ Tamtéž, *Protokol zasedání obce 1896–1904*, [14. 9. 1898].

⁵⁰⁴ SEGER, H. *Dějiny židů v Turnově*, s. 681.

židovského obecního domu č. p. 490, kde v letech 1880–1890 pobývali místní rabíni Rotter a Folkmann, kteří vyučování zajišťovali.⁵⁰⁵

Židovská škola v Jičíně stejně jako v jiných lokalitách zprvu sídlila v synagoze a soukromých domech, kde žáky vyučovali domácí učitelé.⁵⁰⁶ Od roku 1864, kdy zde oficiálně byla založena obecná židovská škola s německým vyučovacím jazykem, škola sídlila v domě č. p. 80 na rohu Židovské ulice. Prostory však byly pro školní účely nedostatečné a neodpovídaly novodobým nárokům. Koncem školního roku 1869–1870 se z již neudržitelné situace řídící učitel Marek Pollak rozhodl podat rezignaci a ze školy odejít, pakliže představenstvo nezačne tento stav urgentně řešit.⁵⁰⁷ Výsledkem jednání byla domluva, že se obec pokusí pro školu zajistit vyhovující prostory. Koncem října téhož roku byly pronajaty tři větší místnosti v domě Herrmanna Kantora č. p. 100 v Židovské ulici⁵⁰⁸ s platností na tři roky a ročním nájemným 230 fl. Zbylé dvě místnosti byly ponechány k využití učitelům Marku Pollakovi a Adolfu Pickovi.⁵⁰⁹ V červnu roku 1872 židovská obec celý dům od Herrmanna Kantora odkoupila za 9150 fl.⁵¹⁰

V souvislosti s josefínskými reformami, dle nichž školy musely splňovat určité hygienické, technické a další standardy, docházelo v letech 1782–1783 k rozsáhlé rekonstrukci budovy mladoboleslavské židovské školy. Do školy byly pořízeny čtyři dlouhé lavice s natřenou přední částí, jeden stůl černě natřený⁵¹¹ a dvě černé tabulky na psaní. Dále probíhaly různorodé úpravy, jakými jsou kupříkladu, okování dveří, zakoupení 100 kusů cihel. V účetních materiálech školy nalézáme další kvitance za práci zednických, tesařských, truhlářských a jiných mistrů.⁵¹²

Závěrem tuto podkapitolu můžeme shrnout slovy, že podmínky pro provozování židovských soukromých škol nebyly vždy ideální a v mnohých případech musel přijít buď osvícený rabín, nebo zámožný obchodník, který svou autoritou či penězi si na obci vymohl zajištění vhodnějších prostor pro vyučování.

⁵⁰⁵ DUBINOVÁ, T. a JAKUBEC, P. *Židé na Turnovsku*, s. 70–71.

⁵⁰⁶ JIRČÁK, J. *Příspěvky k dějinám jičínských Židů ve století sedmnáctém a osmnáctém*, s. 146–148.

⁵⁰⁷ Archiv ŽMP, ŽNO Jičín, *Zápisy ze schůzí představenstva obce (1870–1892)*, sign. 67698, [26. 6. 1870].

⁵⁰⁸ Roku 1841 Salomon a Josefa Friedovi koupili od dědiců Isaka Goliatha část domu a spáleniště spolu s polovinou hlavní zdi od č. III. Roku 1842 odkoupil tento dům Salomon Fried a propojil ho s částí I. a vybudoval tu velký dvoupatrový empírový dům dle plánu stavitele Josefa Oppolzera. (MENCL, Jaroslav. *Historická topografie města Jičína: Část I. V Jičíně: Nákladem Musejního spolku*, 1940, s. 544).

⁵⁰⁹ Archiv ŽMP, ŽNO Jičín, *Zápisy ze schůzí představenstva obce (1870–1892)*, sign. 67698, [30. 10. 1870].

⁵¹⁰ SOKA Jičín, Archiv města Jičín, *Židovská pozemková kniha (1808–1877)*, kn. č. 38, inv. č. 38, fol. 39–42.

⁵¹¹ Pravděpodobně se jednalo o tzv. lavici hanby, kam byl usazen žák, který se provinil proti školnímu řádu. (ŠAFRÁNEK, J. *Školy české I*, s. 155).

⁵¹² Archiv ŽMP, ŽNO Mladá Boleslav, *Vydání pro židovskou normální školu (1782–1783)*, sign. 43944.

9. Židovské školy v Jičíně, Hořicích a Mladé Boleslavi z pohledu statistiky

Naše statistické sondy vychází zejména z třídních a školních katalogů židovských obecných škol v Jičíně, Hořicích a Mladé Boleslavi. Tyto tři obce nám poslouží jako vzorek pro zachycení tendencí demografického vývoje žáků židovských škol v 19. století, zvláště pak v jeho druhé polovině.

9. 1 Židovská škola v Hořicích

Až na některé drobné mezery např. mezi léty 1878–1879 a 1883–1884 disponujeme kontinuálně dochovanou řadou třídních a školních katalogů, tedy soupisů žáků, ze kterých se většinou dozvídáme informace o věku žáka, jeho bydlišti, náboženském vyznání a profesi jeho otce či opatrovníka. Některé podrobnější soupisy jsou doplněny i dalšími údaji – např. kdy žák do školy nastoupil a zda před tím navštěvoval jiný vzdělávací ústav. Nejstarší katalog, který však obsahuje jen nejzákladnější údaje – jméno žáka, třídu a oddělení, pochází ze školního roku 1867–1868. Nejmladší je pak z let 1896–1897, kdy byla židovská škola definitivně zrušena.

Avšak ne ve všech katalozích byly vypsány všechny třídy a jejich jednotlivá oddělení. V některých případech se stávalo, že v katalogu pro určitý školní rok byla uvedena jen určitá část žáků – např. pouze žáci prvního ročníku. Graf zachycující vývoj počtu žáků byl tedy koncipován tak, aby byl zachycen počet žáků v jednotlivých třídách – nikoliv globálně v celé škole.⁵¹³

K povolání otců či poručníků žáků můžeme jednoznačně říci, že převládali obchodníci, a to různé specializace – obchod s kůží, obilovinami, papírem, podomní obchod, obchod s textiliemi a dalším zbožím. Ve školních katalozích se ale setkáváme i s dalšími typy živností: nejčteněji s továrníky, kteří reprezentují zámožnější vrstvu rodičů, zvláště pak Hirchova a Feldmannova tkalcovna se stávala častým donátorem zdejší židovské školy. V takřka ojedinělých případech se objevují profese typu: hostinský, ekonom, učitel, účetní, pekař, lékař, rabín, úředník, služka, tkadlec, hrobník, rolník, tovární úředník, provazník, dělník, lesník, klempíř, kolář a vetešník. Povolání rodičů katolických žáků se až na to, že

⁵¹³ SOkA Jičín, Židovská škola Hořice, *Školní katalogy z let 1867-1868, 1877-1878, 1879-1882, 1883-1896*, neuspořádáno.

Tamtéž, *Kronika židovské školy v Hořicích*, neuspořádáno.

Tamtéž, *Schul und Prüfungsprotokoll*, neuspořádáno.

Tamtéž, *Podací protokol*, neuspořádáno.

Tamtéž, *Geschäftsprotokoll 1887-1894*, neuspořádáno.

se téměř vůbec neobjevuje obchod, nijak zvlášť neliší od povolání židovských rodičů. Pouze v jednom případě je uvedeno povolání spjaté s byrokratickým a vojenským aparátem monarchie – telegrafický důstojník.

Žáci navštěvující židovskou školu v Hořicích pocházeli nejen z Hořic, ale i ze vzdálenějších lokalit. Oblast bývalého jičínského okresu je reprezentována těmito obcemi: Popovice, Dobšice, Dřevěnice, Holovousy, Třeměšnice, Miletín, Vojice, Lužany, Ostroměř, Lázně Bělohrad, Nemyčeves, Nová Paka, Kovač, Lukavec, Zelená Lhota, Lhota u Vysokého Veselí, Chomutice, Ostružno, Bílsko. Až na výjimky (Miletín, Lázně Bělohrad a Nová Paka) se jedná zejména o obce s malým počtem obyvatel – okolo tří set. Další lokality se nachází v okrese Hradec Králové: Černilov, Cerekvice, Rozběřice, Barchůvek, Dohalice, Stračov, Všestary a Kukleny. Výjimečně zde studovali i žáci pocházející ze vzdálenějších oblastí. Do Hořic většinou přicházeli patrně proto, že zde měli své příbuzné či známé, u kterých mohli během školního roku bydlet a stravovat se. Jako příklad vzdálenějších bydlišť žáků si uvedme – Sobětuš (Hradec Králové), Horní Maršov (Trutnov), Hořelice (Praha), Dymokury (Nymburk), Chotěborky (Trutnov), Vrchlabí (Trutnov), Lanžov (Trutnov), Uhlířské Janovice⁵¹⁴ (Kutná Hora), Korotice (Kutná Hora), Vrbčany (Kolín), Jaroměř (Náchod), Železný Brod (Jablonec nad Nisou), Nymburk, Koldín (Ústí nad Orlicí), Březovice (Mladá Boleslav), Nové Město nad Metují (Náchod).

Ubytování žákům poskytovaly zejména sociálně slabší rodiny. Nejčastěji rodiny neúplné – pro vdovy, které musely uživit své děti, to byla obzvláště příhodná příležitost k přivýdělku. Další sociální skupinou, která často poskytovala žákům ubytování a stravu, byli samotní učitelé, kteří si tímto způsobem přivydělávali ke svému často skromnému platu a zároveň rodiče žáků byli spokojeni, že jejich děti jsou v dobrých rukou a pod učitelským dohledem. Ubytování dále žákům zajišťovali známí a příbuzní, nebo výše již zmínění mecenáši (továrníci Wilhelm Hirsch a Josef Goldschidt). Zejména pro penzisty se ubytování žáků stalo významným zdrojem jejich příjmů, např. Rudolf Feith je v katalogu veden jako *Privatier*. Žáci pochopitelně bydleli nejen u učitelů, vdov a seniorů, ale také například u drobných obchodníků a kramářů. Každá rodina ubytovávala většinou jednoho až dva žáky. Nejvíce žáků, celkem tři, žilo ve školním roce 1885–1886 u učitele Josefa Segera.

⁵¹⁴ Je zvláštní, že v samotných Uhlířských Janovicích byla poměrně vyhlášená židovská veřejná obecná škola, a i přesto žák navštěvoval školu v Hořicích. Je tedy více než pravděpodobné, že rodina žáka na Hořice musela mít nějaké osobní vazby.

V rámci hořické židovské školy se často setkáváme s tím, že několik žáků (chlapců i dívek) školu během školního roku opustilo a přestoupilo na jinou – často veřejnou obecnou školu. Ve většině případů se ale jednalo o křesťanské žáky, jejichž rodiče patrně usoudili, že veřejné vzdělávání bude lepší nejen pro jejich děti, ale i pro ně samotné, a to z důvodu různých nacionalistických štvanic, které byly pro druhou polovinu 19. století typické. Další příčinou odchodu žáků mohla být nadměrná náročnost učiva.

9. 2 Židovská škola v Jičíně

Co se týče zachovalosti třídních katalogů, můžeme říci, že pramenná základna je oproti Hořicím, zvláště pak v 80. letech 19. století, velmi torzovitá. Nejstarší katalog, který máme k dispozici, je datován do školního roku 1864–1865, obsahuje však jen základní údaje a svou formou připomíná spíše zkuškový protokol. Katalogy ze 70. let jsou zachovány kompletně, avšak z let 80. se dochovaly minimálně – pouze katalog ze školního roku 1886–1887 a 1888–1889. Stejně jako v případě Hořic je získávání informací z katalogů velmi problematické. Každý katalog má trochu jinou věcnou strukturu, tudíž i charakter zjištěných údajů je různorodý, což pro statistické sondy znamená značnou komplikaci. V řadě případů jsme tedy nuceni vycházet jen z takových katalogů, které lze po věcné stránce podrobit vzájemné komparaci.⁵¹⁵

V případě povolání rodičů židovských žáků můžeme říci, že se v mnohém neliší od hořických, s tím rozdílem, že jičínští židé nebyli natolik industriálně zaměřeni a podnikali zejména v oblasti maloobchodu, a to v první řadě s textiliemi, smíšeným zbožím, tabákem, lihovinami a obilovinami. Další povolání, která v katalozích zaznamenáváme, nejsou ničím neobvyklá, jsou to například tato: zlatník, učitel, řezník, rabín, švec, ekonom, nádeník, obchodní cestující, pekař, lékař, hostinský a pachtýř. Velmi zajímavé pak jsou profese rodičů křesťanských žáků. Jak již jsme výše zmínili, Jičín byl ve druhé polovině 19. století střediskem nejen škol, ale i okresních úřadů a dokonce sídlem krajského soudu. V Jičíně tedy žila celá řada rodin úředníků, soudců, písařů, generálů a dalších zaměstnanců okresního a krajského byrokratického aparátu a příslušníků zdejší vojenské posádky. Je více než pochopitelné, že chtěli, aby jejich děti byly vzdělávány v německé řeči. Vzhledem k tomu, že se Jičín nachází v jazykově české oblasti, židovská škola byla takřka jediným místem, kde nežidovské děti mohly slyšet němčinu. Na základě

⁵¹⁵ Archiv ŽMP, ŽNO Jičín, *Školní katalogy z let 1866-1867, 1870-1872, 1876-1880, 1886-1891, 1892-1898*, sign. 53024a, 53023, 53019, 53139, 53020, 53021, 53024b, 53025abc, 53017abc, 53018abcd. Tamtéž, *Zlomky spisů školy*, sign. 53050, 67151-77, 67194, 67207, 67210, 67212, 67218.

zachycení povolání otců nežidovských žáků můžeme pozorovat, že žáci pocházeli ze sociálně vyšších vrstev, a dokonce si dovoluujeme tvrdit, že právě oni znamenali pro školu významný faktor, který díky pravidelné platbě školného napomohl školu udržet bez větších finančních potíží až do konce roku 1897. V katalogích se nejčastěji setkáváme s těmito profesemi: soudní rada, krajský soudní rada, písař, kapitán, důstojník, četař, úředník, major, kontrolor, železniční úředník, ekonom, adjunkt, vodohospodář, komisiální úředník, finanční komisař a finanční inspektor. Povolání lesníka a zahradníka pokládáme spíše za výjimku, kdy i rodiče z nižších vrstev chtěli, aby si jejich děti dobře osvojily německý jazyk.

Velká část žáků byla místní, žila spolu se svými rodiči v Jičíně, v případě žáků katolických to platilo téměř sto procentně. Avšak vzhledem k tomu, že nejbližší židovská škola se nacházela až v Rožďalovicích a v Turnově, zdejší židovská škola byla vyhledávána židy žijícími na venkově poblíž Jičína. Byla to zejména nedaleká Libáň, Samšina, Pševs, Běchary, Železnice, Markvartice, Bousov, Valdice, Domousnice, Staré Hrady, Čistá, Volanice, Chyjice, Zebín, Sobotka, Veliš, Sobčice, Veselice, Vitiněves, Vysoké Veselí, Zámostí, Dolní Bousov, Jičíněves, Ostružno, Lužany, Kbelnice, Střevač, Dětenice. Dále se objevují lokality více či méně vzdálené: Lomnice nad Popelkou, Kozojedy (Jičín), Kopidlno (Jičín), Miletín, Nový Bydžov, Stračov, Benátky (Mladá Boleslav), Liberec, Trutnov, Semily, Mladá Boleslav, Prostřední Lánov (Trutnov), Polná (Jihlava), Vídeň. Jak jsme již výše upozornili, žáci přicházející ze vzdálenějších míst většinou měli v místě školy své příbuzné nebo známé. Na příkladu žáka pocházejícího z Polné toto tvrzení můžeme snadno demonstrovat zmínkou z katalogu ze školního roku 1891–1892: „*Žák Josef Simm bydlel u svého strýce Adolfa Simma.*“. Žáci, kteří bydleli mimo Jičín, si museli v Jičíně najít ubytování, a to z důvodu tehdy téměř neexistujících dopravních spojů. Pro ty, kteří poskytovali žákům ubytování, to rozhodně nebyl nevýhodný způsob podnikání. Stejně jako v Hořicích se tento způsob obživy stal téměř výhradním monopolem vdov, učitelů, kantorů a dalších zaměstnanců náboženské obce, drobných obchodníků a kupců. Marek Pollak, řídící učitel, měl i přes svou velmi početnou rodinu, doma ubytované čtyři a někdy i pět žáků. V podobně velkém počtu ubytovával i kantor a školní sluha Adolf Simm. Z katalogů je dále patrné, že pro mnohé méně úspěšné obchodníky plat za stravné a bytné od žáků byl nezastupitelným příjmem pro jejich obživu. Tento trend můžeme pozorovat kupříkladu u řezníka Jakoba Matnera a maloobchodníka Aloise Löwita.

Počet žáků dle pohlaví byl na obou školách nejčastěji vyrovnaný, až na drobné nuance. Co se týče průměrného věku žáků, můžeme vysledovat jeho postupné zvyšování, a to vlivem sníženého zájmu o vzdělání na židovských obecných školách zvláště v 90. letech. Podobně i pro počet žáků je charakteristický jeho pokles. Rekordní počet v případě hořické školy zaznamenáváme ve školním roce 1825–1826. Další léta jsou jak v Hořicích, tak v Jičíně spojena s pozvolnou recesí. K drobnému navýšení dochází až na přelomu 70. a 80. let. Výrazný odliv žáků v 90. let způsobil definitivní zánik většiny židovských škol na českém území. Výsledky jsou zpracovány graficky a jsou součástí příloh.

9. 3 Židovské učiliště v Mladé Boleslavi

Židovské učiliště v Mladé Boleslavi bylo založeno dle vzoru kolínského učiliště po roce 1839.⁵¹⁶ Tato škola vykazuje zcela odlišné charakterové rysy od výše zmíněných škol. Nejenže je mnohem úžeji spjata s tradiční vzdělaností, je věnováno více času výuce hebrejštiny, náboženství a Talmudu, ale na žáky jsou také kladeny mnohem vyšší nároky než v běžných obecných židovských školách. Žáci na učiliště nastupovali zpravidla v šesti až sedmi letech. V případě mladoboleslavského hebrejského učiliště je zajímavé pozorovat tendenci postupného růstu počtu dívek a současně poklesu počtu chlapců. Příčinou bude patrně pokles tradiční religiozity a snahy nejen státu, ale potažmo i představitelů židovské obce a jednotlivých rodičů o sice postupnou, ale zato úplnou sekularizaci školství. Dívky na učilišti zůstávaly patrně z pragmatických důvodů, jelikož v židovském ústavu jim byla poskytnuta patřičná péče a kvalitnější vzdělání, než se jim mohlo dostat ve veřejných obecných či měšťanských školách. Věk žáků stejně jako v jiných židovských školách se postupně zvyšoval z důvodu vysokého podílu žáků ve vyšších ročnících a postupného úbytku uchazečů o vzdělání. Žáci nejčastěji pocházeli z Mladé Boleslavi, z ostatních obcí mladoboleslavského okresu a dále pak z poměrně vzdáleného Heřmanova Městce.⁵¹⁷

⁵¹⁶ FEDER, R. *Dějiny Židů v Kolíně*, s. 296–298.

⁵¹⁷ Archiv ŽMP, ŽNO Mladá Boleslav, *Hlavní katalog hebrejského učiliště (1843-1870)*, sign. M-1124. Tamtéž, *Čestná kniha školy (1842-1860)*, sign. M-1122.

10. Školské orgány

Pakliže hovoříme o židovských školách jako o institucích, jejichž míra autonomie závisela na libovůli židovských náboženských obcí, nelze opomenout ani další spolky, organizace a státní orgány, jimž škola podléhala, a to zejména v oblasti správní a administrativní.

Židovská náboženská obec nad školou vykonávala dozor prostřednictvím tzv. školního dozorce, který byl volen každý rok v obecních volbách. Každá obec měla takřka jednotnou strukturu. Během voleb do představenstva byli zvoleni správci jednotlivých sektorů – pokladník, správce synagogy (synagogální sluha), dozorce nad přípravami a výkonem pohřbů a správce školy.⁵¹⁸ Dlouholetým správcem školství v Jičíně až do svého odchodu do Vídně na počátku 70. let byl Jakob Kraus. Poté funkci převzal Eduard Fanta a v 90. letech byl správcem školy opakovaně zvolen Carl Engel.⁵¹⁹ Větší obce si většinou zřizovaly zvláštní školské spolky, které byly dohledem nad školou pověřeny. V 50. a 60. letech 19. století (v dalších letech již nedoloženo) v novobydžovské obci fungovala tzv. Školská komise. Komise disponovala veškerými pravomocemi nad školstvím. Členové představenstva, kteří byli voleni na dobu dvou let, rozhodovali o časové dotaci pro výuku jednotlivých předmětů, zajišťovali nákup učebnic a školních pomůcek, vykonávali kontrolu nad vedením školy a veřejnými zkouškami, na konci jednotlivých semestrů od rodičů vybírali školní poplatky a v neposlední řadě zajišťovali otop, osvětlení a úklid školní budovy. Do komitétu byli voleni členové obecního představenstva, a to na post předsedy, místopředsedy, pokladníka a kontrolora, přičemž pokladník a kontrolor byli zároveň školními inspektory.⁵²⁰ I přestože škola i učitelé druhé poloviny 19. století podléhali státní správě (většina soukromých škol této doby již disponovala právem veřejnosti), tradiční školské spolky si nárokovaly právo zasahovat do výuky a veškerých záležitostí spjatých s působením školy. Autorita školských spolků

⁵¹⁸ Archiv ŽMP, ŽNO Jičín, *Zápisy ze schůzí představenstva obce (1870–1892)*, sign. 67698, [23. 4. 1882].

⁵¹⁹ Tamtéž, [25. 6. 1874; 29. 3. 1880; 23. 4. 1882].

Srov. Archiv ŽMP, ŽNO Jičín, *Zápisy ze schůzí představenstva obce (1892–1904)*, sign. 67697, [28. 4. 1889, 1. 9. 1896].

⁵²⁰ Archiv ŽMP, ŽNO Nový Bydžov, *Školní komise*, sign. 54777.

Srov. Archiv ŽMP, ŽNO Nový Bydžov, *Zápisy ze schůzí představenstva obce (1863–1889)*, sign. 34858, [3. 2. 1864]. (...) § 3 *Vom Gemeindevorstande aus möge baldigst ein Comitee auf die dauer von 2 Jahre gewählt werden, welches die Aufgabe hätte, die Schule nach allen Richtungen zu inspizieren, u. g. bezüglich des Unterrichts der Disciplin des Verhaltens der Lehrkörper, der Anschaffung von Lehrbüchern, der Vertheilung der Zeit, so wie der dauer des Unterrichts. Ferner soll es Aufgabe des Comittes sein, über die materielle Verwaltung der Schule gehörig. Sorge zu tragen, worunter vorzüglich verstanden wird. a) Die Einkassirung der ihm von Seite des Vorstandes zu bestimmenden Schulgelder. b) Die Besorgung der Heizung, Beleuchtung und vorzüglich der Reinigung der Schul Lokalitäten. c) Herbeischaffung erforderlicher Schulrequisiten. Das Comitte sollt bestehen aus h. Mitgliedern und 2 Ersatzmännern: 1 vorsitzenden, 1 Stellvertreter, 1 Cahsier, 1 Controlleur. Cahsier und Controlleur gleichzeitig Schulinspectore (...).*

začala být v jičínské obci zpochybňována již v roce 1880, kdy jeden z členů představenstva vystoupil s nesouhlasem, aby spolek Talmud-Thora měl ve školských záležitostech rozhodující slovo. Jeho návrh se však nesetkal s pochopením a během téže schůze byla paradoxně moc Talmud-Thory ještě utvrzena tím, že na její podnět bylo usneseno, aby povinností učitele bylo každou sobotu a o svátcích navštívit synagogu, a to z toho důvodu, aby šel svým žákům dobrým příkladem.⁵²¹ Až v roce 1885 představenstvo jičínské komunity uznalo práva rodičů spolurozhodovat o školních záležitostech.⁵²² Již koncem téhož školního roku rodiče využili svých pravomocí a projevíli svou nespokojenost se způsobem výuky industriální učitelky slečny Altschul. Podle rodičů kvalita výuky přičiněním učitelky Altschul upadá, a proto navrhuji svolat schůzi valné hromady, aby byl celý problém rozebrán.⁵²³

K výrazné destabilizaci národnostního soukromého školství dochází počátkem 90. let vlivem úspěšných agitací Národní jednoty českožidovské a jejího mediálního orgánu *Českožidovských listů*. I u mnohých tradičních komunit se již v této době objevuje přesvědčení odporující si s idejemi první poloviny 19. století. Škola již není považována za nezbytnou náboženskou instituci a dle mínění ředitele novobydžovské židovské školy má sekulární výuka zůstat v kompetenci samotných rodičů, zatímco náboženskou výuku by měla zajišťovat sama židovská obec.⁵²⁴

Ač názvy spolků se dle lokalit lišily – školský spolek, Talmud-Thora atd., jejich cíle a poslání zůstávaly stejné. Nezapomínejme na to, že k povinnostem každého otce náleželo zajistit svým dětem kvalitní výchovu a vzdělání. Ještě v polovině 19. století bylo považováno školství za jednu z nejdůležitějších institucí každé náboženské obce.⁵²⁵ Počátky organizované výuky se v menších venkovských obcích (tam, kde nebyla německá škola založena v souvislosti s josefínskými reformami) datují do poloviny 19. století, do doby, kdy začala vznikat řada školských spolků, které se měly stát základem (v prvé řadě šlo o vytvoření finančního kapitálu) budoucí školy.⁵²⁶ Například v Uhlířských Janovicích (okr. Kutná Hora) bylo až do roku 1849 vzdělávání zajišťováno formou

⁵²¹ Archiv ŽMP, ŽNO Jičín, *Zápisy ze schůzí představenstva obce (1870–1892)*, sign. 67698, [29. 3. 1880].

⁵²² Tamtéž, *Zlomky spisů školy*, sign. 67218.

⁵²³ Tamtéž, *Eltern, welche ihre Kinder in die israelitische Schule kommen, mit der Besetzung der erledigten Lehrstelle durch frl. Altschul nicht zufrieden sind, und zu befürchten ist, dass die Schule sehr leiden wurde (...)*.

⁵²⁴ Archiv ŽMP, ŽNO Nový Bydžov, *Zápisy ze schůzí představenstva obce (1889–1900)*, sign. 34855, [1. 1. 1891].

⁵²⁵ Archiv ŽMP, ŽNO Mladá Boleslav, *Učitel triviální školy (1782)*, sign. 43959.

⁵²⁶ Archiv ŽMP, ŽNO Jičín, *Stanovy Talmud-Thora*, sign. 53045.

soukromé výuky v bytech učitelů, až teprve po zřízení školního spolku mohla být založena řádná škola.⁵²⁷ Židovská škola v Jičíně byla založena již v roce 1864, a to díky snaze továrníka a výrazného člena představenstva Jakoba Krause (otce známého spisovatele, esejisty a kritika Karla Krause).⁵²⁸ Spolek na podporu školy vznikl až o čtyři roky později. Činností spolku škola získala nejen potřebné finanční prostředky, ale také jednotnou organizaci.⁵²⁹ Před vznikem spolku měla škola spíše náboženský charakter, čemuž napovídá již její samotný název: *Hebrejsko-německá obecná škola* a záznamy semestrálních zkoušek, které byly založeny výhradně na deklamacích Tóry a zkouškách z hebrejské gramatiky.⁵³⁰ Talmud-Thora fungovala na podobné bázi jako běžné spolky. Její členové platili roční členský poplatek 1 fl. 50 kr. a zároveň někteří podporovali spolek formou dobrovolných darů – nadací, sbírek, příspěvků či jiných odkazů. Předseda byl volen každý rok na plenární schůzi. Předseda, jímž v době založení byl sám Jacob Kraus, zároveň zastával i funkci revizora účtů. Sdružení při různých příležitostech – svatby, obřizky či židovské svátky pořádalo v komunitě veřejné sbírky, které měly podpořit provoz soukromé školy. Veškerý spolkový kapitál a jeho úroky měly sloužit výhradně pro vzdělávací účely. Povinností zakládajícího člena bylo jednorázově vložit částku 40 fl.⁵³¹ Po zrušení školy byl v roce 1902 kapitál Talmud-Thory převeden do vlastnictví židovské obce.⁵³²

V mnohých ohledech hráli významnou roli jednotlivci, kteří se svým vlastním úsilím přičinili na založení soukromé školy. Podobně jako v Jičíně dobře zaopatřený podnikatel Jakob Kraus vložil vstupní kapitál do spolku Talmud-Thora, tak Jakob Beck z Humpolce tamní obci daroval 1312 fl. 50 kr. pro účely vybudování dvoutrídni hebrejsko-německé školy.⁵³³

Židovské školy byly počínaje rokem 1782 podrobeny státnímu dozoru. Židovské školství v Čechách bylo podřízeno katolické vikariátní správě, která prostřednictvím svých *Ortschulaufseher* školy kontrolovala. A to jak po stránce technického zázemí školních budov, tak z hlediska kvality výuky a znalostí žáků. Zajímavé je pozorovat velmi úzké

⁵²⁷ FISCHER, Julius. *Dějiny židů v Uhlířských Janovicích*. In: *Židé a židovské obce v Čechách v minulosti a v přítomnosti*. Brno: Židovské nakladatelství, 1934, s. 272–273.

⁵²⁸ Archiv ŽMP, ŽNO Jičín, *Zlomky spisů školy*, sign. 53050.

⁵²⁹ Tamtéž, *Stanovy Talmud-Thora*, sign. 53045.

⁵³⁰ Tamtéž, *Zlomky spisů školy*, sign. 53050.

⁵³¹ Tamtéž, *Stanovy Talmud-Thora*, sign. 53045.

⁵³² Tamtéž, *Zápisy ze schůzí představenstva obce (1892–1904)*, sign. 67697, [14. 1. 1902].

⁵³³ BROCK, Adolf. *Dějiny židů v Humpolci*. In: *Židé a židovské obce v Čechách v minulosti a v přítomnosti*. Brno: Židovské nakladatelství, 1934, s. 195.

sepjetí katolické církve s organizací výuky v českých zemích. V četných stížnostech židovského učitele Sobotky z Hořic se setkáváme s tím, že katolická církev židovským školám přidělovala i dřevo a uhlí a bez jejího souhlasu nebylo možné školu přemístit či provést jakékoliv stavební úpravy. Vizitace ze strany vikariátní správy se konaly zpravidla na konci školního roku během veřejných zkoušek žáků, kterých se církevní hodnostář pověřený správou školství musel zúčastnit. Během pěti let se pro hořickou školu třikrát změnil školní dozorce. V roce 1825 jím byl Anton Kubát, o pět let později již Franz Hofmann a v roce 1831 Wenzl Jandera (významný regionální písmák a kronikář). V závěrečném zkuškovém protokolu z roku 1831 je škola školskou komisí hodnocena v pozitivním duchu. Významně je zde zdůrazněno, že množství povinností učitele Sobotky je s chvályhodnou pílí splněno a dosaženo tak uspokojení svých nadřízených. Na lokální vikariát byly směřovány veškeré stížnosti a problémy týkající se školství. Například Löwy Sobotka správce školy opakovaně informoval o ilegálním provozu pokoutních škol, nedostatku palivového dřeva, dále o administrativním stavu školy - o počtu školních dětí, četnosti jejich onemocnění a o stavu školních příjmů a vydání. Učitel byl oficiálně zaměstnancem církve (hořické farnosti), nikoliv židovské obce, jak bychom se mohli domnívat.⁵³⁴ Státní a církevní správě byla podobně podřízena již první židovská škola v Praze-Josefově. Ředitelství školy muselo Českému guberniu předkládat i ty nejmalichernější záležitosti typu, žádost o udělení renumerace, změna rozvrhu atd. Soukromí učitelé pak ještě v roce 1791 museli hlavní soukromé židovské škole každý měsíc zasílat zprávu s informacemi o počtu, věku a identitě jednotlivých vyučovaných žáků a navíc museli obci do domestikální kasy zaplatit vyměřený poplatek, jakožto příspěvek na platy *Normallehrer*, které provozováním svých pokoutních škol poškozovali.⁵³⁵ V Turnově došlo nařízením biskupské konzistoře z roku 1859 dokonce ke zrušení židovské školy a vydání nového vyhlášky, podle které byli židovští rodiče povinni posílat své děti do veřejné hlavní školy.⁵³⁶ Konkordát, který byl podepsán roku 1855 mezi papežem a císařem, poskytoval církvi rozsáhlé pravomoci v oblasti kultury, výchovy, školství a manželského práva. Dle řady odborníků se jednalo o jeden z největších úspěchů církevní diplomacie v Rakousku od doby, kdy Marie Terezie vyhlásila nárok státu na řízení školství. Kupříkladu článek č. 5 nám říká: „*Veškeré vyučování mládeže katolické ve všech školách, jak veřejných, tak i soukromých, má se s učením náboženství katolického*

⁵³⁴ SOKA Jičín, Židovská škola Hořice, *Schul und Prüfungsprotokoll*, neuspořádáno.

⁵³⁵ NA, ČG-Publ, kt. č. 2096–2098, inv. č. 2224.

⁵³⁶ Archiv ŽMP, ŽNO Turnov, *Školní záležitosti*, sign. 13773.

šrovnávati, biskupové pak budou, dle úřadu svého pastýřského, náboženské výchování mládeže ve všech učilištích, veřejných i soukromých, řídití a bedlivě k tomu přihlížeti, aby v nižádném předmětu vyučování ničeho nebylo, co by proti víře katolické a mravopočestnosti směřovalo.“⁵³⁷ Jak je více než patrné, církev v oblasti organizace školství získala výhradní právo a státu v podstatě zbyla jen péče o věcné potřeby výuky (školní pomůcky, otop), právo rozhodnout o zřízení či nezřízení nové školy, spolufinancování staveb nových školních budov a dohled nad školní docházkou.⁵³⁸ K vypovězení konkordátu došlo až koncem 60. let, díky čemuž se o svůj podíl na organizaci školství mohly začít hlásit městské správy.⁵³⁹

Nad hořickou židovskou školou určitě již počátkem 70. let převzala dohled Okresní školní rada v Hradci Králové. Školní inspektor, stejně jako dříve církevní hodnostář, školní vizitaci vykonával vždy koncem školního roku v den semestrálních zkoušek.⁵⁴⁰ V roce 1892 se zúčastnil navíc i závěrečné školní slavnosti.⁵⁴¹ Vedení školy muselo s okresní školní radou, podobně jako dříve s farností, udržovat stálé kontakty a informovat ji o veškerých změnách, které ve škole proběhly. Pokud bychom měli stručně shrnout poměr mezi školou a školní radou, řekli bychom, že byl bezkonfliktní. Oba orgány spolu konzultovaly například znění vyučovacího plánu, termíny prázdnin a školního volna, personální změny, změny v rozvrhu hodin, délku vyučování. Škola musela každý rok předkládat nejen soupis žáků (židovských i křesťanských), kteří školu navštěvovali, ale i těch, kteří se vzdělávali formou soukromé výuky. Přijetí žáků křesťanské konfese bylo možné pouze za souhlasu okresní školní rady, zatímco v Jičíně dostačovalo povolení židovské obce.⁵⁴² Okresní školní rada rovněž udržovala dohled nad pravidelností školní docházky. V případě, že dítě mělo časté absence, byli jeho rodiče předvoláni před úředníky školní rady, kde museli nejen uhradit pokutu, ale také podat vysvětlení. V zápisech místní školní rady v Jičíně se můžeme dočíst mnohé „anekdotické“ a někdy až svým způsobem tragické argumenty, proč dítě nemohlo dorazit do školy, např.: „*Má velké boty a při cestě*

⁵³⁷ *Věstník vlády zemské v markrabství Moravském = Landes-Regierungsblatt für das Markgrathum Mähren*. Brünn: F. Gastl, 1853-1859, s. 531-533

⁵³⁸ WENIG, František. *Obrázky ze staré školy: vzpomínky a úvahy*. Praha: Ústřední nakladatelství, knihkupectví a papírnickví učitelstva československého, 1917, s. 201-202.

⁵³⁹ ŠAFRÁNEK, J. *Školy české II*, s. 257-258.

⁵⁴⁰ Inspektoři: 1874-1879: Schoffer, 1879-1884: Schwertner, 1884-1888: Wenzel, 1888-1890: Zenker, 1891-1892: Oppelt, 1893-1894: Feldmann. (SOKA Jičín, *Židovská škola Hořice, Kronika židovské školy v Hořicích*, neuspořádáno).

⁵⁴¹ Tamtéž, [1891-1892].

⁵⁴² Tamtéž, *Geschäftsprotokoll 1887-1894*, neuspořádáno.

do školy je ztratilo.“ „Musí se doma starat o mladší sourozence.“⁵⁴³ Porovnáme-li hořickou a jičínskou školu v oblasti míry jejich autonomie a nezávislosti na státním aparátu, musíme říci, že jičínská škola oproti hořické v mnohých ohledech školní radu obcházela a informovala ji jen o tom nejnezbytnějším, a to o počtu a osobních údajích žáků křesťanského vyznání.⁵⁴⁴ Dokladem toho, že komunikace mezi židovskou školou a místní školní radou byla jistou dobu narušena, je stížnost školní rady ze dne 23. 11. 1888: „*Jelikož správa školy izraelské na požádání místní školní rady, by předložila úplný seznam dítek, ani neodpověděla a seznam ten vždy předložiti se zdráhá, bylo usneseno požádati sl. c. k. okresní školní radu, aby správě školy izraelské nařídila předložiti vždy počátkem školního roku úplný seznam žactva.*“⁵⁴⁵ Jičínská židovská škola vzhledem k tomu, že jejím vyučovacím jazykem byla němčina, se nesměla angažovat v české místní školní radě v Jičíně, a tudíž spadala pod školský inspektorát ve Vrchlabí. Zajímavostí je, že korespondence mezi židovskými školami a místními městskými úřady byla i navzdory německé orientaci škol, vedena výhradně v jazyce českém.⁵⁴⁶

10. 1 Donace školských podpůrných spolků

Donační činnost ve prospěch synagogy podobně jako v případě rodin byla obvyklá i pro různé zbožné, charitativní a školské spolky. Nejčastěji darovaným předmětem byla textilie – pláštiky či opony. V rámci novobydžovské židovské obce se setkáváme s dary od Spolku sedmi vyvolených z ješivy svaté obce Nový Bydžov (*sic!*)⁵⁴⁷. Shodou okolností Spolek sedmi vyvolených působil i při pražské Staronové synagoze.⁵⁴⁸ Novobydžovská obec vydržovala celou řadu spolků orientovaných tradičním směrem. Ještě ve druhé polovině 19. století v obci působil spolek *Bikur cholim*, který se soustředil na péči o nemocné a chudé.⁵⁴⁹ Na počátku 18. století (1740) byla tamní synagoga obdarována *knížaty Svatého spolku časně vstávajících*. Název spolku napovídá určitým asketickým tendencím svých členů. S jeho působením se poté v modernější době už nesetkáváme. V roce 1734 věnoval mladoboleslavský *Spolek studujících neustále každý šabat slova*

⁵⁴³ SOKA Jičín, Okresní školní výbor Jičín, *Podací protokol 1891*, kn. č. 31, inv. č. 31.

⁵⁴⁴ Archiv ŽMP, ŽNO Jičín, *Zlomky spisů školy*, sign. 67151–67163, 67194, 67207, 67213.

⁵⁴⁵ SOKA Jičín, Místní školní rada Jičín, *Protokol ze schůzí 1884–1892*, neuspořádáno.

⁵⁴⁶ Archiv ŽMP, ŽNO Jičín, *Zlomky spisů školy*, sign. 67158.

⁵⁴⁷ Označení ješiva je v tomto případě velmi nadnesené, jelikož v Novém Bydžově žádné hebrejské učiliště nepůsobil. Mohlo se jednat buď o označení tamní židovsko-německé školy, nebo o neoficiální spolek studentů Talmudu.

⁵⁴⁸ Soupis vytvořen dle databáze Židovského muzea v Praze. Přístupné online:

<http://collections.jewishmuseum.cz/>.

⁵⁴⁹ Archiv ŽMP, ŽNO Nový Bydžov, *Zápisy ze schůzí představenstva obce (1863–1889)*, sign. 34858, [21. 5. 1871].

agady synagoze oponu. Studium beletristických příběhů, legend, životopisů či anekdot vedl přísedící židovského soudu vážený rabín Zalman Nordau. V turnovské obci se objevuje donace tohoto charakteru poprvé v roce 1829, kdy *Svatý spolek zpěváků žalmů* synagoze daroval nástavce na Tóru.⁵⁵⁰

⁵⁵⁰ Soupis vytvořen dle databáze Židovského muzea v Praze, přístupné online: <http://collections.jewishmuseum.cz/>.

11. Obraz židovské školy v regionálním tisku

Židovská témata, zvláště ta týkající se národnostního a jazykového sebeurčení, byla pro regionální periodika typická, a to zejména v době silícího českého nacionalismu v 60. až 90. letech. Základní osou všech článků byl požadavek českého obyvatelstva, aby se v národnostní problematice židé přidali na stranu českou a opustili tak německý nepřátelský tábor. Redaktoři si všímali všeho, co mělo nebo alespoň mohlo mít jakýkoliv protičeský či antikřesťanský podtext. Jednalo se o záležitosti obchodního, zemědělského, soudního, osobní či kulturního rázu. Z oblasti kulturní jednoznačně dominovala problematika školská, o níž se ve druhé polovině 19. století vedly velké debaty. Tehdejší diskurs byl takový, že škola předává nejen znalosti a dovednosti, ale také byla vnímána jako základní kámen občanské i národní socializace a měla v dítěti vyvolávat lásku k jeho národu. Židovské školy se zvláště pak ve městech s většinovým českým obyvatelstvem stávaly cílem slovních útoků českých nacionalistů, podle nichž poněmčovaly česká města. Nacionalistický boj o školy a studenty nabral na obrátkách počátkem 80. let 19. století, kdy na obou stranách (na straně německé i české) vznikly masové nátlakové organizace hájící národní školství. Na německé straně hovoříme o tzv. *Schulvereinu* (Školský spolek) na straně české šlo o *Ústřední matici školskou*. V tomto období národnostní nevraživosti dochází také k rozdělení Karlovy univerzity na německou a českou část. Tlak nacionalistické propagandy mnohdy omezoval rodiče v rozhodnutí, zda své děti poslat do školy české či německé. Pro poučení českých rodičů, kteří by snad zamýšleli dát své dítě do školy s německým vyučovacím jazykem, otiskovaly české noviny nejen koncem září, ale v podstatě po celý rok články, ve kterých byly popisovány neblahé důsledky vzdělávání v německém jazyce pro duševní rozvoj českého dítěte.⁵⁵¹

Cílem této kapitoly je zachytit obraz židovského školství v regionálních periodikách. Jako vzorek jsme si vybrali periodika z hořického a jičínského regionu, a to ta, která byla nejrozšířenější a měla tak největší vliv na formování názorů a postojů svých čtenářů.

V případě Jičína se v první řadě jedná o časopis *Krakonoš*, který vycházel v letech 1872–1875, 1879–1914 a 1918–1941. Otištěné články zahrnovaly široké spektrum témat – první strany byly věnovány politickým událostem v českých zemích, dále následovala témata regionálního charakteru týkající se obchodu, zemědělství, kulturního vyžití a v neposlední řadě to byla celá řada tendenčních nacionalistických článků. Dalším listem,

⁵⁵¹ FRANKL, M. a kol. *Naši nebo cizí?* S. 85, 92, 98.

který vycházel v Jičíně od 70. let 19. století, byl *Jičínský obzor* (1879–1903) s podtitulem *List věnovaný politice, zájmům města Jičína a okolí*, jehož odpovědným redaktorem byl v letech 1879–1880 a 1887–1894 František Návesník. V roce 1886 vznikl čtrnáctideník *Jičínský ohlas* (1886–1896, 1899), který měl podtitul *Časopis věnovaný politice, zájmům města Jičína a okolí*, od roku 1894 pak *Neodvislý list svobodomyšlný*. List založil František Návesník, který byl jeho majitelem, vydavatelem i redaktorem.⁵⁵²

V případě Hořic jsme analyzovali periodikum *Hořický list*, který byl založen až v roce 1893. Během 90. let noviny změnily několikrát název např. na *Hořické noviny*, *Nové hořické listy*. Charakter *Hořického listu* byl vesměs totožný s již zmíněnými jičínskými periodiky.⁵⁵³

Koncem 90. let, v době, kdy docházelo k zániku mnohých židovských škol, nás noviny informují o stavu národního školství i v ostatních okresech a krajích. V *Jičínském obzoru* ze dne 4. 8. 1897 (č. 36) redaktor píše, že židovských škol je na českém venkově ještě celá řada. Většinová společnost tento typ škol označuje za semeniště němčiny a za kus uzavřeného území v českých městech.⁵⁵⁴ V souvislosti s uveřejňováním školských aktualit z jiných regionů (např. zánik další židovské obecné školy) se redaktoři snaží apelovat na zdejší židy, aby k řešení problému přistoupili obdobně jako například ve Volyni, kde již koncem školního roku 1885 byla židovská škola zrušena, a děti navštěvují české obecné školy.⁵⁵⁵ Autor zprávy ze dne 20. 4. 1889 naráží na to, že i jičínské izraelité by měli přistoupit k užívání českého jazyka: „*Česká izraelitská obec v Nymburce pořádala jako loni i letos služby Boží v jazyku českém. České služby Boží těší se čím dále tím větší oblíbeností mezi tamními izraelity a bylo by k přání, kdyby také všichni zdejší izraelité na příště ku pěstování českého jazyku při bohoslužbách i mimo ně spolčili a odčinili tím dávnou křivdu, které dopouštějí se na nás tím, že tak houževnatě němčiny se přidržují ku škodě našeho národa, v němž žijí a s nimi tedy ve shodě býti by měli.*“⁵⁵⁶ Podobně i v dubnu 1881 je v *Jičínském obzoru* otištěna zpráva o zániku školy v Kutné Hoře, a to z důvodu, že

⁵⁵² PECINOVÁ, Hana. *Časopis Krakonoš za Rakouska-Uherska*. Praha, 2012, s. 29-31, 47-51. Diplomová práce (Mgr.) Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut komunikačních studií a žurnalistiky. Katedra mediálních studií. Vedoucí diplomové práce Doc. PhDr. Barbara Köpplová, CSc.

⁵⁵³ *Hořický list*, roč. I. – III., 1893–1895.

Srov. *Hořické listy*, roč. I. – III., 1896–1898.

Nové hořické listy, roč. I., 1898.

Hořické noviny, roč. II.–III., 1898–1899.

⁵⁵⁴ *Jičínský obzor*, roč. XVIII, 1897, č. 36, 4. 8.

⁵⁵⁵ *Krakonoš*, roč. VII, 1885, č. 17, 21. 6.

⁵⁵⁶ *Krakonoš*, roč. XI, 1889, č. 12, 20. 4.

židovská obec neměla k dispozici zkušeného učitele. Pisatel v článku vyslovuje pochybnost, zda na zdejší židovské škole jsou všichni učitelé zkoušeni. Dle jeho názoru se židé učitelskému povolání hojně nevěnují, jelikož neskytá statků tohoto světa v hojnosti. Stať je zakončena již tradičním nářkem: „*U nás by se nestalo nikdy, co se v Hoře stalo. V Bělé u Pecky také pouhý diurnista českou mládež germanizuje a naše veřejné orgány trpí to mučení české mládeže; vždyť se děje na mládeži české, které se nikdo nikdy neujímá.*“⁵⁵⁷

V květnu 1887 se redaktor v Krakonoši podivuje nad tím, že i když se v některých komunitách během bohoslužeb a jiných obřadů užívá českého jazyka, neexistuje jediná soukromá škola, v níž by se česky vyučovalo. Zvláště překvapivé pro redaktora bylo to, že do soukromých škol posílají své děti i židé dle jeho pohledu vlastenecky uvědomělí, jako v Kolíně, Německém Brodě, Čáslavi a Táboře. Výpis jednotlivých lokalit byl doplněn vtipným dovětkem „*a jinde vesměs daleko od Jičína*“.⁵⁵⁸ V kontrastu k tomu byly uvedeny školy v Mladé Boleslavi, Novém Bydžově a Hořicích, kam prý docházela většina žáků německé národnosti. Narážky na jazykové preference židů se v tisku objevují hojně. Dle Krakonoše se matka jednoho z chlapců navštěvujících jičínskou židovskou školu k výuce českého jazyka vyjádřila těmito slovy: „*Ich begreife nicht, warum das böhmische Geplapper immer dabei sein muss.*“ Pisatel toto vyjádření doplňuje poznámkou: „*A pak prý nejsou Němci gebildet!*“⁵⁵⁹

Četné články jsou věnovány speciálně jičínské škole. Redaktoři se primárně zaměřují na národnostní a konfesijní složení žatstva, finanční zajištění, kulturní a veřejnou organizaci a v neposlední řadě pak na ideovou orientaci. Cílem příspěvků bylo také upozornit rodiče žáků na škodlivost výuky v židovské německé škole pro jejich děti. Krakonoš 9. 8. 1885 v čísle 22 otiskl tuto stať: „*Pohříchu až dosud posílají některé zdejší české rodiny děti své do židovské německé školy z pochybených názorů o výchově svých dítek, jimž znalost němčiny je přednější než řádný duševní vývin a postup myšlenek a základních pojmů, což jediné možným jest, učí-li se dítě ve vlastním mateřském jazyku, jinak státi se z něho musí nemysliví idiot, který všemu jen na paměť se učí a vše opět zapomíná, bez duševního užítku a prospěchu pro život.*“ Článek pokračuje agresivními útoky na rodiče v podobě urážek a osočování: „*Taková krkavčí matka páše na svém dítěti skutečnou duševní vraždu, neboť když nepodařilo se jí dítě své hned u prsa poněmčiti tak*

⁵⁵⁷ Jičínský obzor, roč. II, 1881, č. 6, 16. 1.

⁵⁵⁸ Krakonoš, roč. IX, 1887, č. 13, 8. 5.

⁵⁵⁹ Tamtéž, roč. I, 1879, č. 10, 25. 5.

*záhy, nemá mučiti ducha jeho vtloukáním němčiny, kdy vývin duševních schopností teprve se budí a utvrzuje. Na to má každý dosti času až osvojí si potřebných školních vědomostí a jsme jisti, kdo pro život němčiny má již tak nutně zapotřebí, že se jí též tak řádně přiučí.*⁵⁶⁰

O mnohých židovských školách se píše v souvislosti s německým školským spolkem *Schulverein*. Dle článku otištěného v Krakonoši ze dne 27. 6. 1886 Schulverein poskytuje subvenci těm školám, které vynikají zvláštní germanizační horlivostí. Pisatel záměrně upozorňuje na školu v Jičíně a Novém Bydžově. V souvislosti s finančním stavem školní pokladny v roce 1887 redaktor hovoří o radikálním úbytku žáků, což s sebou nese i nemalé finanční ztráty, v důsledku nichž se židovské obci jeví deficit 2100 fl. „*Židovská německá škola v Jičíně udržovaná obětavostí zdejších německou kulturu pěstujících židů s podporou Šulferejnu, dostává na úbytě, tak že je životu jejímu na mále. Počet žáků, který za dob slávy této cizopasné školy až na 160 se páčil, scvrkává se stále víc a více, tak že čítá nyní již jen asi 23 školné platících dětí, od nichž přijme se školné méně než 100 zl., 200 zl. přispívá na školu Šulferain.*“ Článek je zakončen pro tuto dobu tradičním nacionalistickým kýčem: „*Divíme se houževnatosti zdejších židů, s jakou i přes hmotné ztráty vydrží v našem ryze českém městě německou svoji, úplně zbytečnou školu. Proč vychovávají své děti německy, které přece jednou odkázány budou žítí mezi Čechy? Že by se nenaučili německy, není obav, neboť se v domácnostech židů našich dosud pohříchu skoro výhradně německy hovoří. Doufáme, že přijdou židé naši konečně k náhledu, že nemají se odlučovati od lidu, mezi kterým žijí, že více bedliti budou o českou naši národnost a německou svoji školu, tu skvrnu našeho českého města, konečně zruší!*“⁵⁶¹

Místní tisk neopomenul ani křesťanské (většinou katolické) rodiny, které se rozhodly přihlásit své děti do soukromé židovské školy, aby si osvojily němčinu. Ve většině případů šlo o zámožnější německy orientované občany, kteří pracovali pro státní byrokratický aparát. Dle Krakonoše v roce 1878–1879 jičínskou školu navštěvovalo 34 křesťanů. V souvislosti s takto rekordním počtem křesťanských žáků se židovská obec rozhodla navrhnout městskému představenstvu převzetí židovské školy do obecní, potažmo státní správy. Žádosti pochopitelně vyhověno nebylo. Do školy zpravidla docházeli všichni sourozenci – např. Rosalie a Olga Heyrovského; Gustav, Alžběta a Zdeňko Šťastných; Adolf, Terezie a Kateřina Moltkeovi; Anna, Marie a Gabriela Černkovičovi; Helena

⁵⁶⁰ Tamtéž, roč. VII, 1885, č. 22, 9. 8.

⁵⁶¹ Tamtéž, roč. IX, 1887, č. 13, 8. 5.

a Jindřiška Rutteovi a další.⁵⁶² U jména Anna Pschorn je uvedeno toto: „*Platí mastný privát panu Pollakovi měsíčně 30 zl*“. Může se jednat buď o privát ve významu ubytování, nebo soukromého vyučování, což je v tomto případě méně pravděpodobné. Za příčinu tak početné návštěvnosti křesťanských žáků tisk pokládá jednak přání rodičů, aby se jejich děti naučily dobře německy, jednak přesvědčení, že výuka je ve srovnání s veřejnými školami kvalitnější. Redakce se proti těmto argumentům ohrazuje v první řadě tím, že i ve škole české se dítě může naučit dobře německy a nemusí ani chodit do školy s německým vyučovacím jazykem. Vyšší kvalitu výuky pak redakce označuje za *bludný klam věřící povrchnímu lesku než opravdovému jádru* a velmi sebejistě si stojí za názorem, že škola židovská nemůže dát žákům více než obecná škola pětiletá. Článek se dále zmiňuje o tom, jak židovská škola odnárodňuje žáky české národnosti. Stat' je zakončena souvětím: „*Učitele pak škol obecných musí urážeti do očí jim časem sypané náhledy, jakoby u nich se dítě mohlo méně vzdělat a naučit, než na škole židovské – byť se i pouštělo se zřetele to nejdůležitější, že se totiž dítě české ve škole německé odnárodniti musí.*“⁵⁶³ O rok později je na židovskou školu zapsáno pouze 8 křesťanů. Redaktor se opět nezdržel naléhavých nacionalistických poznámek: „*Jsmo tomu velmi povděční, že již tak mnozí křesťané ze židovské kultury se emancipovali. Naše obecné školy jsou výborné. Proto neumíme si vysvětliti, proč rodiče těch osmi dětí tak touží po vzdělání židovském dětí svých. Doufáme, že na přes rok i ti rodiče se poznají a chybu svou napraví. Vždyť snad na tom dosti máme, že v obchodě nám židé panují; máme i v kultuře jim se podřizovati?*“⁵⁶⁴ Nebývalo, ale úplně pravidlem, že do školy docházely jen děti z dobře situovaných rodin. K roku 1881 máme zmínku o dceři zahradníka Sekáče. Redakce doslova lituje pana Sekáče, že neví, jak velkou škodu činí, když posílá své dítě do německé školy. Otec prý zkracuje svou dceru o jádro obecného vzdělání, kterého by mohla nabýt v případě, že by navštěvovala vyučování v jazyce českém, on ale *raději dává přednostliché slupce němčiny*. A na závěr následuje poněkud vyděračské konstatování: „*Kde pak jest jeho vlastenecký cit, když nestydí se v době, kdy národ český poslední groš věnuje „Ústřední matici školské“, aby uchránil děti české před germanizací, posíláti děti své do židovské školy německé?*“⁵⁶⁵ Extrémní zásah ze strany městského úřadu v souvislosti s přijímáním českých dětí do židovských německých škol zaznamenáváme v roce 1884 v Novém Bydžově, kde bylo na zasedání městské rady rozhodnuto, že české děti nemohou být přijímány

⁵⁶² Tamtéž, roč. I, 1879, č. 17, 14. 9.

⁵⁶³ Jičínský obzor, roč. I, 1880, č. 10, 21. 3.

⁵⁶⁴ Tamtéž, roč. I, 1880, č. 23, 1. 10.

⁵⁶⁵ Tamtéž, roč. II, 1881, č. 14, 13. 5.

do německých škol v takových oblastech, kde vedle německé školy existuje i škola česká.⁵⁶⁶

Židovská škola je velmi často zkráceně označována zřivotnělým ekvivalentem „židé“. V kontextu to vypadá takto: „*Pan J. Horák, hostinský ve Kbelnici neví, jak by dceru svou dal vzdělati, a proto dal si namluviti, že prý páni děti v Židech si vzdělávati dávají. Posílá tedy pan Horák ubohé dítě do Židů, ačkoliv dcera Božena se jmenuje. Pan Horák bezpochyby neví, že již jen paběrek jičínských „pánů“ děti do Židů posílá.*“⁵⁶⁷

Otázka národnosti se stala také hojně diskutovaným tématem. I přestože se většina jičínských židů v roce 1881 přihlásila k národnosti české, dalším středobodem výčitek se stala německá výuka na zdejší škole. „*Pokavad ve své škole jen samospasitelnou němčinou děti své budou vzdělávati, dotud bude nám jejich přihlášení se k českému jazyku, mírně řečeno, pouhou otázkou doby. Necht' židé zřeknou se němčiny ve škole, v obchodě a ve veřejném i soukromém životě.*“⁵⁶⁸

I přes mnohdy až antisemitské výpady, si periodikum Jičínský obzor dokázalo alespoň z části udržet objektivitu. Toto tvrzení má svou faktickou oporu ve zmínce z 5. 6. 1881, kde je žid Engl označen za nejhorlivějšího vlastence v Jičíně. Jeho děti jsou údajně vyučovány v jazyce českém a sám Engl je navíc zakládajícím členem Ústřední matice školské a Národního divadla. K dalším zakládajícím členům školské matice patřil Bohumil Šindelka, Josef Pereles a Alexander Janowitz. Podobně se setkáváme i s dalšími jičínskými židy (Sigmund Heller, Eduard Šindelka, Šimon Goliath, Leopold Markus, Samuel Adler), kteří přispívali na stavbu Národního divadlo, jakožto symbolu češství a vlastenecké oddanosti.⁵⁶⁹

Další kauzou, která židovskou školu v očích veřejnosti kompromitovala, bylo údajné odbývání privátu, tedy soukromého vyučování. Vzhledem k tomu, že škola počátkem 70. let získala právo veřejnosti, platila pro její provoz stejná pravidla jako pro školy veřejné. Soukromé vyučování bylo školským zákonem učitelům veřejných škol zapovězeno, a to z toho důvodu, aby veřejné vyučování jimi nebylo zanedbáváno a těžiště výuky nepřesouvali do soukromých placených hodin. Dle redaktorových zdrojů měl řídicí učitel Marek Pollak ještě v roce 1881 každý den 4-5 soukromých lekcí, a to ráno před začátkem

⁵⁶⁶ Tamtéž, roč. V, 1884, č. 15, 10. 8.

⁵⁶⁷ Tamtéž, roč. II, 1881, č. 6, 16. 1.

⁵⁶⁸ Tamtéž, roč. II, 1881, č. 6, 16. 1.

⁵⁶⁹ Tamtéž, roč. V, 1883, č. 8, 22. 4.

vyučování a odpoledne po skončení výuky.⁵⁷⁰ O rok později se objevuje další protiněmecká narážka, konkrétně na tzv. Buršácké consortium⁵⁷¹, jehož členy byli studenti Wehle, Lilienfeld a nežid Holmann. Ve městě dle redaktora na sebe poutají pozornost svým výstředním a vyzývavým chováním.⁵⁷²

Pochopitelně, že provozování vlastní konfesijní školy se v očích občanů setkávalo s velkým nepochopením. Jednou z častých výtek bylo, že židé neposílají své děti do veřejných škol, i přestože stát se snaží o budování interkonfesijního školství. Pisatel článku hovoří o tom, že v tzv. *nové škole má mít místo katolík po straně evangelíkově a křesťan vedle žida*. Škola má být prý obrazem státu - jako občané ve státě, tak i občánkové ve škole *mají všichni bez rozdílu náboženství pospolu dlíce si zvykati, by odrostouce též sousedsky se snášeli*. Z článku vyplývá, že těmi, kdo nepochopili současnou politiku školství, jsou zejména židé, kteří i nadále vydržují své soukromé školy. *Dává zajisté škola židovská židovským dětem prospěch dvůj: poprvé tuží je v židovství a podruhé učí je výše ceniti němectví od češství, a onoho se držeti i s ním vládnouti a z tohoto těžiti. Avšak do školy židovské chodí děti také české a křesťanské; a jaké ty mají výhody chodíce do té školy židovské? (...) Řekne nám snad někdo, že dcera jeho naučíc se v Židech německy. (...) Vždyť nedůvěřující škole po státních zákonech zřízené, židé sami pro své děti školu konfesijní – školu s vychováním židovským si zřídili, jen aby děti jejich čistě židovskými zůstali, aby se v českých školách neodežidovštily.*⁵⁷³ Další vášeň byla vyvolána tím, že v obci sice žije malý počet židů (v roce 1880 jich bylo 300 – pozn. A. S.)⁵⁷⁴ a i přesto si vydržují třítrídni obecnou školu. Autor článku zdůrazňuje, že křesťanská obec o třech stech obyvatelích často nemá k dispozici ani školu jednotřídní a navíc židovská obec kromě školy financuje ještě rabína a další obecní představitele. *„Rabínu budou platiti pěkné služné 1000 zl. ročně a nad to ještě poplatky za židovské funkce. Hle, tři sta našich židů může ze svých kapes platiti přes 4000 zl. svým učitelům a rabínovi a ještě sami pěkně živi jsou a žádný z nich nekope, neoře, neseje; žeň však má hojnou. Přičiňme se i my křesťané o takový blahobyť, abychom učitelům a kněžím svým nezáviděli chatrných jejich*

⁵⁷⁰ Jičínský obzor, roč. II, 1881, č. 19, 7. 8.

⁵⁷¹ Buršácký spolek (*Burschenschaft*) byl německý spolek vysokoškolských studentů, jehož členové se označovali jako buršáci (*Burschen*). První buršácký spolek byl založen roku 1815 na univerzitě v Jeně po návratu studentů, kteří se účastnili bojů proti Napoleonovi. Kromě velké obliby šermu se členové spolku vyznačovali německým vlastenectvím a podporou velkoněmecké myšlenky.

⁵⁷² Jičínský obzor, roč. III, 1882, č. 17, 10. 9.

⁵⁷³ Tamtéž, roč. I, 1880, č. 7, 1. 2.

⁵⁷⁴ SOKA Jičín, Archiv města Jičín, *Seznamy obyvatel podle čísel popisných k roku 1880*, kt. č. 378, inv. č. 937.

*platů a za náboženské funkce bychom bez reptání dávali mírné ba žebrácké téměř poplatky.*⁵⁷⁵

⁵⁷⁵ Tamtéž, roč. I, 1880, č. 18, 18. 7.

12. Židé v obecných veřejných školách

S tím, že by židovské děti docházely do škol křesťanských, se v rámci námi pěti zkoumaných lokalit přímo setkáváme pouze v Jičíně a Novém Bydžově. Vzhledem k malému populačnímu rozsahu jičínské židovské komunity zde nebyla za Josefa II. založena žádná židovská škola s německým vyučovacím jazykem a zdejší židovské rodiny byly odkázány pouze na pokoutní vyučování a výuku ve zdejší farní škole. O tom, že židé v první polovině 19. století docházeli do hlavní farní školy, se dozvídáme nepřímo z nejstaršího katalogu studentů Reálného gymnázia v Jičíně, kde u všech židovských studentů je jako předchozí škola uvedena Hlavní škola v Jičíně (*Gitschin Hauptschule*).⁵⁷⁶ Vzhledem k tomu, že pramenný materiál jičínské hlavní školy je dochován až od 60. let 19. století, nelze se o působení židů v křesťanské obecné škole dozvědět více podrobnějších informací. I přestože žáci do veřejné obecné školy docházeli a vzdělávali se zde, židovská obec či skupina několika rodin udržovala ještě navíc soukromého učitele, který měl žáky vyučovat zejména v hebraistice a němčině.⁵⁷⁷ Připomeňme ještě, že výuka neprobíhala u všech žáků standardním způsobem, mnozí byli vyučováni doma soukromými učiteli a do hlavní školy docházeli pouze na přezkoušení svých znalostí.⁵⁷⁸ Mezi léty 1808–1836 se setkáváme se dvěma případy tohoto typu. Konkrétně se jednalo o Vincentze Kantora, který na gymnáziu začal studovat v roce 1812, jeho předchozí školní docházka je v katalogu gymnázia zapsána jako: „*Privatist geprüft an der gitschiner Hauptschule*“, poté v roce 1832 byl do prvního ročníku studia zapsán Jakob Mendl, který byl veden jako: „*Privatist Jičín Hauptschule*“.⁵⁷⁹

Z pochopitelných důvodů nebylo v silách farních škol zajistit židovským žákům patřičnou náboženskou výuku. Obvykle docházelo k tomu, že židovští žáci se museli účastnit náboženské nauky spolu se svými křesťanskými spolužáky. V lepších případech zajišťoval soukromou výuku tamní rabín či kantor nebo jiný k tomu způsobilý člen židovské obce.⁵⁸⁰ Z jediné zmínky učitele hlavní jičínské školy vyplývá, že až do května 1851 výuka náboženství patrně probíhala pro obě skupiny žáků dohromady bez ohledu na jejich

⁵⁷⁶ SOKA Jičín, Lepařovo gymnázium Jičín, *Katalog studentů 1808–1844*, kn. č. 1, inv. č. 1.

⁵⁷⁷ SOKA Jičín, Okresní úřad Jičín I, *Privátní výuka (1850–1854)*, kt. č. 35, inv. č. 98.

⁵⁷⁸ Kupříkladu v Kasejovicích, kde vznikla židovská škola již v roce 1828, musely židovské děti navštěvovat také křesťanskou školu, a sice třikrát týdně. Až teprve od roku 1864, kdy se jejich škola stala autonomní a už nebyla jakousi součástí farní školy, nemuseli žáci do farní školy docházet. (KÁRA, Jan. *Dějiny židů v Kasejovicích*. In: *Židé a židovské obce v Čechách v minulosti a v přítomnosti*. Brno: Židovské nakladatelství, 1934, s. 262).

⁵⁷⁹ SOKA Jičín, Lepařovo gymnázium Jičín, *Katalog studentů 1808–1844*, kn. č. 1, inv. č. 1.

⁵⁸⁰ Archiv ŽMP, ŽNO Nový Bydžov, *Školní komise*, sign. 54777, [16. 3. 1856].

odlišnou konfesi. Žádost byla adresována okresnímu úřadu a učitel požadoval povolení oddělení výuky náboženství pro židovské žáky, kteří by podle něho měli být vyučováni u licencovaného soukromého židovského učitele Mosese Goldmanna.⁵⁸¹

Další komunitou, ve které se setkáváme s tím, že by židovští žáci navštěvovali křesťanské obecné školy, byla židovská náboženská obec v Novém Bydžově. I přestože zde již před rokem 1665 židovští žáci docházeli do jakési *Winkelschule* a roku 1782 zde byla na popud císaře Josefa II. dokonce založena židovská obecná škola s německým vyučovacím jazykem, byl roku 1820 vydán *Hofdecret*, který stanovil, že židovští žáci mají povinnost navštěvovat zdejší křesťanskou obecnou školu, ve které je pro ně dostatek prostoru (patrně se jedná o narážku na nevyhovující podmínky v budově židovské školy) a přijetí žáků bude bez jakýchkoliv komplikací zajištěno. Pisatel zprávy se o židovské škole dále vyjadřuje v tom smyslu, že Nový Bydžov alespoň už nebude nadále obtěžován touto postradatelnou školou. Jedním z důvodů, proč představitelé města do takovéto míry zbrojili proti existenci židovské školy, bylo to, že mnozí křesťanští žáci do ní z důvodu poskytování kvalitní výuky také docházeli a křesťanská obecná škola tak přicházela o žáky.⁵⁸²

Později v 90. letech byly židovské dívky navštěvující Obecnou a měšťanskou školu pro dívky v Hořicích vyučovány odděleně od ostatních žáků rabínem dr. Goldbergem. Náboženství musela ale zajišťovat a financovat sama židovská obec, protože z důvodu malého počtu žákyň okresní školní rada odmítla jakkoliv se v této záležitosti angažovat.⁵⁸³

Mezi léty 1830–1840 můžeme ve všech zkoumaných lokalitách pozorovat zvláštní jev. Zájem židů o vlastní školský systém poměrně upadá a komunity se rozdělují na dvě části. Jedna se rozhodne, že bude posílat své děti do křesťanských veřejných škol, jiní se snaží navrátit k tradičnímu způsobu vzdělávání prostřednictvím zřízení různých pokoutních škol, kde se děti učí zejména Talmudu, hebrejštině a náboženství. Jedním z podstatných důvodů, proč židé začali své děti posílat do křesťanských škol, nemuselo být nutně vzdání se tradičního způsobu života, ale spíše snaha o jakési usnadnění jejich budoucího uplatnění na trhu vzdělání a práce, jelikož vysvědčení z veřejné křesťanské školy bylo mnohem hodnotnější než vysvědčení ze soukromých konfesionálních škol. Největší problém, především existenční, z tohoto novátorského přístupu mnohých rodičů vyvstával pro

⁵⁸¹ SOKA Jičín, Okresní úřad Jičín I, *Privátní výuka (1850–1854)*, kt. č. 35, inv. č. 98.

⁵⁸² SOKA Hradec Králové, Archiv města Nový Bydžov, *Školní záležitosti s registry*, kt. č. 76, inv. č. 1937.

⁵⁸³ SOKA Jičín, Střední škola dívčí Hořice, *Paměti školy měšťanské pro dívky v Hořicích*, kn. č. 2, inv. č. 2. Srov. SOKA Jičín, Židovská škola Hořice, *Geschäftsprotokoll 1887–1894*, neuspořádáno.

učitele židovských soukromých škol, kterým úbytek žáků způsoboval velké problémy s obživou své často velmi početné rodiny.⁵⁸⁴

V průběhu druhé poloviny 19. století se téměř vůbec neseťkáváme s tím, že by židovští žáci navštěvovali české veřejné školy. Jejich soukromé školy měly zpravidla právo veřejnosti, tudíž po ukončení povinné školní docházky měly jak na trhu práce, tak jako uchazeči o další vzdělání stejné podmínky jako žáci českých veřejných škol. Hořickou hlavní školu ve školním roce 1855–1856 navštěvoval pouze jeden židovský žák – Ferdinand Doktor.⁵⁸⁵ Většina židovských škol toto právo od Zemské školní rady obdržela již počátkem 70. let.⁵⁸⁶ Koncem století (v 90. letech) ale dochází k vyostření mezi česky a německy mluvícím obyvatelstvem, tudíž i mezi Čechy a židy. Česká společnost židovským komunitám velmi intenzivně vyčítala udržování soukromých židovských škol, a to jako prostředku nikoliv náboženského, ale jazykového a národnostního – komunity tak podle českých nacionalistů chtěli utužovat svou německou kulturu. Vlivem těchto národnostních sporů a pŕetek se některé pokrokově a pročesky smýšlející židovské rodiny rozhodly o zaslání svých dětí do českých veřejných škol. Postupný odchod žáků z židovských škol předznamenal jejich definitivní zánik.⁵⁸⁷ V zápisech představenstva obce židovské obce v Novém Bydžově se ke dni 9. 3. 1890 objevuje zmínka, ve které předseda obce oznamuje, že židovští žáci přecházejí na českou obecnou a měšťanskou školu z toho důvodu, aby v českém jazyce získali řádnou praxi, jelikož výuku v židovské škole považují za nedostatečnou. V důsledku toho se představenstvo obce usneslo na značném rozšíření výuky českého jazyka v jejich škole.⁵⁸⁸

Obecnou a měšťanskou školu pro chlapce v Hořicích roku 1896, ještě tedy více než rok před uzavřením židovské školy, navštěvovali 3 židé, zatímco měšťanskou školu pro dívky 6 židovských dívek. Zajímavé je zde pozorovat, že i přestože počet židů na této škole nebyl nijak vysoký, hořičtí obchodníci a továrníci finančně přispívali na chudé žáky této školy. Kupříkladu roku 1896 továrna Feuerstein přispěla částkou 35 fl., továrna Goldschmidt rovněž částkou 35 fl., starosta židovské obce Josef Müller škole věnoval 25 fl. a firma

⁵⁸⁴ SOKA Jičín, Židovská škola Hořice, *Schul und Prüfungsprotokoll*, neuspořádané.

V Praze-Josefově se s těmito tendencemi setkáváme již v 90. letech 18. století.

⁵⁸⁵ SOKA Jičín, Hlavní a farní škola Hořice, *Zkušební protokol 1839–1857*, kn. č. 3, inv. č. 3.

⁵⁸⁶ NA, Zemská školní rada I, *Periodická podání: zprávy o stavu škol obecných, obecné školství v jednotlivých okresech*, kt. č. 47, inv. č. 960.

⁵⁸⁷ KIEVAL, H. J. *Formování českého židovstva*, s. 78–93.

⁵⁸⁸ Archiv ŽMP, ŽNO Nový Bydžov, *Zápisy ze schůzí představenstva obce (1889–1900)*, sign. 34855, [9. 3. 1890].

Hirsch a synové také 25 fl.⁵⁸⁹ Po úplném zrušení židovské školy koncem školního roku 1897–1898 počet židovských žáků na zdejších školách rapidně narostl, jelikož Okresní školní rada v Hradci Králové rozhodla, aby všichni žáci bývalé židovské školy (tj. 10 chlapců a 12 dívek) byli přijati do hořických obecných a měšťanských škol. Žáci se učili ve všech předmětech až na náboženství společně s ostatními žáky.⁵⁹⁰ Rozhodnutím c. k. Zemské školní rady ze dne 10. 3. 1899 bylo ustanoveno, že židovští žáci budou náboženství vyučováni ve třech odděleních zdejším rabínem a kantorem Adolfem Mellionem. Do prvního oddělení byli přiděleni všichni žáci (děvčata i chlapci) 1.–3. třídy, do druhého pak všichni žáci 4.–8. třídy a do třetího všechny žákyně 4.–8. třídy. Výuka probíhala v každém oddělení jednou za čtrnáct dní a byla dotována jednou vyučovací hodinou.⁵⁹¹

⁵⁸⁹ SOKA Jičín, Střední škola dívčí Hořice, *Paměti školy měšťanské pro dívky v Hořicích*, kn. č. 2, inv. č. 2.

Srov. SOKA Jičín, Střední škola chlapecká Hořice, *Pamětní kniha (1891–1899)*, kn. č. 2, inv. č. 2.

⁵⁹⁰ Tamtéž.

Srov. SOKA Jičín, Židovská škola Hořice, *Geschäftsprotokoll 1887–1894*, neuspořádáno.

⁵⁹¹ SOKA Jičín, Střední škola dívčí Hořice, *Paměti školy měšťanské pro dívky v Hořicích*, kn. č. 1–2, inv. č. 1–2.

13. Židé ve středních školách

Židovské studenty na reálném gymnáziu v Jičíně máme doloženy již od roku 1808. Jednalo se nejen o děti jičínských židů, ale i o děti přicházející z širokého okolí – Hořice, Nový Bydžov, Dřevěnice, Holovousy, Kopidlno, Chlumeck nad Cidlinou, Mladá Boleslav, Miličevy, Křinec, Střevač, Libáň, Dolní Bousov, Markvartice, Lomnice nad Popelkou, Sobotka, Běchary, Městec Králové, Dymokury, Železnice, Barchůvek, Domousnice, Bystřice a další. Zastoupení studentů na gymnáziu dle jejich bydliště nám velmi dobře koresponduje s obecným trendem růstu židovské populace v Jičíně. Do roku 1848 zde žilo jen několik málo rodin – v zásadě osm až deset, poté však do města přicházejí další a další židovské rodiny především za účelem obchodu a další podnikatelské činnosti. Nejvíce zastoupeni byli židé z Nového Bydžova, kteří byli oproti Jičínu mnohem rozsáhlejší komunitou.⁵⁹² Z grafů je očividné, že v jičínské reálné škole je takřka nemožné vystopovat jakoukoliv vývojovou linii jako na gymnáziu. Studenti sem totiž od začátku přicházeli z celého širokého okolí.

Vycházíme-li z katalogu studentů z let 1808–1844 hovoříme pouze o studentech mužského pohlaví. Ve většině případů pocházeli z rodin náležejících ke střední či vyšší vrstvě společnosti. Jejich otcové zpravidla pracovali jako továrníci, obchodníci, koželuzi, učitelé či lékaři. Na gymnázium žáci přicházeli buď z hlavních obecných škol (např. *Hauptschule in Gitschin*), z jiných gymnázií či jako privatisté, kteří byli zkoušeni na některé z hlavních škol.⁵⁹³ V pozdějších letech, ve druhé polovině 19. století, židovští studenti do střední školy přicházeli téměř zpravidla ze soukromých německo-židovských škol provozovaných židovskými obcemi. Vzhledem k tomu, že v židovských školách vyučovacím jazykem byla bez výjimky němčina, studenti měli v jičínských českých školách s českým jazykem nemalé potíže. Nejčastěji byli klasifikováni dostatečnou (někdy i nedostatečnou). Na vysvědčení některých studentů byla připsána tato poznámka: „*Písemné práce méně správné.*“ Pochopitelně ale záleželo na konkrétním studentu a také na tom, zda se v rodině mluvilo pouze německy nebo česky či bilingvně.⁵⁹⁴ Z hlediska jazykových preferencí je zajímavá i tato zmínka, která se objevuje v jednom z katalogů žáků z roku 1879–1880:

⁵⁹² SOKA Jičín, Lepařovo gymnázium Jičín, *Katalog studentů 1808–1844*, kn. č. 1, inv. č. 1.

⁵⁹³ Tamtéž.

⁵⁹⁴ Tamtéž, *Katalog studentů 1845–1849*, kn. č. 2, inv. č. 2

Srov. Tamtéž, *Katalogy maturitní (1859–1885)*, kn. č. 12–29, inv. č. 12–29.

Tamtéž, *Výroční zprávy–programy (1856–1858, 1885–1895, 1896–1905)*, kn. č. 766–769, inv. č. 972–975.

SOKA Jičín, Státní vyšší reálka Jičín, *Katalogy studentů 1854–1900*, kn. č. 1–42, inv. č. 1–42.

„Ludvík Köppl chodil do zdejší židovské školy, ale dle prohlášení rodičů se německému jazyku učit nemá.“⁵⁹⁵

Domácí vzdělávání, jak by se mohlo na první pohled zdát, nebylo záležitostí jen nižších stupňů (obecných a měšťanských škol), ale s jeho provozováním se setkáváme i v případě studentů různých typů středních škol, ať již gymnázií či reálků. Mezi léty 1808–1844 na gymnázium v Jičíně tímto způsobem studovalo celkem 5 žáků. Ve všech pěti případech se jednalo o židovské studenty z Nového Bydžova, což nejen velmi dobře koresponduje s tradičním smýšlením tamní komunity, ale také to odpovídá faktickému stavu novobydžovského středního školství. Tamní gymnázium bylo založeno až v roce 1873, tudíž do té doby byli žáci odkázáni na gymnázia a reálky v Hradci Králové a v Jičíně.⁵⁹⁶ Vzhledem k tomu, že obě města jsou od Nového Bydžova vzdálená více než třicet kilometrů, žáci by museli bydlet na tzv. privátu⁵⁹⁷ a domů by se tak dostali sotva jednou za měsíc.⁵⁹⁸ Rodiče, kteří disponovali dostatkem financí, se tudíž raději rozhodli pro výuku soukromou, v jejímž případě dostačovalo, aby se žák do dané školy, kde byl veden jako „privatista“, dostavil jednou za semestr v den veřejných zkoušek.⁵⁹⁹ U třech privatistů je jako předchozí škola uvedeno gymnázium v Hradci Králové, čímž se nám nabízí eventualita, že žáci dříve školu běžně navštěvovali a až později se rodiče rozhodli přistoupit k alternativě soukromého vyučování. Židovská komunita v Novém Bydžově nebyla natolik rozsáhlá, aby se v ní mohlo uživit více učitelů, proto se domnívám, že všichni tři žáci (Hlavatsch Salomon, Schnabel Franz a Schörmann), na gymnázium jako privatisté poprvé zapsáni v roce 1827, byli vyučováni jedním učitelem, a to buď společně (rodiče by se tak mohli složit na plat pro učitele a vyučování by pro ně nebylo tak nákladné), anebo zvlášť.⁶⁰⁰ V katalogích studentů jičínského gymnázia a reálky vedených od roku 1855 bylo mezi léty 1855–1900 zapsáno celkem pro obě školy 12 privatistů.

⁵⁹⁵ SOKA Jičín, Lepařovo gymnázium Jičín, *Katalogy maturitní (1879–1880)*, kn. č. 26, inv. č. 26.

⁵⁹⁶ Tamtéž, *Katalog studentů (1808–1844)*, kn. č. 1, inv. č. 1.

⁵⁹⁷ Privát neboli ubytování studentům často poskytovali vdovy, nemajetné rodiny či sami učitelé, kteří si tímto způsobem přivydělávali.

⁵⁹⁸ ÚLEHLA, Vladimír. Střední školy v Jičíně v 2. polovině 19. století. In: *Jičínské gymnázium 1624-1999: almanach k 375. výročí*. Jičín: Lepařovo gymnázium, 1999, s. 71–82.

⁵⁹⁹ Pedagog a pozdější historik zabývající se školstvím Jan Šafránek se ve svém několikadvazkovém díle *Školy české k problematice studia na gymnáziích a jiných středních školách* vyjadřuje takto: „*Také vzdálenost gymnázií padala těžce na váhu. Kdo mohl na to pomýšlet, by synům svým dopřál vyššího vzdělání? Kdo se mohl kojiti nadějí, že je lépe opatří? Jen bohatí lidé bydlící v městech, se školami nebo v jejich blízkosti, a to ještě jen tehdy, když dali je předem v hlavní nebo normální škole vyučiti v jazyce německém. Bylo však ještě hojně starostlivých rodičů a vědychtivých jinochů, kteří prahli po vzdělání a útočiště brali k domácím nebo blízkým školám soukromým, lépe řečeno školám pokoutním. Zvláště v městech, kde mívala gymnázia, ujímalo se hromadné vyučování soukromé.*“ (ŠAFRÁNEK, J. *Školy české I*, s. 153).

⁶⁰⁰ SOKA Jičín, Lepařovo gymnázium Jičín, *Katalog studentů 1808–1844*, kn. č. 1, inv. č. 1.

Nejvíce dokladů máme pro období 50. – 70. let (zejména přelom 50. a 60. let), v dalších letech se s nimi setkáváme jen velmi zřídka. Tito studenti – privatisté pocházeli jak z Jičína (Fischl Karel, Kraus Richard, Kleinovi Emil a Otto, Brunner Emanuel), tak ze vzdálenějších obcí – Městec Králové, Nový Bydžov, Kovanice, Horka u Nové Paky a Semily.⁶⁰¹ K roku 1870 je v obecní statistice obyvatelstva Nového Bydžova veden pouze jeden soukromý učitel židovského původu (což ale nic neznamená, židé mohli být vyučováni také křesťanskými učiteli), a sice Moritz Löwith.⁶⁰² Převážně se jednalo o syny obchodníků a intelektuálů. Křivka mapující vývoj počtu zapsaných privatistů na jičínském gymnáziu vykazuje v určitých letech výrazný nárůst, poté i několikaletý konstantní stav, po němž zpravidla následovala prudká recese. Tento vývoj napovídá tomu, že domácí výuka zvláště v druhé polovině 19. století je spíše alternativní možností vzdělávání studentů a již ne majoritním prostředkem. Možná, že prudké poklesy a nárůsty počtu privatistů, kopírují módní vlny spjaté s přístupy ke vzdělávání.

Náboženství v tom lepším případě židovské středoškolské studenty vyučoval rabín, kantor či jiný k tomu kompetentní člen komunity. To ale zdaleka nebyvalo pravidlem a v některých případech (kupříkladu v polovině 50. let 19. stol. v Novém Bydžově) byli židovští žáci vyučováni spolu s katolíky. Náboženství a hebrejský jazyk v letech 50. – 70. vyučoval zdejší rabín Abraham Grünfeld, a to sedm studentů, kteří byli rozděleni do dvou tříd. Výuka náboženství byla dotována většinou pěti hodinami týdně.⁶⁰³ Později náboženství vyučoval rabín Max Reiss, jehož zásluhy hodné působení na gymnáziu bylo uznáno nejen ředitelem školy (Františkem Lepařem), ale i samotným arcibiskupem.⁶⁰⁴ Židovští žáci byli z hlediska konfese nejen na jičínském gymnáziu, ale jistě i na ostatních ústavech většinou zohledňováni a byla respektována veškerá jejich nejen náboženská specifika. Příkladem nám může být ministerské nařízení z roku 1883, které mimo jiné přikazovalo, aby při zařizování učebního plánu bylo přihlíženo k tomu, aby izraelitští žáci nemuseli psát v sobotu.⁶⁰⁵

Při gymnáziu vyvíjel činnost tzv. *Spolek na podporování chudých studentů gymnázia*, mezi jehož zakládající a přispívající členy patřili i mnozí židovští rodiče. Ve školním roce 1882–

⁶⁰¹ Tamtéž, *Katalogy maturitní (1859–1885)*, kn. č. 12–29, inv. č. 12–29.

Tamtéž, *Výroční zprávy–programy (1856–1858, 1885–1895, 1896–1905)*, kn. č. 766–769, inv. č. 972–975. SOKA Jičín, Státní vyšší reálka Jičín, *Katalogy studentů 1854–1900*, kn. č. 1–42, inv. č. 1–42.

⁶⁰² ROZKOŠNÁ, B. *Židé v Novém Bydžově a okolí*, s. 100.

⁶⁰³ SOKA Jičín, Lepařovo gymnázium Jičín, *Výroční zprávy–programy (1856–1858)*, kn. č. 766, inv. č. 972. Srov. Archiv ŽMP, ŽNO Nový Bydžov, *Školní komise*, sign. 54777.

⁶⁰⁴ SOKA Jičín, Lepařovo gymnázium Jičín, *Kronika 1879–1939*, kn. č. 746, inv. č. 746, s. 21.

⁶⁰⁵ Tamtéž, s. 18.

1883 se členy spolku stali tito židé: Bernard Goliath, Gustav Šindelka, Alexander Janowitz, Bedřich Kantor, Sigmund Heller, Leopold Neumann, MUDr. Samuel Klein a později i Jakob Lilienfeld. V tomtéž roce spolek čítal 118 přispívajících členů.⁶⁰⁶

Mnozí žáci po absolvování (konkrétně jičínského) gymnázia či reálky ve studiu na vyšších stupních škol nepokračovali a rovnou po složení maturity byli zaměstnáni v obchodech, továrnách či jiných živnostech svých otců či souvěrců. V místním periodiku Jičínský obzor byl k datu 29. 7. 1883 otištěn článek, který upozorňuje takové rodiče, kteří své děti míní po vystudování střední školy zaměstnat ve své živnosti, aby namísto gymnázií či reálek volili měšťanskou školu, která se zaměřuje zejména na účetnictví, kreslení či na nauku o písemnostech.⁶⁰⁷ I navzdory této stati zájem obchodníků o gymnaziální vzdělání svých synů (a to i těch, na něž kariéra čekala v obchodech, nikoliv v akademické sféře) rozhodně neupadal, ba naopak.

Židovští žáci, kteří nebydleli v Jičíně a do školy přicházeli ze vzdálenějších oblastí, byli ubytováni na tzv. privátu, a to zejména v domácnostech spřízněných rodin, svobodných žen, vdov, drobných obchodníků a kramářů, zaměstnanců židovské obce a v rodinách samotných učitelů zdejší židovské obecné školy. Nutno podotknout, že židovští žáci v první i druhé polovině 19. století bydleli výhradně u svých souvěrců.⁶⁰⁸

Dokladem toho, že o ubytování studentů byl ve městě skutečný zájem, je článek s podtitulkem „*Honba za studenty*“ v jednom z čísel jičínského periodika Jičínský obzor ze dne 19. 9. 1880: „*Na střední školy jičínské i letos byl neobyčejný nával studentstva, a přece se studentů nedostalo všem jičínským stravovatelům. Jsou u nás v Jičíně lidé, kteří studenty zrovna lapají u škol, na ulicích, ba i na předměstí; ba jsou u nás zvláštní dohazovači studentův. Mnohý člověk nechal řemesla a drží si studenty, jiný opět k nám zavítali, aby ze studentů živi byli. Každý ovšem živí se, jak může; jen kdyby také staral se svědomitě o ty, z nichž má živobyti.*“⁶⁰⁹

Součástí výše zmíněného článku byl i jakýsi apel na „pány stravovatele“, kteří by dle šéfredaktora tohoto listu měli být žákům jak vůdci, tak rádci a vychovateli: „*Slovo k domácím pánům naší studující mládeže: Obzor v jednom z prvních čísel úvahu podal,*

⁶⁰⁶ Krakonoš, roč. V, 1883, č. 5, 11. 3.

⁶⁰⁷ Jičínský obzor, roč. I, 1880, č. 22, 19. 9.

Srov. Tamtéž, roč. IV, 1883, č. 14, 29. 7.

⁶⁰⁸ SOKA Jičín, Lepařovo gymnázium Jičín, *Katalogy maturitní (1859–1885)*, kn. č. 12–29, inv. č. 12–29.

Srov. Tamtéž, *Katalog studentů 1808–1844*, kn. č. 1, inv. č. 1.

⁶⁰⁹ Jičínský obzor, roč. I, 1880, č. 22, 19. 9.

jakou Jičín má výhodu z c. k. pedagogia a úvaha vrcholila v neklamné pravdě, že do města týmž ústavem dostane se asi 40 000 zl., jež pak u nás v obchodě krouží. Počítali bychom i donos peněz c. k. gymnasia a reálky, jež opět letos velmi četné žactvo mají, dospěli bychom ne méně jisté pravdy, že veškerým studentstvem najisto 120 až 140 tisíc zlatých k nám do Jičína přibude a zde v rukou občanů jičínských proudí. Zastupují-li sl. sbory profesorské otce své mládeže, zastupujtež domácnosti, v nichž milé studentstvo bydlí, matku jeho. (...) Pánům stravovatelům nebudiž na tom dosti, by své studenty jen stravovali, buďtež jim i vůdci, rádci, vychovatelé. Každý student povinen jest míti kázeňský řád, jímž má se mimo školu tedy doma i na ulici čili u veřejnosti řídit. (...) Býváť nezřídka, že pp. stravovatelé svým studentům dovolují jednání a život, o jehož nepřístojnosti jsou sami svým rozumem a citem přesvědčeni a dovolují jej proto, by se jim studenti z bytu nevystěhovali.“⁶¹⁰

Dle příspěvku Vladimíra Úlehly *Střední školy v Jičíně v 2. polovině 19. století* v jednotlivých domácnostech, které poskytovaly ubytování studentům, pobývalo většinou okolo 5 – 6 studentů. Studenti byli nejčastěji „na půl stravy“ a platívali kolem 8 zl. měsíčně. Každý den dostávali slušný oběd a k snídani i k odpolední svačině hrnek kávy. Potraviny určené na večeři jim vždy v neděli večer nebo v pondělí ráno vozívali od jejich rodičů formani, kteří přijížděli na pondělní trhy. Setkáváme se také s tím, že studenti spali ve svých peřinách a někdy i na své přivezené posteli.⁶¹¹

Žáci hořické židovské školy ve druhé polovině 19. století odcházeli do středních škol v blízkém okolí jen minimálně. Většinou to bylo okolo 5 – 6 žáků z celé školy, ostatní buď zůstali co nejdéle (do 14 let)⁶¹² na židovské obecné škole, nebo nastoupili do zdejší české měšťanské školy. Žáci odcházeli zejména do středních škol s německým vyučovacím jazykem, a to buď na německy mluvící území: Trutnov, Hostinné, nebo do samotných center monarchie: Karlín a Smíchov (dnes součást Prahy) a Vídeň. Nejfrekventovaněji se objevují tyto ústavy: Státní gymnázium na Smíchově (*k. k. Staatsgymnasium in Smichov*), První státní reálná škola v Praze (*I. k. k. Staatsrealschule in Prag*) a Německá reálná škola v Karlíně (*K. k. deutschen Realschule in Karolienthal*).⁶¹³ Ve všech výše zmíněných

⁶¹⁰ Tamtéž.

⁶¹¹ ÚLEHLA, V. *Střední školy v Jičíně v 2. polovině 19. století*, s. 74–77.

⁶¹² Setkáváme se ale i s případy, že žáci v elementární třídě zůstávali až tři roky, aby mohli na židovské škole zůstat déle, než bylo povoleno. (SOka Jičín, Židovská škola Hořice, *Kronika židovské školy v Hořicích*, [1887–1888], neuspořádáno).

⁶¹³ Tamtéž, [1886–1887; 1889–1890; 1892–1893; 1894–1895], neuspořádáno.

Srov. SOka Jičín, Židovská škola Hořice, *Protokol der Lehrerconferenz 1888–1896*, neuspořádáno.

středních školách se vyučovalo v německém jazyce. Pokles žáků odcházejících do středních škol patrný koncem 90. let 19. století je dán zejména celkovým snížením počtu žáků. Ještě v roce 1898 se v Hořických listech objevuje údaj o tom, že všichni židovští synové navštěvují jen německé střední a vysoké školy a mimo jiné jsou *zuřivými výstředními buršáky*.⁶¹⁴ Počátkem školního roku 1879–1880 je v Jičínském obzoru otištěna zmínka týkající se vysokého počtu německých a židovských žáků zapsaných na českých středních školách. Rodiče své děti posílají na studie do českých oblastí za účelem, aby si osvojili český jazyk.⁶¹⁵

Podobné nacionalistické protiněmecky orientované myšlenky nalezneme i v článcích otištěných v Hořických listech, kde se povětšinou zpochybňuje české národní cítění židů, a to i po zrušení jejich německé školy. Předmětem dalších výčitek se staly jazykové preference židovských rodin v oblasti vzdělávání. Skutečně, jak noviny konce 90. let udávají, většina židovských dětí odcházela studovat střední školy s německým vyučovacím jazykem. Šéfredaktor nešetří slovy a označuje židovské vysokoškoláky za zuřivé a výstřední buršáky: *„Co na tom, že většina dítek byla odstěhována z města našeho jinam – do škol německých? A podívejme se, není jejich „českost“ upřímnou, když nemají ani jediného syna na střední škole české? Všichni zdejší židovští synkové navštěvují střední a vysoké školy jen německé a jsou mimo to zuřivými výstředními buršáky, kteříž neušetří ani občanů, mezi nimiž, jejich otcové tak zv. čeští židé žijí a od nichž žijí! A to ještě chtějí židé naši, abychom považovali je za své, abychom byli slepými ku všemu, co proti nám činí – páni židé, co si o nás myslíte? Tak daleko vrozená „chytrost“ židovská nejde, abychom nechali sobě zakrývati, co jest vlastenectví židovské, a co je židovský kšeft. Pánové, obraťte, dokud jest čas.“*⁶¹⁶

⁶¹⁴ Hořické noviny, roč. II, 1898, č. 20, 4. 11.

⁶¹⁵ Jičínský obzor, roč. I, 1879, č. 14, 27. 7.

⁶¹⁶ Hořické noviny, roč. II, 1898, č. 20, 4. 11.

14. Postupný zánik škol v regionu

Od poloviny 90. let 19. století docházelo vlivem nacionalistické ofenzívy, v jejímž čele stála Národní jednota českožidovská, založená v roce 1893, k četným zásahům proti německým židovským školám. Úkolem spolku dle slov jeho předsedy, otištěných v prvním čísle Českožidovských listů, *bylo pracovati k tomu, aby co český žid, každý stal se Čechem upřímným, aby cítil, smýšlel, mluvil a jednal jako každý jiný věrný Čech; aby upřímně přilnuli všichni židé čeští ke všem národním ideálům českým a svorně s ostatními Čechy zúčastnili se domácí práce osvětčné, hospodářské i politické.*⁶¹⁷ Tiskovým orgánem spolku, jak jsme již výše zmínili, byly Českožidovské listy⁶¹⁸ vydávané jako čtrnáctideník. Cílem této česko-židovské nacionalistické kampaně bylo domoci se na židovských komunitách národní korektnosti ve prospěch Čechů a přimět je ke zrušení soukromých škol s německým vyučovacím jazykem, které se staly jakýmsi symbolem v české společnosti jen stěží trpěné německé kultury. Židovské školy se tak stále čím dál tím více stávaly cílem slovních útoků českých nacionalistů. Národnostní boj nabral na obrátkách již počátkem 80. let 19. století, kdy na obou stranách národnostního konfliktu (na straně české i německé) vznikly nátlakové agitační organizace hájící národní školství. Německý tábor založil *Schulverein* (Školský spolek) a čeští nacionalisté promlouvali skrze Ústřední matici školskou. Nutno zdůraznit, že školství v této epoše mělo obrovský význam. Vzdělávání v jiné než mateřské řeči mělo mít dle českých nacionalistů za následek zaostávání dítěte, jeho neschopnost pochopit a naučit se probíranou látku a stát se tak plnohodnotným příslušníkem národa. Rozhodnutí o tom, jakou školu bude dítě navštěvovat, nezůstávalo zdaleka jen v kompetencích rodičů, nýbrž bylo považováno za věc veřejnou. Proto se pravidelně koncem srpna v různých periodikách objevovaly výzvy, aby rodiče nezapisovali své děti do německojazyčných škol.⁶¹⁹

⁶¹⁷ Českožidovské listy, roč. I, 1894–1895, č. 1, 15. 9.

⁶¹⁸ Listy byly Národní jednotou českožidovskou vydávány v letech 1894–1907. Kromě českožidovské tematiky se věnovaly kultuře a politickým komentářům. Od roku 1904 bylo českožidovským hnutím vydáváno periodikum Rozvoj. List se kriticky zabýval národnostními, náboženskými, politickými a kulturními otázkami česko-židovského soužití. (FRANKL, Michal. *Naši nebo cizí?* S. 101)

⁶¹⁹ Tamtéž, s. 92–105.

14. 1 Nový Bydžov

Od roku 1890 židovská obec v Novém Bydžově každý rok finančně podporovala *Spolek českých akademiků-židů* částkou 10 fl.⁶²⁰ Ředitel školy Jakob Fantes již v roce 1891 přichází o představu školy jakožto nepostradatelné náboženské instituce, a to zejména v důsledku velké zadluženosti školy a ve výsledku i celé obce. Podle jeho názoru je možné vydržovat soukromou školu pouze za předpokladu, že má obec na její provoz dostatek financí.⁶²¹ V rámci jedné ze schůzí představenstva si řídící učitel Fantes dokonce pokládá otázku: „*Do jaké míry je pro naše děti nutné vydržovat vyučování v němčině?*“, na niž si sám odpovídá: „*Všichni víme, jaké záměry měl velký císař Josef se založením německých škol, ale nutno si uvědomit, jaká dnes je situace. Populace komunity se stále zmenšuje a tím se snižuje i počet studentů – tudíž je počet studentů nejen stále menší a menší, ale navíc řada rodičů odmítá platit školné.*“⁶²² Zajištění běžné výuky sekulárních předmětů se mělo dostat do rukou samotných rodičů, kdežto o výuku náboženství a hebrejštiny by se i nadále starala židovská obec. Již počátkem 90. let (ve srovnání s ostatními komunitami velmi brzy!) se ozývají hlasy propagující uzavření soukromé školy, avšak majoritní část komunity uzavření odmítala, patrně proto, že si byla vědoma její tradice.⁶²³ Pro zachování školy byla komunita ochotna platit nejvyšší možnou náboženskou daň a ve prospěch školy pořádat různé veřejné sbírky.⁶²⁴ Mnohé rodiny se v důsledku antisemitských násilných bouří, které se českými městy přehnaly počátkem prosince 1897, rozhodly své děti přihlásit do českých veřejných škol. Došlo tak ke snížení počtu na pouhých 46 žáků. Měsíční příjmy z výběru školného čítaly v průměru 55 fl., ale výdaje byly více než dvakrát vyšší.⁶²⁵ Obdobně to vypadalo i s předpokládaným rozpočtem na celý školní rok 1897–1898: příjmy

⁶²⁰ Archiv ŽMP, ŽNO Nový Bydžov, *Zápisy ze schůzí představenstva obce (1889–1900)*, sign. 34855, [27. 12. 1890].

⁶²¹ Tamtéž, [1. 1. 1891]. (...) *Diese Anschauung ist nicht wichtig, den die Schule ist keine notwendige Cultusinstitution und nur denn zu erhalten möglich, wenn die Mittel dazu vorhanden sind (...)*.

⁶²² Tamtéž. (...) *Sie wissen ja alle, welche Intentionen der große Kaiser Josef mit der Gründung der deutschen Schulen verfolgte, wissen aber auch welche materiale Offer für Erhaltung unserer Schule gebracht wurden, undes sei daher an dieser Stelle nur betont, dass Ihr Cultusvorstand seiner Pflicht getrau, der Schulfrage ganz objektiv gegenübersteht, d. h. dass er sehr gerne die Schule weiter verwalten wird, wenn Sie meine Herren die Mittel hiezu bewilligen, resp. für Aufbringung der Mittel sorgen wollen. (...) Wir haben also nicht nur permanent kleinere Schülerzahl, sondern es wollen oder können auch die wenigsten Aeltern der Schüler eine Schulgeld entrichten.*

⁶²³ Tamtéž, [1. 1. 1891]. (...) *Es wird dem allerdings Sache der Eltern sein, für den deutschen Unterricht ihrer Kinder zu sorgen, wogegen wir für Ertheilung des Religionsunterrichtes sorgen werden. (...)*

⁶²⁴ Tamtéž, [12. 10. 1891, 1. 1. 1893]. (...) *Es ist demnach nothwendig, dass jeder Einzelne von uns sein Möglichstes dazu beitrage, um unsere Cultusgemeinde zu erhalten. Wir erinnern hiebei an den vor 2 Jahren gefaßten, heute nachgiltigen Beschluss der Generalversammlung, laut welchem es der Repräsentanz freisteht, jeweilig nach Erfordernis das Deficit der Schule durch Umlagen bis zur höhe von 40% der Cultussteuer zu decken, und ersuchen demnach durchreichliche Spenden die Anwendung dieser Maßregel zu verhüten (...)*

⁶²⁵ Tamtéž, [15. 4. 1898]

byly odhadnuty na 1020 fl., zatímco na pokrytí provozu školy by bylo třeba minimálně 1550 fl. Někteří členové obce včetně samotného ředitele školy vyjadřují názor, že zánik soukromé školy je v současné době nevyhnutelný. Finanční stránka byla vedle národnostně-nacionálních sporů ústřední příčinou redukce dvoutřídní školy na školu jednotřídní v roce 1898. Ke snížení kapacity školy však nedošlo bez sebemenších obtíží, jak by se mohlo na první pohled zdát. Komunita se rozdělila na tři názorově odlišné tábory. Členové shromáždění okolo dr. Weila požadovali, aby byla škola přeměněna na jednotřídní. Druhá skupina pak prosazovala zachování dosavadního stavu školy, tedy školy dvoutřídní. Třetí nejradikálnější uskupení sdružující se okolo H. Schnabla se skepticky stavělo k oběma výše zmíněným alternativám a preferovalo definitivní uzavření školy, zejména s ohledem na veliké zadlužení. Hlasováním členů představenstva se nakonec rozhodlo o snížení počtu tříd a vytvoření školy jednotřídní.⁶²⁶ K oficiální transformaci školy došlo až po domluvě s okresním školním inspektorem. Dalším požadavkem ze strany židovské obce bylo školu přeměnit na utrakvistický ústav, což ale okresní školní rada zamítla s tím, že škola musí mít buď český charakter, nebo německý.⁶²⁷ Škola až doposud zaměstnávala dva zkušené učitele, avšak v souvislosti se snížením své kapacity byla nucena jednoho ze svých dlouholetých zaměstnanců propustit. Vedla se několikahodinová debata o tom, kdo z učitelů by měl školu opustit. V potaz se braly různé aspekty – sociální, rodinné, věk a délka působení ve zdejší škole. Představenstvo se nakonec usneslo vyjít z předpokladu, že mladší učitel Fantes si snáze najde novou práci než učitel Schmolka, který navíc ještě musí živit svou početnou rodinu. V silách obce nebylo, vzhledem k jejímu několikaletému permanentnímu zadlužení, zajistit odstupujícímu učiteli stálou rentu, tudíž mu obec vyplatila pouze jednorázové odstupné v hodnotě 2500 fl.⁶²⁸ Učitel Fantes nesouhlasil s tím, jakým způsobem s ním obec naložila a s nejvyšší pravděpodobností, ostatně jak vyplývá z jeho slov, se cítil ukřivděn: „*Na závěr mi dovolte ještě poznamenat, že za celých 27 let mého učitelského působení, jsem měl nárok na zvýšení platu, ale nevyžadoval jsem to z toho důvodu, aby obec nebyla ještě více zatěžována. I v době, kdy*

⁶²⁶ Tamtéž, [25. 4. 1898]

⁶²⁷ Tamtéž, [15. 4. 1898]

⁶²⁸ Tamtéž. (...) *Es wurde nur weiter berathen, in welcher Weise der Lehrer herr Fantes abgefertigt werden solle. Der Cultusvorstand gieng dabei von dem Grundsatz aus, dass der Lehrer Schmolka große Familia habe, welche Berücksichtigung verdiene, dass ferner der Lehrer Fantes gewiss noch eine entsprechende Anstellung irgendwo finden werde. Eine jährliche Pension dem letzterem zu gewähren, sei nicht möglich, weil dies die finanzen der Gemeinde nicht gestatten und weil damit auch den herren Fantes nicht gedient wäre, nach dem ja der folgende Cultusvorstand diesen Beschluss revozieren könnte. Es wird somit einstimmig beschlossen, dem verstärkten Cultusvorstand den Antrag zu unterbreiten derselbe wolle herrn Fantes eine einmalige Abfertigung von fl. 2500 gewähren. (...)*

měla obec příjmy vyšší a naše škola byla v rozkvětu, jsem se zdráhal požádat o zvýšení platu. Také jsem u nás na škole vedl několik let výuku náboženství, aniž bych žádal o jakoukoli renumeraci. I se svými velmi skromnými prostředky jsem často přispíval na dobročinné a vzdělávací účely.⁶²⁹ Druhý prosinec měl v Novém Bydžově podobně jako v jiných městech dramatický spád. Byla vytlučena okna domu židovské školy a v obchodech Kleina, Sachsla, Neumanna, Poriasa, Brauna a jiných. Večer se navíc městem přehnal průvod lidu, před nímž se údajně židé raději ukryli.⁶³⁰

Důkazem finanční neudržitelnosti obce je také fakt, že obec již nebyla schopna vydržovat rabína a zároveň kantora. Oba posty proto provizorně, do doby než byl vypsán konkurz na nového rabína, zastával učitel Schmolka.⁶³¹ Připomeňme jen, že v 60. letech obec zaměstnávala rabína, 2 – 3 učitele a několik kantorů. Postupná degradace obce vrcholí právě koncem století, a to s absolutním zánikem školy koncem školního roku 1899-1900. Zbylí žáci navštěvující soukromou školu přestoupili na školy veřejné. Výuku náboženství s dvouhodinovou týdenní dotací i nadále zajišťovala židovská obec prostřednictvím svého rabína, případně kantora.⁶³² V lednu roku 1900 se ze strany starosty Nového Bydžova Oldřicha Jedličky objevuje poptávka na zakoupení budovy židovské školy pro účely města. Předseda obce Bergmann se záhy k poptávce vyjadřuje odmítavě s argumentací, že dům byl postaven u příležitosti oslavy a na trvalou paměť 50leté vlády Jeho Veličenstva.⁶³³

⁶²⁹ Tamtéž, [15. 3. 1898]. (...) *Schließlich erlaube ich mir auch darauf hinzuweisen, dass ich während meiner 27 jährigen dienstzeit oft gelegenheit hatte an den löblichen Vorstand um eine Gehalts aufbesserung heranzutreten, aber es nicht that, um die Cultussteuerträger nicht noch mehr zu belasten. In der Blüthezeit unserer Schule, wo die Schulgeldeinahmen größer, oder ebenso groß waren als die Schulausgaben, unterliesß ich es, um eine Gehaltserhöhung anzusuchen. Ferner ertheilte ich mehrere Jahre den Religionsunterricht an unserer Schule ohne Ansprach auf Remuneration und verzichtete denfalls auf eine Functionszulage als Schulleiter. (...)*

⁶³⁰ JISKRA, Jan. *Pražské bouře roku 1897*. Praha: Nové listy, 1897, s. 14.

⁶³¹ Archiv ŽMP, ŽNO Nový Bydžov, *Zápisy ze schůzí představenstva obce (1889–1900)*, sign. 34855, [4. 12. 1898].

⁶³² Tamtéž, [12. 11. 1899, 7. 1. 1900]

⁶³³ Tamtéž, [19. 1. 1900]. *Hledíc k tomu, že ct. obec izraelská usnesla se konfesijní školu svou koncem tohoto roku školního zrušiti, dovolujeme si slušný dotaz, zda-li dům č. p. 247 hr. př., v němž škola tato je umístěna, jest na prodej. V případě kladném budiž nám laskavě sdělena cena domu toho. Oldřich Jedlička, starosta. Odpověď: Po zralém, dobrém uvážení všech okolností, zvláště pak nejvýznamnější té, že obecní isr. dům mnou zdejší izraelské obci věnován byl oslavu a na trvalou paměť 50leté vlády Jeho Veličenstva, rozhodl jsem se, neschválně vůbec ku jeho prodeji z důvodu toho, jako nijak přípustnému a prosím, aby toto moje rozhodnutí laskavě na vědomí bylo přijato. V Novém Bydžově dne 25. 1. 1900, J. Bergmann.*

14. 2 Hořice

Již od března 1897 se veškeré bohoslužby a jednání představenstva konaly v jazyce českém, a to patrně díky úspěšným agitacím odboru Národní jednoty českožidovské pro Hořice a okolí, který byl zde založen koncem roku 1896.⁶³⁴ Na otázky týkající se další existence školy, představenstvo reagovalo důrazným odmítnutím jejího zrušení a hájilo se slovy, že žáci jsou vyučováni jak v jazyce německém, tak částečně i v jazyce českém a navíc řada z nich úspěšně pokračuje ve středních školách.⁶³⁵ V Hořicích pozorujeme stejný model jako v Novém Bydžově. Ve školním roce 1897–1898 byla jedna třída z důvodu vysokých provozních nákladů zrušena a škola tak byla za souhlasu okresní školní rady přeměněna na jednotřídní. Ředitel školy Isidor Schwager se i nadále věnoval učitelské činnosti, zatímco podučitel Adolf Mellion byl své funkce zbaven a v obci zaměstnán jako kantor a šochet. O zrušení školy bylo rozhodnuto hlasováním členů představenstva, které dopadlo ve prospěch zrušení školy v poměru hlasů 8:5. Žáci soukromé židovské školy, kterých v posledním školním roce bylo pouze 22 (10 chlapců a 12 dívek), plynule přešli do místních obecných škol.⁶³⁶

Po definitivním zrušení školy koncem školního roku 1897–1898 se Mellion navíc věnoval výuce náboženství ve veřejné obecné škole a vedl obecní matriční knihy s platovým ohodnocením 60 fl. za měsíc.⁶³⁷ Náboženství a hebrejštině byli žáci vyučováni ve třech odděleních. Do prvního oddělení byli přiděleni všichni žáci 1. – 3. ročníku obecné školy, do druhého pak žáci 4. – 8. ročníku a do třetího všechny žákyně 4. – 8. ročníku. Každé oddělení bylo vyučováno pouze dvakrát v měsíci vždy po jedné hodině.⁶³⁸ Například veřejné zkoušky z náboženství se v roce 1901 konaly nejen za přítomnosti kantora Melliona, ale navíc za účasti jičínského učitele Marka Pollaka.⁶³⁹ Školní budova byla po uzavření školy využívána k bytovým účelům.⁶⁴⁰ Konkurz na post rabína, kantora

⁶³⁴ SOKA Jičín, ŽNO Hořice, *Kronika židovské obce v Hořicích*, [1896–1897], neuspořádáno.

Srov. Hořické listy, roč. I, 1896, č. 10, 3. 12.

⁶³⁵ Tamtéž, *Protokol zasedání obce 1896–1904*, [26. 3. 1897].

⁶³⁶ Tamtéž, [21. 6. 1898]

Srov. SOKA Jičín, Židovská škola Hořice, *Kronika židovské školy v Hořicích*, [1896–1897], neuspořádáno.

SOKA Jičín, Střední škola chlapecká pro chlapce, *Paměti obecné a měšťanské školy pro chlapce v Hořicích*, kn. č. 2, inv. č. 2.

⁶³⁷ SOKA Jičín, Židovská škola Hořice, *Kronika židovské obce v Hořicích*, [1897–1898], neuspořádáno.

⁶³⁸ SOKA Jičín, Střední škola dívčí Hořice, *Paměti školy měšťanské pro dívky v Hořicích*, kn. č. 1–2, inv. č. 1–2.

⁶³⁹ SOKA Jičín, Židovská obec Hořice, *Protokol zasedání obce 1896–1904*, [13. 1. 1901], neuspořádáno.

⁶⁴⁰ Tamtéž, [14. 9. 1898]

a učitele obec vyhlásila teprve v červnu 1898. Jedním z důležitých požadavků byla aktivní znalost českého jazyka.⁶⁴¹

14. 3 Jičín

Od počátku roku 1897 obec přispívala částkou 10 fl. na činnost Spolku českých akademiků-židů.⁶⁴² O zrušení zdejší školy bylo rozhodnuto na mimořádném zasedání představenstva dne 4. 12. 1897. Na rozdíl od Hořic a Nového Bydžova obec o zrušení školy rozhodla v rámci jedné schůze: „*Zdejší isr. náboženskou školu každopádně ihned musíme zrušiti, pak li by to bylo protizákonné, v nejkratší zákonné lhůtě.*“ Což mohlo být v první řadě z důvodu naléhavější národnostní situace (rozsáhlé protiněmecké a protizidovské demonstrace) a rovněž určitý vliv mohla mít i kratší historie školy. V protokolu z jednání se uvádí, že důvodem zrušení školy byly *politické a sociální výčitky společnosti*. Během demonstrací bylo v obecním domě č. p. 100 v Židovské ulici rozbito 80 okenních tabulí. Židovská obec zaslala městskému úřadu žádost o uhrazení veškerých škod, které byly ve dnech 2. – 3. 12. 1897 napáchány.⁶⁴³ Město se po delší poradě rozhodlo obci vyplatit částku 30 fl. 30 kr. určenou na zasklení oken.⁶⁴⁴ V zápisech ze schůzí židovské obce ze dne 16. 2. 1898 se ale dočítáme o opačném rozhodnutí, podle něhož městský úřad úhradu vzniklých škod odmítl.⁶⁴⁵ Podobně byla poškozena i okna v obchodech a domech židovských obchodníků a ve spolkové místnosti spolku *Leseverein*. Za necelých deset dní se město obrací na obec s informací, že usnesení obce o zrušení školy bylo obyvatelstvem radostně uvítáno.⁶⁴⁶

Zrušení školy s sebou neslo i nutnost propuštění jejích zaměstnanců. Externí vyučující, učitelé Emanuel Kopecký a Antonín Haas, katecheta Vomočil a industriální učitelka Sakařová, dostali okamžitou výpověď, v rámci níž jim bylo vyplaceno služné za poslední měsíc.⁶⁴⁷ Zejména učitelé Kopecký a Haas se domáhali „svého práva“ na vyplacení čtvrtletního odstupného. Oba učitelé uvádí, že se chováním židovské obce cítí být poškozeni. Opodstatnění své žádosti odůvodňují tím, že židovskou obcí původně byli

⁶⁴¹ SOKA Jičín, Židovská obec Hořice, *Podací protokol obce*, [20. 6. 1898], neuspořádáno.

⁶⁴² Archiv ŽMP, ŽNO Jičín, *Zápisy ze schůzí představenstva obce (1892–1904)*, sign. 67697, [18. 1. 1897].

⁶⁴³ Tamtéž, [4. 12. 1897]

⁶⁴⁴ SOKA Jičín, Archiv města Jičín, *Zápisy ze schůzí městské rady 1897–1903*, kn. č. 297, inv. č. 856, [31. 12. 1897].

⁶⁴⁵ Archiv ŽMP, ŽNO Jičín, *Zápisy ze schůzí představenstva obce (1892–1904)*, sign. 67697, [16. 2. 1898].

⁶⁴⁶ Tamtéž, *Zlomky spisů školy*, sign. 67194.

Srov. Krakonoš, roč. XIX., 1897, č. 34, 9. 12.

⁶⁴⁷ Archiv ŽMP, fond: ŽNO Jičín, *Zápisy ze schůzí představenstva obce (1892–1904)*, sign. 67697, [28. 12. 1897].

zaměstnání na celý školní rok 1897–1898, v důsledku čehož se vzdali svých dalších vedlejších příjmů a navíc prý jejich renumerace 204 fl. byla rozvržena do jedenácti měsíců, zatímco čas vyúčtování trvá pouze deset a půl měsíce.⁶⁴⁸ V případě ředitele školy Marka Pollaka, který v Jičíně jako učitel působil více než čtyřicet let, se obec usnesla ho zaopatřit roční penzí ve výši 600 fl., která mu byla vyplácena v měsíčních splátkách po 50 fl.⁶⁴⁹ Marek Pollak i nadále velmi aktivně působil v představenstvu obce, střídavě jako pokladník, zapisovatel a sekretář. V roce 1899 byl také zvolen starostou pohřebního bratrstva Chevra kadiša a členem komise pro vypracování nových stanov obce. Z veřejného života odchází roku 1903, kdy již nekandiduje ve volbách do představenstva.⁶⁵⁰ Podobně jako v Hořicích se část školní budovy využívala k bytovým účelům. V přízemí se pak nacházela zasedací místnost spolu se školní učebnou, kde se shromažďovali žáci na výuku náboženství. Inventář školy (nábytek, učební pomůcky a knihy) byl vydražen a rozprodán. Většinu patrně odkoupila Regina Altschulová, provozovatelka dívčího penzionátu v Teplicích.⁶⁵¹ Podobně jako v jiných židovských obcích žáci přešli do veřejných obecných škol a do „židovské školy“ docházeli pouze na výuku náboženství vedenou rabínem Maxmilianem Reisseem. Žáci obecné školy byli rozděleni do čtyř oddělení podle věku a pohlaví. Výuce náboženství byly vyhrazeny tři hodiny týdně. Pro studenty středních škol to pak byly dvě hodiny týdně, a to zpravidla v sobotu od 10 do 12 hodin.⁶⁵²

14. 4 Turnov

Vývoj zdejší soukromé židovské školy se na sklonku 19. století ničím nelišil od jiných venkovských škol. Podobně jako jinde vlivem nacionalistických a antisemitských bouří docházelo k postupnému odlivu žáků, kteří zpravidla odcházeli do místních veřejných škol. Soukromá škola byla oficiálně zrušena koncem školního roku 1897–1898. V zápise ze schůze ze dne 15. 12. 1897 se o vztazích mezi židovskou menšinou a majoritou píše toto: „*Představenstvo obce bylo neustále po dlouhou dobu upomínáno zdejším obyvatelstvem, aby škola byla zrušena, a tím aby byly posíleny vzájemné dobré vztahy.*“ Jeden z požadavků ze strany rodičů při nástupu jejich dětí do veřejné školy zněl, aby bylo

⁶⁴⁸ Tamtéž, *Zlomky spisů školy*, sign. 67194.

⁶⁴⁹ Tamtéž, *Zápisy ze schůzí představenstva obce (1892–1904)*, sign. 67697, [12. 12. 1897].

⁶⁵⁰ Tamtéž, [9. 3. 1899, 7. 12. 1899, 9. 3. 1902, 6. 1. 1903].

⁶⁵¹ Tamtéž, [16. 2. 1898].

⁶⁵² Tamtéž, *Zlomky spisů školy*, sign. 67194.

zajištěno slušné chování ze strany křesťanských spolužáků a aby byl zachován stejný počet vyučovacích hodin němčiny jako dříve.⁶⁵³

Po zrušení židovských škol i nadále zůstalo v kompetencích židovských obcí zajištění výuky náboženství pro žáky všech vzdělávacích stupňů. Avšak ne vždy zůstala výuka jen u náboženství a hebrejštiny a v některých komunitách jako by se znovu začaly formovat jakési „*Winkelschulen*“.⁶⁵⁴ Vyhrocený článek otištěný v Jičínském obzoru dne 15. 4. 1899 nás informuje o vzniku jakéhosi vzdělávacího uskupení i v Jičíně: „*Nová Židovsko-německá škola v Jičíně. Již delší dobu bylo nám nápadno, že dítky některých důstojníků, několika židů a jiných i s vyučovacími pomůckami ztrácí se i ve dnech, kdy ve školách se nevyučuje, do kteréhosi domu v Židovské ulici. Zavedli jsme v té věci šetření a tu ku potvrzení naší domněnky dověděli jsme se od oněch právě dívek, že navštěvují tam německou školu. Školu tu zařídil bývalý učitel na německo-židovské škole zdejší, Polak. Tážeme se proto sl. školní rady – ví-li o této škole, je-li oprávněná, jak možno, kdy v obecných školách meškati by měly – tuto soukromou přelevjárnou navštěvují a jak v tom případě hodlá se zachovati.*“⁶⁵⁵ Podobné pokoutní školy byly založeny i v Kolíně, Turnově, vzdálenější Plzni a velmi pravděpodobně i v jiných obcích.⁶⁵⁶ Kolínská škola je přímo označena za jazykovou a náboženskou školu, což napovídá tomu, že žáci zde byli vyučováni nejen náboženským disciplínám, ale také němčině.⁶⁵⁷ Je pochopitelné, že v komunitách panovala nejistota a nedůvěra vůči českým veřejným školám, proto také docházelo ke zřizování *Wiederholungsunterricht*, v jehož čele stál buď rabín, nebo bývalý židovský učitel, jehož úkolem bylo kontrolovat znalosti žáků nabyté na veřejných školách a případně zajistit jejich rozšíření v požadovaných oblastech (zejména v němčině). Podobnou paralelu můžeme pozorovat koncem 18. století, kdy rodiče byli stejně nedůvěřiví k nově vznikajícím, státem kontrolovaným židovským školám. V Jičíně do pokoutní školy docházely i děti z německy orientovaných rodin, zatímco v Turnově

⁶⁵³ Archiv ŽMP, ŽNO Turnov, *Zápisy ze schůzí představenstva obce 1891–1903*, sign. 26299, [15. 12. 1897].

⁶⁵⁴ Tamtéž, [3. 9. 1898].

⁶⁵⁵ Jičínský obzor, roč. XX, 1899, č. 8, 15. 4.

⁶⁵⁶ Českožidovské listy, roč. I, 1894–1895, č. 6, 1. 12.: *Z Plzně: obecná škola náboženská, kterou dříve obec vydržovala, byla před několika lety zrušena, s čímž bychom se svého stanoviska souhlasili, kdyby zrušení to nebylo mělo za následek neplnění a rozšíření zdejších německých škol. Nyní vydrží obce pouze školu ku vyučování náboženství a jazyku hebrejském, tzv. školu talmudu a Thory, vyučovacím jazykem jest němčina. Že by se židé neúčastnili dostatečně všeobecných dobročinných podniků ve městě, nelze jim vytýkati, tak zejména nalézáme jména jejich v seznamech všech dobročinných spolků a sbírek.*

⁶⁵⁷ FEDER, R. *Dějiny Židů v Kolíně*, s. 296.

byla odpolední výuka určena výhradně jen pro děti členů tamní židovské obce. Za odpolední lekce podobně jako dříve v soukromé škole rodiče platili školné.⁶⁵⁸

Turnov je jednou z mála venkovských židovských obcí, kde se do antisemitských bouří významněji zapojili studenti. Ti v noci z 3. na 4. 12. namalovali černou fermežovou barvou na domy místních židovských obchodníků symboly křížů a rozbili několik tabulek v oknech židovské školy a v domech židovských obchodníků.⁶⁵⁹

Ne všechny židovské školy byly koncem 90. let zrušeny. Zejména v jižních Čechách si mnohé židovské obce své konfesionální školy dočasně udržely. K roku 1900 na českém území existovalo ještě 36 židovských škol.⁶⁶⁰ Mezi léty 1901–1907 se nám postupně objevují zmínky o židovských školách v Černovicích (okr. Pelhřimov), Babčicích (okr. Tábor), Voticích (okr. Benešov), Klatovech, Klučenicích (okr. Příbram), Jindřichově Hradci, Spáleném Poříčí (okr. Plzeň-jih) a Dobříši (okr. Příbram). S výjimkou Jindřichova Hradce a Klatov se jednalo o malé venkovské obce s nepočetným židovským osídlením. Ještě v roce 1910 se v židovských školách v Náchodě a Teplicích-Šanově vyučovalo v německém jazyce, zato v Jindřichově Hradci bylo již od roku 1907 vyučováno v jazyce českém. Učební plán židovských soukromých škol s právem veřejnosti na počátku 20. století odpovídal učebním osnovám veřejných škol. Židovští učitelé museli mít patřičné vzdělání a kvalifikaci a platily pro ně stejné podmínky jako pro učitele veřejných škol.⁶⁶¹

14. 5 Zánik škol zachycený v regionálních periodikách

Ustavující valná hromada Místního odboru národní jednoty českožidovské v Hořicích se konala dne 22. 11. 1896.⁶⁶² O měsíc později se hořická národní jednota stala přispívajícím členem místního odboru Ústřední matice školské.⁶⁶³ Hořická židovská obec od března 1897 vykonávala většinu náboženských obřadů v češtině, avšak i přesto se stala předmětem všetečných narážek Hořických listů: „*Našim židům: (...) Nám nepostačí malinký krůček, jež jste učinili zavedením modlitby za císaře v modlitbě vaší v jazyku českém, nám nepostačila by ani úplná vaše česká řeč, nechte-li také česky myslet, česky*

⁶⁵⁸ Archiv ŽMP, ŽNO Turnov, *Zápisy ze schůzí představenstva obce 1891–1903*, sign. 26299, [3. 9. 1898]. Srov. Jičínský obzor, roč. XX, 1899, č. 8, 15. 4.

⁶⁵⁹ DUBINOVÁ, T. a JAKUBEC, P. *Židé na Turnovsku*, s. 40.

⁶⁶⁰ ŠAFRÁNEK, J. *Školy české II*, s. 382.

⁶⁶¹ NA, Ministerstvo kultu a vyučování Vídeň, *Záležitosti židovských obecných škol v Čechách, povolování vyučování učitelům s neúplnou kvalifikací, udělování práva veřejnosti, jednání o zřízení kurzů pro výchovu učitelů židovského náboženství*, kt. č. 809, inv. č. 349.

⁶⁶² Hořické listy, roč. I, 1896, č. 10, 3. 12.

⁶⁶³ Tamtéž, č. 12. 31. 12.

cítit a česky jednat.“⁶⁶⁴ Očima šéfredaktora Hořických listů jsou židé vnímáni jako nepřátelský živel, jehož veškeré konání je namířeno proti české otázce: „*V městě našem prvou zprávu o rozpuštění ministerstva Badenova*⁶⁶⁵ *dostali židé. A tito opět zřejmě nám ukázali s kým, že doopravdy sympatizují. Rozradostněni běhali po městě, roznášejíce svoje německé cajtunky, aby donesli „svým“ potěšitelných pro ně zpráv, že národ český vládou rakouskou opět byl odstrčen. Leč radost jejich netrvala tak dlouho. Sotva přišla zpráva o bouřlivých událostech v Praze, schlípli židé své uši a zalízali do svých příbytků. A radost jejich nadobro byla pochována, když dne 2. 12. v noci byla vytlučena okna zdejší německé židovské školy, německého žida Feldscharka, německého žida Lavetzkyho a ještě němečtějšího žida Augusta Feuersteina. Tak vyprošeno bylo značné rozmnožení četnictva, jež celou noc hlídalo židovskou školu a židovské domy.*“⁶⁶⁶ Rétorika českých médií konce 19. století na židovská témata byla vesměs ve všech oblastech Čech a Moravy totožná. Židovské školy měly být zrušeny, protože v očích majority byly považovány v národním ohledu za největší zlo. Německo-židovská výchova byla mnohými redaktory volně zaměňována za výchovu nečestnou a nemravnou: „*Zrušíte-li školu německou, přiblížíte mnoho dříve k dobru, poněvadž aspoň mladší generace dostane jiného, lepšího chování, a snad pak ta bude lepší svých* __⁶⁶⁷. *Pokud německou svoji školu nezrušíte, nemůžeme viděti ani molekulu dobré vaší cti a pak nesmíte se diviti nám, kteří __ svoje jednání, jak sobě zaslužíte. Tak pro dnes.*“⁶⁶⁸

Začátek prosince 1897 se ve většině měst i se sebemenším židovským osídlením nesl v duchu nacionalistických bouří a antisemitských demonstrací. Demonstrace vypukly v Praze dne 29. 11. jako odvetná akce proti německým studentům⁶⁶⁹, kteří v pražských

⁶⁶⁴ Tamtéž, 1897, č. 6, 28. 4.

⁶⁶⁵ Vláda Kazimíra Badeniho úřadovala od 30. 9. do 30. 11. 1897. Badeni vyjednával spolu s mladočechy o jazykových nařízeních. Pro svůj návrh zrovnoprávnění češtiny a němčiny v neoficiálním, ale i v úředním styku nezískal ale potřebnou podporu. Následně se mu ale podařila najít oporu v nově vzniklém politickém bloku – Polský klub, mladočeši a německá katolická lidová strana. Proti vydání jazykových nařízení se ale velmi tvrdě postavila německá opozice, která nakonec doslova přinutila Badeniho podat demisi. Demisi císař František Josef I. přijal dne 28. 11. 1897 a za několik dní jmenoval novou vládu v čele s Paulem Gautschem, jehož úkolem bylo poměry v parlamentu opět stabilizovat. (BOROVIČKA, Michael, KAŠE, Jiří, KUČERA, Jan P. a Bělina, Pavel. *Velké dějiny zemí Koruny české*. Praha: Paseka, 2013. XII. b. sv., s. 364–366. ISBN: 978-80-7432-293-8).

⁶⁶⁶ Hořické listy, roč. I, 1897, č. 21, 10. 12.

⁶⁶⁷ List je poškozený, slovo je nečitelné.

⁶⁶⁸ Hořické listy, roč. I, 1897, č. 2, 29. 7.

⁶⁶⁹ Drobné nepokoje v Praze vypukly již 27. 11., v den, kdy byl očekáván příjezd socialistických poslanců z vídeňské sněmovny. Zásadním se ale pro budoucí dny stal monstrózní pochod německých studentů od budovy právnické fakulty přes Václavské náměstí do Štěpánské ulice, kde se nacházela spolková místnost buršáckého spolku „*Schlarafie*“. Během jejich postupu došlo k několika dílčím incidentům, během nichž se vzájemně napadali němečtí, německo-židovští a čeští studenti. Nadcházejícího dne české studentstvo v budově české techniky uspořádalo manifestační schůzi a za účasti 3 000 studentů a akademiků se nepřímou

ulicích velmi okázale slavili úspěch své protivládní politiky. Příčinou nepokojů byla demise k českému národu korektního předsedy vlády Kazimíra Felixe Badeniho a jmenování úřednické vlády „germanizátora“ barona Paula Gautsche. Demonstranti rozbíjeli okna na židovských obchodech, domech, továrnách, radnicích a školách. Pakliže se podařilo pachatele vypátrat a dopadnout, byli několik dní drženi ve vyšetřovací vazbě a následně předvedeni před soud. Většinou byli odsouzeni za přestupek poškozování cizího majetku na dobu 14 dní nepodmíněného vězení. O bouřích v Hořicích se dozvídáme skrze soudní rozsudek demonstranta Vlasáka, který byl vězněn za poškození cizího majetku – konkrétně šlo o vytlučení zhruba 20 oken na budově židovské školy a na soukromých domech mnohých židovských továrníků. Téměř v každém čísle Hořických listů se počínaje prosincem 1897 až do konce června 1898 objevuje strohý komentář: „*Zdejší německá židovská škola dosud zrušena není.*“⁶⁷⁰

Podobně jako v Hořicích, tak i v Jičíně se na přelomu prosince a ledna vedly soudní spory mezi poškozenými židy a pachateli. Zvláštní bylo přelíčení mezi Adolfem Kantorem a Augustinem Seifertem, které probíhalo koncem prosince u jičínského soudu. Ve své podstatě se jednalo o nedorozumění, kdy žid Kantor v emociálně vypjaté době po demonstracích neprávem obvinil (dle své výpovědi „z legrace“) advokáta Seiferta a okresního tajemníka Lišku ze spoluúčasti na antisemitských akcích. Seifert si to ale nenechal líbit a Kantora zažaloval pro urážku na cti. Kantor byl nakonec odsouzen k úhradě soudních poplatků a k otištění veřejné omluvy v Jičínských listech.⁶⁷¹ Největší výtržnosti se v Jičíně udály v pátek a v sobotu 4. – 5. 12. 1897, kdy v důsledku rozbíjení, oken a výloh a poškozování osobního majetku muselo být do ulic povoláno vojsko.⁶⁷² Domnívám se, že svědectví židovského obchodníka Bedřicha Goliatha proti obžalovanému Františku Langrovi velmi dobře vystihuje náladu tehdejších „revolučních

odhlasoval postup proti „*vyzývavosti německých studentů*“. Výsledkem těchto jednání se stalo zpuštění řady židovských a německých domů, obchodů. Pustošeno bylo ve své podstatě vše, co se jevilo jako německý či židovský majetek. Ještě v tentýž den (úterý 30. 11.) bylo Václavské náměstí a ulice v jeho blízkosti zateraseny pěchotou. Nejčastějším cílem demonstrantů se stala okna německých hostinských místností a kaváren, synagog a židovských obchodů. Následkem krvavých demonstrací bylo ve čtvrtek ráno (2. 12.) ministerstvem vnitř vyhlášeno stanné právo v Praze, Karlíně, Žižkově, Smíchově a v Královských Vinohradech. Poté, co se zprávy z Prahy dostaly na český venkov, na mnohých místech vyvolaly další národnostní a antisemitské nepokoje. K rozsáhlým demonstracím došlo například v Plzni, Táboře, Berouně, Říčanech, Mělníce, Lounech a Libochovicích. (JISKRA, J. *Pražské bouře roku 1897*, s. 4–14).

⁶⁷⁰ Hořické listy, roč. II, 1898, č. 1, 6. 1.

Srov. Tamtéž, roč. I, 1897, č. 21, 10. 12.

Tamtéž, č. 12, 16. 12.

⁶⁷¹ Jičínský obzor, roč. XVIII., 1897, č. 52, 24. 12.

⁶⁷² Krakonoš, roč. XIX., 1897, č. 34, 9. 12.

Srov. SOkA Jičín, Archiv města Jičín, *Zápisy ze schůzí městské rady 1897–1903*, kn. č. 297, inv. č. 856, [2. 12. 1897].

dní“: „*Kam nesete ten pěkný obraz, vždyť je ho škoda, beztoho vám to navečer zničíme!*“⁶⁷³ Epicentrem antisemitských útoků se stal spolkový dům *Leseverein* hotel U Města Hamburk. Několik málo hodin po demonstracích byla většina německy psaných cedulí a reklam z domů a veřejných budov sňata. V Jičínském obzoru ze dne 18. 12. 1897 se v jedné ze statí uvádí, že pouhý nápis *Leseverein uráží ryze český ráz města.*⁶⁷⁴

Zrušení škol mělo největší dopad na učitele, pro které znamenalo ztrátu zdroje často jediného příjmu. Ne všichni učitelé byli svými židovskými obcemi zabezpečeni, buď byli penziováni, nebo jim byla nabídnuta jiná funkce v komunitě, a proto museli hledat nové možnosti obživy. Konrád Pospíšil o svém příteli učiteli píše: „*Učitelé přestali být tak skromní, jako můj kamarád, jenž brzy z B. odešel, změnil své trpké povolání za malý papírnický obchůdek; inspektorům nebyla „škola“ dosti dobrou, poplatníci upínali kapsy a pan Stern pochopiv dobře situaci, podal v památné schůzi několikátového září 189* návrh na zrušení soukromé židovské školy.*“ I přestože objekty bývalých židovských škol pozbyly většinou své původní funkce a staly se z nich soukromé domy sloužící obytným účelům, svá přízviska „židovská škola“, „židovna“, „v židech“ si ještě nadlouho zachovaly.⁶⁷⁵

Tiskový orgán Národní jednoty česko-židovské *Českožidovské listy* přinášel každých čtrnáct dní „žhavé novinky“ ze židovského světa. V první radě to byly zprávy o stavu židovského školství v jednotlivých regionech Čech a Moravy. Zvláště oblíbené byly „novinářské kachny“ informující o zrušení soukromých židovských škol a zavedení češtiny jako vyučovacího a bohoslužebného jazyka. Z jednotlivých článků, otištěných v Českožidovských listech mezi léty 1894–1899, byl vytvořen krátký přehled, který je vzhledem k nemožnosti přesné interpretace obsahu jednotlivých článků součástí příloh.

⁶⁷³ Jičínský obzor, roč. XIX, 1898, č. 4, 25. 1.

⁶⁷⁴ Tamtéž, roč. XVIII, 1897, č. 51, 18. 12.

⁶⁷⁵ POSPÍŠIL, K. *Židovská škola a moderní škola*, s. 58.

Závěr

Radikální a rychlé změny, které přinesly reformy Josefa II., do židovských komunit vnesly chaos, velké obavy a jen zřídka kdy nadšení. Připustíme-li jejich pokrokovost, novátorství a přínos značného zrovnoprávnění, zejména co se týče práva židů studovat na veřejných křesťanských školách včetně univerzit, musíme také upozornit na jejich nepřátelský postoj vůči ortodoxii a tradičním židovským institucím. Pokrok na straně jedné a snahy o zachování tradice na straně druhé představovaly dva vyhraněné pohledy, které byly jednoznačně neslučitelné. Názorová nesourodost členů komunit tak vedla k četným rozporům, a to zejména v otázkách vzdělávání dětí.

I navzdory nově zakládaným židovským školám v roce 1782 si mnohé rodiny nepřestaly vydržovat své domácí učitele, kteří pro ně znamenali záruku kvalitní výuky. Preference rodičů byly v první řadě dány jejich finanční situovaností a až v druhé řadě řekněme náboženskou horlivostí. Na rozdíl od výuky ve veřejné škole se domácí učitelé zaměřovali na výuku tradičních disciplín, hebrejštiny a náboženství. Ilegální pokoutní školy byly zvláště radou židovských starších doslova pronásledovány a členové obce orientovali veškeré své snahy na jejich zrušení. Podobné tendence je možné zaznamenat i v rámci venkovských obcí, a to ještě v první třetině 19. století. Postupné zesvětšování židovského školství některé rodiny odmítaly přijmout ještě ve druhé polovině 19. století a různými způsoby, nejčastěji stížnostmi a jinými mravokárnými způsoby se snažily zastavit přirozený vývoj, jemuž byly položeny základy již o století dříve.

Postavení učitele v židovské společnosti prodělalo dramatický vývoj. V počátcích lze jeho postavení přirovnat k práci nádeníka, kterého si najímají jednotlivé rodiny, aby vyučoval jejich děti. Jakákoliv úcta k němu nebyla na místě. Číst, psát a ovládat základy bohosloví bylo samozřejmostí i u těch nejnevzdělanějších členů komunity. Zlom nastává patrně v době pojosefínské s příchodem škol jako organizovaných institucí. Změna v přístupu k učitelům je patrná i v tom, že se stávají vyhledávanými kmotry při obřících a svědky při svatebních obřadech. Provozovateli pokoutních škol nemuseli být nutně učitelé, kantoři či rabíni, ale zaznamenáváme i různé obchodníky. K alternativám tohoto typu přistupovaly především malé komunity, které si nemohly dovolit najímat učitele. Jinde zase mohli učitelé zastávat i další funkce spjaté s náboženským životem obce, mohli být současně chazany, šamesy, šochety či mohely. Nedostatečné finanční ohodnocení učitelů se stává předmětem mnohých stížností. Jejich znění je většinou velmi osobní, učitel se vypovídá ze

všech svých strastí, které mu učitelský úřad přináší a pod hrozbou odchodu z komunity žádá o udělení finančního příspěvku. Častým motivem bývá také „početná rodina“, kterou musí ze svého platu živit. Jistým zdrojem jejich příjmu byla soukromá výuka, které se věnovali po večerech. Učitelé působící v židovských školách ve druhé polovině 19. století byli nejčastěji absolventy německých učitelských ústavů, německých gymnázií či reálných škol, jen stěží bychom v této době našli učitele bez vzdělání. Zvláště od poloviny 19. století se požadavky jednotlivých obcí na učitele různily. Pro obce orientované v tradičním duchu byla určující jeho znalost hebrejštiny a oprávnění k výuce náboženství. Do jisté míry pozoruhodné je působení katechetů a českých učitelů zvláště na jičínské židovské škole.

Významný příjem financí pro školu znamenaly platby školného ze strany rodičů a nejvyšší výdaje připadly na platy učitelů a dalších školních zaměstnanců. Jednotlivé židovské školy byly financovány v první řadě prostřednictvím svých správních orgánů – židovskou náboženskou obcí, vzdělávacím spolkem Talmud-Thora, vídeňským školským spolkem podporujícím německé školy *Schulverein* či jinými obecními orgány. Většina škol disponovala vyváženým rozpočtem až do doby, než v důsledku úspěšných agitací Národní jednoty českožidovské začali žáci odcházet do veřejných obecních škol. Zvláště v 90. letech podstatnou složku příjmů zahrnují dary a výtěžky ze sbírek. Mnohé komunity si však své konfesionální školy, i přes značné obtíže spjaté s jejich udržováním, zachovaly až do konce 90. let.

Vyučování každý den s výjimkou soboty začínalo zpravidla v osm hodin a trvalo až do pozdního odpoledne. Kromě standardních předmětů, jako je matematika, německý a český jazyk, přírodopis a dějepis, se na některých školách speciálně pro dívky vyučovala také francouzština, poetika, fyzika, literatura a německá rétorika. S výukou tělocviku, který byl obligátním předmětem jak pro chlapce, tak pro dívky, byly často spjaté obtíže se zajištěním vhodných prostor. Zajímavé je rovněž pozorovat, do jaké míry se na námi zkoumaných školách vyučoval český jazyk. Zatímco v jičínské škole probíhala jeho důsledná výuka včetně všech gramatických jevů, v novobydžovské škole ještě v roce 1864 nebyl součástí školních osnov. Vedle gramatických pouček byli žáci nuceni se z paměti učit také různé básně, delší stati a projevy významných osobností. Učební osnovy hebrejštiny a náboženství si každá škola vytvářela dle svých lokálních možností. Dá se říci, že pro židovské školy neexistoval žádný závazný dokument, který by přesně vymezoval rozložení učební látky. Zvláště ve druhé polovině 19. století můžeme pozorovat tendenci, kdy se

hebrejský jazyk ze školních osnov vyřazuje a jeho výuka se přesouvá do soukromých placených lekcí. Zvláště do jičínské židovské školy docházela celá řada křesťanských žáků, zvláště z rodin c. k. úředníků. Se školním životem byly spjaty i dny nevšední, ať už náboženské a národní slavnosti, či poslední školní den, který v každé škole probíhal osobitým způsobem. Určitá příkoří jak pro učitele, tak žáky přinášely i nevyhovující prostory ve školních budovách. Zvláště v dobách samotného vzniku škol bylo pro obce obtížné zajistit pro výuku příhodné prostředí.

Dohledem nad školou byl zpravidla pověřen někdo z členů představenstva obce. Ve větších obcích byly navíc pro tyto účely zřizovány speciální spolky (Školský spolek, Talmud-Thora). Židovské školy byly navíc již od roku 1782 podrobeny střídavě církevnímu a státnímu dohledu.

Majoritní obyvatelstvo zaujímalo vůči židovským školám velmi radikální postoj, což je patrné především na článcích s nacionalistickým podtextem otištěných v místních periodikách.

Jakousi předzvěst budoucího zániku škol pozorujeme již počátkem 90. let v souvislosti s činností Národní jednoty českožidovské. Odchod žáků do veřejných obecných škol jen přispívá postupnému rozkladu škol. V novobydžovské i hořické komunitě se objevují ojedinělé hlasy prosazující zrušení školy. Vědomí tradice školy však bylo silnější a všechny komunity si své školy dokázaly udržet minimálně do prosince 1897. Bývalí učitelé byli buď propuštěni s vyplacením odstupného, nebo zaměstnáni v rámci obce. Navíc po roce 1898 při některých obcích znovu vznikají ilegální pokoutní školy.

Tuto práci dokončuji s vědomím, že ani zdaleka komplexně nepostihla problematiku židovského triviálního školství na sklonku 18. století a ve století 19. Zároveň ale splnila svůj cíl – na příkladu vybraných východočeských škol poukázala alespoň na dílčí aspekty. V nadcházejícím čase se hodlám tématem i nadále zabývat a pokusit se o jeho shnující podání. Především v rozsáhlých fondech, jakými jsou Archiv pražského arcibiskupství, případně České gubernium, se stále nachází velké množství neprobádaného pramenného materiálu k naší oblasti zájmu. Se zvážení všech nedostatků, které spatřujeme zejména v torzovitosti pramenných základů zkoumaných židovských škol, si ale dovoluji tvrdit, že práce je přínosem nejen na poli regionální historie a vytváří důležitý základ pro další badatelskou činnost.

Soupis použitých pramenů a literatury

Prameny

Státní okresní archiv Jičín

Fond: Židovská škola Hořice, *Kronika židovské školy v Hořicích; Školní katalogy z let 1867–1868, 1877–1896; Třídní knihy z let 1867–1868, 1877–1896; Protokol der Lehrerconferenz 1888–1896; Geschäftsprotokoll 1887–1894; Schul und Prüfungsprotokoll; Vertheilungen der Stiftungen (1890–1901); Inventář knihovny (1888–1898)*, neuspořádáno.

Fond: Židovská obec náboženská Hořice, *Protokol zasedání obce (1896–1904); Kronika židovské obce v Hořicích (1896–1906); Podací protokol; Listinný materiál*, neuspořádáno.

Fond: Okresní úřad Jičín I, *Židovský nadační fond (1850–1854); Nařízení o židovských školách a o židovských dětech navštěvujících katolické školy (1850–1854); Židovské obce – nařízení a oběžníky (1850–1868); Nadace Vincenta Lustiga; Privátní výuka (1850–1854)*, kt. č. 26–27, 199, 307, 35, inv. č. 75–76, 339, 1172, 98.

Fond: Archiv města Jičín, *Seznamy obyvatel podle čísel popisných z roku 1850–1870; Zápisy ze schůzí městské rady 1897–1903; Soupisy dítek školou povinných; Izraelská náboženská obec 1897–1928*; kn. č. 356, 364, 374, 297, 536, 262, inv. č. 915, 923, 933, 856, 2188, 1221.

Fond: Střední škola dívčí Hořice, *Paměti školy měšťanské pro dívky v Hořicích*, kn. č. 1–2, inv. č. 1–2.

Fond: Střední škola chlapecká Hořice, *Pamětní kniha (1891–1899), Soupisy žáků 1892–1896, 1897–1900*, kn. č. 2, 34–40, inv. č. 2, 34–40.

Fond: 1. střední škola chlapecká Jičín, *Třídní výkazy 1897–1898, Hlavní školní matriky 1869–1896*, kn. č. 131–140, 1–14, inv. č. 131–140, 1–14.

Fond: Základní škola Jičín, Poděbradova 18, *Třídní výkazy 1897–1898*, kn. č. 73–82, inv. č. 73–82.

Fond: 2. národní škola Jičín, *Výkaz docházky a prospěchu 1897–1898, Pamětní kniha (1885–1913)*, kn. č. 60–63, 185, inv. č. 60–63, 185.

Fond: Lepařovo gymnázium Jičín, *Výroční zprávy–programy (1856–1858, 1885–1895, 1896–1905); Katalog studentů (1808–1844); Katalogy maturitní (1859–1885); Katalog studentů (1845–1849); Kronika 1879–1939*, kn. č. 766–769, 1, 12–29, 2, 746, inv. č. 972–975, 1, 12–29, 2, 746.

Fond: Státní vyšší reálka Jičín, *Katalogy studentů 1854–1900*, kn. č. 1–42, inv. č. 1–42.

Fond: Místní školní rada Jičín, *Protokol ze schůzí 1892–1898; Protokol ze schůzí 1884–1892*, neuspořádáno.

Fond: Archiv města Hořice, *Pamětní zápisy prof. J. L. Jandery*, kn. č. 11, inv. č. 23.

Fond: Okresní školní výbor Jičín, *Podací protokol 1891*, kn. č. 31, inv. č. 31.

Fond: Hlavní a farní škola Hořice, *Zkušební protokol 1839–1857*, kn. č. 3, inv. č. 3.

Státní okresní archiv Hradec Králové

Fond: Archiv města Nový Bydžov, *Školní záležitosti s registry (1816–1839)*, *Židovská škola (1798–1817)*, *Židovská škola (1818–1834)*, *Stavba izraelské školy – plány a žádosti (1864–1873)*, kt. č. 76–78, 192, inv. č. 1937, 1944, 1951, 2683.

Archiv Židovského muzea v Praze

Fond: ŽNO Jičín, *Zápisy ze schůzí představenstva obce (1870–1892, 1892–1904)*; *Zlomky spisů školy (1864–1898, 1903)*; *Účetní doklady školy (1874–1886)*; *Pinkas protokol a pokladní kniha*; *Účetní kniha (1889–1902)*; *Nadace, odkazy, dary*; *Školní katalogy z let 1866–1867, 1870–1872, 1876–1880, 1886–1891, 1892–1898*; *Třídní knihy z let 1878–1880, 1881–1882, 1883–1884, 1885–1887, 1891–1892, 1896–1898*; *Pozvání, vyhlášky*; *Inventář školní knihovny (1885–1886)*; *Seznam vyrobených ručních prací 1885–1886*; *Stanovy Talmud-Thora*, sign. 67698, 67697, 53050, 67151–67177, 67194, 67207, 67210, 67212–67214, 67218, 53049, 67181–67185, 53133, 53177, 53232, 67178–67191, 67201, 67204, 20476, 53045, 53179, 67198, 67295, 53024a, 53023, 53019, 53139, 53020, 53021, 53024b, 53025abc, 53017abc, 53018abcd, 53014abc, 53027, 53015abc, 53016abcd, 53124, 53042, 53045.

Fond: ŽNO Nový Bydžov, *Zápisy ze schůzí představenstva obce (1863–1889, 1889–1900)*; *Školní komise (1856, 1871–1890)*; *Nejstarší spisový materiál (1715–1826)*; *Školní záležitosti (1854–1859)*, sign. 54777, 34858, 34855, 13777.

Fond: ŽNO Turnov, *Zápisy ze schůzí představenstva obce (1891–1903)*; *Nadace Wolfa Mayera pro žid. vyučování jednoho žáka*; *Nadace Meiera a Mirl Godlmannových*; *Školní záležitosti*, sign. 26299, 13762, 13758, 13773.

Fond: ŽNO Mladá Boleslav, *Školní nadace (1862)*, *Školní stipendia (1897, 1899)*; *Kvitanice školného (1750–1782)*; *Inspekce školy (1863)*; *Účetní výkaz isr. školního fondu a školního spolku (1873–1874, 1878)*; *Školné, Školní stipendia (1897, 1899)*; *Vydání pro židovskou normální školu (1782–1783)*, *Školní vydání (1782–1863)*; *Hlavní katalog hebrejského učiliště (1843–1870)*; *Čestná kniha školy (1842–1860)*; *Školní fond 1873, 1874, 1878*; *Stipendium Talmud-Thora*; *Učitel triviální školy*, sign. 8158, 88648, 86403, 88647, 43941, 88645, 88649, 88648, 43944, 44023, M-1124, M-1122, 43941, 88648, 43959.

Národní archiv

Fond: HBM, *Matrika narozených 1788–1848*; *Matrika zemřelých 1788–1848*; *Matrika oddaných 1788–1848*, kn. č. 263–265, inv. č. 263–265. ŽNO Jičín. Přístupné online: <http://www.badatelna.eu/fond/241>.

Fond: Tamtéž, *Matrika narozených, zemřelých a oddaných (1742, 1784–1878, 1809–1849, 1809–1843)*, kn. č. 659, inv. č. 659. ŽNO Rožďalovice.

Fond: BHMa, *Matrika narozených 1788–1798; Matrika narozených 1798–1835; Matrika narozených 1836–1839*, kn. č. 1403–1405, inv. č. 1403–1405. ŽNO Nový Bydžov. Přístupné online: <http://www.badatelna.eu/fond/1073>.

Fond: Tamtéž, *Matrika zemřelých 1840–1878; Matrika oddaných 1839–1877; Matrika narozených 1794–1839*, kn. č. 9–11, inv. č. 9–11. ŽNO Barchůvek.

Fond: Tamtéž, *Matrika narozených 1784–1840; Matrika narozených 1840–1867*, kn. č. 491–492, inv. č. 491–492. ŽNO Hořice.

Fond: Tamtéž, *Matrika oddaných 1788–1830; Matrika narozených 1830–1839; Matrika narozených 1788–1830; Matrika narozených 1739–1877*, kn. č. 2199, 2200, 2201, 2204, inv. č. 2199, 2200, 2201, 2204. ŽNO Turnov.

Fond: Tamtéž, *Matrika narozených 1739–1895*, kn. č. 918, inv. č. 918. ŽNO Křinec.

Fond: Tamtéž, *Matrika oddaných 1843–1880*, kn. č. 339, inv. č. 339. ŽNO Domousnice.

Fond: České gubernium-Publicum, *Židovská škola; Židovská škola Mladá Boleslav*, kt. č. 2096–2098, 7450, inv. č. 2224, 2623.

Fond: Ministerstvo kultu a vyučování, kt. č. 809, 881, 1350–1351, inv. č. 349, 350, 367.

Fond: Zemská školní rada v Praze, část I, kt. č. 47, 2215, inv. č. 960, 1125/V/4.

Osobní archivy

Terezie Dubinová

Prameny vydané

JIŘINEC, Martin, ed. et al. *Soupis židovských rodin v Čechách z roku 1793. II., Kouřimský kraj, Bydžovský kraj, Litoměřický kraj*. Praha: Státní ústřední archiv, 2003, 379 s. ISBN 80-85475-96-0.

EBELOVÁ, Ivana a kol. *Soupis židovských familiantů v Čechách z roku 1783 = Verzeichnis der Judenfamilianten in Böhmen von 1783*. Praha: Národní archiv, 2008. ISBN 978-80-86712-53-6.

BOHÁČEK, Jan, ed. et al. *Soupis židovských rodin v Čechách z roku 1793. I., Loketský kraj, Boleslavský kraj, Budějovický kraj*. Praha: Státní ústřední archiv v Praze, 2002, 277 s. ISBN 80-85475-91-X.

Další prameny

Českožidovské listy, roč. I–V, 1894–1899.

Hořické listy, roč. I–III, 1896–1898.

Hořické noviny, roč. II–III, 1898–1899.

Hořický list, roč. I–IV, 1893–1896.

Jičínský obzor, roč. I–XIX, 1879–1898.

Krakonoš, roč. I–XX, 1879–1899.

Nové hořické noviny, roč. I, 1898.

KOŘÁN, J. J. Židovské školy v Čechách roku 1894–1895. *Kalendář česko-židovský na rok 1896-97*. 1896, roč. 16, s. 152–157.

KOŘÁN, J. J. Židovské školy v Čechách. *Kalendář česko-židovský na rok 1886–1887*. 1886, roč. 6, s. 97–102.

Kraus J. S. Německo-židovské školy v Čechách. *Kalendář česko-židovský na rok 1882–1883*. 1882, roč. 2, s. 117–125.

LEPAŘ, Jan. *Škola a život, časopis pedagogický s přílohou*. Praha, roč. 13, 1876.

MAŠEK, Jan Ladislav. *Budečská zahrada*. Praha: 1888, sv. 7.

Národní škola. Týdeník vychovatelský. *Národní učitelstvo v Čechách, na Moravě, v Slezsku a na Slovensku*, roč. VII., 1869.

Obraz násilí v německé literatuře pro děti a mládež. Iliteratura [online], [cit. dne 5. 03. 2016]. Přístupné online: <http://www.iliteratura.cz/Clanek/19537/obraz-nasili-v-nemecke-literature-pro-deti-a>.

POL, Wincenty. *Das Lied von unserem Lande*. Posen: 1870.

POSPÍŠIL, Konrád. *Židovská škola a moderní škola*. *Kalendář česko-židovský na rok 1909–1910*. 1909, roč. 29, s. 52–60.

Vilímek, J. R. a Vilímek, E. Z. *Veselý zpěvák: sbírka rozmarných písní*. Praha: A. Kuranda, 1862.

Literatura

BĚLINA, Pavel, KAŠE, Jiří a KUČERA, Jan P. *Velké dějiny země Koruny české*. Praha: Paseka, 2001. X. sv., 768 s. ISBN: 80-7185-384-4.

BOROVÍČKA, Michael, KAŠE, Jiří, KUČERA, Jan P. a Bělina, Pavel. *Velké dějiny země Koruny české*. Praha: Paseka, 2013. XII. b. sv., 832 s. ISBN: 978-80-7432-293-8.

BRÁNSKÝ, Jaroslav. Židovské školství v Boskovicích. In: PÁLKA, Petr (ed.), *Židé a Morava, Sborník příspěvků přednesených na konferenci konané 8. listopadu 1995 v Kroměříži*. Kroměříž: 1996, s. 14 – 24.

BROCK, Adolf. *Dějiny židů v Humpolci*. In: *Židé a židovské obce v Čechách v minulosti a v přítomnosti*. Brno: Židovské nakladatelství, 1934, s. 193–197.

DIBELKOVÁ, Monika. *Vzdělávání židů v triviálních židovských školách na příkladu obcí Miroslav a Šafov* [online]. Brno, 2016 [cit. dne 03. 03. 2017]. Dostupné z: https://is.muni.cz/th/415146/ff_b. Bakalářská práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Zdeňka Stoklásková.

DRACHMANN, Eduard. *K otázkám židovského školství*. Brno: Spolek Židovská škola, 1936. 15 - [i] s.

DUBINOVÁ, Terezie a JAKUBEC, Pavel. *Židé na Turnovsku*. Turnov: Město Turnov - Odbor cestovního ruchu, 2010. 107 s. ISBN 978-80-254-8407-4.

DUBINOVÁ, Terezie. *Report on the Jičín fire of 23 June 1840 (found in the genizah of Jičín synagogue)*. In: *Judaica Bohemiae*, roč. XL, Praha: Židovské muzeum v Praze, 2004, s. 123 – 124.

FEDER, Richard. *Dějiny Židů v Kolíně*. In: *Židé a židovské obce v Čechách v minulosti a v přítomnosti*. Brno: Židovské nakladatelství, 1934, s. 292–293.

FISCHER, Julius. *Dějiny židů v Uhlířských Janovicích*. In: *Židé a židovské obce v Čechách v minulosti a v přítomnosti*. Brno: Židovské nakladatelství, 1934, s. 267–273.

FIŠER, Rudolf. Školství a vzdělanost v třebíčském ghettu. In: PÁLKA, Petr (ed.), *Židé a Morava XIX, Devatenáctý svazek ediční řady Židé a Morava, Kniha statí ze stejnojmenné konference konané v Muzeu Kroměřížska dne 14. 11. 2012*. Kroměříž: 2013, s. 65 – 74.

FRANCEK, Jindřich. *Dějiny Jičína*. Autorkou tří kapitol je Kristýna Peroutková Matějková. V Praze: Rybka, 2010, 597 s. ISBN 978-80-87067-81-9.

FRANKL, Michal a kol. *Naši nebo cizí?: Židé v českém 20. století*. Vyd. 1. Praha: Židovské muzeum v Praze - Institut Tereziánské iniciativy, 2013. 4 sv. ISBN 978-80-87366-28-8.

GOLDMANN, A. E. *Dějiny židů v Mladé Boleslavi*. In: *Židé a židovské obce v Čechách v minulosti a v přítomnosti*. Brno: Židovské nakladatelství, 1934, 204–221 s.

HECHT, Louise. *Moderní dějiny českých Židů*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2013, 52 s. Učebnice. ISBN 978-80-244-3803-0.

HORÁKOVÁ, Hana. *Ulicemi Jičína*. Jičín: Okresní muzeum a galerie v Jičíně, 1993, 89 s.

JANDA, Antonín. *Dějiny židů v Budyni nad Ohří*. In: *Židé a židovské obce v Čechách v minulosti a v přítomnosti*. Brno: Židovské nakladatelství, 1934, s. 78–89.

JIRČÁK, Josef. *Příspěvky k dějinám jičínských Židů ve století sedmnáctém a osmnáctém*. In: *Ročenka Společnosti pro dějiny Židů v Československé republice*. Praha: Společnost pro dějiny Židů, 1933, s. 137–152.

JISKRA, Jan. *Pražské bouře roku 1897*. Praha: Nové listy, 1897, 15 s.

KADLEC, Petr. *Židé na cestě za vzděláním, (Židovští studenti na středních školách Moravy a Slezska ve druhé polovině 19. a na počátku 20. století)*. In: PÁLKA, Petr (ed.), *Židé a Morava, Sborník z konference konané v Muzeu Kroměřížska 11. listopadu 2009*. Kroměříž: 2010, s. 89 – 104.

KÁRA, Jan. *Dějiny židů v Kasejovicích*. In: *Židé a židovské obce v Čechách v minulosti a v přítomnosti*. Brno: Židovské nakladatelství, 1934, s. 261–265.

KIEVAL, Hillel J. *Formování českého židovstva: národnostní konflikt a židovská společnost v Čechách 1870-1918*. Praha: Paseka, 2011, 399 s. ISBN 978-80-7432-174-0.

KLUZÁK, Ladislav. *Dějiny židů v Bernarticích, Veselíčku a Zběšičkách*. In: *Židé a židovské obce v Čechách v minulosti a v přítomnosti*. Brno: Židovské nakladatelství, 1934, s. 31–33.

KOUDELKA, Josef. *Dějiny židů v Novém Bydžově*. In: *Židé a židovské obce v Čechách v minulosti a v přítomnosti*. Brno: Židovské nakladatelství, 1934, 416–418 s.

KREJČOVÁ, Helena. *Siegfried Kapper. Symbol česko-židovského hnutí*. In: *Židovská ročenka č. 5751, 1990/1991*, s. 86–89.

LEHÁR, Jan. *Česká literatura od počátků k dnešku*. Praha: Lidové noviny, 1998, 1082 s. Česká historie. ISBN 80-7106-308-8.

MARTÍNEK, Antonín. *Dějiny Židů v Jičíně*. In: *Židé a židovské obce v Čechách v minulosti a v přítomnosti*. Brno: Židovské nakladatelství, 1934, 199–203 s.

MENCL, Jaroslav. *Historická topografie města Jičína: Část I*. V Jičíně: Nákladem Musejního spolku, 1940, 547 s.

NEWMAN, Ja'akov et al. *Judaismus od A do Z: slovník pojmů a termínů*. Překlad Dušan Zbavitel a Markéta Zbavitelová. 1. vyd. Praha: Sefer, 1992. 285 s. Judaika; sv. 1. ISBN 80-900895-3-4.

PÁLKA, Petr. *O konci německé školy v holešovské Židovské obci*. In: PÁLKA, Petr (ed.), *Židé a Morava, Sborník z konference konané v Muzeu Kroměřížska 12. listopadu 2010*. Kroměříž: 2011, s. 182–198.

PAŘÍK, Arno. Moderní výchova stará dva tisíce let: v Pedagogickém muzeu se představí tradice židovského školství. *RošChodeš*. 2006, roč. 68, č. 11, 2 s.

PECINOVÁ, Hana. *Časopis Krakonoš za Rakouska-Uherska*. Praha, 2012, s. 29-31, 47-51. Diplomová práce (Mgr.) Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut komunikačních studií a žurnalistiky. Katedra mediálních studií. Vedoucí diplomové práce Doc. PhDr. Barbara Köpplová, CSc.

PĚKNÝ, Tomáš. *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. Praha: Sefer, 2001, 702 s. ISBN 80-85924-33-1.

PETERKA, Miroslav. Židovské školství na Moravě před 130 roky. In: PÁLKA, Petr (ed.), *Židé a Morava, Sborník z konference konané v Muzeu Kroměřížska 9. listopadu 1995*. Kroměříž: 1996, s. 11–13.

PROKEŠ, Jaroslav. *Novobydžovské ghetto a sekta tzv. bydžovských Israelitů v polovici 18. století*. In: *Ročenka Společnosti pro dějiny židů v ČSR*. Praha: 1936, s. 147–273.

PROKEŠ, Jaroslav. *Úřední antisemitismus a pražské ghetto v době pobělohorské: Redukční a extirpační pokusy z let 1679 až 1729*. Praha: [nákl. vl.], 1929. 189 s.

PRZYBYLOVÁ, Blažena. Počátky židovské školy v Moravské Ostravě. In: PÁLKA, Petr (ed.), *Židé a Morava, Sborník z konference konané v Muzeu Kroměřížska 14. listopadu 2004*. Kroměříž: 2005, s. 65–72.

ROSIN, Dr. *BerichtüberdiejüdischeReligionsschule...* Berlín, 1856, 27 s.

ROZKOŠNÁ, Blanka. *Židé v Novém Bydžově a okolí*. Nový Bydžov: [Město Nový Bydžov], 2015. 201 stran, 6 nečíslovaných stran obrazových příloh. ISBN 978-80-260-8536-2.

Rožďalovice, sborník vzpomínek rodáků a přátel Rožďalovic, 1997, vydán ke stému výročí Základní školy G. A. Lindnera Rožďalovice, 189 s.

RUCKÁ, Galina. Židovské školství ve Strážnici. In: PÁLKA, Petr (ed.), *Židé a Morava, Sborník z konference konané v Muzeu Kroměřížska 10. listopadu 2001*. Kroměříž: 2002, s. 133–138.

SEGER, Hugo. *Dějiny židů v Turnově*. In: *Židé a židovské obce v Čechách v minulosti a v přítomnosti*. Brno: Židovské nakladatelství, 1934, 679–683 s.

SOMMER, Johann Gottfried. *Das Königreich Böhmen, statistisch-topographisch*. Praha: 1835, 320 s.

ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české: obraz jejich vývoje a osudů. I. svazek, r. 862-1848*. Praha: Nákladem Matice české, 1913. 325 s.

ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české: obraz jejich vývoje a osudů. II. svazek, r. 1848-1913*. Praha: Nákladem Matice české, 1918, 455 s.

ÚLEHLA, Vladimír. Střední školy v Jičíně v 2. polovině 19. století. In: *Jičínské gymnázium 1624-1999: almanach k 375. výročí*. Jičín: Lepařovo gymnázium, 1999, s. 71–82.

VACULÍK, Jaroslav a ČAPKA, František. *Úvod do studia dějepisu a historický proseminář*. Brno: Masarykova univerzita, 2011, 104 s. ISBN 978-80-210-5683-1.

VESELSKÁ, Dana a kol. *Necht' mu Bůh dá vyrůst: narození dítěte v kultuře a zvycích českých a moravských Židů*. Praha: Židovské muzeum v Praze, 2009, 312 s. ISBN 978-80-86889-94-8.

Věstník vlády zemské v markrabství Moravském = Landes-Regierungsblatt für das Markgrafthum Mähren. Brünn: F. Gastl, 1853-1859.

VOŠÁHLÍKOVÁ, Pavla. *Rákoska v dílně lidskosti: Česká škola v 19. století očima účastníků*. Praha: Academia, 2016, 309 s. ISBN: 978-80-200-2533-3.

WENIG, František. *Obrázky ze staré školy: vzpomínky a úvahy*. Praha: Ústřední nakladatelství, knihkupectví a papírnické učitelství československého, 1917, 243 s.

YERUSHALMI, Yosef Hayim. *Zachor: Jewish history and Jewish memory* [online]. Seattle, Washington: University of Washington Press, 1996, ©1996. Samuel & Althea Stroum Lectures in Jewish Studies [cit. 2017-03-10]. ISBN 978-0-295-80383-8. Dostupné z: <http://site.ebrary.com/lib/natl/Doc?id=11137292>.

ZWIEFELHOFER, Eduard. *Dějiny židů v Hořicích v Podkrkonoší*. In: *Židé a židovské obce v Čechách v minulosti a v přítomnosti*. Brno: Židovské nakladatelství, 1934, 182–192 s.

Seznam příloh

Příloha č. 1: Výbor z článků otištěných v Českožidovských listech v letech 1894–1899

Příloha č. 2: Obecný nástin vývoje židovského školství

Graf č. 1: Stav židovských škol ke školnímu roku 1867–1868

Graf č. 2: Návštěvnost jednotlivých typů škol

Graf č. 3: Nežidé na židovských školách v letech 1886–1887 a 1896–1897

Mapa č. 1: Lokalizace židovských škol na českém území k roku 1886–1887

Mapa č. 2: Lokalizace židovských škol na českém území k roku 1894–1895

Graf č. 4: Konfesionální struktura žáků navštěvujících židovské školy ve školním roce 1886–1887

Graf č. 5: Konfesionální struktura žáků navštěvujících židovské školy ve školním roce 1894–1895

Příloha č. 3: Stručné představení zkoumaných židovských obcí

Obrázek č. 1: Výřez z císařského otisku stabilního katastru, pohled na židovské ghetto v Jičíně

Obrázek č. 2: Výřez z císařského otisku stabilního katastru, pohled na židovské ghetto v Mladé Boleslavi

Obrázek č. 3: Výřez z císařského otisku stabilního katastru, pohled na židovské ghetto v Turnově

Obrázek č. 4: Výřez z císařského otisku stabilního katastru, pohled na židovské ghetto v Novém Bydžově

Obrázek č. 5: Výřez z císařského otisku stabilního katastru, pohled na židovské ghetto v Hořicích

Příloha č. 4: Dítě v židovské komunitě

Graf č. 1: Vývoj natality jičínské židovské obce v letech 1848–1899

Tabulka č. 1: Seznam donací spjatých s životem dítěte v mladoboleslavské, jičínské a novobydžovské komunitě

Přílohy č. 5: Postavení učitele v komunitě

Graf č. 1: Sumarizace počtu učitelů a jiných zaměstnanců obce spjatých se školstvím ve vybraných obcích

Přílohy č. 6: Židovská škola (ne)všedních dnů

Graf č. 1: Počet zakoupených českých knih jičínskou židovskou školou v jednotlivých letech

Graf č. 2: Počet německy psaných knih v knihovně jičínské židovské školy k roku 1885

Přílohy č. 7: Školské orgány

Tabulka č. 1: Tabulka zachycuje donační a nadační aktivitu školských, nadačních a jiných zbožných spolků

Přílohy č. 8: Školní patronát, financování a hospodaření škol

Graf č. 1: Poměr příjmů a výdajů jičínské židovské školy v letech 1867–1870, 1874–1880, 1883–1889 a 1895–1896

Graf č. 2: Ukázka výdajů mladoboleslavské židovské školy v letech 1873, 1874, 1878

Graf č. 3: Ukázka příjmů mladoboleslavské židovské školy v letech 1873, 1874, 1878

Graf č. 4: Komplexní přehled příjmů a výdajů mladoboleslavské školy v letech 1890–1893, 1895–1897, 1898–1900

Graf č. 5: Křivka zaznamenává vývoj příjmů novobydžovské školy ze školních platů

Graf č. 6: Poměr mezi odhadovanou a reálnou částkou získanou z výběru školného ve školním roce 1867–1868

Tabulka č. 1: Tabulka zaznamenává veškerá nadání mající souvislost se školstvím

Přílohy č. 9: Židovské školy v Jičíně, Hořicích a Mladé Boleslavi z pohledu statistiky

Graf č. 1: Graf ukazuje poměr chlapců a dívek studujících na hořické židovské škole

Graf č. 2: Křivka mapuje průměrný věk žáků hořické školy v 80. a 90. letech

Graf č. 3: Vývoj počtu žáků hořické židovské školy v letech 1825–1826, 1838–1839, 1867–1878, 1879–1883, 1884–1897

Graf č. 4: Graf rozděluje žáky na základě toho, zda bydlí doma, nebo na privátu

Graf č. 5: Sumarizace vývoje počtu nežidovských žáků na hořické židovské škole

Graf č. 6: Znázornění počtu chlapců a dívek, kteří opustili hořickou židovskou školu v průběhu školního roku

Graf č. 7: Věková struktura žáků židovské školy v Jičíně v 70. – 90. letech

Graf č. 8: Počet židovských i nežidovských žáků na jičínské židovské škole v letech 1866–1867, 1870–1872, 1874–1877, 1878–1885, 1887–1898

Graf č. 9: Rozdělení žáků dle toho, zda bydlí doma, nebo na privátu

Graf č. 10: Rozdělení žáků dle lokalit, odkud pocházeli

Graf č. 11: Počet žáků na mladoboleslavském hebrejském učilišti v letech 1842–1843, 1849–1850, 1858–1859 a 1867–1868

Graf č. 12: Průměrný věk studentů hebrejského učiliště v Mladé Boleslavi

Graf č. 13: Souhrn lokalit, odkud žáci na hebrejské učiliště přicházeli

Přílohy č. 10: Židé na obecných veřejných školách

Graf č. 1: Vývoj počtu židovských žáků na obecné škole chlapecké v Jičíně

Graf č. 2: Vývoj počtu židovských dívek na veřejné dívčí obecné škole

Graf č. 3: Počet židů na hořické obecné a měšťanské škole v 90. letech

Přílohy č. 11: Židé na středních školách

Graf č. 1: Počet židů na gymnáziu v letech 1808–1844 dle jejich bydliště

Graf č. 2: Počet židů na gymnáziu v letech 1845–1849 dle jejich bydliště

Graf č. 3: Počet židů na gymnáziu v letech 1851–1899 dle jejich bydliště

Graf č. 4: Graf zaznamenává bydliště židů navštěvujících Státní vyšší reálku v Jičíně v letech 1854–1900

Graf č. 5: Zastoupení židovských žáků studujících na jičínském gymnáziu v letech 1808–1844 na základě povolání jejich otců

Graf č. 6: Zastoupení židovských žáků studujících na jičínském gymnáziu v letech 1845–1849 na základě povolání jejich otců

Graf č. 7: Žáci židovské školy v Hořicích ucházející se o vzdělání na středních školách

Graf č. 8: Zastoupení židovských žáků studujících na jičínské reálce v letech 1874–1899 na základě povolání jejich otců

Graf č. 9: Studenti se statusem privatisty na jičínském gymnáziu v letech 1813–1900

Graf č. 10: Rozvrstvení žáků jičínské reálné školy v letech 1864–1885 dle povolání jejich otců

Graf č. 11: Vývoj počtu studentů židovského vyznání na jičínském gymnáziu ve vybraných školních letech 50. a 80. let 19. století

Graf č. 12: Graf sleduje počet gymnaziálních židovských studentů v letech 1808–1848 podle předchozího absolvovaného vzdělání

Přílohy č. 12: Obrazové

Obrázek č. 1, 2: Krasopisné cvičení

Obrázek č. 3: Pravopisné cvičení z českého jazyka

Obrázek č. 4: Geometrické cvičení

Obrázek č. 5: Příklady z matematiky

Obrázek č. 6: Omluva absence

Obrázek č. 7: Potvrzení o zaplacení školného

Obrázek č. 8: Parte jičínského učitele Adolfa Picka

Obrázek č. 9: Náhrobek učitele Marka Pollaka na židovském hřbitově v Jičíně

Obrázek č. 10: Exteriér budovy židovské školy v Novém Bydžově na stavebním plánu

Obrázek č. 11: Současný stav budovy bývalé židovské školy v Jičíně

Přílohy č. 13: Ukázky použitých pramenů

Obrázek č. 1: Zápis o provozování pokoutních škol v pražském ghettu ve fondu Českého gubernia

Obrázek č. 2: Inventář knihovny židovské školy v Jičíně

Obrázek č. 3: Kniha cti mladoboleslavského židovského učiliště

Obrázek č. 4: Zápisy ze schůzí novobydžovské školské komise

Obrázek č. 5: Ukázka školního protokolu židovské školy v Hořicích

Seznam zkratk

Č. p.	Číslo popisné
Fl.	Florin
Fol.	Folio
Inv. č.	Inventární číslo
Kn.	Kniha
Kr.	Krejcar
Kt.	Karton
NA	Národní archiv
Okr.	Okres
Sign.	Signatura
SOkA	Státní okresní archiv
ŽMP	Židovské muzeum v Praze
ŽNO	Židovská náboženská obec

Příloha č. 1: Výbor z článků otištěných v Českožidovských listech v letech 1894–1899

Ediční poznámka: Články přepisujeme doslovně. Na vynechané pasáže upozorňujeme pomocí (...). Původní text nemodernizujeme, jazykově neupravujeme, a to ani po gramatické stránce.

Vybíráme v první řadě takové články, které svým obsahem pojednávají o problematice školství a vzdělávání.

Důležitá fakta zvýrazňujeme tučným fontem.

1894–1895, roč. 1, č. 1, 15. 9. 1894

Náš úkol: Chceme pracovati k tomu, aby co český žid, každý stal se Čechem upřímným, aby cítil, smýšlel, mluvil a jednal jako každý jiný věrný Čech; aby upřímně přilnuli všichni židé čeští ke všem národním ideálům českým a svorně s ostatními Čechy zúčastnili se domácí práce osvětlné, hospodářské i politické. K tomu účelu chceme nabádati všechny souvěrce své k české výchově mládeže od mala v rodině, pak českými školami na základě jazyka mateřského; odstraňovati dosavadní největší překážku této jediné přirozené české výchovy mládeže židovské, totiž německé školy konfesionální. Český jazyk uváděti ve správu náboženských obcí dosud německou a do oněch částí bohoslužby židovské, které posud vedle hebrejštiny bývaly německými, bude naším úkolem rovněž, jako pilná snaha, českou knihou buditi a šířiti národní vědomí v rodinách židovských.

Cílem organizace je národní sloučení všech židů s ostatním lidem českým a nejjistější prostředek k odklizení dosavadní nedůvěry proti nám a k odstranění všech její neblahých následků, obapolně roztrpčujících a škodných.

Na doklad uvedeme tu zatím dvě fakta z poslední doby, potěšitelné to pokroky věci českožidovské, které bez výtky z neskromnosti, smíme počítati k svým zaslužilým úspěchům: **Zrušení německé školy v Benešově. Zavedení českého řádného vyučování náboženství židovskému na všech školách v Táboře.** V obou těchto městech, zaznamenáváme s dosti učiněním prozatím jen tolik, že nynější představenstvo náboženské obce v Benešově vyhláškou v „Hlasech od Blaníka“ pronajímá již bývalou školní budovu svou. Z tábora pak zvláště rádi vítáme zaručenou zprávu, že pilné práci naší a vydatnému naléhání podařilo se za krátkou poměrně dobu působnosti místního odboru Národní jednoty českožidovské vymoci na nepřístupných dosud předácích tamní náboženské obce aspoň tolik, že po několika letech konečně podrobil se ctihodný pan rabín dr. N. Weislovič přece zkoušce z jazyka českého a dobře ji odbyv, nyní řádně může vyučovati náboženství židovskému na všech školách. Zevrubné zprávy o celém jednání naší strany v obou těchto městech, plném zajímavých podrobností, o skutečné a účelné drobné národní práci této doneseme příště s průvodními doklady jako vzor k horlivému následování dalšímu jinde.

Poslechněte upřímné rady. Na mimořádném sjezdu **Ústřední matice školské v Hradci Králové** pojednával poslanec pan **Karel Adámek** v řeči své také o **německých školách židovských, k jichž odstranění důtklivě vyzýval zvláště tímto vážným napomenutím:** „Židé by měli pamatovati, a sice jen ve vlastním zájmu, že podporováním německého

nacionálního a liberálního proudu, jehož reprezentanti jsou v Rakousku hlavně smýšlení antisemitského, sami uměle podporují antisemitské hnutí. V českém dělnictvu, v českém lidu, k němuž se chovají po většině nepřátelsky, proud a směr antisemitský nepanuje.“ „Lounská Obrana“ v čísle svém 35. ze dne 1. 9. 1894 cituje celý odstavec z řeči poslance pana K. Adámka o poměru židů k národu českému a připojuje k důtklivé výstraze této zvlášť ohledně německé školy židovské v Lounech, že tamní židé sami úplně nahlédli správnost veřejné výtky zasloužené a že německou školu svou, který požadavkům konfese nikterak nevyhovuje, kvůli vyučování němčině vydržovati nemíní a nehodlají. Schvalujeme rozhodnutí toto tím více, že neprodleným jeho provedením v Lounech obě strany v otázce školské zúčastněné dojistá jen získají a přejeme si, aby náboženské obce židovské všude co nejdříve přikročily k odstranění německých škol.

České školy, české úřadování. Představenstvu náboženských obcí ve **Velvarech a Vodňanech vypsalá v měsíci srpnu t.r. konkurzy na místa rabína a učitele, jak ostatně ani jinak býti nemá, s výslovnou podmínkou, že musí míti rabín způsobilost k vyučování náboženství na školách jazykem českým** a v druhém případě hledá učitele a kantora, „jenž jest obou zemských jazyků slovem i písmem mocen“. Uznaná dobrá vůle obou správ náboženských obcí, kterou svými úředními vyhláškami dokázaly povinná ohled k jazyku českému a k porozumění o nezbytné jeho potřebě pro funkcionáře své, zvláště učitele, nemůže nám přes to dostačiti. Do Velvar a obzvláště do Vodňan, **měst úplně českých**, kde židé zajisté stejně přihlásili se k národnosti české, netřeba povolávati zřízence obecní vyhláškami německými, tam ať obce židovské především samy úřadují výhradně po česku a zvláště ať raději samy odstraní německou školu svou vůbec a posílají dítky své do škol českých.

K hnutí českožidovskému. O zrušení německé školy v Benešově zaznamenáváme ještě tyto posudky venkovských listů českých: „Hlasy od Blánka“ praví: „Tímto usnesením, jež představenstvem již provedeno jest, učiněn značný pokrok na dráze národního a společenského splynutí židů s ostatním obyvatelstvem, najisto na prospěch obapolný. To zajisté záhy uznáváno bude: obavy pronesené se stanoviska náboženského, že by snad děti židovské na škole veřejné odcizovaly se svému vyznání, brzy budou zaplašeny. „Radikální listy“ uvádějí pod záhlavím: Také kus drobné práce. Náboženská obec v Benešově usnesla se na valné hromadě dne 15. 7. na tom, aby dosavadní německá škola náboženský byla koncem letošního roku školního zrušena. Obavy židů stran náboženského vychování dítek byly prý zaplašeny ujištěním, že rozhodující kruhy vyhoví v této věci všem přáním. Škola sama byla prý i samé židovské obci na obtíž.

Na **Moravě** máme 50 obcí židovských, dílem politických, dílem náboženských. **Školy (je jich 33) jsou veřejné: učitel obdrží tedy své služné z berního úřadu**, je proto na obci méně závislý, než učitel soukromý: moravský sněm postaral se však o to, aby učitelé nadbytkem neoplývali. **Specialitou Moravy je židovský podučitel, ubožák ten musí někdy 20 i 25 let sloužit, než stane se učitelem.** Vyučovacím jazykem je všady jazyk německý: v Uherském Brodě je čeština nepovinným předmětem. Nesmíme úkaz ten podceňovati: je to již pokrok, že v židovské obci té žákům umožněno je, češtině se učit. Takzvané „státní ustanovení“ učitelem přilákalo před časy několik našich krajanů do

Moravy; na školách židovských obcí v Prostějově, v Kyjově, ve Velkém Meziříčí, v Lošticích, v Tovačově, v Kojetíně, v Třebíči a v Kounicích jsou usazen učitelé, jejichž kolébka stála na české půdě. Zdaž pány ty k našincům počítati možno? O všech tvrditi to nemohu.

1894–1895, roč. 1, č. 3, 15. 10. 1894

Ústřední Matice školská, majíc před sebou jasný cíl, k němuž národ důsledností svou dospěti musí, přistupuje k zakládání nových škol v místech, kde lid český úpěnlivě o ně prosí. K tomu třeba svépomoci, o níž se výbor Ústřední matice školské u milých krajů uchází s důvěrou, že jako až dosud, nebude oslyšán ani v letošní období svatováclavském, které nám nastává. (...)

Židovstvo odděluje se od české společnosti samo již tím, že zřizuje pro svou mládež konfesijní školy, místo aby ji posílalo do škol veřejných, a jsou-li to uprostřed české společnosti školy německé, nabývá při nynějších neblahých poměrech politických toto opatření takového rázu, že pokládá je tato společnost za namířené proti sobě.

Z konfesijní školy přichází židovský mladík pravidlem na německé střední školy. Jest známo, jaký duch vštěpuje se jemu tam vzhledem ku snahám českého lidu. Tímto duchem nasycen vrací se buď do života, nebo vstupuje do německých vysokých škol.

V Kutné Hoře: Konfesijní školy zde vůbec žádné nemáme, náboženství židovskému vyučuje se jazykem českým, učitel zkoušený pro školy obecné (nyní rabín pan Rubinstein), který jest stejně schopen vyučovati česky jako německy. Rodiče dávají děti své u něho v němčině vyučovati soukromě, což má dle mého náhledu zase tu dobrou stránku, že by jinak naše malá a nemajetná obec nemohla pro kostel a školu dobrou sílu vydržovati, kdyby funkcionář neměl vedle svého malého služného nějaký vedlejší příjem zabezpečený.

Ve Slaném: ve městě našem existuje, vlastně živoří ještě škola německo–izraelská a i bohoslužba není po stránce jazykové tak reformovaná, jak bylo by naším přáním.

1894–1895, roč. 1, č. 4, 1. 11. 1894

Smutné faktum ono, že německé školy židovské někde i křesťanské děti přijímají, pro nás je právě nejbolestněji citelným. Klidně mohli bychom odkázati k tomu, že všechny tyto liché záminky a nepravdivé, nicotné výčitky stokrát již nejpovolanějšími odborníky a věhlasnými znalci byly na pravou míru uvedeny a vyvráceny.

(...)

V tom zlobném výkřiku: „**A což bude z učitelů zrušených škol?**“ skrývá se vlastní jádro celé této vášnivé výpravy stranické. Ano, proto jen klatbu na nás a všechny bázlivce v obcích proti nám shání. Stranu jejich, že učitelé o chléb svůj připravený případnou obcím na potíž, užívá jako nejostřejší zbraně proti nám, kteří prý tato břemena ke všem jiným, již stávajícím na chudé obce chceme uvaliti.

Nic nevádí, že právě **nový zákon ze dne 21. 3. 1890 umožňuje obcím židovským námi žádanou změnu školskou beze škody pro náboženské obce samy a bez nejmenšího nebezpečnosti pro učitele jejich**. Nepravda úmyslná jest, že my nešetříme při svých záměrech oprávněných ohledů na hmotné existence učitelstva! Právě naopak: pokaždé a všude prohlašujeme, že pozvolným organickým postupem, krokem a nikoli skokem chceme odstranění německých škol prováděti a existenci učitelstva jak jen možno šetřiti. Ač židovských učitelů německých, kteří výhradně učiteli jsou, nebude přes 12 snad v celých Čechách, kdežto všichni ostatní jsou vedle učitelství buďto kantory, funkcionáři obecními a podle nového zákona nejnověji i rabíny, takže naší opravou škol převážně většinu skutečně ani nemůže ta nejmenší škoda hroziti. A nový výbor spolku, ač v I. čtvrtletní zprávě sám musí doznati, že **židovský učitel v Čechách většinou účinkuje nejenom jako učitel, nýbrž též jako kantor a nejnověji jako rabín**.

K drobné národní práci naší: **Zrušena židovská škola v Benešově**

Nikdo nepochybuje dále, jaký mocný vliv má styk mládeže různých vyznání v jediné škole veřejné – společné a stejné její vychovávání. Jest pevné naše přesvědčení, že obec náboženská, vydržujíc svou zvláštní školu, zvyšuje sice břemena svých příslušníků, ale nikoli na jich prospěch, nýbrž na zřejmou a trvalou jich ujmu. To také vůbec se uznává a již dříve četné obce náboženské, hlavně ovšem v krajinách německých, rozpustily své soukromé školy a posílají děti své do učilišť veřejných.

Benešov: (...) dovolujeme si sl. představenstvu věc na paměť uvést s uctivým, ale důrazným vyznáním, aby nyní rychle a pevnou rukou provedla, co snad celá obec, celá veřejnost si přeje a co jest v pravém prospěchu spoluvěrců našich, a aby soukromou školu zdejší koncem školního roku navždy uzavřela.

Známo jest, že v *Rychnově* odebírají židé mnoho časopisů německých, zejm. vídeňských, že nápisy na pomnících na hřbitově jsou německé, že bohoslužba dosud – jest německá. Místní tisk o tom všem také ví, ale proč nepoví? Židé své děti posílají zejména do židovské školy.

Hradec Králové: první však veřejný pokus k šíření českého uvědomění mezi zdejšími židy podnikla Omladina českožidovská. Spanilomyslné dámy podaly ochotně ruky pomocné pánům a uspořádali **dne 23. 10. Věneček ve prospěch zbudování české synagogy**. V komitétu zasedaly dámy sl. Fränklova Ida, Steinová Olga, sl. Otilie Weissova: z pánů p. Bergman Ot., Fränkl O., Ippen J., Ganz R., Lederer M., Popper Ar. A Weiss O. (...) P. Lederer promluvil několik vřelých slov o myšlence českožidovské a vyzval přítomné, aby dražbou přispěli na nejdůležitější spolek český, na „Ústřední Matici školskou“. Slova jeho uvítána s nadšením a za malou chvíli bylo vybráno 12 zl. 50 kr.

Z Ouval na Českobrodsku: vždyť působením odboru „Jednoty“ zrušena byla stará německá konfesionální škola ve Skvorči. Máme zde ještě některé zbytky zařízení, ale doufám, že bez boje odstraněny budou.

Jak z *Nového Bydžova* se dovídáme, zavedeno bylo na **tamním gymnáziu vyučování židovského náboženství jazykem českým**. Zásluha o tento pokrok námi vítaný náleží panu J. Bergmannovi a panu inženýru Lurieovi, řediteli továrny. Vyučování svěřeno učiteli náboženství panu Aronu Schmolckovi v Novém Bydžově. Jen kdyby po tomto prvním kroku zdárného začátku brzo následoval druhý.

Mladoboleslavské listy: „Židé odlučují se od obyvatelstva ostatního, vydrží německou školu, čítají německé listy, pěstují německý hovor a tím horlivě přispívají k bujení německého paství v ohroženém Pojizeří.

1894–1895, roč. 1, č. 5, 15. 11. 1894

Z Písku: v obci zdejší jest škola židovská, ale vyučovacím jazykem jest český. Školu řídí p. učitel Munk, který po léta působí na české veřejné škole obecné.

Hradec Králové: téměř všichni příslušníci židovské obce jsou uvědomělými Čechy a konají svou povinnost vlasteneckou dle možností a poměrů. **Ve zdejší obci není německé školy židovské**. Žádný z rodičů židovských neposílal svých dětí do školy šulfrajnské, nýbrž do českých škol obecných, do českých škol středních i na české školy vysoké.

1894–1895, roč. 1, č. 6, 1. 12. 1894

Z Plzně: **obecná škola náboženská**, kterou dříve obec vydržovala, **byla před několika lety zrušena**, s čímž bychom se svého stanoviska souhlasili, kdyby zrušení to nebylo mělo za následek naplnění a rozšíření zdejších německých škol. **Nyní vydrží obec pouze školu ku vyučování náboženství a jazyku hebrejském, tzv. školu talmudu a Thory, vyučovacím jazykem jest němčina**. Že by se židé neúčastnili dostatečně všeobecných dobročinných podniků ve městě, nelze jim vytýkati, tak zejména nalézáme jména jejich v seznamech všech dobročinných spolků a sbírek.

Z Čáslavi: **plánuje se zrušení německé konfesijní školy. Činností Národní jednoty českožidovské bylo během půlroční její existence zrušeno 12 německých škol, jako např. v Čáslavi jen české bohoslužby zavedeny byly**. Pan Jakub Hönigsfeld vítá spolek a přeje si změnu jména, poněvadž v Čáslavi vůbec prý žádných německých židů není. (...) Přistoupí-li ale k tomuto ještě i ta okolnost nejvýše škodlivá, že **ve škole takové směstnáno jest na půl sta nebo i více dítek nejrůznějšího věku, docela nestejného průpravného vzdělání a rozdílného pohlaví v jediné místnosti** a že všechny děti současně mají býti vyučovány jediným učitelem, pak zajisté jest nad slunce jasno, že takový způsob školy zasluhuje, aby již co nejdříve byl odstraněn.

Proslýchalo se ovšem, že v Čáslavi navrhováno podržeti zvláštní školu náboženskou, ale proměnit ji v českou. Tím ovšem odčiněno by bylo, co při škole té nejvíce rmoutí: křivda, která se školou tou děje na povinnostech k našemu mateřskému jazyku a největší část chyb, kterých se ona dopouští na vychovávání dítek židovských.

Německá škola židovská v Klatovech byla zrušena. Ze zpráv denních listů pražských zvěděli jsme tyto dny novinku pro nás nemálo potěšitelnou, že totiž porozumění pro

skutečné potřeby časové mezi našimi souvěrci na českém venkově postupně pomáhá k vítězství nejdůležitější naší zásadě, tj. zrušování německých škol židovských. Německá škola židovské obce klatovské byla zrušena a nepochybujeme, že příklad tento, o němž se zvláště německé listy s nářkem na drobníci se državu německou v území české přebolestně rozepsaly, dojde brzo a hojněmu následování v dalších městech českých.

1894–1895, roč. 1, č. 7, 15. 12. 1894

Situace ve Vodňanech jest v národním ohledu velice smutná. Němčí se ve škole, v kostele, v hostincích i na ulici a německá konfesijní škola vzdor všelikému zapírání trvá dodneška, úřadování obce děje se vesměs v jazyku německém. (...)

Z Vodňan znám po celou dobu, co existují české střední školy, jenom čtyři židovské absolventy. (...) Proto bojujeme proti německým školám židovským, které místo, aby sloužily náboženským účelům, slouží účelům germanizačním a tj. i dalším důvodem, proč chceme, aby i z kostelů němčina vymizela, aby tím nebylo dítkami vštěpováno, že jest němčina řečí bohulibou.

1894–1895, roč. 1, č. 8, 1. 1. 1895

Povinností každé ŽNO je obstarávání, řízení a bezprostřední dohled na vyučování náboženství. Jejich úkolem nutně není vydržování soukromých škol! (...) zde má učitel, který jinému jazyku se naučiti nechtěl, příležitost, zužitkovati svých vědomostí v němčině soukromým vyučováním řeči německé a bude jistě tím hledanějším a tím lépe placen, čím dříve a více soukromé školy se zruší.

*Z Pelhřimova: pomalu sice, avšak přece s výsledkem potěšitelným **zasáhlo zde hnutí českožidovské**. O nejbližších svátcích potom nemálo byli jsme my sami překvapeni, když **od oltáře zaslechli jsme českou modlitbu za panovníka**, a když nedlouho potom i zádušní modlitba vykonána byla česky, spatřili jsme, že i česká modlitba nezůstala bez náležitého dojmu na posluchačstvo. **V soukromé škole náboženské, v níž dříve vyučovací řečí byla němčina, konají se nyní všechny výklady náboženské česky**, a zajisté byla tím práce i panu učiteli a což teprve všem žákům jen ulehčena. V ryze českém Pelhřimově pro naši náboženskou obec **zvolen bude po právu a beze vší pochyby také rabín český**.*

1894–1895, roč. 1, č. 9, 15. 1. 1895

Z Městce Králové: již před několika lety svou konfesijní školu rozpustila a navštěvují děti židovské zdejší obecné a měšťanské školy, kde se svými katolickými a evangelickými spolužáky v nejlepší shodě žijí. Němčině se žáci učí pouze soukromě. Mimo náboženství vyučuje se ještě po dvě hodiny týdně soukromě hebrejštině.

*Z Luže: mají zde svou německou školu, až podnes německé bohoslužby, tři dobročinné spolky. Zbývá však ještě dosti k nápravě. Především **musí býti zavedena česká jednacím řeč v obci**: doufáme, že blízké volby přinesou v té věci vítězství. Za druhé **musí v poslední úvahu vzato býti zrušení německé školy zdejší**. Počátek s nápravou učinil sám rabín a*

učitel školy té pan Emanuel Mautner, jenž z vlastního návodu zavedl denní povinné vyučování češtině. Avšak nám nestačí vyučování jazyku českému jako řeči druhé. Jazyk český musí býti na místě prvním. Vyučování musí se díti výhradně mateřským jazykem školních dětí, tedy jazykem českým. Vůbec pak jsme proto, aby židovská škola zdejší byla zrušena a děti židovské by posílány byly do zdejší školy české. Neb mohou-li platny býti námitky do německé školy té, že sami katoličtí předáci zdejší děti do německé školy této posílali. Židovským žákům se od jejich katolických spolužáků mnohdy dostává ne příliš vybraných epitet.

Z Českého Brodu: u nás již skoro 4 roky jest zavedena v synagoze naší a následkem toho i při kázáních a proslovecích příležitostních řeč česká. Neb jako jinde, tak i v obci naší byly zakořeněny zastaralé předsudky a přesvědčení, že se žid kromě hebrejštiny v jiné nežli německé řeči nábožně modliti nemůže a teprve po dlouhé a vytrvalé práci bylo mylné domnění toto z části odstraněno.

Německá škola klatovská dosavad zrušena nebyla.

V souhlasu s ostatní veřejností českou vytýkáme souvěrcům svým v českých krajinách německé školy židovské! Nepřestáváme stále naléhati na konečné odstranění těchto závad a voláme od prvního počátku hnutí českožidovského důsledně: „**Zrušujte německé školy židovské!**“ Že snahy naše v tomto směru setkávají se s úspěchem, dosvědčuje poslední úřední výkaz o národním školství v král. Českém. Tam uvádí se zejména, že existuje **78 německých škol židovských v českých krajinách, které nepožívají podpory zemské. Poněvadž ještě předloni těchto německých škol židovských bylo 97, musilo jich 19 býti zrušeno.**

A bude již svrchovaně na čase! Nedá se déle udržeti, aby židovské obce bývalých krajů Českobudějovického, Čáslavského, Chrudimského, Jičínského, Mladoboleslavského, Královéhradeckého, Píseckého, Plzeňského a Záborského, byly zastupovány v zemském sboru židovském tak stranicky jako dosud, že i nejjednodušším požadavkům českého jazyka předsednictvo reprezentace při samé nové volbě odpíralo.

V Národních listech se píše: židovské obce tábořská a benešovská: chceme českou školu mít a českou bohoslužbu. Českožidovské listy: dovolujeme si poznámku, že až Českožidovské listy vytlučou po Čechách celých sto českých škol židovských, v Táboře budou míti posaváde německou.

Potěšitelný úkaz: jednou z hlavních překážek, které brání našim židovským obcím, aby nabyly rázu českého, zvláště co se vykonávání bohoslužebných obřadů týče, jest **nedostatečný počet českožidovských kazatelů a neznalost českého jazyka ze strany starších pánů rabínů.** S radostí zaznamenáváme tento **úkaz šlechetné snahy pana rabína Kohna z Hradce Králové. (...)** Ve vyučování náboženství užívá také pan rabín řeči české a sepsal též českou knihu náboženskou pro děti, jež tvoří vhodnou pomůcku pro všechny učitele židovského náboženství.

1894–1895, roč. 1, č. 10, 1. 2. 1895

Z Rakovníka: v naší obci dosud užívá se jazyka německého ku všemu tomu, kde již v jiných obcích, jak dočítáme se přes tu chvíli, dávno nastoupil na své místo mateřský jazyk náš český. **Bohoslužba vedle hebrejských částí dosud jest německá. Ve zdejší židovské soukromé škole stala se kvůli novému panu rabínu jen ta změna, že místo vyučovací řeči české v náboženství opět zavedena němčina.** Doufáme však, že se později nový pan rabín také češtině přiučí a též po česku bude vyučovati, aby potřebám školy a dětí vyhověl. Učitel školy pan Rabinovič.

Od Milevska: je-li pak možno se spoluobčany v úplné shodě žítí, když v ryze české krajině, v ryze českém místě nahází se až dosud úplně německá škola židovská. Bohoslužba je sloužena v němčině.

Z Tábora: Národní jednota českožidovská žádala náboženskou obec v Táboře splnění oprávněných požadavků svých ohledně platnosti jazyka českého v obecním úřadování, v synagoze a hlavně zrušení její německé školy. (...) Býti výborem českých družstev kupeckých a obchodních; býti členem a radou českých zastupitelstev a jako takový rozhodovati obyvatelstva a při tom přece udržovati německý ráz ve vlastní náboženské obci – to zajisté nesrovnává se spolu nikterak a nikde.

1894–1895, roč. 1, č. 14, 1. 4. 1895

25. 3. 1895 se v Českém Brodě konala ustavující valná hromada Národní jednoty českožidovské. (...)

Z Humpolce: poměry v ohledu národním se lepší, ale pohříchu velmi pomalu. Ještě před krátkou dobou bylo všecko jednání ve valných schůzích židovské obce pouze německé, avšak **1. 1. byla zavedena aspoň už přece česká kniha k vybírání poplatků.** Pohřební bratrstvo úřaduje posavad ještě pouze německy. **Vytýká se nám, židům, indiferentismus a musíme, bohužel, doznati, že právem. Překážka jest především u nás všude a vždycky v německé škole židovské. Kdyby obecní zastupitelstvo roční subvenci 200 zl. r. m. jí nepodporovalo, dávno již nebyla.** (...) ale u nás, vzdor tomu, že pan místní školní dozorce za úkol sobě vzal, jakmile školní dozorcem se stane, německo-židovskou školu přeměnit v českou – není dodnes nikomu známo, že by pan ten ve věci té intervenoval. Dokud židovská škola židovská zde vydržována bude, není naděje, že by dorost k české společnosti upřímně přilnul a proto jest svatou povinností, čím dříve tím lépe, německou školu židovskou zrušiti.

1894–1895, roč. 1, č. 15, 15. 4. 1895

Německé židovské školy: Čáslavský týdeník, „Pravda“ dne 23. 3. 1895 v č. 12 roč. 1 píše: Israelská obec v Čáslavi rokovati má v nejbližších dnech žádosti četných souvěrců na zrušení německé školy. Žádoucí a oprávněná tato záležitost má také ve zdejším židovstvu několik nepřátel, kteří zcela otevřeně hlásí, že rozhodně hlasovati budou pro to, aby nadále německá škola v české Čáslavi trvala a že všemožně také o to se přičiní. Pozorujeme-li, že i několik jest též nerozhodnutých, již u veřejnosti sice prohlašují, že jsou

pro zrušení německé školy, ale až přijde k rozhodnutí, budou jinak jednati, aby pro své další akce mezi souvěrci nepřátel si nenadělali, nemáme pražádnou naději, že řečená škola od příštího roku více zde existovati nebude. Ostatně že pro myšlenku onu skutečně se horuje, toho jest důkazem přípis pražského továrníka pana Bondyho, v němž píše zdejšími židům, že ku stavbě kostela, zde projektovaného, přispěje značnou částkou – až tu německou přelevjárnu zruší! Také Lidové noviny v Brně (č. 64 ze dne 17. 3. 1895) plně uznávají pedagogicky správné a didakticky nevývratné důvody, které v článku „O zrušení německých škol židovských“ vytkl spolupracovník náš, zkušený pedagog, pro zrušování německých těchto škol a citujíc doslovně ona místa z našeho článku

1894–1895, roč. 1, č. 16, 1. 5. 1895

Zrušena byla židovská škola v Hořelici – politický okres Smíchovský.

1894–1895, roč. 1, č. 17, 15. 5. 1895

Z Vlašimi:(...) **Důkaz, že zdejší židovská škola již neexistuje, mi zajisté odpustíte.** Redaktor na to píše: v témže ryze českém městě, kde tedy obyvatelstvo české k souvěrcům našim se vskutku vzorně se chová a s nimi přátelsky jedná, jako málo kde jinde v Čechách, přesto všechno udržují židé do dnešního dne německou školu židovskou.

Z Moravy: **obecní zastupitelstvo města Ivančic usneslo se ve schůzi dne 21. 2. 1895 konané, že podnikne kroky, aby židovské obci ivančické bylo nařízeno zříditi českou obecnou školu, poněvadž více než 50 dětí z této židovské obce navštěvuje již českou obecní školu v Ivančicích.** Podobný případ udál se před několika roky v židovské obci třebíčské. Jednotřídní školu tu roku 1889 navštěvovalo 51 žáků. **Německá škola v židovské obci v Třebíči je trojtřídní: podle schematismu školského z roku 1891 má 185 žáků.** Řídící učitel školy je rodilý Čech ze Zajezdce, toť však pouhá náhoda, pán tento je přesvědčený a horlivý Němec. Že některá židovská obec na Moravě zřídí z vlastního popudu českou školu pro děti židovské – na tuto událost nesmíme nyní ještě doufati.

1894–1895, roč. 1, č. 18, 1. 6. 1895

Z Rakovníka: O soukromé škole. Není tomu dávno, co vyskytl se v krajinském listě „*Obraně*“ hlas přátelský, ukazující k neoprávněnosti naší soukromé školy židovské. Nebylo to ovšem poprvé, kdy se o ní veřejně psalo a kdy veřejně se odsuzovala, nehledě ani ku hlasům v Českých zájmech, které jak již v minulé naší zprávě podotčeno, jen ze surové zášti protižidovské a z nízkého pudu se ozývají a kde ze skutečných českých zájmů. **Dítky do ní docházejí od 6. roku svého a zpravidla do 14, pouze na přání rodičů, nuceny nejsou. Pan učitel tvrdí, že skutečně některé děti tam nechodí. Vyučování v ní děje se večer, resp. odpoledne, když děti z české školy přijdou, vyjma v sobotu a v neděli, v kterýchžto dnech určeny jsou k vyučování hodiny denní.** Předměty, jimž se v této škole učí, rozdělíme propřehled ve skupení německé a v oddělení náboženské. Do první skupiny náleží předměty: **německé čtení, mluvnice, pravopis, sloh, krasopis, vyučování názorné a učení se nazpaměť.** (...) rodiče posílají své děti zpravidla po osm let do židovské školy, platíce za každý měsíc nejméně 1 zl., tedy po celou dobu 96 zl.,

nepočítaje v to výdaje na sešity a p. Za tyto peníze by učitel v městě malém, jako je naše, dítko němčině dobře naučil.

1894–1895, roč. 1, č. 20, 28. 6. 1895

Z Mělníka: **Máme zde až po dnes – bohužel – německou školu židovskou a ta je terčem výčitek veškerého občanstva proti nám.** I s jiného stanoviska bych sobě toho přál, a sice z ohledu na náklad za tuto německou školu; neb naše židovská obec rok od roku se tenčí a řídne, členů její ubývá a výlohy naopak jsou tak značné, že málo členů by mohlo říct, že daně, které platí, jsou mírné.

Místní odbory jednoty českožidovské: Kutné Hora, Německý Brod, Louny, Písek, Příbram, Nová Strašecí, Žižkov, Český Brod, Kolín, Litomyšl, Libeň.

1894–1895, roč. 1, č. 21, 14. 7. 1895

Z Vlašimi: **do německo–židovské školy chodí 15 žáků a jest škola ta příčinou mnohých, ovšem oprávněných trpkých poznámek.** Židovští studující vlašimští studují zejména na českých středních a vysokých školách. Tiskopisy má obec českoněmecké.

Z Votic: **V blízké Kosové Hoře posud trvá a blahodárně pro germanizaci působí židovská škola zcela německá, a sice veřejná udržovaná z prostředků zemských, v Nevelkově pak posud taktéž jest židovská škola i celá obec německá. Německá škola v Kosové Hoře dostala právo veřejnosti a tím uvalena i na křesťanské poplatnictvo ryze českého okresu teprve ve školním roce 1893.** Zpráva o značném zajištění této židovské školy pobouřila celou veřejnost a vedeny o tom prudké hádky v časopisech.

1894–1895, roč. 1, č. 22, 2. 8. 1895

Ze Slaného: Německo–židovská škola, jež života jest tak neschopna jako vetchá stařena, žije, vlastně živoří dále. **Jest skoro šměšno školu dále kvůli 15 – 20 dětem.** Spolkové života se zdejší židé až na nepatrné výjimky neúčastní. Zdejší židé nebyli arci nikdy nadšeni pro veřejné záležitosti; členy různých spolků sice byli, však prací spolkových se velmi málo účastnili.

Z Hořovic: pan přednášející probral vytknuté téma co nejdůkladněji a zvláště, kde vyzýval souvěrce hostovické, aby zrušenou tam nedávno školu německou již nechali odpočívati, tamže je, vyložil to slovy tak přesvědčujícími, že jsme si předem jisti, že důvody pana přednášejícího o škodlivosti tamější školy obecnost dostatečně přesvědčili. **Hostomičtí projevíli zájem o založení svého vlastního oboru jednoty českožidovské.**

Sjezd židovských učitelů se koná 5. a 6. 8. 1895 v Praze. Členové spolku, již se hlásí k naší myšlence, neopomenou při rokování naše národní stanovisko v každé z otázek, o které bude se sjezd raditi.

1894–1895, roč. 1, č. 23, 15. 8. 1895

(...) Proti zrušování německých škol židovských přinesly „*Mittheilungen*“ článek řídícího učitele pana M. Neumanna z Votice (v loňském čísle říjnovém: Židovská škola – slovo na uvážení náboženským obcím, rodičům a učitelům) a vůbec ujímal se orgán spolku zájmů členstva vždy a všude. Stěžuje si pan učitel Berka z Klatov do Českožidovských listů pro požadavek jejich ohlašování zrušování německých škol židovských a praví, že český list tento, nedávno utvořený, všude rozesel tolik zla, zvláště však u nás na pomezí jazykovém. **Referát podával řídící učitel pan M. Neumann z Votic, jenž k udržení německých škol židovských doporučoval nejhouževnatější odpor učitelstva jejich proti zrušování těchto, k náboženské výchově židovské mládeže, prý nezbytných ústavů.** Referát pana Neumanna končil bojovným vyzváním k židovskému učitelstvu, aby židovských škol hledělo obhájití hlavně proti útokům souvěrců. Jménem stoupenců myšlenky českožidovské ohradil se proti obviňování českých židů p. rabín S. Kraus z Hořovic, jenž pravil: „Mluví-li se tolik o nepřátelství českých židů proti židovským učitelům, jest spravedlivé, abyste uznali, že naše Národní jednota je pouze nepřítelem německých škol židovských v českých městech a krajinách. (...) Proč nemáme prosím Vás zvláštní židovské školy i v německých krajinách? Proč tam Vám stačí veřejné školy křesťanské? Pan Berka z Klatov: „**Bez židovských škol nestane odcizení dětí od víry**“. Rabín Ad. Stein ze Soběslavě přimlouvá se, oslovuje přímo zástupce Českožidovských listů za zachování konfesionálních škol a praví asi: „Nechte škol! Tam, kde jsou židovskými náboženskými školami, tam neodnárodňují a nejen že mohou vychovávat, ale docela dobře také již odchovávali dobré Čechy. Usnesení valné hromady: V uvážení, že jest pro trvání a zdar židovstva zvláštní důležitostí, dále v uvážení, že k existenci a v boji o živobytí je největší důležitostí, dále v uvážení toho, že to činíme nikoliv z příčin národních, nýbrž čistě z náboženských a v uvážení toho, že to činíme též jako rakouští vlastenci – v uvážení všech těchto okolností musíme co nejrázněji působiti k tomu, aby židovské učitelstvo zasazovalo se o to a ve svých obcích působilo k tomu, aby dosud stávající židovské náboženské školy s jazykem vyučovacím dílem čistě německým, dílem utrakvistickým dále trvaly a zrušování nebyly. **Učitel J. Fanta z Nového Bydžova byl zvolen do výkonného výboru.**

Z Mělníku: I zdejší německo–židovská škola je zbytečnou pro obyvatelstvo ryze české, a že i tato časem se přece také zruší. Představenstvo obce úřaduje částečně česky.

Z Nového Bydžova: Zakládá se zde odbor českožidovské jednoty. Účast na ustavující schůze však byla velmi slabá, zúčastnili se spíše židé z okolí. (...)

Z Německého Brodu: (...) Uváděli se zde dvě alternativy – buď německou židovskou školu zrušit úplně, nebo ji přeměnit ve školu s českým vyučovacím jazykem. (...)

1895–1896, roč. 2, č. 2, 1. 10. 1895

Z Hořovic: Učitel na německé škole židovskému hlavní zásluhu již **před 11lety, že škola byla zrušena.**

1895–1896, roč. 2, č. 3, 15. 10. 1895

(...) Je-li již škol náboženských tak nutně třeba, proč přijímají se děti rodičů křesťanů, po většině neuvědomělých, do těchto náboženských škol židovských: **proč se pro tyto školy agituje mezi křesťany, či že učí se tito též náboženství izraelitů?**(...)

1895–1896, roč. 2, č. 5, 15. 11. 1895

Národní jednota českožidovská v Čáslavi. Židé zde pevně trvají na udržení své židovské školy. V lednu 1895 podal českožidovský spolek a mimo to 35 členů, tedy více než třetina celé obce, k představenstvu náboženské obce žádost, aby zrušilo německou školu ke konci školního roku. Nejhorlivějším zastáncem školy je bývalý jednatel českožidovského spolku Jakub Hönigsfeld. Hönigsfeld jezdil agitovat i po venkově, aby venkovští židé svými podpisy odvolali zavřené židovské školy.

Z Roudnice: Školajednotřídní, hlavní část materiálů dodávají zdejší židé, menší část národně „uvědomělí“ rodičové nežidovští. Zdejší německá škola je zároveň školou obecnou. Město na školu přispívá. Školu navštěvují i křesťané. Pro tento školní rok bylo do roudnické židovské školy zapsáno 29 dětí – dvě děti německé, z ostatních 27 dítek je 14 židovských a 13 českých. Letos poměrně značný počet dítek židovských navštěvuje české školy. Některé křesťanské děti byly do německé školy zapsány za trest, protože v české škole nedělaly dobrotu. (...)

1895–1896, roč. 2, č. 9, 15. 1. 1896

Z Kutné Hory: Ku konci podotýkám, že v obci naší užívá se již několik roků výhradně české jednacím řeči, že bohoslužby konají se u nás mimo hebrejsky toliko česky, že náboženství na všech školách vyučuje se v češtině a německé konfesionální školy zde dávno již nemáme.

1895–1896, roč. 2, č. 11, 15. 2. 1896

Z Náchodu: Největším kamenem úrazu, jako všude jinde, jest německá škola židovská, která má asi 80 žáků, z poloviny křesťanských. Udržovatelé této školy vědí, že ne-li již nic jiného, domoci chceme se její počestění a že naléhati budeme o první stupeň této školy, tedy o utrakvizování školy. Nejhorším odpůrcem této změny jest řídící učitel, jeden z nejhorlivějších členů Lehrervereinu.

1895–1896, roč. 2, č. 12, 1. 3. 1896

Učitelům německých škol židovských: „Škola slouží tomu národu, jehož řeči užívá za jazyk vyučovací. Jazyk vyučovací vtiskuje škole znak národnosti.“ My sami pak máme pro zrušování německých škol židovských ještě jiné důvody, hlavně nejrozhodnější důvod ten, že právě tyto školy jsou pro výchovu židů původem neblahé separace nejen národní, nýbrž i společenské, odcizující dorost židovský od všeho vůkolního života. (...) To zřejmě čteme v posledním úvodníku časopisu *Mittheilungen* nadepsaném: *Ideál a skutečnost*. Již neprohlašuje náš věstník německých učitelů židovských za bezcitné fanatiky, jako činil

dříve, již byl donucen obrátiti aspoň to té míry, že snahu naši uznává dokonce za ideální. Již tedy nejsme zrádci svaté víry po otcích zděděné, jenom proto, že odvažujeme se také opravdu vyměnití pochybený základ dosavadních poměrů. **Zvláštní náboženské školy pro židy chcete, proto prý, že nynější veřejná škola není vlastně interkonfesionální, a že prý náboženských citů židovských žáků nešetří.** Je-li tomu tak, nuž jakým právem vy sami do konfesionálních škol židovských, za jaké vy ústavy tyto dáváte, přijímáte dívky křesťanské? Můžeme přistoupiti k tomu, aby napřed zámožné obce náboženské, zrušující německé školy své, bezpečně zaopatřily bývalé učitele jejich jako učitele náboženství a jazyka německého; k tomu působiti můžeme tím ochotněji pak, zastaví-li německé učitelstvo židovské opravdu svou agitací proti nám, aby se přívrženci naši všude dostali do výborů náboženských.

1895–1896, roč. 2, č. 13, 15. 3. 1896

Ve schůzi dne 13. 2. 1896 konané jednalo se o povolení žádané subvence 22 400 zl. r. m. pro soukromé školy a tu hájil jménem menšiny poslanec Karel Adámek zásadní stanoviska, aby školy, z této zemské subvence podporované, nepřispívaly k odnárodňování české mládeže. O zásadě českého vyučování pravil posl. Adámek: „*Hájíme velkou zásadu rozumného ratielního vychovávání, zásadu, již světu vštípil náš Komenský, aby mládež ve škole byla vyučována jazykem mateřským. Vždyť celé to pásmu Vašich schulfereinových škol doplněno školami židovskými a konfesními, které jsou také ústavy poněmčovací. V rozpočtové komisi i na sněmu jste prohlásili dnes, že nepočítáte na Váš účet školy židovské; počítejte je na Váš účet nebo nepočítejte, ale tyto školy jsou školami německými a náleží na Váš účet.*“ Pak mluvil německo-nacionální poslanec dr. Pergelt: „*Mezi soukromými školami, které zemský výbor subvencemi obmyslil, abych se také Vám, pane kolego, zachoval, nalézá se izraelská škola v Klatovech, která dostává 150 zl. r. m., pak ve Spáleném Poříčí 100 zl. r. m., dále Nové Strakonoci 100 zl. r. m., Horažďovice 200 zl., úhrnem 550 zl. (...).*“

V Přelouči zrušena německá židovská škola, v jiných obcích, jako je Čáslav a Kolín pracuje se na stejném.

1895–1896, roč. 2, č. 14, 1. 4. 1896

Chlumec nad Cidlinou: Dostává se sem hnutí českožidovské. Malá ukázka: jdi městem a pohlédni na firmy obchodnické, ty jsou vskutku vzorem správné češtiny, ani jediné chyby neshleď na nich, nebo zajdi do obchodův těchž pánů a podivíš se, jak jim přece jen ta neznámá jindy čeština plyne od úst. V náboženské obci zdejší jest jednacím řečí doposud němčina, ač máme zde učitele, **kteřý vyučuje mojžíšskému náboženství česky a tentýž učitel zastává funkci rabína.** Jest ovšem přece také několik málo zdejších židů členy českožidovského spolku v Novém Bydžově, avšak pouhým zaplacením členského příspěvku, anebo tím, že dá zvoliti se do výboru, není ještě dosti učiněno svaté povinnosti své. Skutečné vlastenectví sahá dále.

1895–1896, roč. 2, č. 15, 15. 4. 1896

Z Čáslavi: Chystají se volby. Lhůta voleb není dosud určena, jelikož strana, která houževnatě na dalším udržování německé školy stojí a nyní obec náboženskou spravuje. Čáslav je příkladem obce, kde došlo kvůli sporu o další existenci německých židovských obcí k rozkolu v jejich vlastních řadách.

Hořovice: Místní odbor Národní jednoty českožidovské. Byla zde podána žádost na zavedení české řeči v modlitebně i při schůzích představenstva obce.

O návštěvě škol v Čechách židovskými žáky: do obecných veřejných škol českých: 1868 dětí, do obecných veřejných škol německých: 4885 židovských žáků, do soukromých škol: 3042 dětí.

1895–1896, roč. 2, č. 19, 15. 6. 1896

Z Tábora: Německá jednotřídní škola židovská v Táboře taktéž ani nyní zrušena býti nemá, ačkoliv jmenováním jejího dosavadního učitele pana Frieda učitelem náboženství v Českých Budějovicích, otázka existenčního zaopatření učitele jest nejlépe docela vyřízena, a tím ta jediná ještě námitka německých pánů výborů sama sebou stala se bezpředmětnou. Ale rozhodující vůle známých pánů patronů školy a harcovníků německé řeči v židovské obci v Táboře nechce dopustiti zrušení školy ani nyní, nýbrž naopak chce dokonce školu tuto učiniti dvojtřídní. Konkurz na místo učitele už je vypsán.

1895–1896, roč. 2, č. 21, 15. 7. 1896

Ze Sedlce: Došlo zde před volbami k rozkolu – mezi podporovateli českožidovské myšlenky a mezi „německými konzervativními židy“.

Z Mladé Boleslavi: Škola zdejší byla založena jako škola náboženská, tedy výhradně pro děti rodičů židovských. Ovšem že vzhledem k tehdejším poměrům byla tehdy vyučovacím jazykem zvolena němčina. **Dnes, kdy obecné školy jsou přístupny i našim dětem a kdy třetina žactva zdejší školy židovské jsou děti jinověrců, kteří ji navštěvují, aby naučily se prý německy, neplní ústav ten již účel svůj a stal se zbytečným.** Zrušení školy padla by poslední hráz, jež dělí naše děti od spoluobčanů, a poslední výčitka, jež právem se nám v oči metá. **Neb škola není majetkem obecním, neb spolku Talmud–Thora, pročež také zastupitelstvo nepřináší právo ústav ten rušiti.**

Německá konfesijní škola v Nymburce bude na základě usnesení výboru tamější náboženské obce židovské tohoto školního roku zrušena.

Židovské školy v Čechách: do letošního kalendáře českožidovského, o němž blíže ještě promluvíme, napsal na slovo vzatý znalec našeho školství pan Josef J. Kořán, zajímavý článek, z něhož vyhražující sobě o něm bližší rozbor: prozatím jen vlezajímavý fakt vyjímáme, že od roku 1886 až do konce školního roku 1895 zrušeno bylo 25 škol konfesijních. Jsouť to školy ve Škvorci, Hříškově, Horní Cerekvi, Novém Strašecí, Babčicích, Myškovicích, Radeníně, Nových Benátkách, Humpolci, Nové Kdyni,

Hořovicích, Prašném Újezdě, Přestavlkách, Plaňanech, Dolní Bělé, Plzni, Králové Městci, Slabcích, Nadějkově, Petrovicích, Postřižíně, Slaném, Unhošti, Volyni a Žamberku. Mimo to podle našich informací zrušeny byly školy v Blovicích, Benešově, Švihově, Hořením Ročově, Přelouči, Velvarech, Třeboni a Hostomicích. Na školách v Litni, Suchomastech, Kamenici, Miroticích a Záhoří ve školním roce 1894/1895 – a tušíme, že ani letos se nevyučovalo. Naproti tomu přibylo od roku 1886 škol 9. Lze tedy, hledě k Nymburku, tvrditi, že počátkem roku 1896/1897 bude v činnosti již toliko neplných 80 škol naproti 113 z roku 1885/1886.

Schulverein usnesl se na zrušení škol ve Vršovicích, v Libni, a Holešovicích. Jedni tvrdí, že příčinou byly nesnáze finanční, druzí, že to měl být ústupek antisemitům. V Holešovicích mezi 224 žáky bylo 32 dětí židovských.

1895–1896, roč. 2, č. 22, 1. 8. 1896

Z Čáslavi: Dne 23. 7. byla **téměř jednohlasně zdejší židovská škola zrušena.** (...) Jelikož se v ní děti českých rodičů odnárodňovaly.

1895–1896, roč. 2, č. 24, 1. 9. 1896

Židovské školy v Brandýse a Německém Brodu byly zrušeny a děti židovské dne 1. 9. do škol obecných se dostaví. **Zrušení této školy má totiž dalekosáhlý význam, jelikož k jejímu trvání bylo jako k pádnému důvodu poukazováno v místech sousedních.** Padla-li škola ta, lze se nadíti, že v brzku následovati budou školy okolní v Habrech, Ledči a Dolních Královicích.

1895–1896, roč. 3, č. 2, 1. 10. 1896

Německá náboženská škola židovská v Soběslavi byla počátkem běžícího roku zrušena.

Škola v Radnicích, jež německým oddělením zemské školní rady houževnatě zachovávaná byla, pozbyla nyní naprosto podkladu. Dítky židovské byly letos vesměs zapsány do české školy obecné, což „*Národní listy*“ s povděkem uznávají. Škola v Polné dosud sice ještě trvá, avšak počet žáků, tušíme, že i židovských stále klesá. Kéž by se židé polenští řídili příkladem radnickým.

1895–1896, roč. 2, č. 4, 1. 11. 1896

Odbor zřízen v Hořicích. Německé školy náboženské byly letos zrušeny v Nymburce, Brandýse nad Labem, Německém Brodě, Vlašimi a Soběslavi. V některých z těchto míst nastalo ovšem jen zrušení faktické tím, že všechny děti židovské prostě přestoupily do obecné školy české. Jest na stoupencích našich, aby se postarali o to, aby zrušení to také zemské školní radě bylo oznámeno, a aby tím reaktivování škol znemožnili, nebo alespoň znamenitě znesnadnili. **V Čáslavi byla proměněna škola v českou.** V Nevelkově, Březnici, Uhlířských Janovicích, ve Zbraslavi a v jiných některých místech se snahy po zrušení škol potkali s tíženým výsledkem.

1896 – 1897, roč. 3, č. 8, 1. 1. 1897

Ze zemského spolku židovských učitelů: (...) Zpráva ta ukazuje nám, že páni učitelé stále ještě stojí proti nám na starém stanovisku. Ve valné hromadě p. rabín Abeles z Hory Kutné prohlásil za hlavní úlohu učitelů, aby mládež židovskou vychovali na děti židovské, ať si již české nebo německé.

Zrušené školy konfesijní: Německá náboženská škola v Zalužanech (okr. Písek) byla tyto dny zrušena. Stejně byla i německá náboženská škola v Miroticích, na kteréž se již po nějakou dobu před tím nevyučovalo, nyní definitivně zrušena. V obou případech získal si velkých zásluh p. Edv. Kohn, starosta náboženské obce v Miroticích.

1896 – 1897, roč. 3, č. 10, 1. 2. 1897

Konfesijní školy židovské koncem školního roku 1894–1895: (...) Především dotkneme se počtu židovských škol konfesijních. Ve zprávě z loňského roku vykázáno bylo celkem 90 škol, v nichž v okresích českých 84, v okresích německých: 6; zpráva letos vydaná vykazuje již jenom 81 škol. Židovská škola v Třeboni byla ve školním roce 1893–94 navštěvována 0 chlapců a stejně toliko děvčaty. Během školního roku 1893–94 byly zrušeny školy ve Škvorci, Hříškově, Horní Cerekvi, Novém Strašecí, Babčicích, Myškovcích a Radenině, tedy 7 škol. Během školního roku 1894–95 byly zrušeny školy v Benešově, Hostomicích, Suchomastech, Terešově, Švihově, Přelouči, Blovicích a Záhoří Bendovu, tedy 8 škol. Od té doby pak byly zrušeny školy ve Vlašimi, Německém Brodě, Brandýse nad Labem, Záduší (okr. Mělník), Miroticích, Zalužanech, Nymburce, Slaném, Velvarech, Jistebnicích a Soběslavi. Hledíme-li pak k tomu, že na škole v Hořelicích se vyučuje, máme dnes v okresích českých již toliko 61 škol konfesijních (naproti 90 na konci školního roku 1892–93 vykázaným) a to 59 německých a 2 české (v Písku a Čáslavi): školy utrakvistické, ty totiž, ohledně nichž utrakvismus přímo byl přiznán – vzaly na sebe: utrakvismus sám, tento pedagogický netvor však bují dále a to, troufáme si to říci na všech těch 59 školách. Jakým právem se stav ten trpí, dozvíme se snad letošního jednání sněmovního.

Z Humpolce: Před nedávným časem objevila se v různých časopisech zpráva o Humpolci, v níž jedná se o německé náboženské škole, kterouž tam obec israelská vydržuje. Jsa jinověrcem. Chci zmíniti se o tom, kdo jest vinen tímto zajistě pro národní ráz našeho města nepotěšitelným zjevem, i obracím se proto na Váš ctihodný list, považuje jej za nejkompentnější, aby v této věci veřejnost českou správně zpravil. (...) Kdo však poměry v Humpolci zná, dosvědčí, že zde velkou úlohu mají volební machinace. Jako jinde, tak i zde počítají strany s hlasy židů, načež pak ze vděčnosti školu tu mlčky trpí, a ještě peněžitě podporují. Důvod, že škola kvůli náboženství stávatí musí, není naprosto platným, neboť v jakém spojení je náboženství s němčinou? Poukazuji zde na Něm. Brod, Benešov, a celou řadu měst jiných, kde beze školy židovské dětem židovským vyučování náboženství se dostává. Věříme v českost pánů zasedajících v městském zastupitelstvu bez rozdílu vyznání a pevně doufáme, že postarají se, by škola tato, ne-li úplně zrušena, tedy v českou přeměněna byla.

1896 – 1897, roč. 3, č. 11, 15. 2. 1897

Konfesijní školy židovské koncem školního roku 1894–95: Koncem roku 1893–94 měly konfesijní školy židovské v českých okresích 114 tříd, koncem roku 1894–95 toliko 105 a se změnami od té doby nastavšími už jen 83. Ze škol té doby ještě trvajících jest 45 škol jednotřídních, čítaje v to školu v Hořelicích, dvoutrídních 14 – v Kasejovicích, Humpolci, Novém Bydžově, Golč. Jeníkově, Uhl. Janovicích, Berouně, Hořicích, Klatovech, Dol. Královicích, Ledči, Poděbradech, Voticích, Horažďovicích; Strakonících, Kolíně a Náchodě – třítrídní a jedna čtyřtrídní v Ml. Boleslavi. Školy konfesijní židovské v českých okresích navštěvovalo: Koncem školního roku 1893–94: 2437 židů, 162 katolíků, 13 evangelíků. Koncem roku 1894–95: 2271 židů, 120 katolíků, 5 evangelíků. Roku 1885–86: 4016 židů, 172 katolíků, 15 evangelíků. Dnes: 2062 židů, 108 katolíků, 4 evangelíci. Na převážné většině škol dosud nezrušených počet dětí židovských ve dvou rocích školních 93–94 a (94–95) buď vůbec se nezměnil: tak v Jičíně v obou létech 31, v Divišově 40, Berouně 73, Všeradicích 15, Dobříši 45, Zbraslavi 21, anebo velmi málo diferuje jako v Habrech 22:21, Uhl. Janovicích 65:64, Zbraslavicích 30:27, Jindřichově Hradci 10:9, Roubovicích 13:10, Rožďalovicích 33:29, Klatovech 68:64, Ledči 40:41, Lounech 42:38, Klučenicích 18:21, Milevsku 23:27, Pardubicích 46:44, Černovicích 29:25. Celkem ovšem jeví se i na školách dosud trvajících úbytek asi 5 %: z jednotlivých škol vykazují poměrně značnější úbytek: Neveklov 21:13, Březnice 15:9, Ml. Boleslav 67:47, Janovice n. Ú. 15:7, Dolní Královice 72:55, Tábor 51:39. Nejsilnější návštěvu celkovou – pokud dětí židovských se týče – má Kolín 137, Náchod 83, Beroun 73, Klatovy 64, Golč. Jeníkov 69, Uhl. Janovice 64, Nový Bydžov 58, Votice 55, Horažďovice 58, Dol. Královice 55, nejslabší (pokud dětí židovských se týče): Kralupy a Turnov po 19, Strančice a Kamenice po 18, Merklín 17, Domažlice 16, Liteň a Všeradice po 15, Dlážd'ov 14, Neveklov a Mníšek po 13, Roubovice a Štěnovice po 10, Březnice a Jindř. Hradec po 9, Janovice 7, Velhartice a Nepomuky po 3!

1896 – 1897, roč. 3, č. 17, 15. 5. 1897

Židovská obec náboženská v Horažďovicích: Hledá pro svou náboženskou školu učitele a žádá, aby byl české řeči „aspoň slovem mocen“. Je věru trudno, že se v nejryzejších českých krajích musíme potýkati s takovými zjevy. Jak často uvádí se za důvod proti zrušení náboženské školy, že by tím učitel připraven byl o chléb. Tady uprázdnilo se místo učitele, co by bylo snadnější než přikročiti ke zrušení školy, zamínka, že je tu ohrožena existence něčí by byla naprosto vyloučena.

1896 – 1897, roč. 3, č. 18, 1. 6. 1897

Odbor v Hoře Kutné: Zahájeny kroky ke zrušení německo–židovské školy ve Zbraslavicích.

1896 – 1897, roč. 3, č. 20, 1. 7. 1897

Německá škola židovská v Neveklově zrušena. Tak usneslo se ve schůzi dne 29. před. měsíce konané jednohlasně představenstvo náboženské obce nevelkovské. Podnět

k jednání o této již dříve častěji přetřásané otázce zavedl odchod dosavadního a hledání nového rabína. Ukázali na praktických příkladech, že ve škole té nikoliv vinou učitele, ale jen následkem toho, že místo mateřštiny užíváno jazyka cizího při vyučování, děti nemohly prospívati v oborech věcných, že se v ní ale mimo to nemohli přiučiti ani češtině, ani němčině, kdežto dívky, jež prošly českou obecnou školou, odděleným vyučováním němčině snadno i tento jazyk ovládati se naučily. (...)

Z Vlašimi: Jednatelská zpráva „Národní jednoty českožidovské“ obsahovala sdělení o zrušení zdejší německo–židovské školy a bylo by lze předvídati přirozeně, že i v jiném ohledu bylo učiněno zde radost požadavkům našim. Neboť mohli–li, či správněji museli–li zdejší páni rozloučiti se se svou školou, kterou tak houževnatě bránili až vetché stavení této instituce zubem času se rozpadlo. Ovšem škola se musela zavřít, nebylo dosti žáků, ale kostel zavřít se nemůže. (...)

1896 – 1897, roč. 3, č. 21, 15. 7. 1897

Konfesijní škola: Arci že se neradi ke kroku takovému odhodláme. Činíme tak neradi zejména u odborů takových, kterým posud mnoho práce zbývá k uplatnění mateřského jazyka našeho v jednání obce, ve stanovách, v matrikách i v bohoslužbách, neb kterým docela ještě náleží, aby okolí své učistily od některých náboženských škol německých. Jmenuji příkladem Jičín, Uhlířské Janovice, Vodňani, Jinřichův Hradec, Zbraslav, Roudnici, Dobříš. (...) České stanovy zadány byly také v Březnici, v Postřizíně, v Rožďalovicích a v Uhřiněvsi a české matriky že zavedeny v Libochovicích a v Rožďalovicích. Na vyzvání to došel od svazu náboženských obcí židovských příspěvek 100 zl. – od obce jičínské 10 zl. a od mladoboleslavské 5 zl.

Z Hořic: Za krátkou dobu svého trvání, nemohl sice odbor náš vykonati dílo veliké, přece však jeví se v obci naší známky, že úsilovné práci další podaří se i u nás zničení úplně dosavadní vládu němčiny ve škole i v kostele. Odbor náš obrátil se na představenstvo náboženské obce židovské se žádostí na zavedení české bohoslužby. Žádost ta podivným způsobem byla vyřízena v ten smysl, že modlitba za panovníka konati se má česky, ale modlitby za zesnulé, nadále mají zůstat německými, ačkoliv kantor náš pan Mellon úplně řeč mateřskou ovládá. Práce naše proti německé škole byla dosud marná, neustaneme ale a jsme přesvědčeni, že i u nás německá škola v brzku padnout musí.

1896 – 1897, roč. 3, č. 24, 1. 9. 1897

Německá škola náboženská v Uhlířských Janovicích: Byla usnesením představenstva tamější obce náboženské předešlého týdne zrušena. Konstatujeme s radostí nový tento úspěch naší opravdové drobné práce národní.

1896 – 1897, č. 27, 15. 10. 1897

Z Mladé Boleslavi: Českožidovská beseda naše pořádala v předešlém měsíci schůzi věnovanou německo–židovské škole. Potěšitelným úkazem při tom bylo, že spolu s dorostem židovským také křesťanská mládež akademická ujala se práce, která směřuje ke zrušení školy té za tím účelem, aby jednak přestala pohana, která se existenci její celému

českému rázu města, aby přestala také germanizace mládeže židovské, aby odstraněna byla instituce, která způsobem nejhorším radí svornému spolužití židovského občanstva s ostatními sourodáky. (...) Aby náboženský spolek Talmud-thora, jenž tvoří kuratorium školy té, v zájmu dorostu židovského i katolického školu tu co nejdříve zrušil, poněvadž se jí jediné šíří propast mezi občanstvem katolickým a židovským a poněvadž se jediná germanizuje dítky města ryze českého.

1896 – 1897, roč. 3, č. 28, 1. 11. 1897

Ústřední výbor konal dne 24. října řádnou schůzi. V jednatelské zprávě, drem. Ig. Arnsteinem přednesené, projednána byla především činnost v otázce školské. Rozesláno několik set výtisků brožurky prvním jednatelem sepsané proti konfessionální škole německé a odbory v Českožidovských listech vyzývány, aby před začátkem nového školního roku všechny síly své nasadily, aby zrušeny byly židovské školy německé v jich obvodu se nalézající. V odboru pražském utvořena zvláštní komiseku podporování chudé české židovské mládeže školní. Podobná akce zahájena v odboru tábořském. V Mladé Boleslavi ujala se „Českožidovská beseda“ – akce proti náboženské škole německé. Také v četných jiných obcích pilně v stejném směru se pracuje. Pro letošek s radostí vítáme, že padly německé školy náboženské v Lounech, v Uhlířských Janovicích, v Načeradci, ve Zbraslavi, v Jistebnici, v Nové Cerekvi, v Nepomuku a Poděbradech. Také z Kamenice n. L. dochází zpráva o zrušení tamní školy náboženské. Mimo to zrušena také náboženská škola v Čáslavi, u které v loni prozatím bylo docíleno přeměnění její ve školu českou.

Z Tábora: Žádost tábořského odboru sl. obecnímu zastupitelstvu král. města Tábora, aby laskavě svým vlivem k tomu působilo, by německo-židovská škola tábořská byla zrušena, vyřízena sl. městskou radou následujícím dopisem: Městská rada jednajíc ve své dnešní schůzi o žádosti Vaší, abychom svým vlivem působili k tomu, by německo-židovská škola v Táboře byla zrušena, usnesla se postoupiti žádost sl. představenstvu náboženské obce židovské v Táboře a projeviti zároveň přání, aby žádosti Vaší vyhověno bylo. Jsme nyní zvědaví, vyhoví-li představenstvo náboženské obce přání sl. městské rady a veškerého obyvatelstva tábořského. Doufáme, že se tak stane, a v tom případě by učitel tamní mohl býti odškodněn tím, že by se mu dostalo jakés pense od obce židovské a rabínovi vzalo by se vyučování náboženství na obecných a měšťanských školách tábořských a přidělilo by se nynějšímu učiteli, proti čemuž by okr. školní rada zajisté ničeho nenamítala, ježto p. učitel jazyka českého úplně mocen jest.

1896–1897, roč. 3, č. 29, 15. 11. 1897

K četným židovským školám německým, jež počátkem tohoto školního roku byly zrušeny, přistupuje, jak se nám z bezpečného pramene sděluje, také škola v Poděbradech a v Kralupech n. Vlt.

1896–1897, roč. 3, č. 31, 15. 12. 1897

Poslední bouře smetly tři německé školy náboženské: Jejichž existence ovšem dlouholetými útoky Národní jednoty českožidovské již dávno do nejhlubších základů byla

otřesena, takže skon jejich byl již dříve jen otázkou času. Jde o školy v Jičíně, Milevsku a v Táboře.

1897–1898, roč. 4, č. 1, 1. 1. 1898

Německá škola židovská v Humpolci: Má dle usnesení tamější náboženské obce býti proměněna v českou a dána za tím účelem dosavadním pp. učitelům dvouletá lhůta ku složení zkoušky způsobilosti pro školy české. Vítáme pokrok, který v usnesení tomto leží, máme ale za to, že lhůta ku přeměně školy německé na českou dána jest příliš dlouhá.

1897–1898, roč 4, č. 2, 15. 1. 1898

K zrušení německých náboženských škol židovských: Dnem 1. ledna zrušena byla německá škola v Libochovicích. V Sedlčanech dle veřejných listů činí představenstvo náboženské obce přípravy ke zrušení a ve Voticích chystá se představenstvo přeměnit německou náboženskou školu tamější na českou.

1897–1898, roč. 4, č. 3, 1. 2. 1898

Zrušená německá škola židovská: Ze Zbraslavi oznamuje se, že tamní německá škola, již vydržovala židovská obec náboženská, bude koncem roku školního zrušena. Židovské dívky školu tu navštěvující přejdou v příštím roce do zbraslavské obecné školy.

V záležitosti německo–židovské školy v Kolíně se nám píše z Kolína: Kolínští voličové isr. náboženské obce počtem 60, kteří reprezentují svým placením daní více než polovici poplatnictva, podali radě isr. náboženské obce žádost za zrušení německé školy a zároveň prohlásili, že obec židovská není oprávněna pod záminkou náboženských daní vybírat od svých poplatníků příspěvky na tuto školu. Vedle těchto 60 žadatelů prohlásili velmi četní poplatníci, kteří z osobních příčin žádost podepsati nechtěli, že jsou proti škole a chtějí, aby byla zrušena. Čím dříve tím lépe.

1897–1898, roč. 4, č. 8, 15. 4. 1898

Českožidovský spolek v Novém Bydžově podal židovské obci petici na změnu školy na českou.

1897–1898, roč. 4, č. 9, 1. 5. 1898

Z Nového Bydžova: Myšlenka zrušit zdejší německou náboženskou školu získala si v poslední době množství nových přívrženců a bylo o ní také v představenstvu již jednáno.

1897–1898, roč. 4, č. 12, 15. 6. 1898

Německé školy náboženské vymizely již z přecetných našich měst českých a s radostí pozorujeme, jak v místech těchto nastaly jiné ladhější poměry. Tím více ale školy ty urážejí tam, kde se posud udržeti dovedly. Jaká tu opravdová, hluboká příčina k stíznostem na národní nepřátelství nebo aspoň lhostejnost těch kruhů, které školu tu udržují. Teď nastává zase konec roku a teď je tedy nejvhodnější chvíle, aby všude, kde školy ty posud trvají, přikročilo se k jejich podvrácení.

1897–1898, roč. 4, č. 14, 15. 7. 1898

Školní rok právě jest ukončen: (...) Nám prozatím stačí, budou-li školy ty proměněny na české, neboť tím bude odstraněna hlavní závada, urážka, která se děje mateřštině naší existencí německých náboženských škol v ryze českém kraji nedostatečná národní výchova naší mládeže.

1897–1898, roč. 4, č. 17, 1. 9. 1898

Zrušení německé školy náboženské v Hořicích, Kolíně a v Šopce u Mělníka.

1897–1898, roč. 4, č. 18, 15. 9. 1898

Kolínská konfesionální škola zrušena: Konečně! Největší německo–židovská škola v Čechách, která loni pojímala přes 120, ba v některých letech přes 150 až 180 žáků, propadla svému zaslouženému osudu. Co práce, co námahy, co vytrvalosti bylo třeba, než tuhý boj o školu tu dobojován ve smyslu našich českožidovských sdružení! (...) Při poradě té poukazovali na obtíže se zrušením školy spojené zejména na to, že na škole působí po dlouhá léta tři učitelé, které nelze bez výpovědi odstraniti a pro něž bez školního platu není prostředků k vydržování. Dále poukazovali na to, že dívky ze školy německé nejsouce řádně znalé vyučovacího jazyka, nebudou moci bez ztráty některého roku na českých školách prospívati. Nakonec však, aby zdánlivě odůvodněným námitkám protistrany odpomoženo bylo, přijat prostředkující návrh, by trojtřídní škola, zrušena byla postupně, totiž ihned třída první s oběma odděleními a za dvě léta zbytek.

1897–1898, roč. 4, č. 20, 15. 10. 1898

Z Příbramě: Ku doplnění zprávy z předešlého čísla pod záhlavím „Kdo navštěvuje u nás německou školu“, uvádím, že vedle uvedených 27 židovských dítek německou obecnou školu navštěvujících, navštěvuje letos 45 dítek židovských české školy obecné.

1898–1899, roč. 5, č. 7, 1. 4. 1899

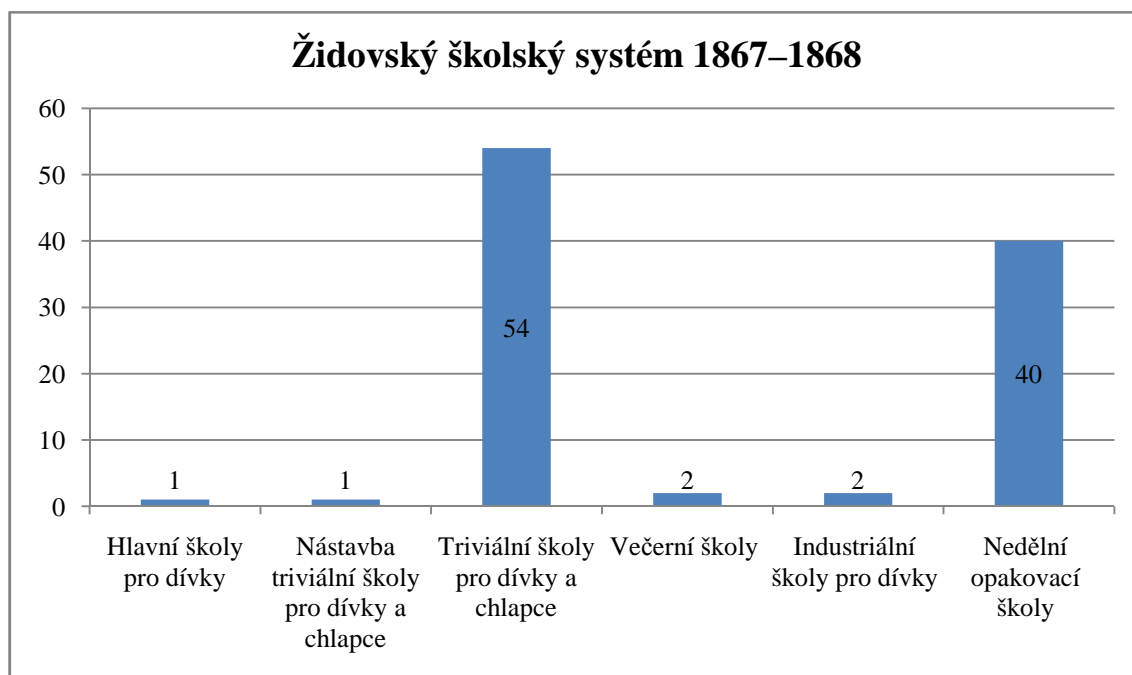
Německá škola v Kosové Hoře. Zde se nalézá dvoutřídní německá škola, kterou obec musí vydržovati opctní přírážkou ku všem přímým daním, ačkoliv pouze 6 rodičů dítek školou povinných se k německé národnosti přihlásilo, tito mají pouze šest dítek, počínajíc v to i dívky německo–židovského učitele, školníka a kostelníka. Jak jest potřebí školy té v ryze české obci, podává nejlepší důkaz tamější německá školní rada, sestávající z občanů němčiny neznalých.

1898–1899, roč. 5, č. 15, 1. 8. 1899

Německo–židovská škola v Náchodě: Bude – a jak se v některých listech dočítáme – příštím školním rokem zrušena. Bližších zpráv se nám dosud z Náchoda nedostalo.

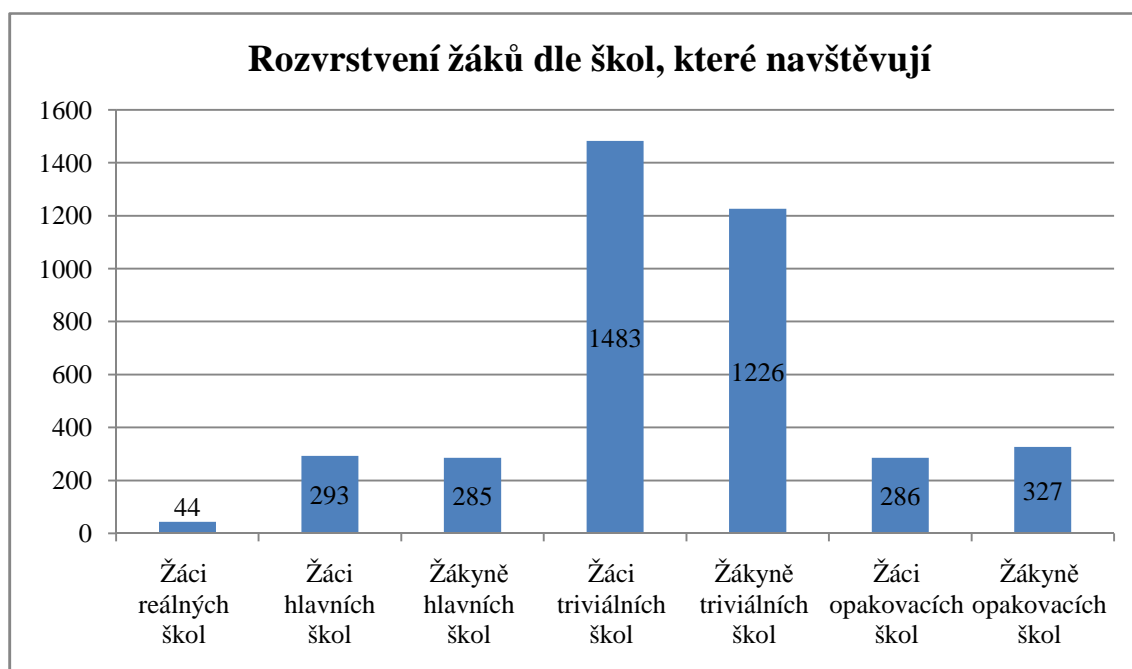
Přílohy č. 2: Obecný nástin vývoje židovského školství

Graf č. 1: Stav židovských škol ke školnímu roku 1867–1868

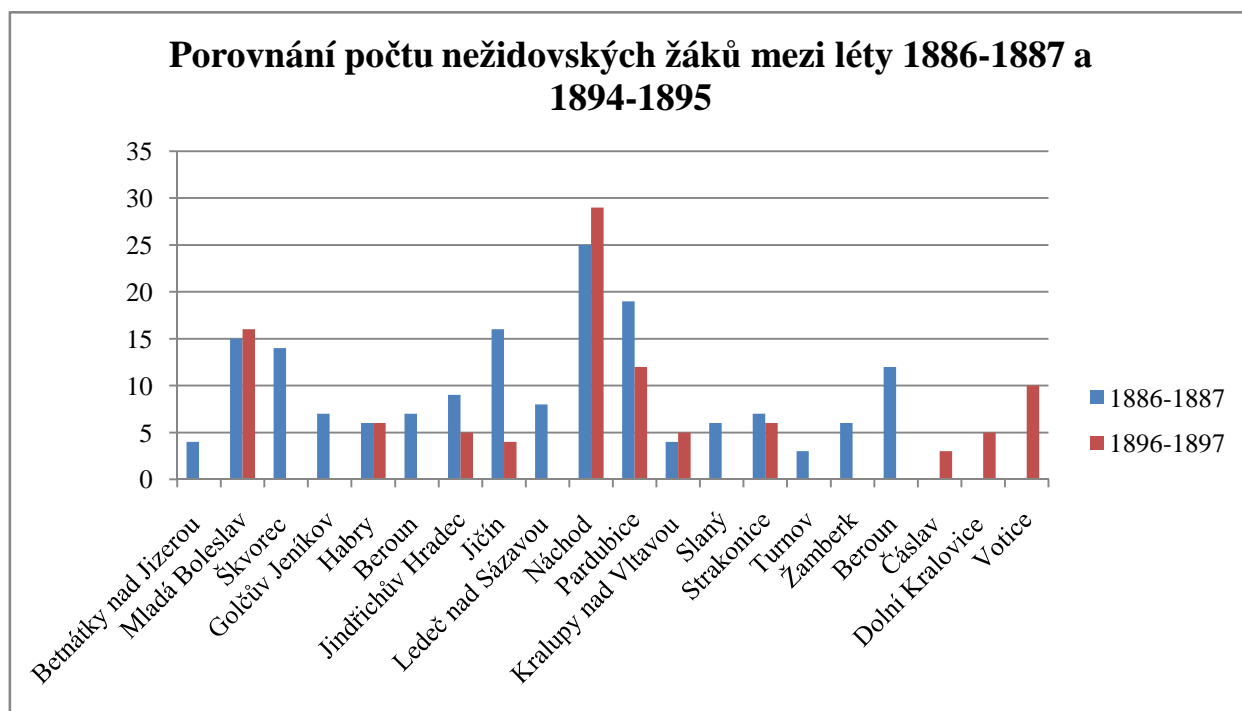
NA, fond: Zemská školní rada v Praze (I. část), Zprávy o stavu škol, kt. č. 47, inv. č. 960.

Graf č. 2: Návštěvnost jednotlivých typů škol

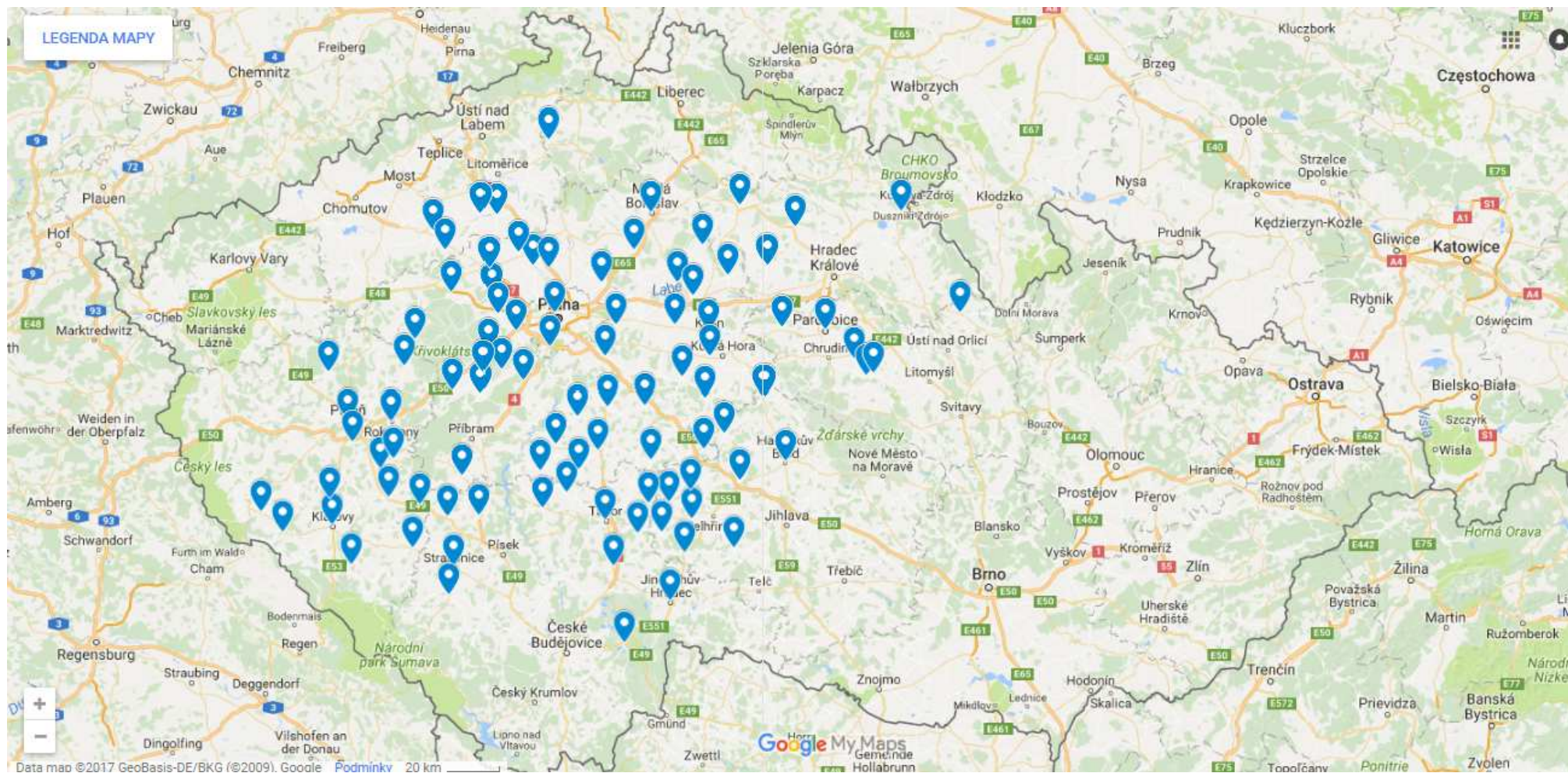
Tamtéž

Graf č. 3: Nežidé na židovských školách v letech 1886–1887 a 1896–1897

KOŘÁN, J. J. Židovské školy v Čechách roku 1894–1895, s. 152–157.
 Srov. KOŘÁN, J. J. Židovské školy v Čechách, s. 97–102.

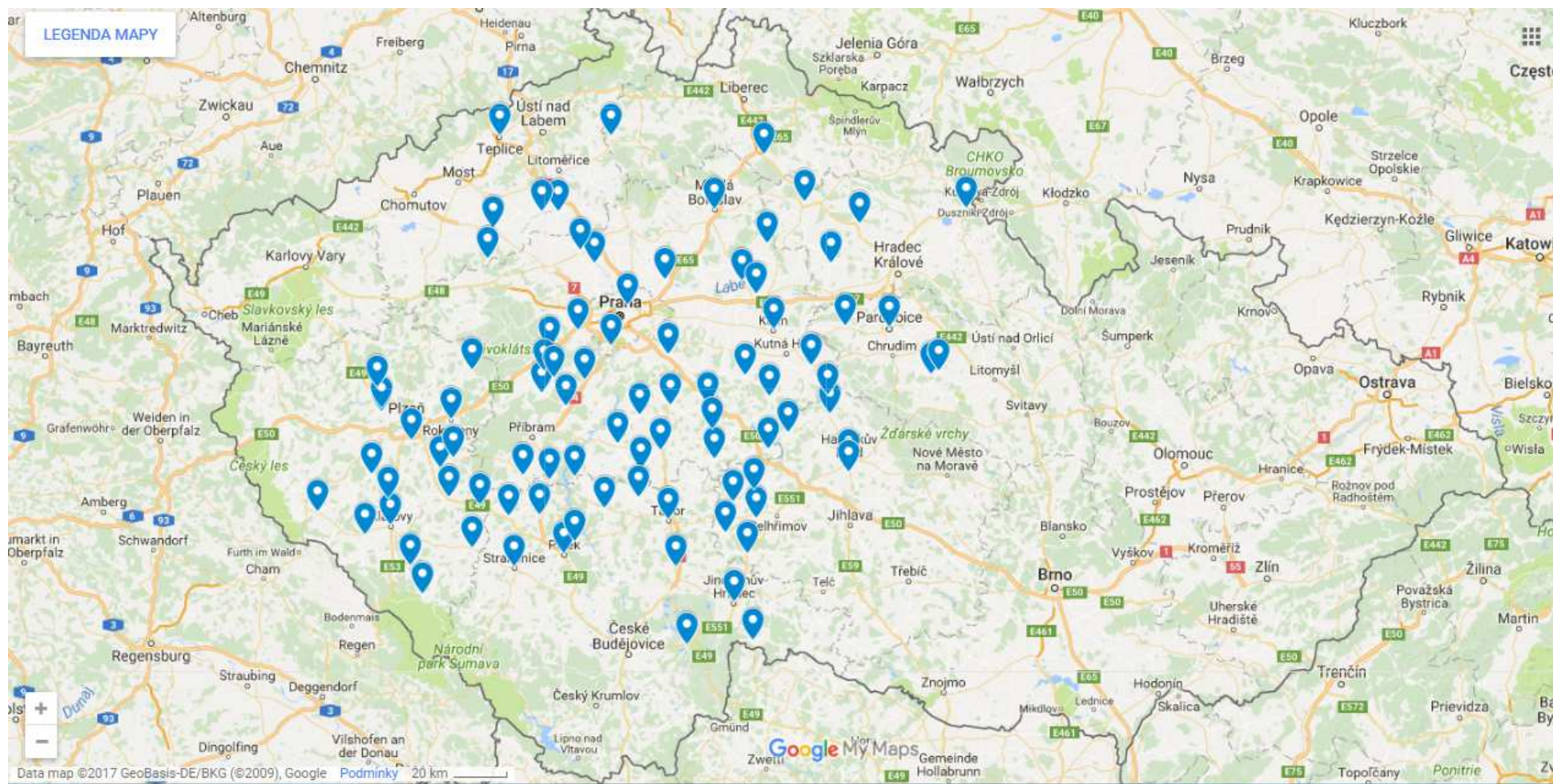
Mapa č. 1: Lokalizace židovských škol na českém území k roku 1886–1887

Tamtéž

Google.cz/maps [online], [cit. dne 5. 03. 2017], dostupné z: <https://www.google.cz/maps/@49.8037633,15.4749126,7z>.

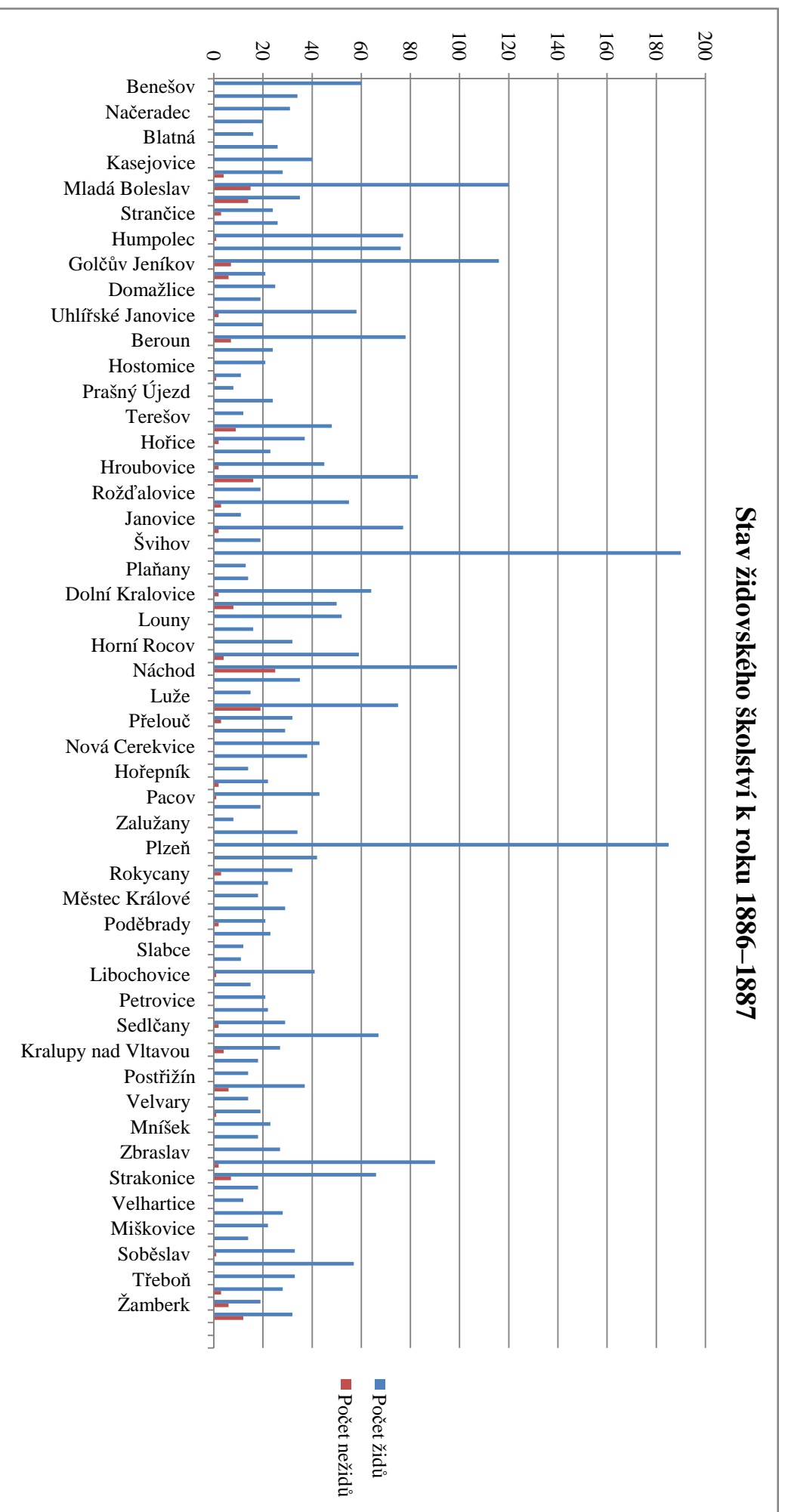
Mapa č. 2: Lokalizace židovských škol na českém území k roku 1894–1895

Tamtéž

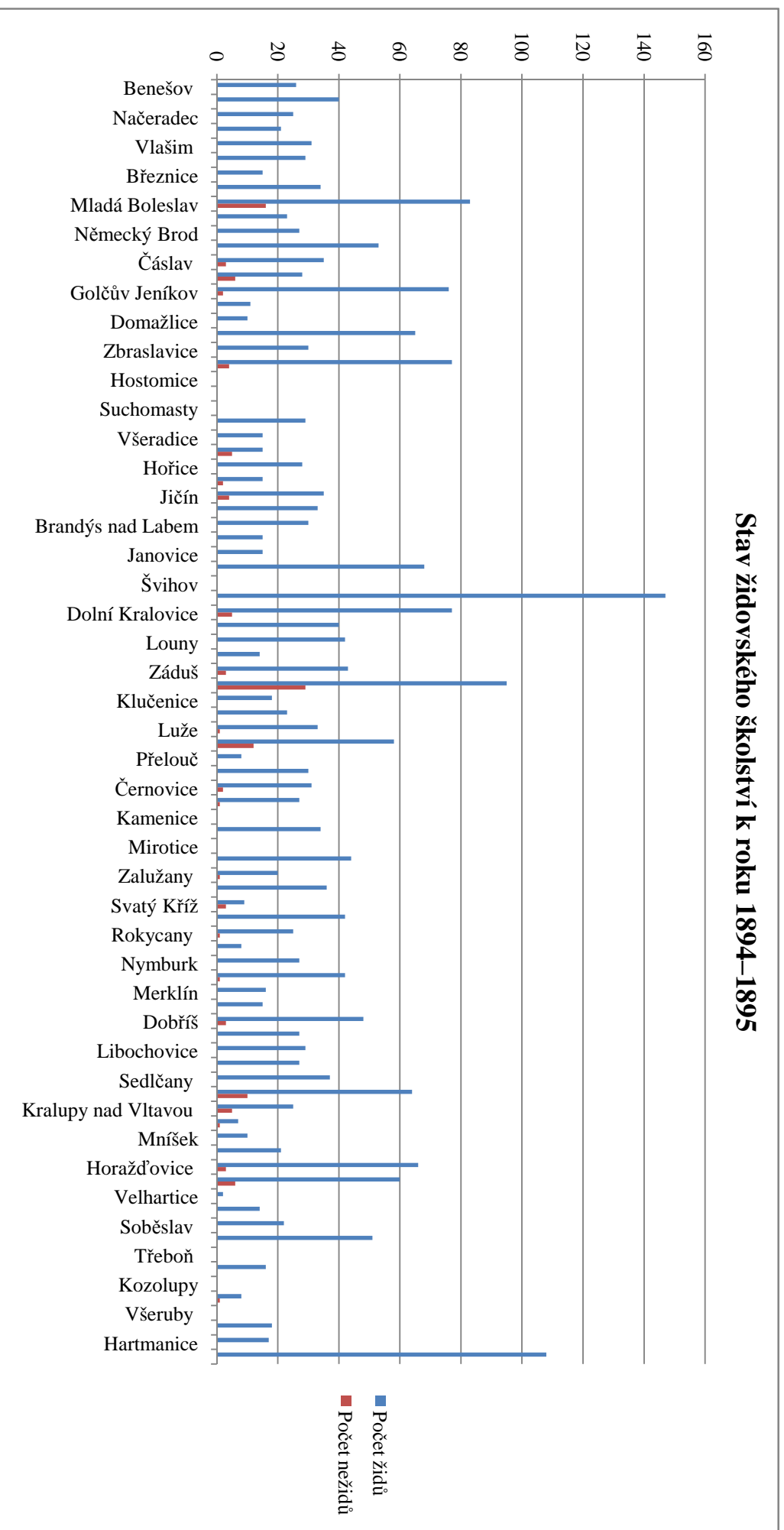
Google.cz/maps [online], [cit. dne 5. 03. 2017], dostupné z: <https://www.google.cz/maps/@49.8037633,15.4749126,7z>.

Graf č. 4: Konfesionální struktura žáků navštěvujících židovské školy ve školním roce 1886–1887

KOŘÁN, J. J. *Židovské školy v Čechách*, s. 97–102.

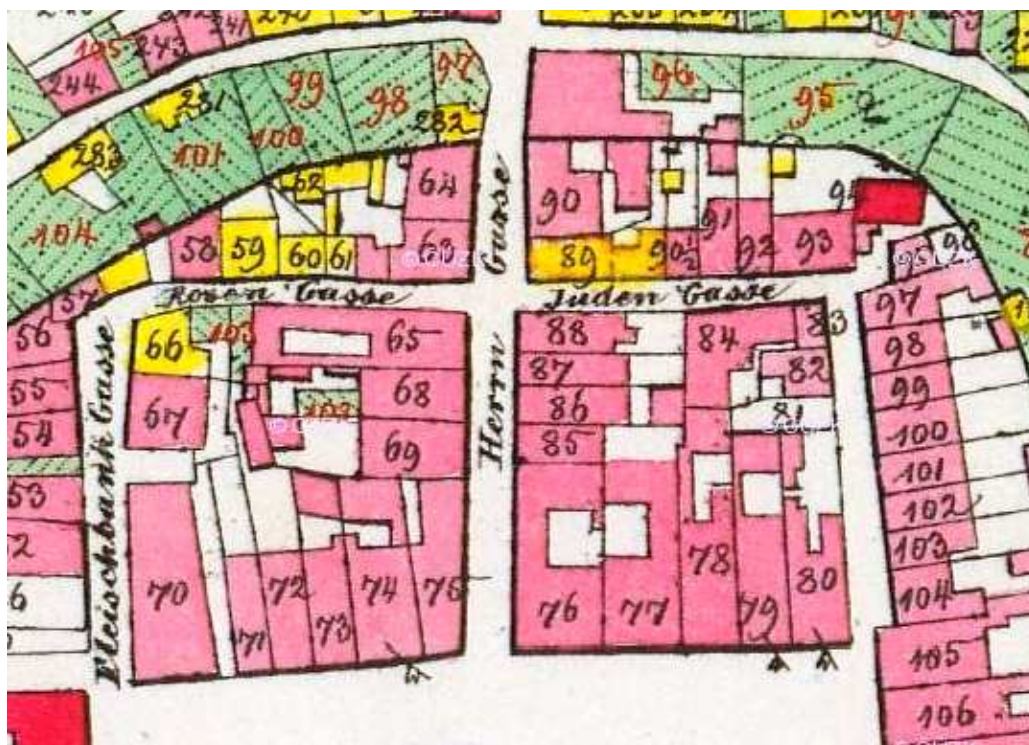
Graf č. 5: Konfesionální struktura žáků navštěvujících židovské školy ve školním roce 1894–1895

KOŘÁN, J. J. Židovské školy v Čechách roku 1894–1895, s. 152–157.

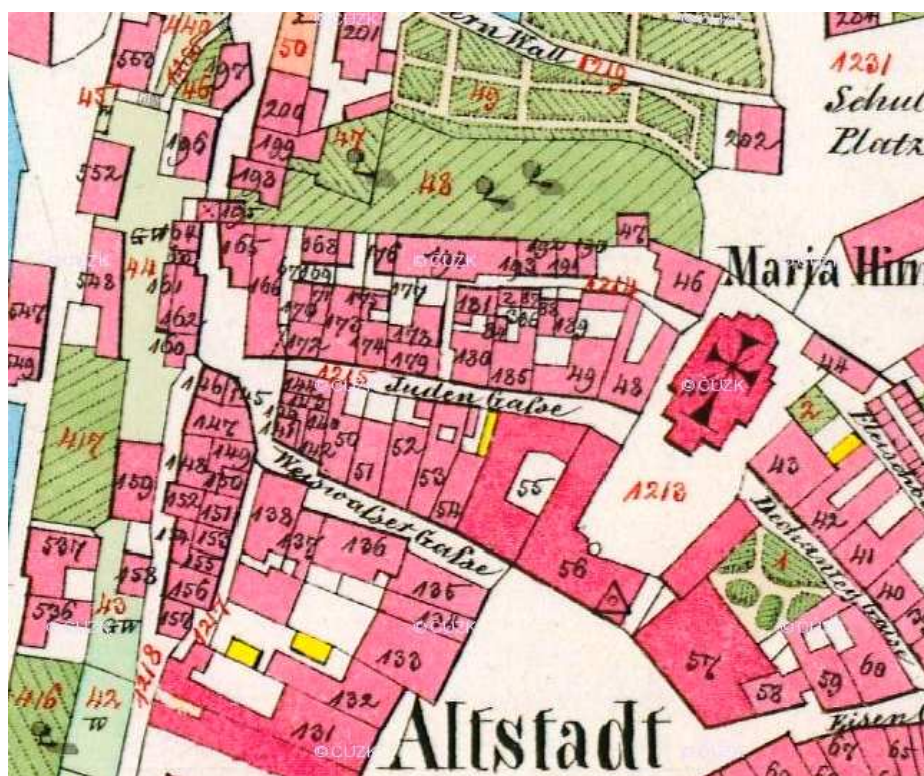
Přílohy č. 3: Stručné představení zkoumaných židovských obcí

Obrázek č. 1: Výřez z císařského otisku stabilního katastru, pohled na židovské ghetto v Jičíně

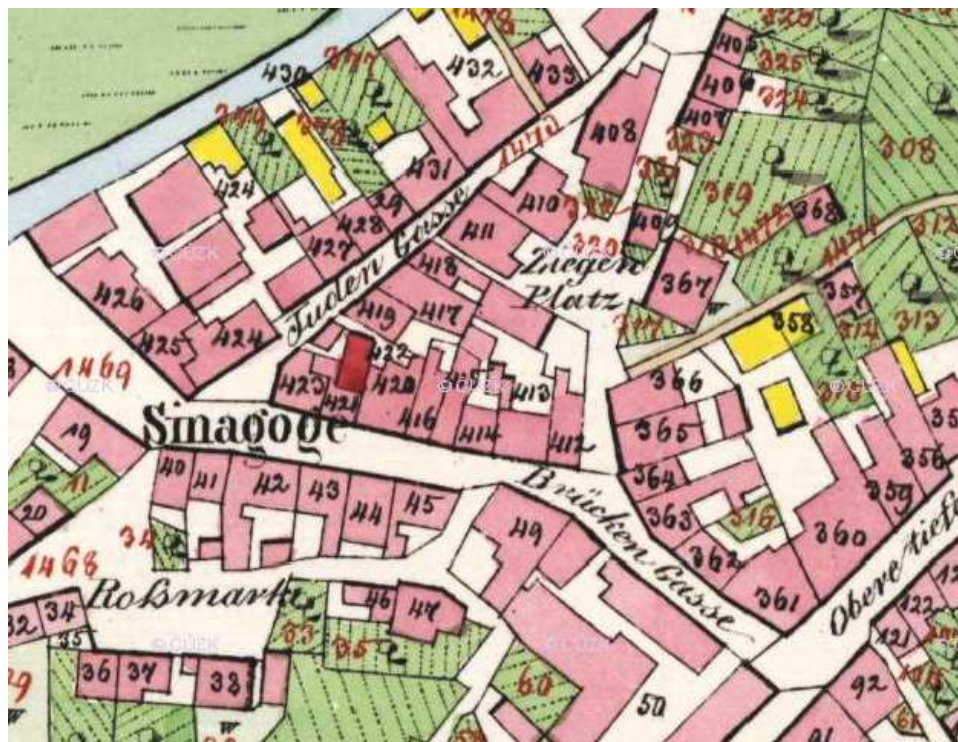

NA, fond: Stabilní katastr, Praha, Byd 51.

Obrázek č. 2: Výřez z císařského otisku stabilního katastru, pohled na židovské ghetto v Mladé Boleslavi

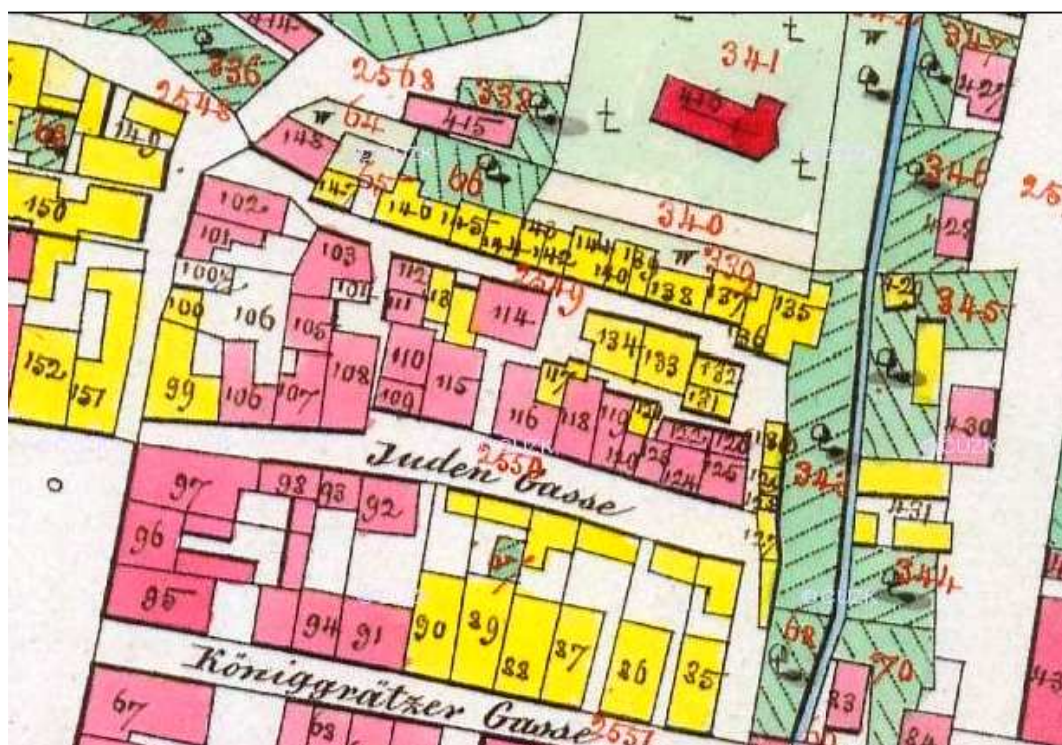

Obrázek č. 3: Výřez z císařského otisku stabilního katastru, pohled na židovské ghetto v Turnově

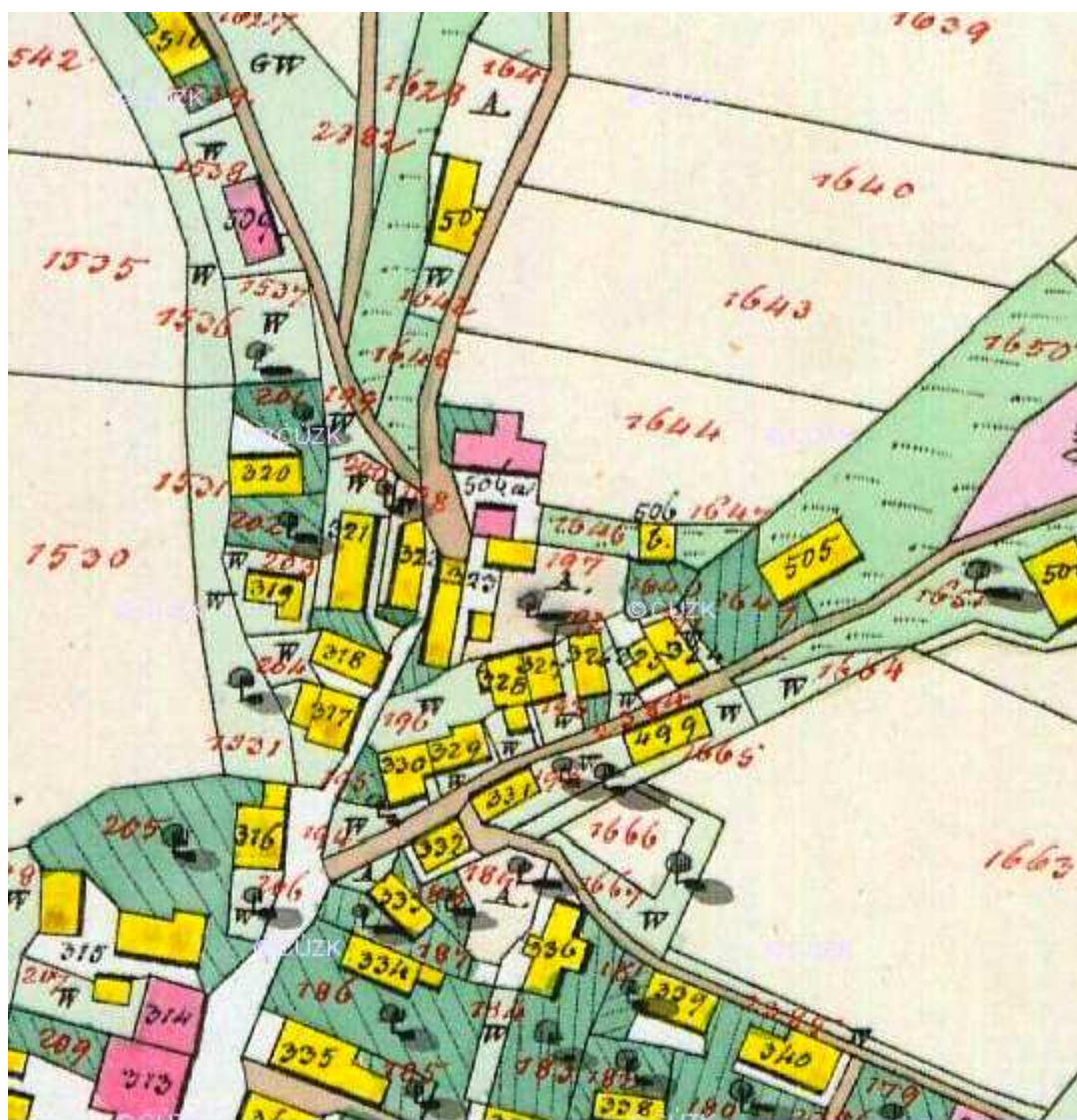
Tamtéž, Byd 182

Obrázek č. 4: Výřez z císařského otisku stabilního katastru, pohled na židovské ghetto v Novém Bydžově

Tamtéž, Byd 198

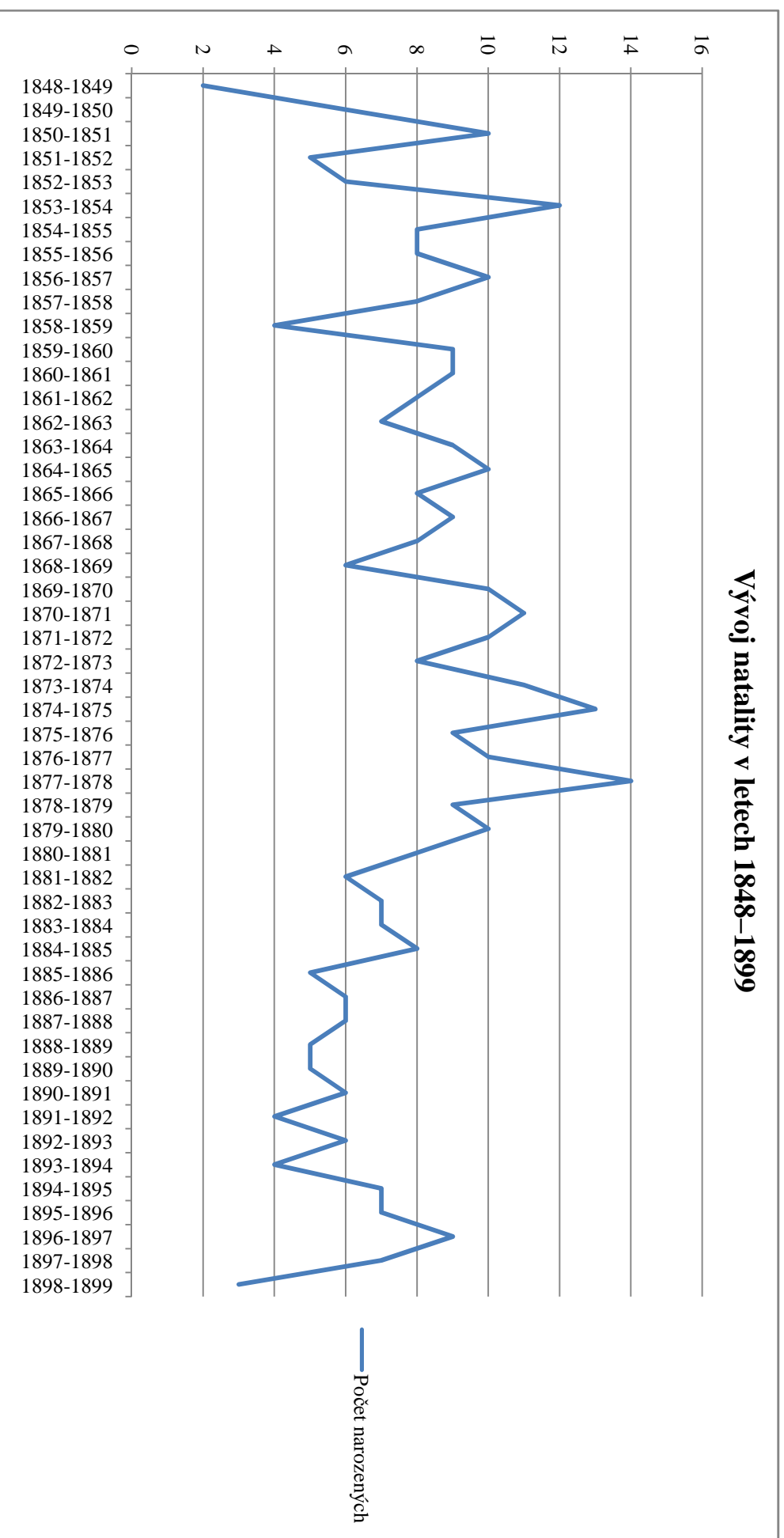
Obrázek č. 5: Výřez z císařského otisku stabilního katastru, pohled na židovské ghetto v Hořicích

Taměž, Byd 49

Přílohy č. 4: Dítě v židovské komunitě

Graf č. 1: Vývoj natality jičínské židovské obce v letech 1848–1899

NA, fond: HBMA, Matřka narozených 1849–1937, kn. č. 682, inv. č. 682.

Tabulka č. 1: Seznam donací spjatých s životem dítěte v mladoboleslavské, jičínské a novobydžovské komunitě

Předmět	Provenience	Rok	Nápis a značky	Poznámka
Povíjan na Tóru	Mladá Boleslav	1765	Dar knížete KHR Avrahama KC, obecního vyslance (chazana) zde v Boleslavi, za jeho syna, nechť žije, Becalela KC, který se narodil v dobrém znamení ve středu 27. tišri 526 p.m.p. (x sobota, 12. říjen 1765), nechť mu Hospodin dá vyrůst k Tóře, chupě a dobrým skutkům, amen, sela.	
Pláštík na Tóru	Jičín	1853	Toto daroval představený Moše Jisrael se svou manželkou, paní Ester Gutman (Guttman), pro svého syna, chlapce Petachju, nechť žije, roku "spása a požehnání" (chronostich: 613) p.m.p. (1853).	
Povíjan na Tóru	Jičín	1804	Toto darovali vznešený H Icak Goliart a jeho manželka, paní Frumet, za svého syna, chlapce Tovju, nechť žije, nechť mu Hospodin dá vyrůst k Tóře a chupě a dobrým skutkům, amen, v naší obci [...] Purim 564 p.m.p. (26. února 1804).	

Povijan na Tóru	Jičín	1813	Toto darovali vznešený H Becalel, necht' žije, syn H Lejba, blahé paměti, a jeho manželka, paní Idl, necht' žije, za svého syna, chlapce Lejba, necht' žije, necht' jim Hospodin dá vychovat ho k Tóře a chupě a [dobrým skutkům] ... V úterý 7. druhého adaru 573 p.m.p. (9. března 1813).
Opona k narození, obřízce či bar micva	Jičín	1895	Zasvěceno Hospodinu. Dar k Bar micva mládence Menachema Engela, o velkém šabatu roku 655 p.m.p. (6.4.1895).
Baldachýn svatební	Jičín	1875	Roku "toto je požehnání" (Dt 33:1) p.m.p. (chron. 635=1875). Představený HRR Jaakov Kraus a jeho manželka, paní Ester, necht' žijí, darovali tento svatební baldachýn v den, kdy jejich milý syn Jissachar, necht' žije, dosáhl 13 let. Necht' dá dobrý Bůh jejich synům a dcerám vyrůst k Tóře, chupě a dobrým skutkům, amen.
Drapérie	Jičín	1895	Zasvěceno Hospodinu. Toto daroval R Menachem Pollak (Polák) se svou manželkou, paní Rezl, necht' žijí, k bar micva jejich syna Gavriela, roku 655 p.m.p. (1895).

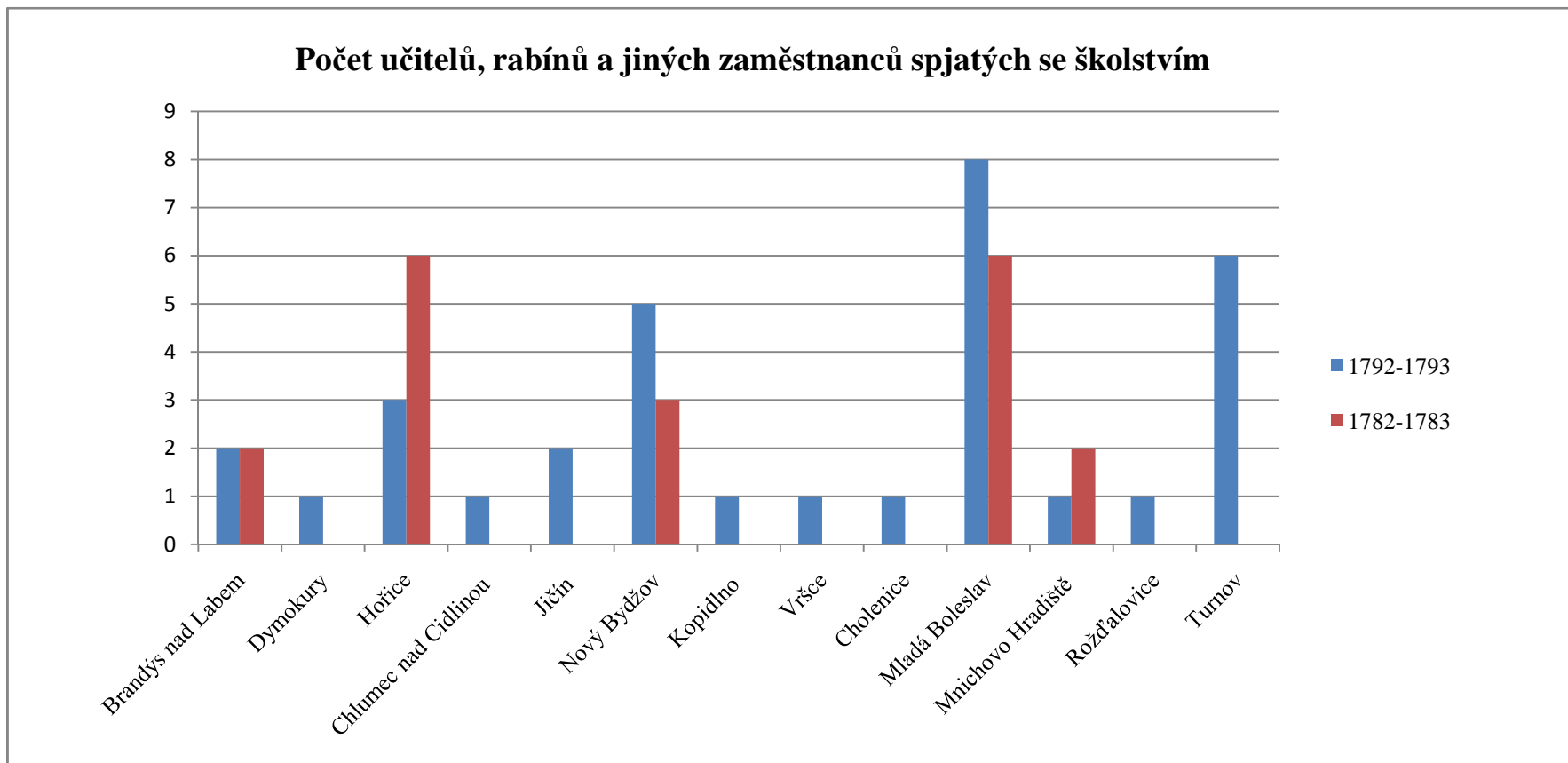
Opona	Jičín	1877	Toto daroval H Jaakov Šelomo se svou manželkou, paní Chanou, k Bar micva jejich syna Mordechaje, necht' žije, roku 637 p.m.p. (1877).
Rolnička k synagogální oponě	Jičín	1878	Toto daroval učený rabi Šmuel Fanta a jeho žena paní Fradl 2. adaru roku 638 [p.m.p.] (= 1878).(/01, /02, /05) k bar micva jejich syna Ašera (/04)
Plášťík k ostatním životním událostem	Jičín	1862	Zasvěceno Hospodinu. Svatou oponu věnovali vznešený HRR David Cvi a jeho manželka, paní Sarl Kantor, necht' žijí, když onemocněli jejich mladí synové a ožili ze své nemoci, roku 622 p.m.p. (1862).
Plášťík k ostatním životním událostem	Jičín	1858	KT. Toto daroval H Avraham Wiesner se svou manželkou, paní Rivkou, necht' žijí, na věčnou památku, když vstala jejich dcera, dívka Lea, necht' žije, z lůžka bolesti a ožila. Přinesli svatý dar Hospodinu, plášťík pro svitek Tóry, v roce "budeš žít a rozmnožíš se" (Dt 30:16, chronostich: 618) p.m.p. (1858).

Pláštík k ostatním životním událostem	Jičín	1889	Poděkování Hospodinu přinesl učený Jehuda Spitz se svou manželkou, paní Jentl, necht' žijí, za to, že jejich syn, chlapec Jehuda vstal ze své nemoci, roku 649 p.m.p. (1889).	
Státní dluhopis v hodnotě 50 fl.	Nový Bydžov	1871		Částka byla obci věnována u příležitosti konfirmace jeho syna Maxe. Částka 2 fl. 10 kr. měla být každý rok věnována na koupi učebnic chudým a pilným žákům novobydžovské židovské školy.

Databáze Židovského muzea v Praze přístupná online: <http://collections.jewishmuseum.cz/>.

Přílohy č. 5: Postavení učitele v komunitě

Graf č. 1: Sumarizace počtu učitelů a jiných zaměstnanců obce spjatých se školstvím ve vybraných obcích

NA, fond: BHMa, ŽNO Nový Bydžov, Barchůvek, Hořice, Turnov, Rožďalovice, Křinec, Domousnice. Srov. JIŘINEC, M., ed. et al. *Soupis židovských rodin v Čechách z roku 1793. II.* BOHÁČEK, J., ed. et al. *Soupis židovských rodin v Čechách z roku 1793. I.* EBELOVÁ, I. a kol. *Soupis židovských familiantů v Čechách z roku 1783.*

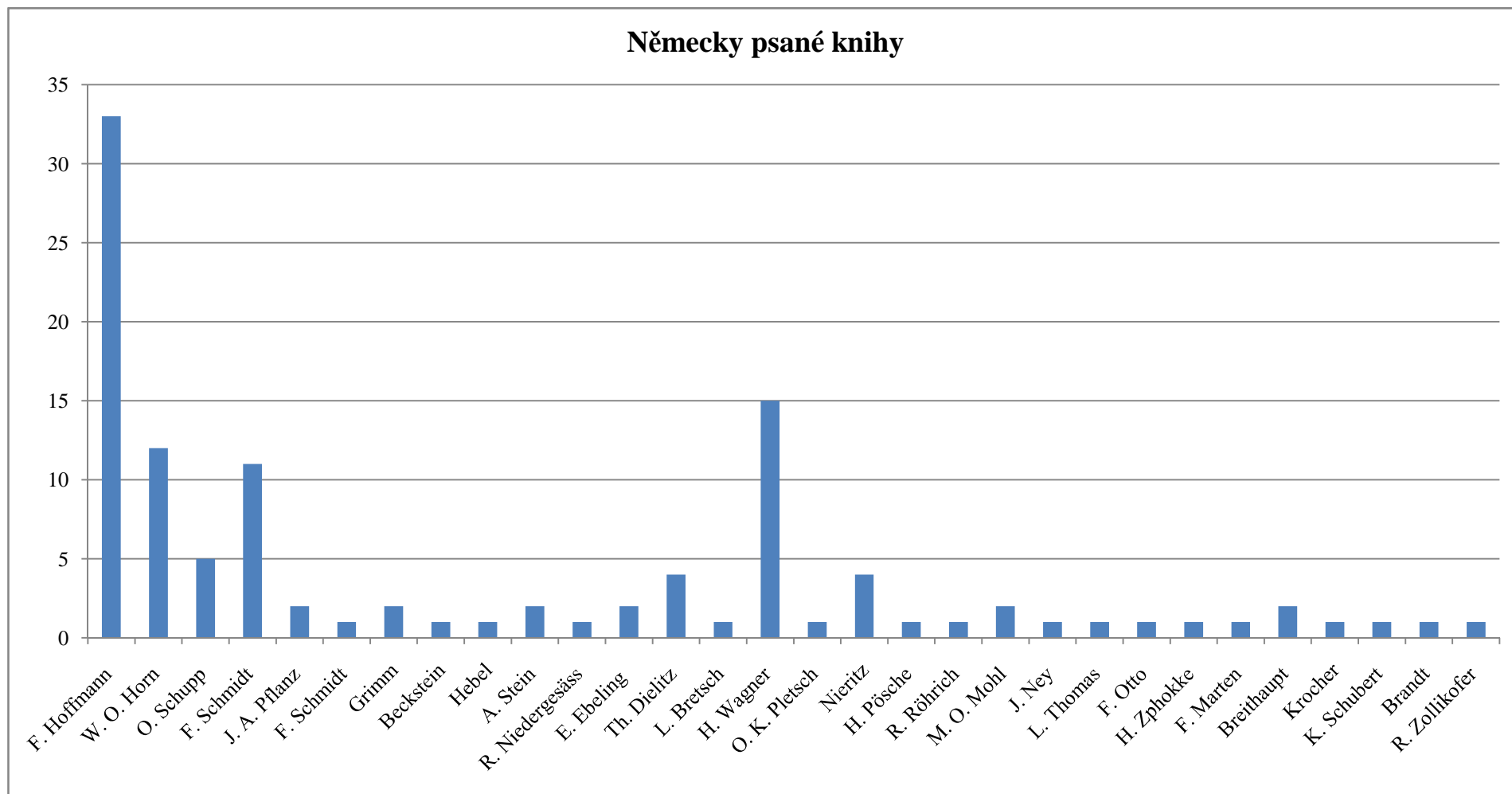
Přílohy č. 6: Židovská škola (ne)všedních dnů

Graf č. 1: Počet zakoupených českých knih jičínskou židovskou školou v jednotlivých letech

Archiv ŽMP, fond: ŽNO Jičín, Inventář školní knihovny (1885–1886), sign. 53042.

Graf č. 2: Německy psané knihy v knihovně jičínské židovské školy k roku 1885

Tamtéž

Přílohy č. 7: Školské orgány

Tabulka č. 1: Tabulka zachycuje donační a nadační aktivitu školských, nadačních a jiných zbožných spolků

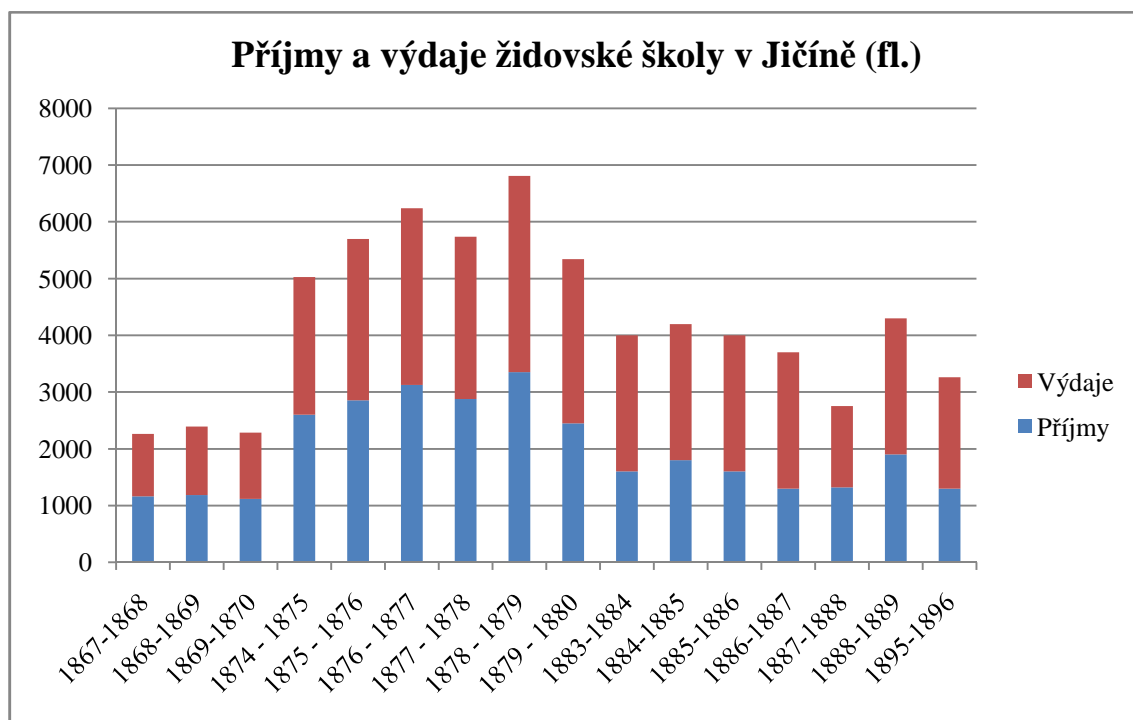
Předmět	Provenience	Rok	Nápis a značky	Poznámka
Pláštík spolků či sdružení	Svatý spolek sedmi vyvolaných z ješivy svaté obce Nový Bydžov	1798	Zasvěceno Hospodinu. Toto daroval svatý spolek sedmi vyvolaných z ješivy svaté obce Nový Bydžov, „třikrát v roce se ukáže každý, kdo je mužského pohlaví“ (Ex 23:17, 34:23, Dt 16:16; rok v chronostichu 558) p. m. p. (=1798)	Materiál: atlas, samet, plátno. Technika: steh plný příčně prošívání, aplikace. Rozměry: výška - 930 mm, šířka - 530 mm.
Pláštík spolků či sdružení	Svatý spolek časně vstávajících z Nového Bydžova	1740	Koruna Tóry. "Zasvěceno Hospodinu" p.m.p. (rok v chronostichu 503 = 1743). Dar knížat svatého spolku časně vstávajících z Nového Bydžova, svaté obce, ke slávě Hospodina ve třetím měsíci 19. (roku) 500 p.m.p. (= 1740).	Materiál: samet, dracoun. Technika: steh plný podkládaný; steh plný příčně prošívání; aplikace. Rozměry: výška - 920 mm, šířka - 490 mm.
Opona spolků či sdružení	Svatý spolek studujících neustále každý šabat slova agady v Mladé Boleslavi	1734	Dar svatého spolku studujících neustále každý šabat slova agady u knížete HRR Zalmana Nordau, necht' ho chrání jeho Skála, přisedícího zde v [Mladé] Boleslavi [roku] 494 p.m.p. (= 1734).	

Nástavce na Tóru	Svatý spolek zpěváků žalmů v Turnově	1829	Dar od svatého spolku zpěváků žalmů zde v Turnově [roku] „Ať je hojný mír“ p.m.p. (rok v chronostichu 590 = 1830).
------------------	---	------	---

Databáze Židovského muzea v Praze přístupná online: <http://collections.jewishmuseum.cz/>.

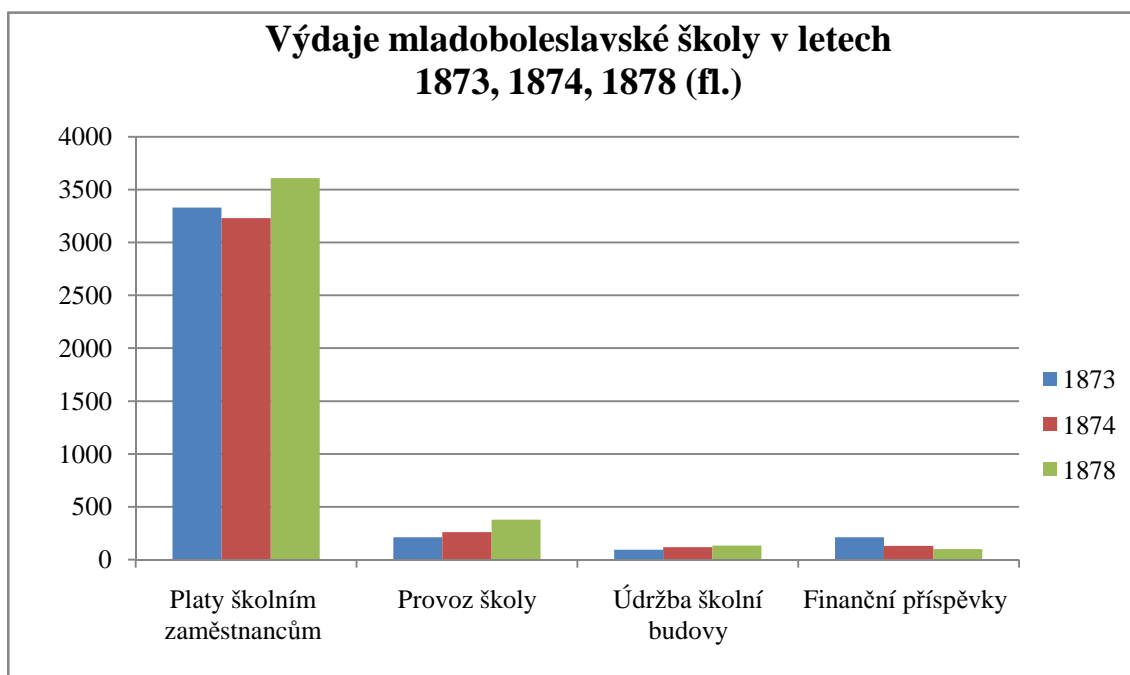
Přílohy č. 8: Školní patronát, financování a hospodaření škol

Graf č. 1: Poměr příjmů a výdajů jičínské židovské školy v letech 1867–1870, 1874–1880, 1883–1889 a 1895–1896

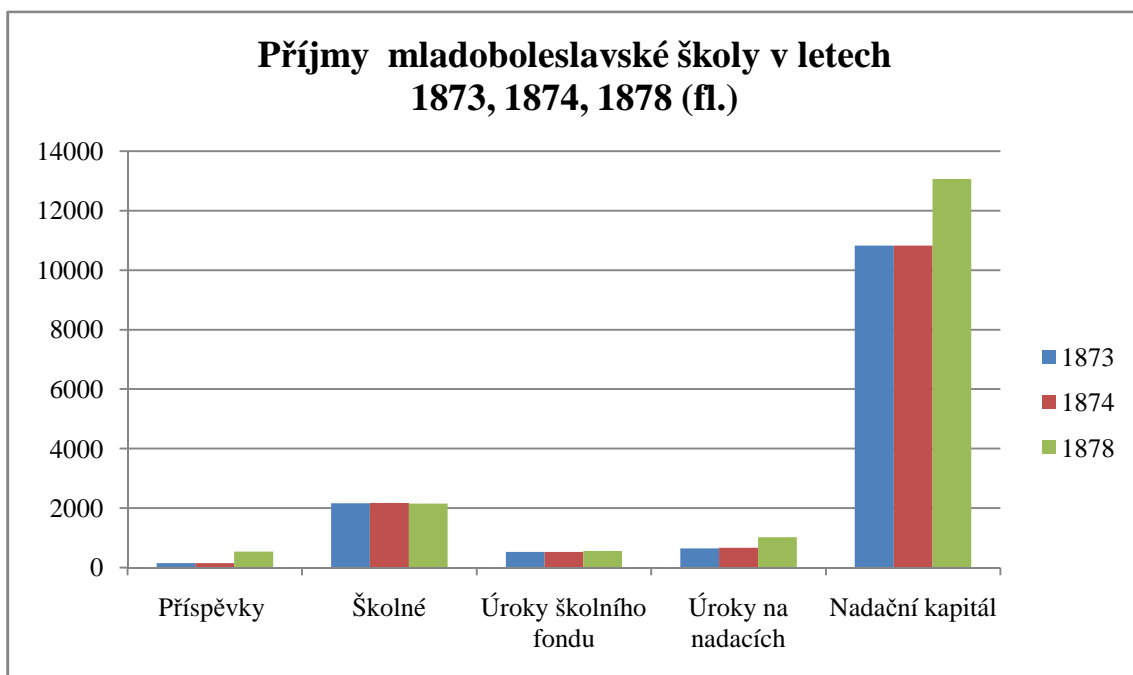
Archiv ŽMP, fond: ŽNO Jičín, Pinkas protokol a pokladní kniha, sign. 20476.
Srov. Tamtéž, Účetní kniha (1889–1902), sign. 53045.

Graf č. 2: Ukázka struktury výdajů mladoboleslavské židovské školy v letech 1873, 1874, 1878

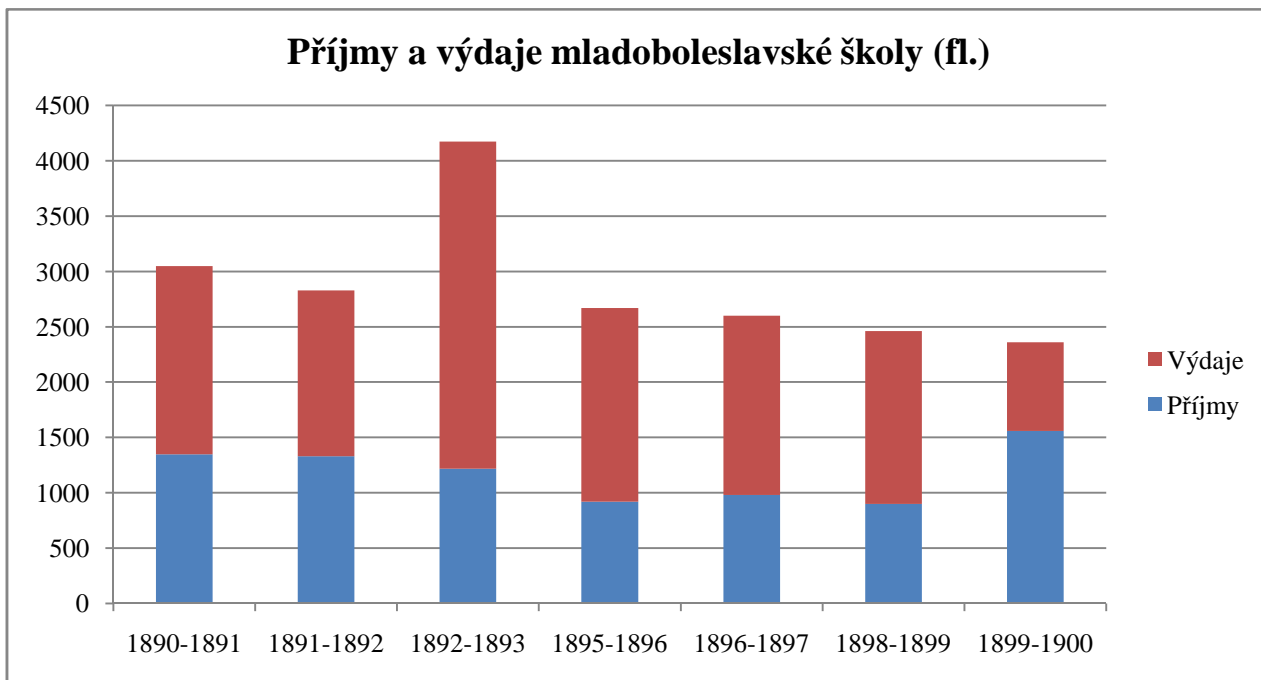
Archiv ŽMP, fond: ŽNO Mladá Boleslav, Účetní výkaz isr. školního fondu a školního spolku (1873–1874, 1878), sign. 43941.

Graf č. 3: Ukázka struktury příjmů mladoboleslavské židovské školy v letech 1873, 1874, 1878

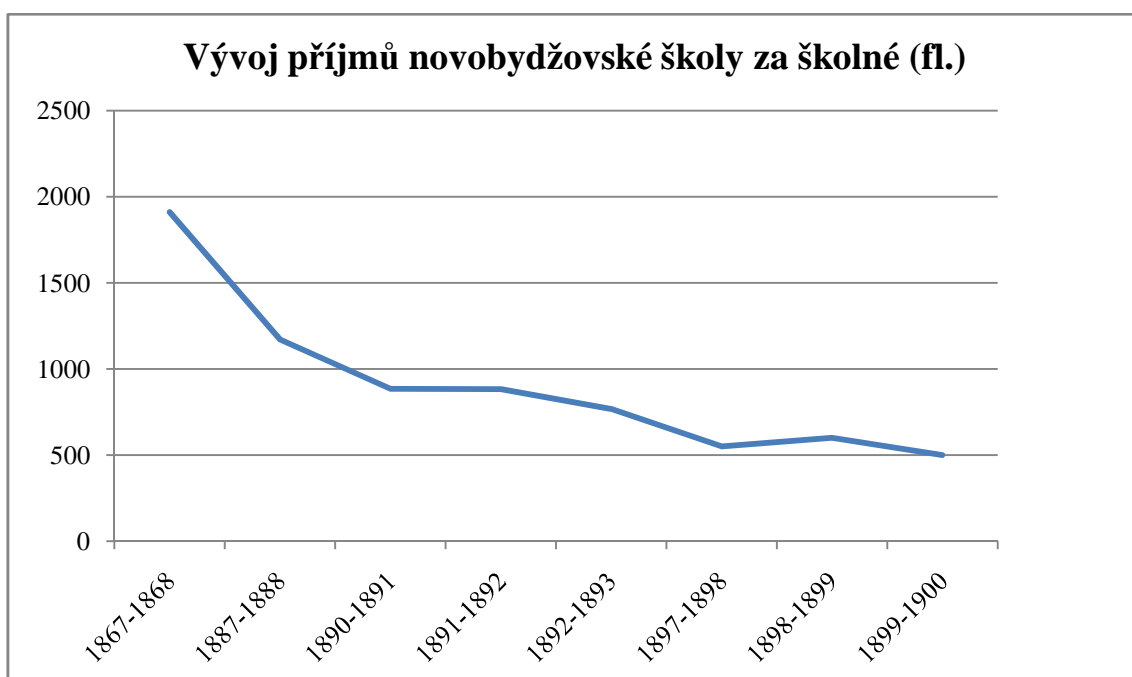
Tamtéž

Graf č. 4: Komplexní přehled příjmů a výdajů mladoboleslavské školy v letech 1890–1893, 1895–1897, 1898–1900

Archiv ŽMP, fond: ŽNO Nový Bydžov, Zápisy ze schůzí představenstva obce (1889–1900), sign. 34855

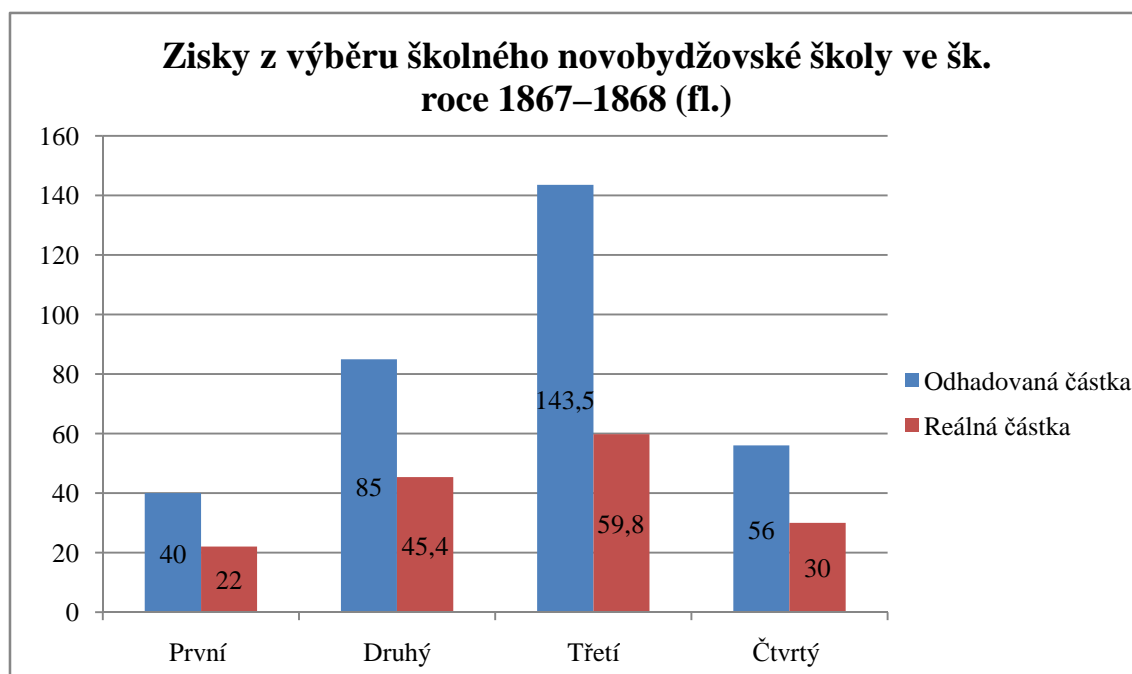
Graf č. 5: Vývoj příjmů novobydžovské školy ze školních platů

Tamtéž

Srov. Tamtéž, Zápisy ze schůzí představenstva obce (1863–1889), sign. 34858.

Graf č. 6: Poměr mezi odhadovanou a reálnou částkou získanou z výběru školného ve školním roce 1867–1868

Archiv ŽMP, fond: ŽNO Nový Bydžov, Zápisy ze schůzí představenstva obce (1863–1889), sign. 34858.

Tabulka č. 1: V tabulce jsou zaznamenána veškerá nadání mající souvislost se školstvím. Výchozími lokalitami byl Jičín, Hořice, Turnov a Mladá Boleslav

Název nadace	Založení nadace	Kapitál	Účel nadace	Lokalita	Poznámka
<i>Simonische Stiftung</i>			Podpora chudých žáků židovské školy. Každý rok byli řídicím učitelem vybráni čtyři žáci (dvě dívky a dva chlapci), jimž z kapitálu a úroku nadace bylo zakoupeno oblečení nebo obuv	Hořice	
Leopold Langstein	zmínka v roce 1891	2,10 fl. ročně	Nadace na učební pomůcky	Hořice	
<i>Otto Bergmann Schulkinderstiftung</i>	zmínka v roce 1892	21 fl. ročně	Určeno pro žáky židovské školy v Hořicích	Hořice	
<i>Stiftung Goliath auf des Schule</i>	1890-1901		Nadace byla určena zejména rabínům, kantorům, učitelům a vdovám po učitelích	Hořice	
Goldschmidt a Doktor (přesný název neznáme)	1890-1901		Nadace financovala otop pro školu, finanční příspěvky pro rabína a podpora sociálně slabších	Hořice	Nadace s velmi širokým záběrem

<i>Vor Ostern</i>	1891	62 fl.	Pro školní účely a finanční podporu rabína	Hořice	
Arnold Hirsch (přesný název neznáme)	1893	10 fl.	10 fl. z nadace bylo věnováno pro školní účely	Hořice	Nadace s velmi širokým záběrem
Mautnerova nadace (přesný název neznáme)	1895		Pro školní účely vyhrazeno 62 fl., pro učitele 22 fl.	Hořice	Nadace s velmi širokým záběrem
Wilhelm Hirsch	1897	1000 fl.	Nadace je přímo určena pro účely židovské školy. Patrně se jedná o jakýsi poslední pokus o její zachování	Hořice	Nadace s úzkým zaměřením
Löbl Hiller	11. 6. 1782	384 fl. 11 kr.: 2 % z pozůstalosti (po odečtení věna jeho manželky a domu)	Nadace je určena na financování chudých dětí, konkrétně na výuku židovských nauk (<i>jüdische Lehre</i>)	Turnov	Díky úrokům se částka později zvýšila na 440 fl.
Wolf Mayer		1 fl. 30 kr; 400 fl. 20 kr.	Částka 1 fl. 30 kr. je určena pro rabína a kantora, kteří se modlili za jeho duši Kadiš. 400 fl. 20 kr. je určeno na výuku chudých dětí.	Turnov	1 fl. 30 kr. mohl být věnován také tomu, kdo si řádně osvojil mišnu a získal znalosti z náboženské oblasti

Meier a Mirl Goldmannovi	1. 11. 1887	1000 fl.	Finance jsou určeny pro výuku náboženství a mravů dívek, které jsou zpřízněny s rodinou Schulhof. Příspěvek z této nadace byl dále určen na věno dcer rabínů, učitelů a kantorů. V neposlední řadě tato nadace podporovala i chudé studenty. Příspěvek byl udělován vždy jednou za čtyři roky.	Turnov	O požitky z nadace se ještě v roce 1936 ucházeli vysokoškolští studenti Viktor Fischl a Karel Lažanský
Nadace po Vincentovi Lustigovi z Kopidlna (přesný název neznáme)	27. 8. 1887: Nadace byla založena po Vincentovi smrti manželkou Marií	50 kr. ročně	50 kr. z nadace má být určeno jako příspěvek pro rabína či učitele náboženství	Jičín	
Nadace Čenka Lustiga z Popovic (přesný název neznáme)	24. 3. 1899: Čeněk Lustig	600 K	Rabínu M. Raisovi věnoval 50 K, synagogálnímu sluhovi Simonovi 20 K a 90 K spolku Talmud-Thora	Jičín	
Therese Goliath	1. 11. 1851	416,40 fl.	Fond je určen pro studenty, kterým bude každý měsíc vyplaceno 16,40 fl.	Jičín	

Rachel Gloge a její manžel Jakob Gloge (přesný název neznáme)	6. 11. 1891		500 fl. pro mladoboleslavskou židovskou obec, 200 fl. školskému spolku a spolku Talmud-Thora v Kolíně, 100 fl. židovské obci a školskému spolku v Jičíně určené pro školní účely (pod názvem "Abraham Grünfeld'sche Schulstiftung")	Mladá Boleslav	Jičín je v této nadaci zahrnut proto, že bratrem Rachel Gloge byl bývalý zdejší rabín Abraham Grünfeld, za jehož duši ve zdejší synagoze měla být sloužena v den jeho úmrtí pamětní bohoslužba a modlena modlitba za zemřelé Kadiš
Katharina Hirsch	11. 11. 1859	105 fl.	Celou nadaci získává k dispozici Talmud-Thora	Mladá Boleslav	Dárce si klade tyto podmínky: v den jeho úmrtí bude v synagoze po celých 24 hodin hořet olejová lampa a budou provedeny obvyklé modlitby za spásu duše (Kadiš), v den vysokých svátků by měla být za donátora modlena modlitba Hazkarat Neshamot.
<i>Israel und Sofie Hartmannsche Stiftung</i>	13. 5. 1862	200 fl.	Finačním požitkem budou odměněni žáci, které vybere ředitelství školy	Mladá Boleslav	Dárci si přejí, aby za jejich duši byla vykonána modlitba kadiš v den výročí úmrtí a další modlitby v průběhu židovských svátků

Archiv ŽMP, fond: ŽNO Turnov, Nadace Josefa Löbla Hillera pro židovské vyučování jednoho žáka, sign. 13762.

Srov. Tamtéž, Nadace Meiera a Mirl Goldmannových, sign. 13758.

SOKA Jičín, fond: Židovská škola Hořice, Vertheilungen der Stiftungen (1890–1901), neuspořádáno.

Archiv ŽMP, fond: ŽNO Nový Bydžov, Zápisy ze schůzí představenstva obce (1863–1889, 1889–1900), sign. 34858, 34855.

Archiv ŽMP, fond: ŽNO Jičín, Zlomky spisů školy.

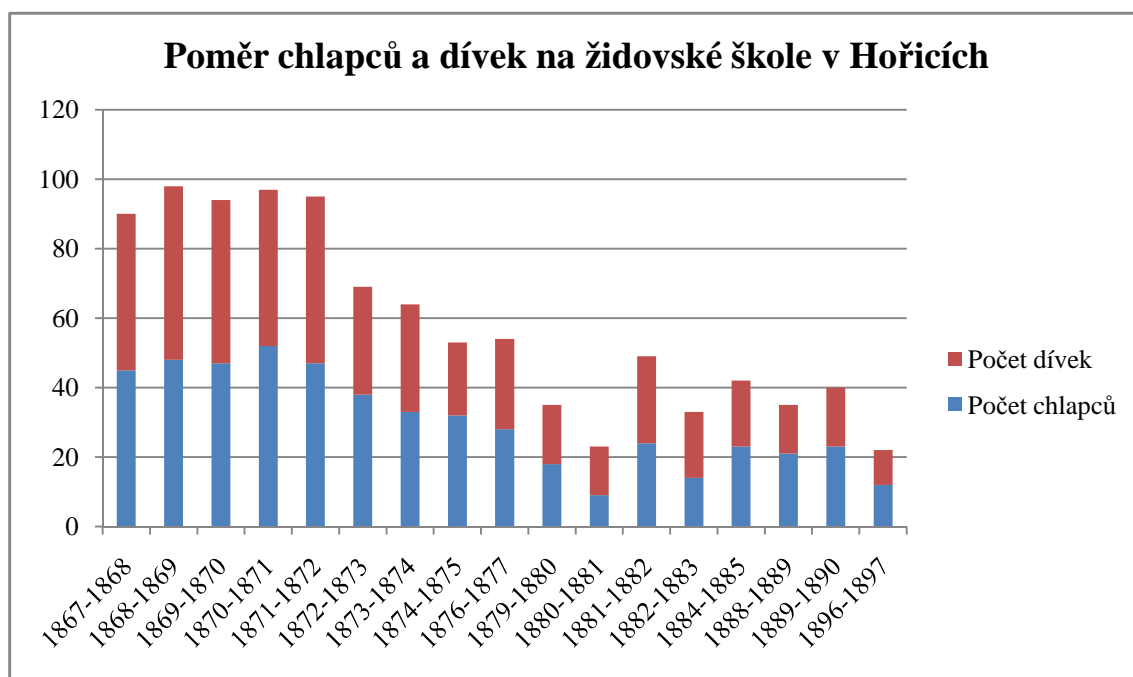
Tamtéž, Zápisy ze schůzí představenstva obce (1870–1892, 1892–1904), sign. 67698, 67697.

SOKA Jičín, fond: Židovská škola Hořice, Protokol der Lehrerconferenz (1888–1896), neuspořádáno.

Archiv ŽMP, fond: ŽNO Mladá Boleslav, Školní nadace (1862), sign. 8158.

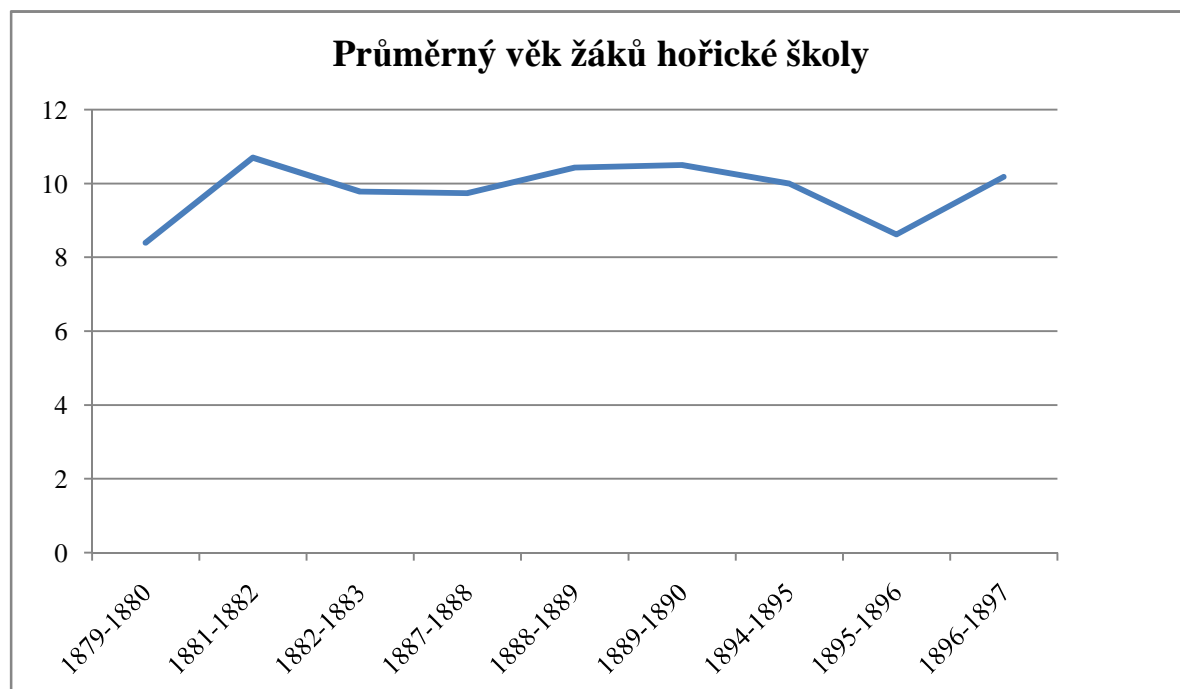
Přílohy č. 9: Židovské školy v Jičíně, Hořicích a Mladé Boleslavi z pohledu statistiky

Graf č. 1: Poměr chlapců a dívek studujících na hořické židovské škole

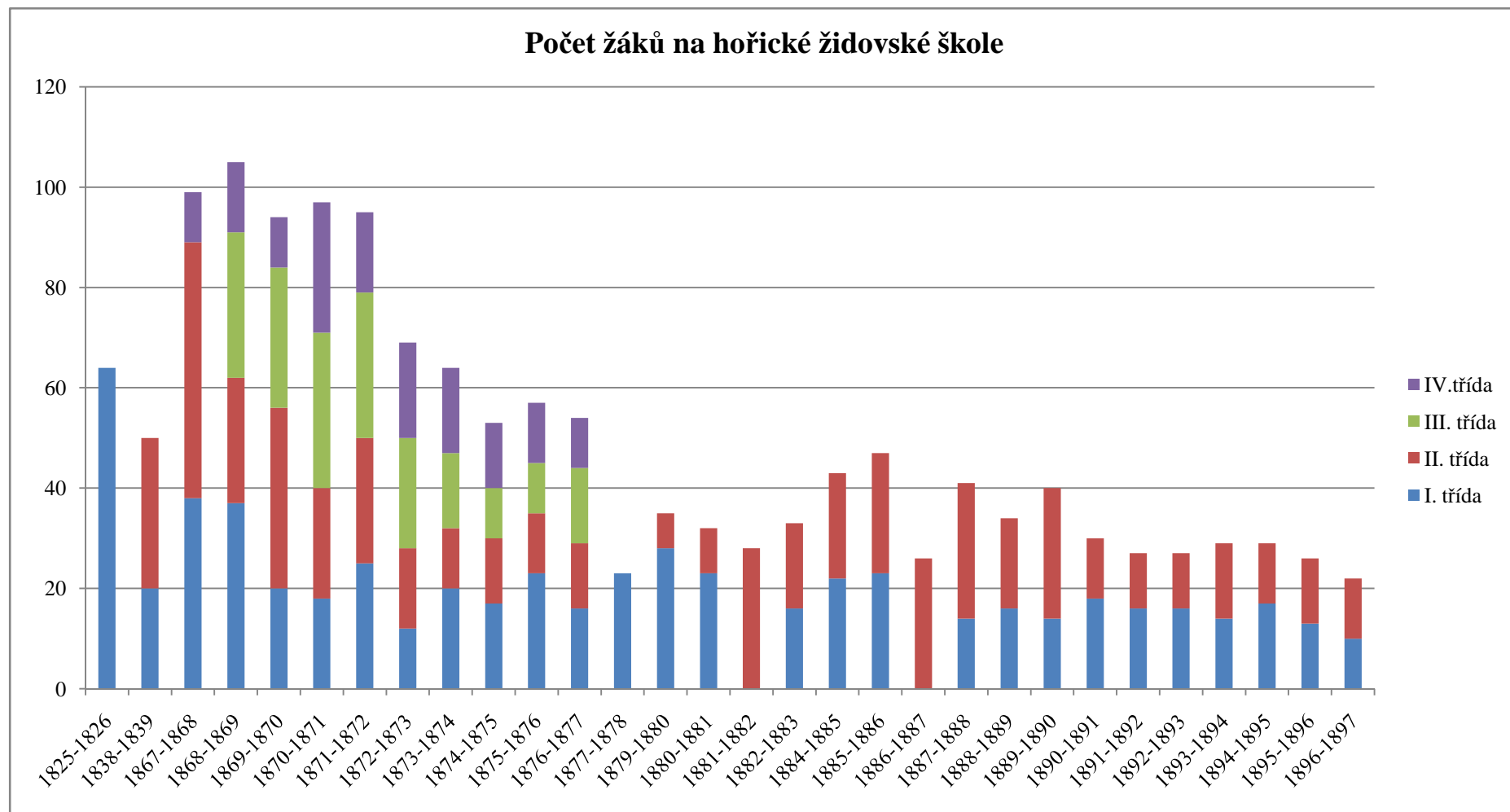
SOKA Jičín, fond: Židovská škola Hořice, Školní katalogy z let 1867-1868, 1877-1878, 1879-1882, 1883-1896, neuspořádáno.

Graf č. 2: Křivka mapuje průměrný věk žáků hořické školy v 80. a 90. letech

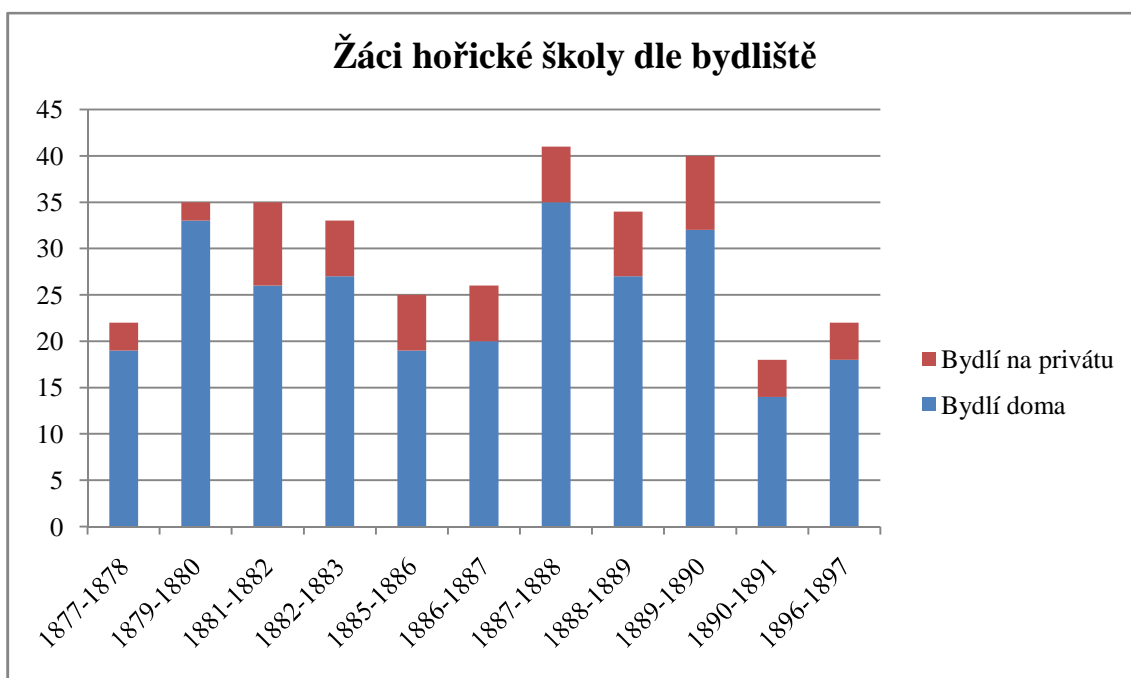
Tamtéž

Graf č. 3: Vývoj počtu žáků hořické židovské školy v letech 1825–1826, 1838–1839, 1867–1878, 1879–1883, 1884–1897

Tamtéž.
 SOkA Jičín, fond: Židovská škola Hořice, Schul und Prüfungsprotokoll, neuspořááno.

Graf č. 4: Graf rozděluje žáky na základě toho, zda bydlí doma, nebo na privátu

Tamtéž.

SOKA Jičín, fond: ŽNO Hořice, Kronika židovské obce v Hořicích, neuspořádáno.

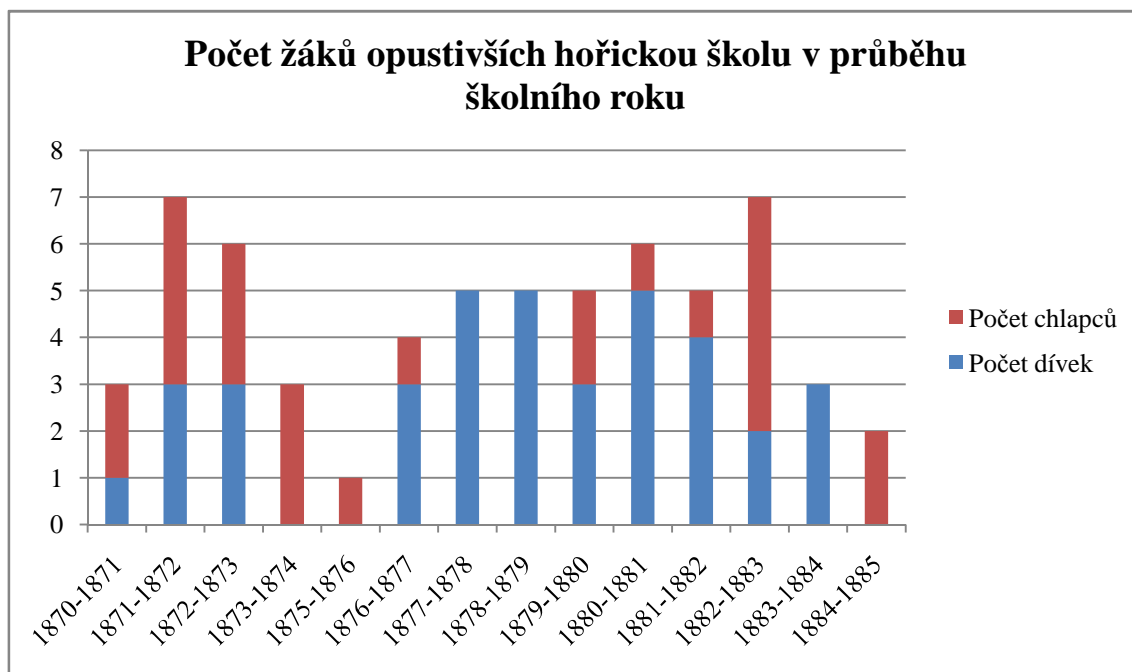
Graf č. 5: Sumarizace vývoje počtu nežidovských žáků na hořické židovské škole

SOKA Jičín, fond: Židovská škola Hořice, Školní katalogy z let 1867-1868, 1877-1878, 1879-1882, 1883-1896, neuspořádáno.

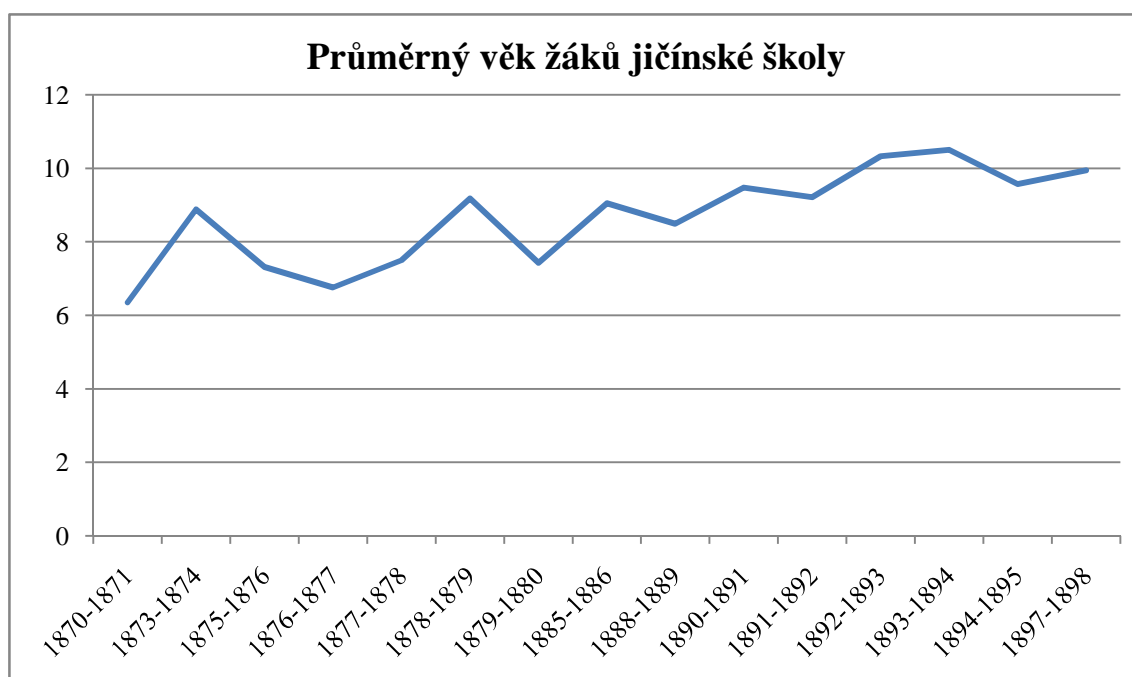
Srov. SOKA Jičín, fond: Židovská škola Hořice, Schul und Prüfungsprotokoll, neuspořádáno.

Graf č. 6: Znázornění počtu chlapců a dívek, kteří opustili hořickou židovskou školu v průběhu školního roku

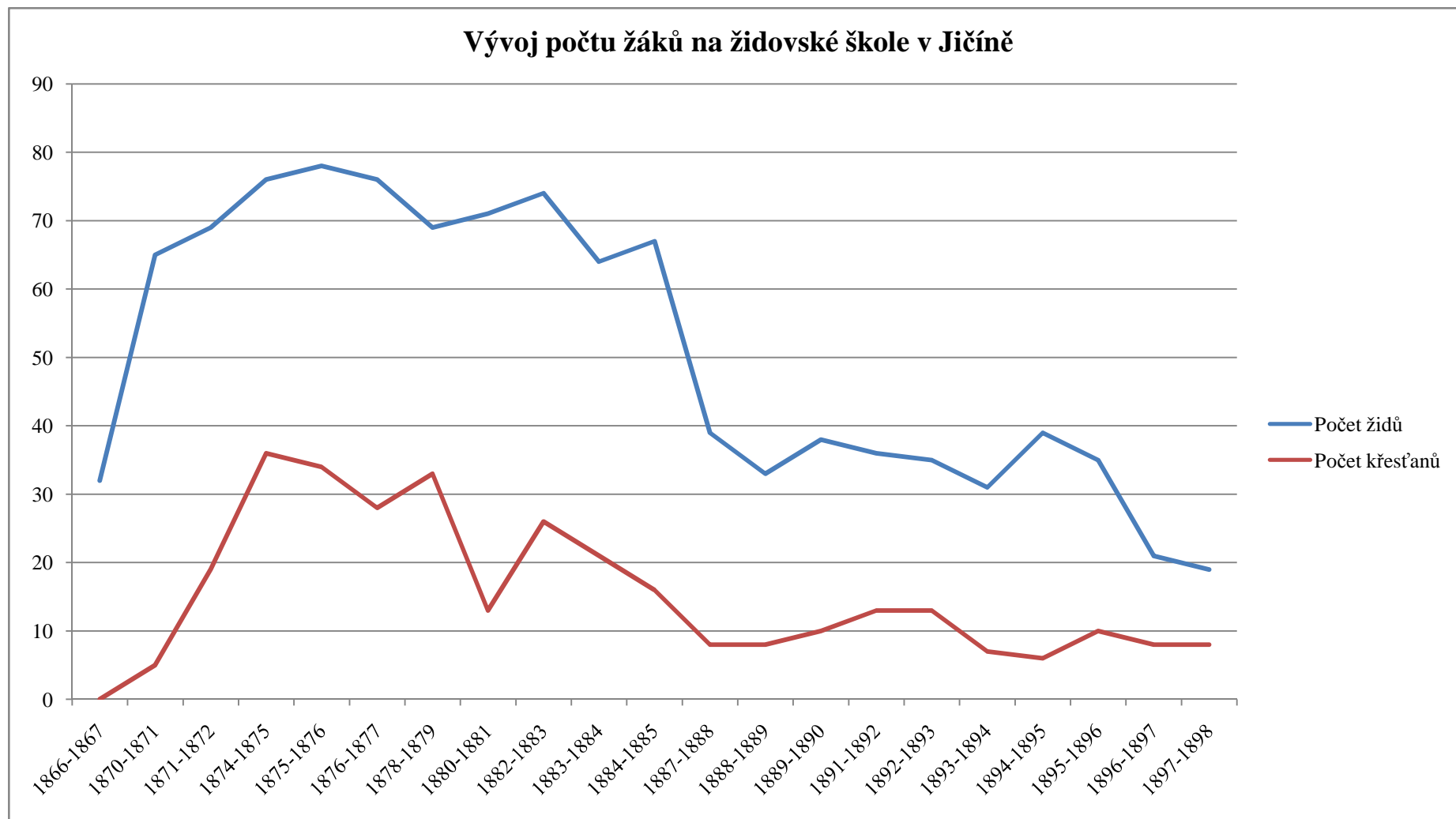
SOKA Jičín, fond: ŽNO Hořice, Kronika židovské obce v Hořicích, neuspořádáno.

Graf č. 7: Věková struktura žáků židovské školy v Jičíně v 70. – 90. letech

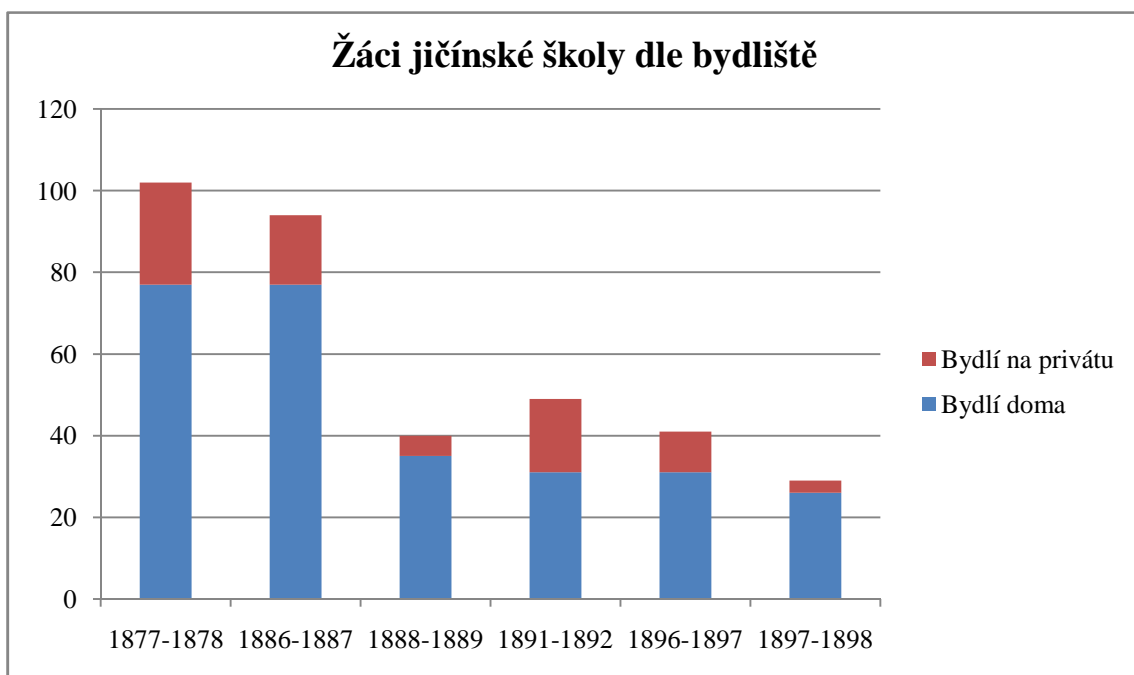
Archiv ŽMP, fond: ŽNO Jičín, Katalogy žáků 1866, 1870–1874, 1876–1877, 1879, 1886, 1888, 1889, 1891–1896, 1898, sign. 53024a, 53023, 53019, 53020, 53021, 53024abcd, 53017abc, 53018abcd.

Graf č. 8: Počet židovských i nežidovských žáků na jičínské židovské škole v letech 1866–1867, 1870–1872, 1874–1877, 1878–1885, 1887–1898

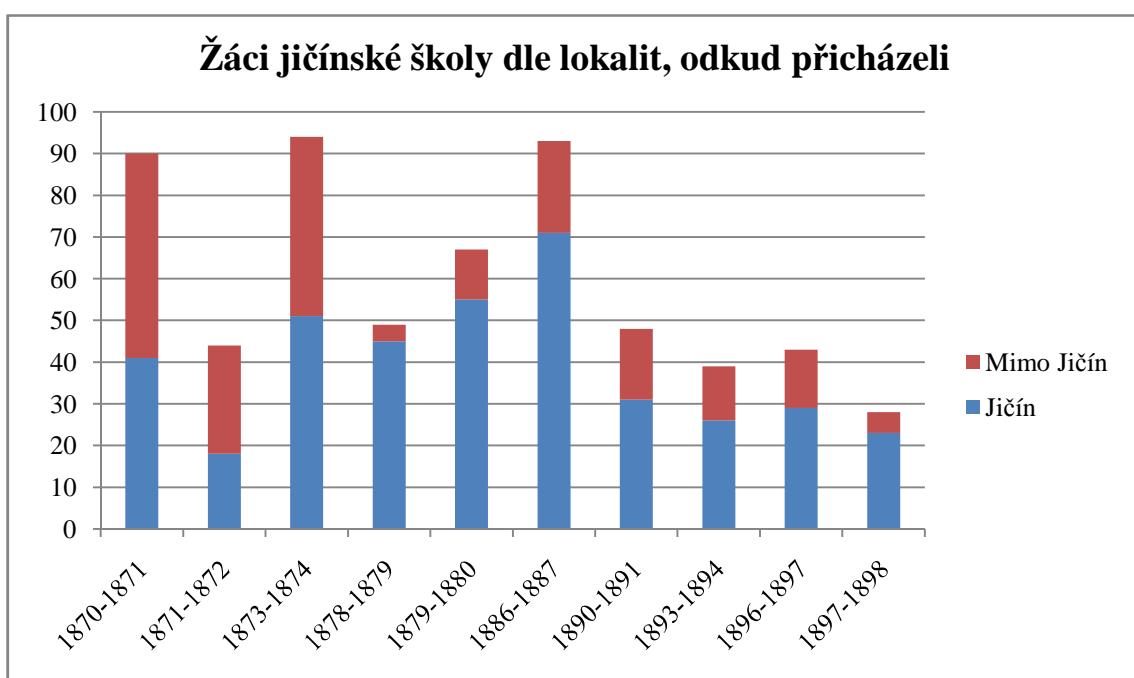
Tamtéž

Graf č. 9: Rozdělení žáků dle toho, zda bydlí doma, nebo na privátu

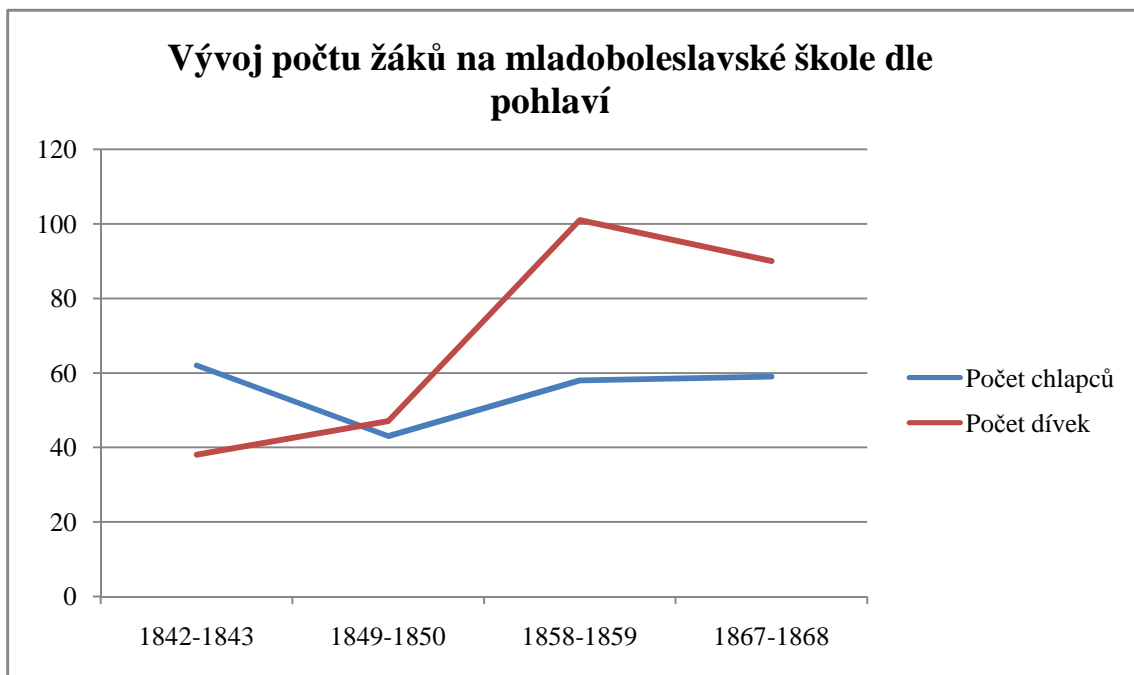
Taméž

Graf č. 10: Rozdělení žáků dle lokalit, odkud pocházeli

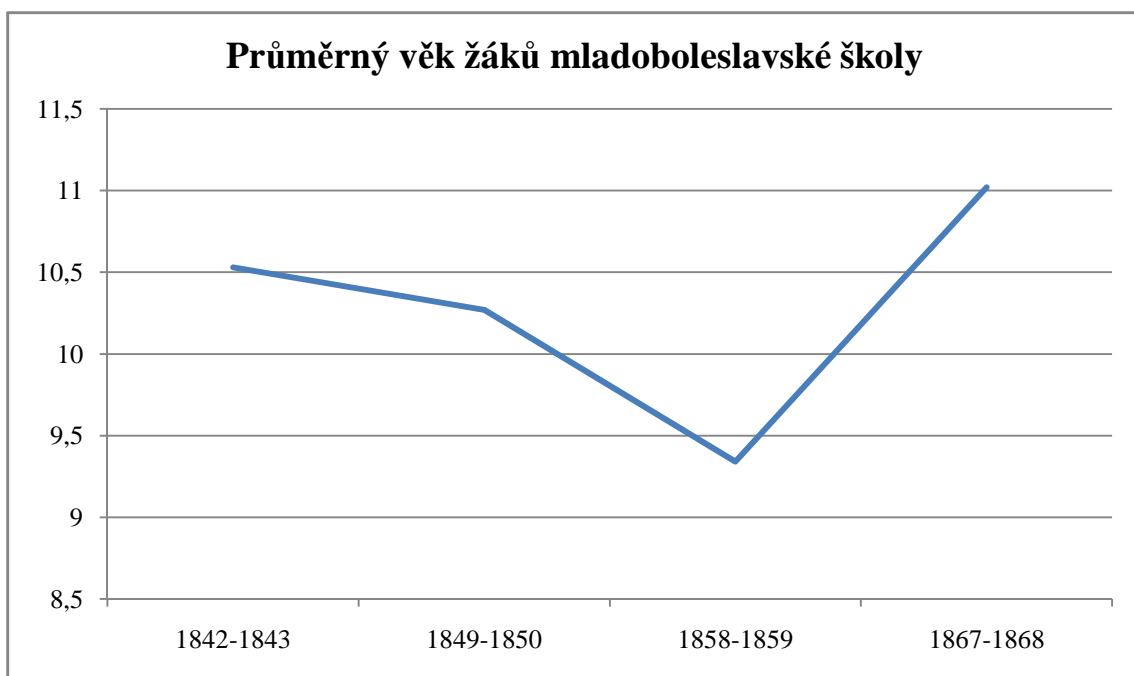
Taméž

Graf č. 11: Počet žáků na mladoboleslavském hebrejském učilišti v letech 1842–1843, 1849–1850, 1858–1859 a 1867–1868

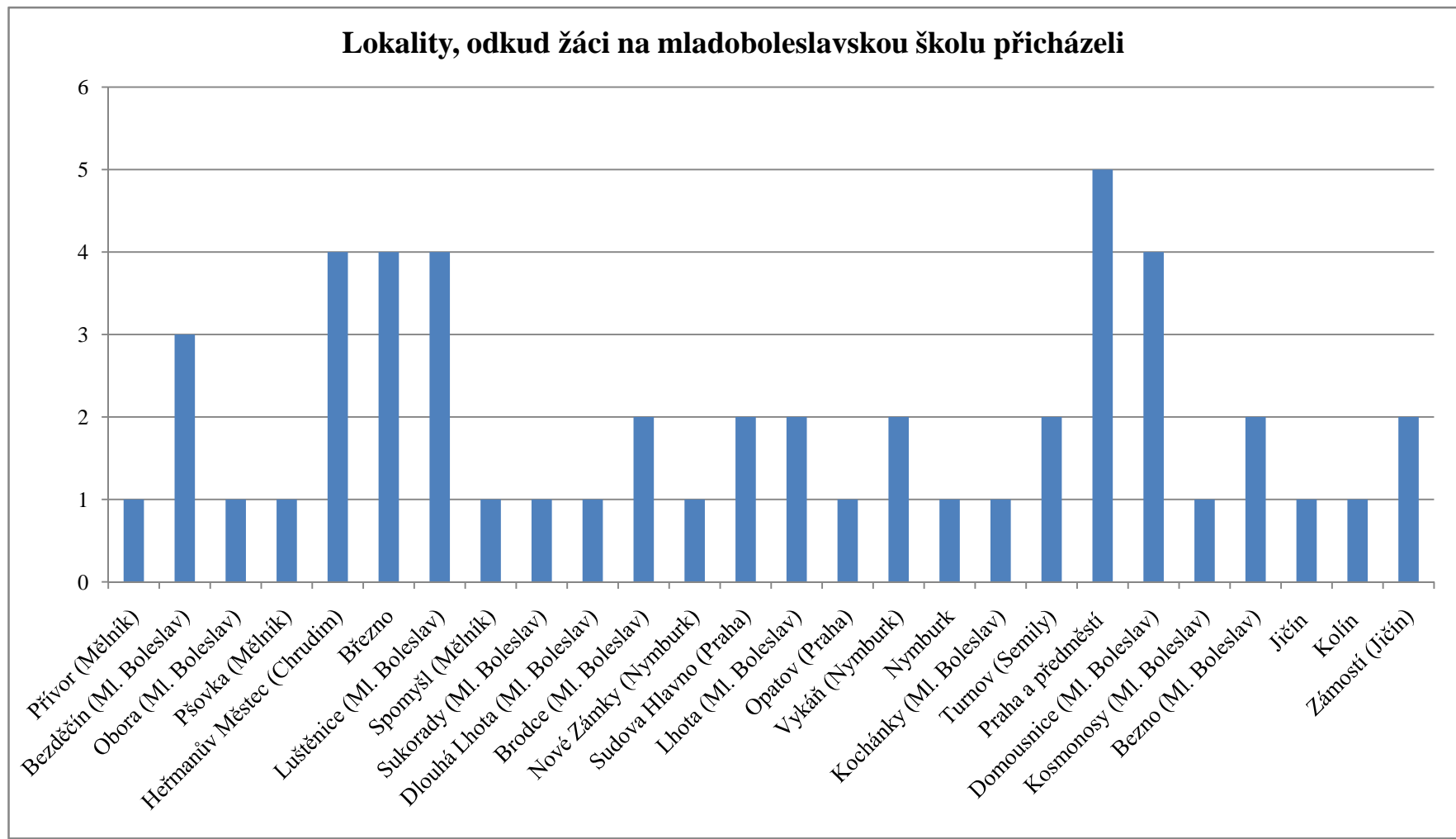
Archiv ŽMP, fond: ŽNO Mladá Boleslav, Hlavní katalog hebrejského učiliště (1843-1870), sign. M-1124.

Graf č. 12: Průměrný věk studentů hebrejského učiliště v Mladé Boleslavi

Tamtéž

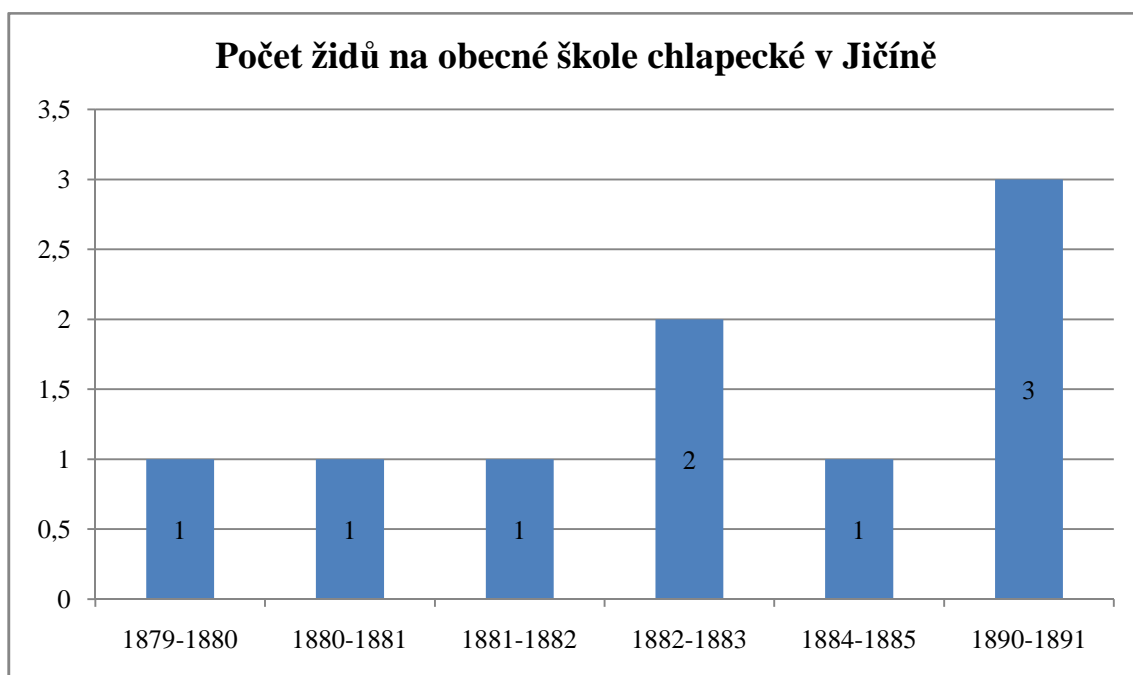
Graf č. 13: Souhrn lokalit, odkud žáci na hebrejské učiliště přicházeli

Tamtéž

Přílohy č. 10: Židé na obecných veřejných školách

Graf č. 1: Vývoj počtu židovských žáků na obecné škole chlapecké v Jičíně

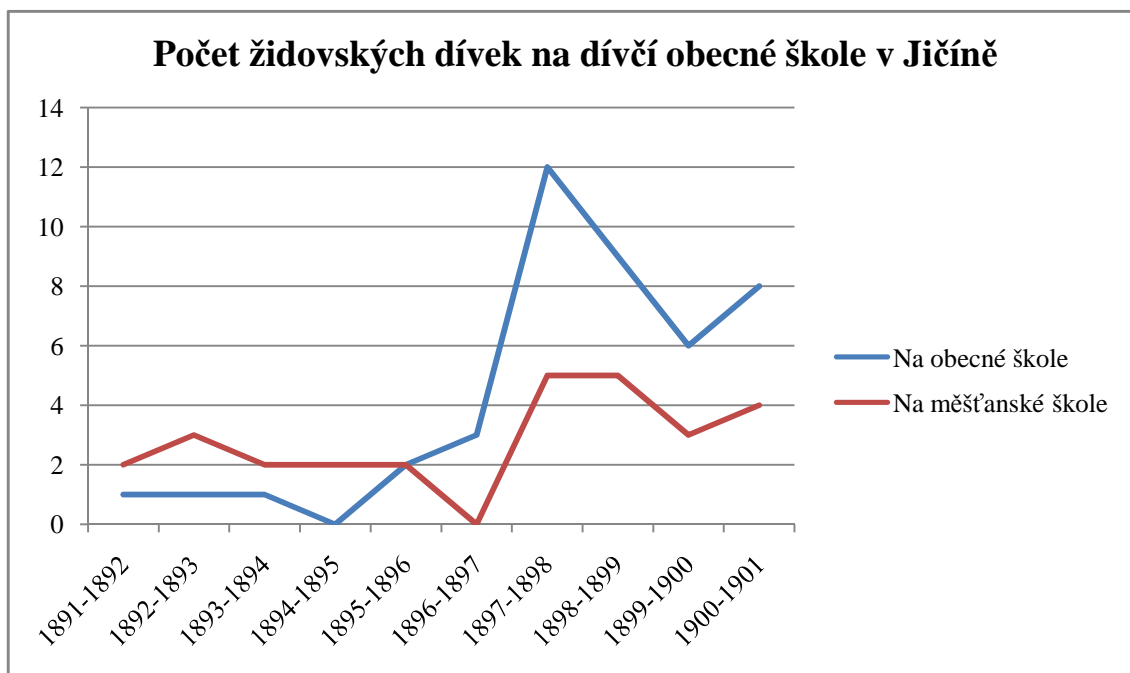

SOKA Jičín, fond: 1. střední škola chlapecká Jičín, Soupisy žáků 1892–1896, 1897–1900, kn. č. 34–40, inv. č. 34–40.

Tamtéž, Třídní výkazy 1897–1898, kn. č. 131–140, inv. č. 131–140.

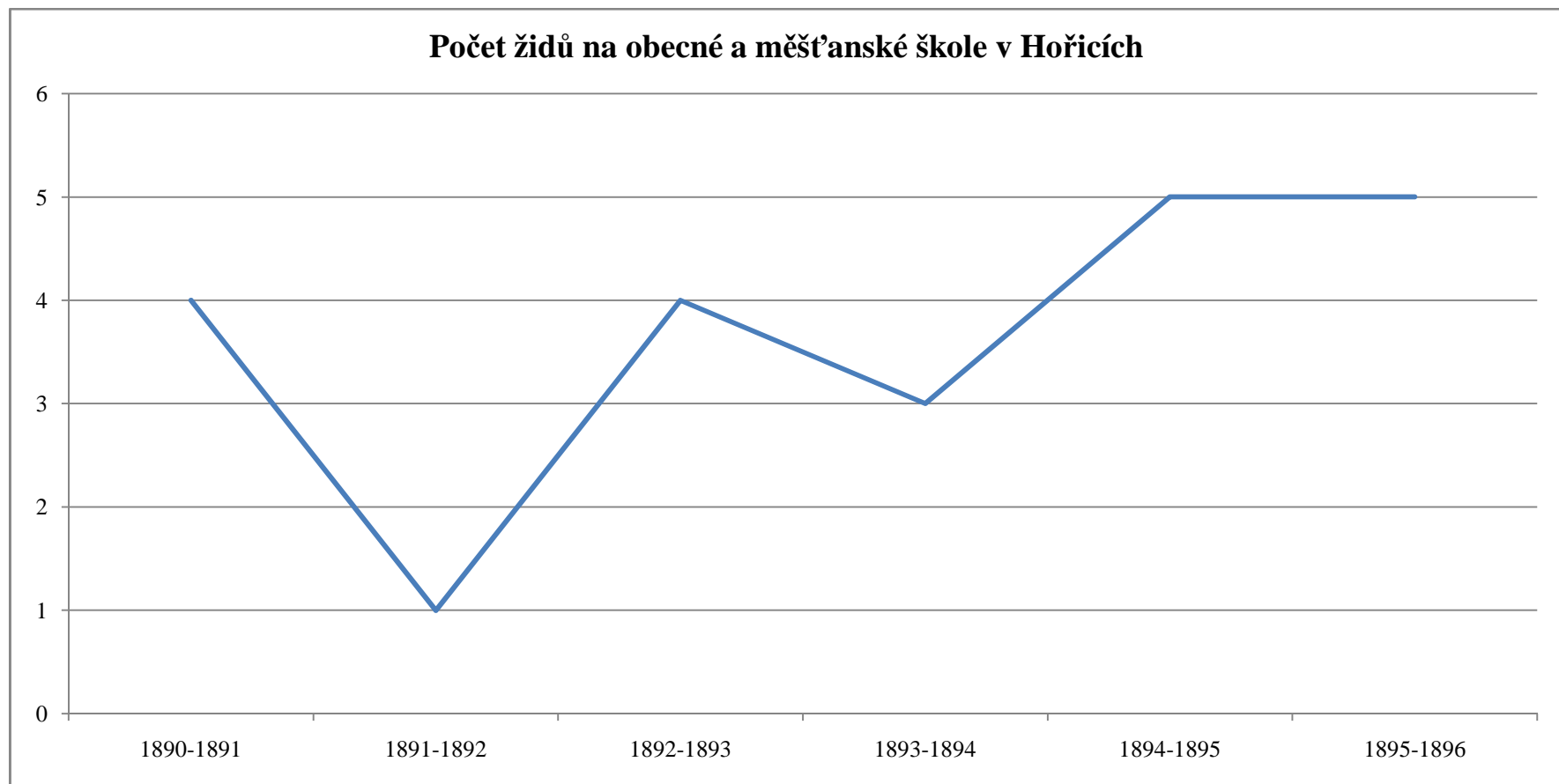
Tamtéž, Hlavní školní matriky 1869–1896, kn. č. 1–14, inv. č. 1–14.

Graf č. 2: Vývoj počtu židovských dívek na veřejných školách v Jičíně

SOKA Jičín, fond: Střední škola dívčí Hořice, Paměti školy měšťanské pro dívky v Hořicích, kn. č. 1–2, inv. č. 1–2.

Graf č. 3: Počet židů na hořické obecné a měšťanské škole v 90. letech 19. století

SOKA Jičín, fond: Střední škola dívčí Hořice, Paměti školy měšťanské pro dívky v Hořicích, kn. č. 1-2, inv. č. 1-2.

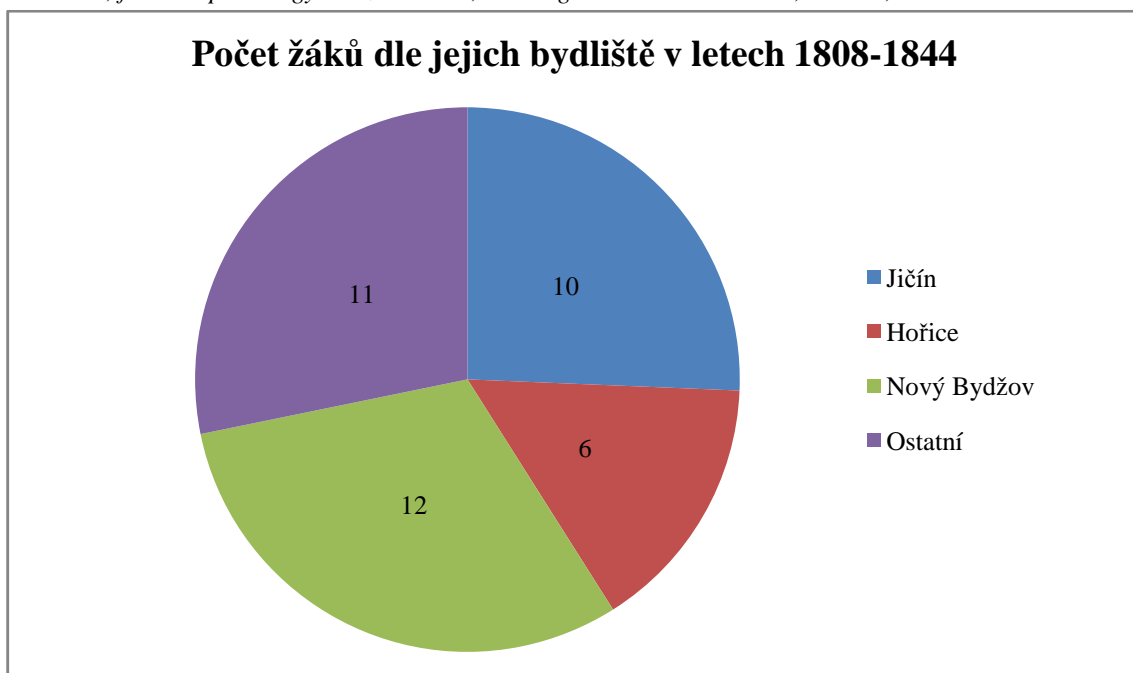
Srov. SOKA Jičín, fond: Střední škola chlapecká Hořice, Pamětní kniha (1891-1899), kn. č. 2, inv. č. 2.

Tamtéž, Soupisy žáků 1892-1896, 1897-1900, kn. č. 34-40, inv. č. 34-40.

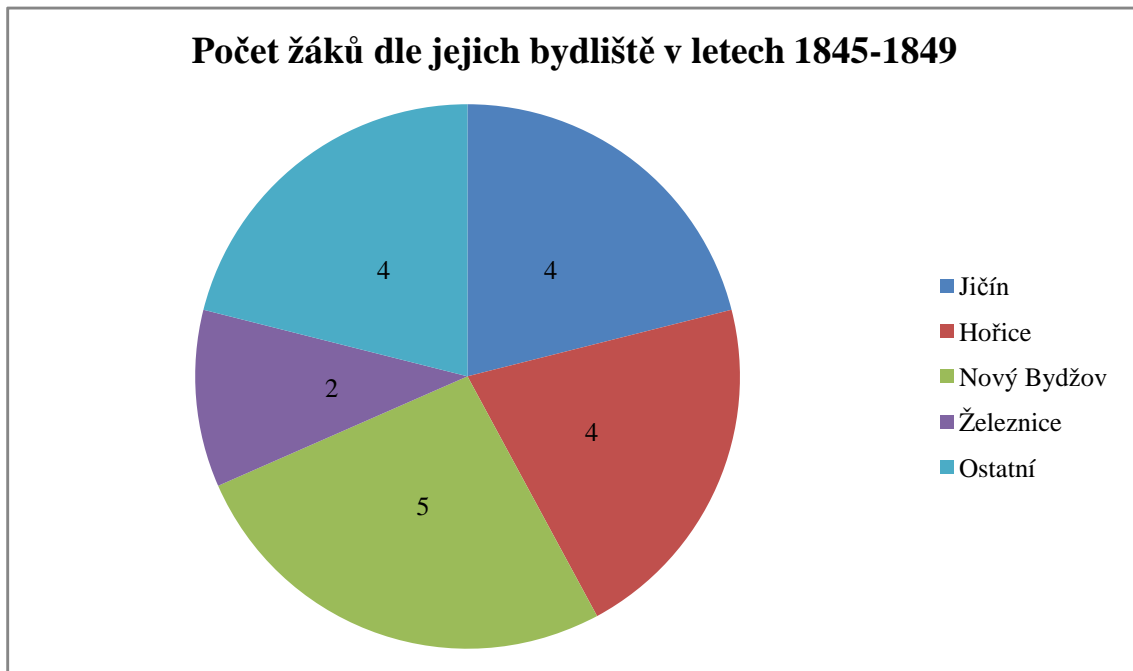
Přílohy č. 11: Židé na středních školách

Graf č. 1: Počet židů na jičínském gymnáziu v letech 1808–1844 dle jejich bydliště

SOKA Jičín, fond: Lepařovo gymnázium Jičín, Katalog studentů 1808–1844, kn. č. 1, inv. č. 1.

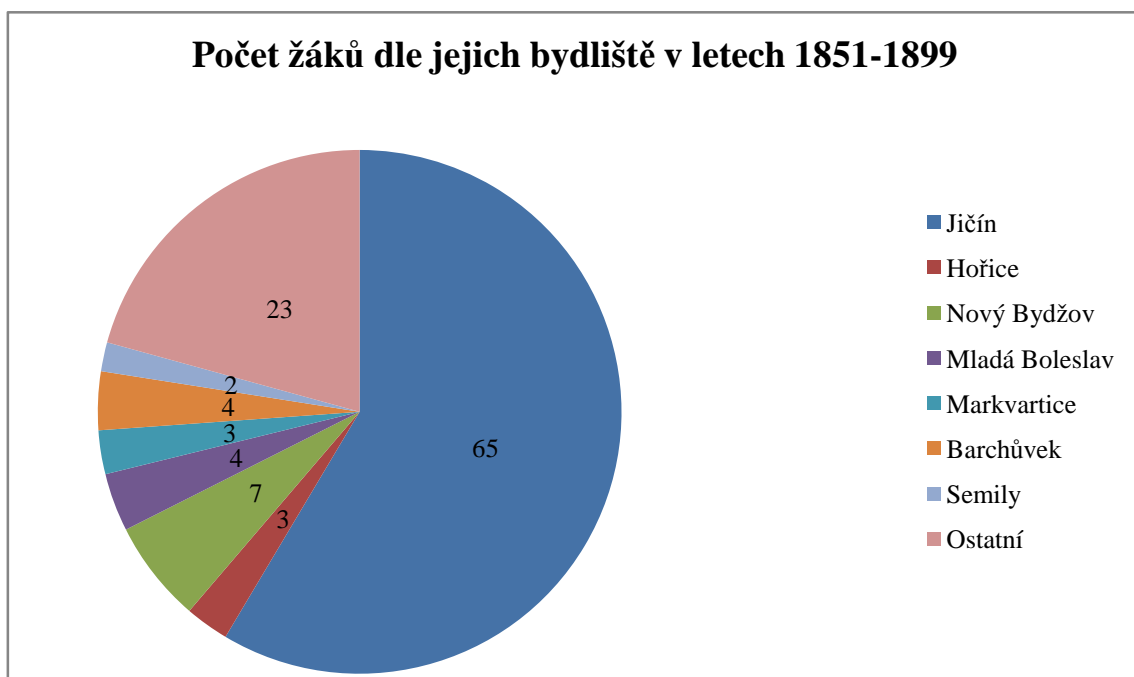

Graf č. 2: Počet židů na jičínském gymnáziu v letech 1845–1849 dle jejich bydliště

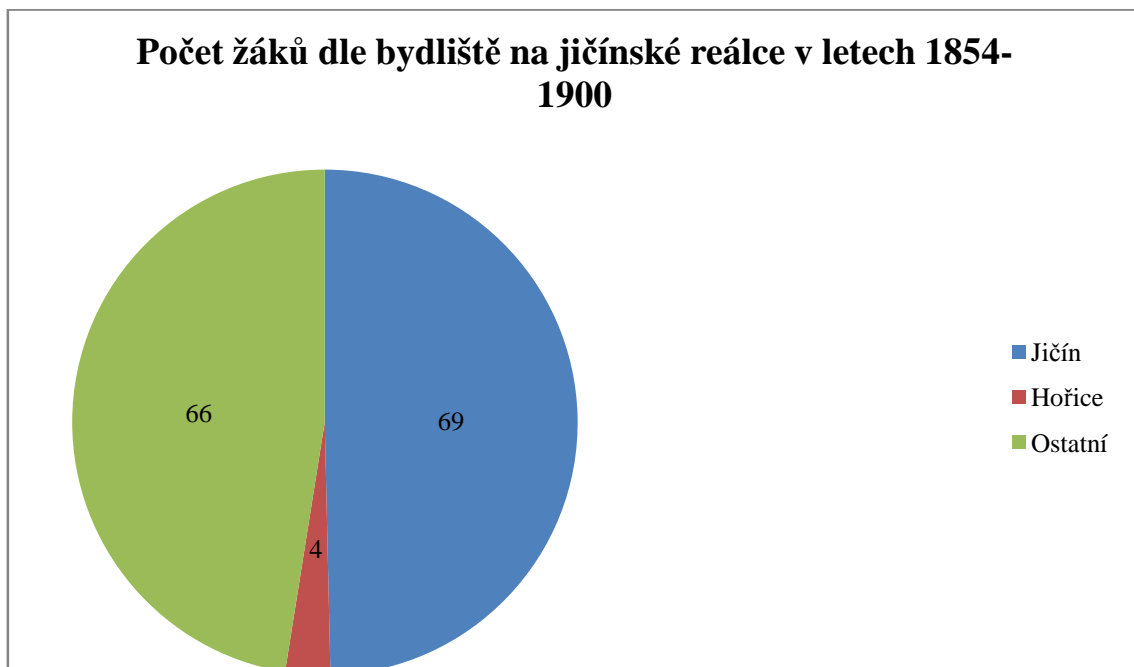
Tamtéž, Katalog studentů 1845–1849, kn. č. 2, inv. č. 2.

Graf č. 3: Počet židů na jičínském gymnáziu v letech 1851–1899 dle jejich bydliště

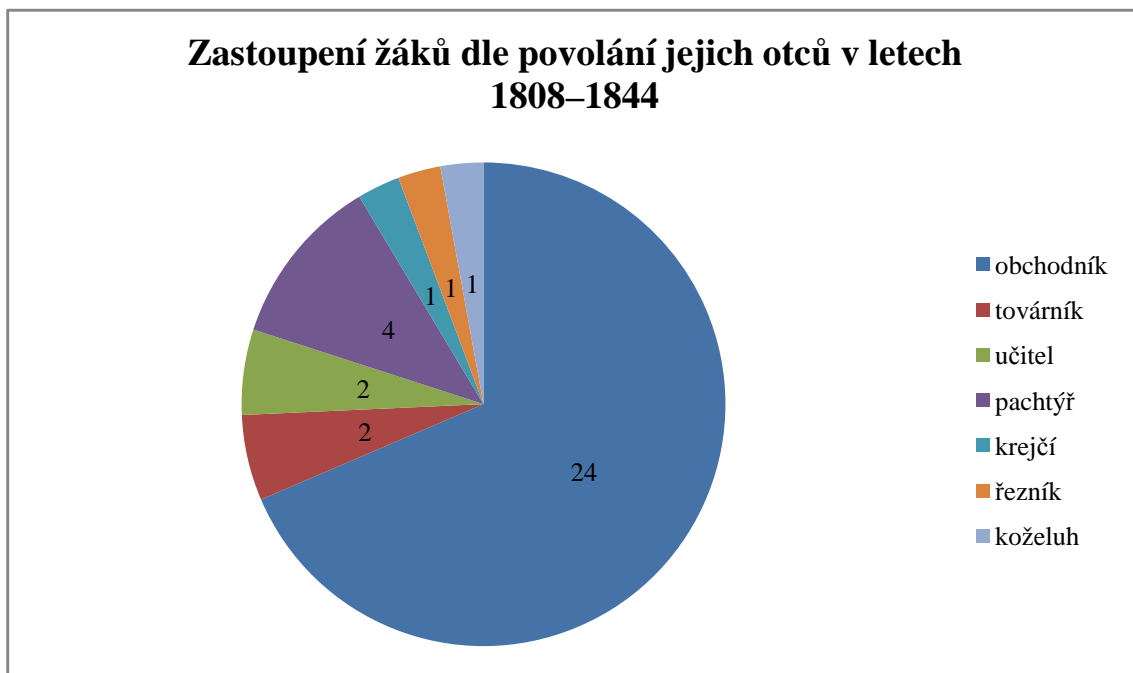
SOkA Jičín, fond: Lepařovo gymnázium Jičín, Výroční zprávy–programy (1856–1858, 1885–1895, 1896–1905), kn. č. 766–769, inv. č. 972–975.

Graf č. 4: Graf zaznamenává bydliště židů navštěvujících Státní vyšší reálku v Jičíně v letech 1854–1900.

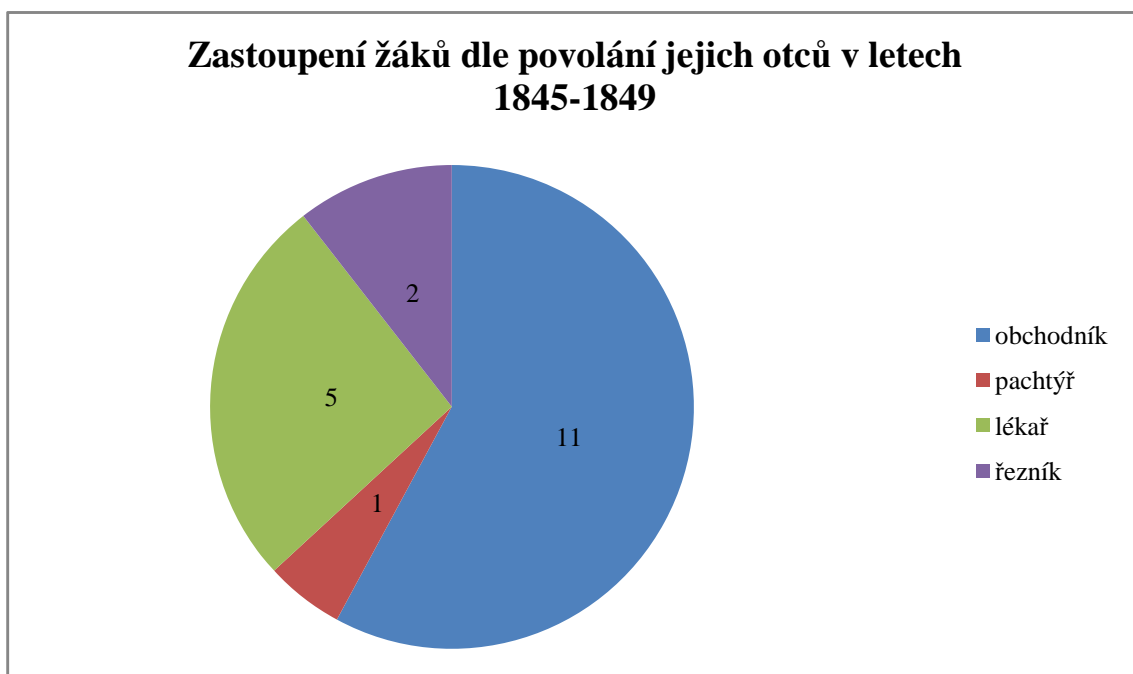
SOkA Jičín, fond: Státní vyšší reálka Jičín, Katalogy studentů 1854–1900, kn. č. 1–42, inv. č. 1–42.

Graf č. 5: Zastoupení židovských žáků studujících na jičínském gymnáziu v letech 1808–1844 na základě povolání jejich otců

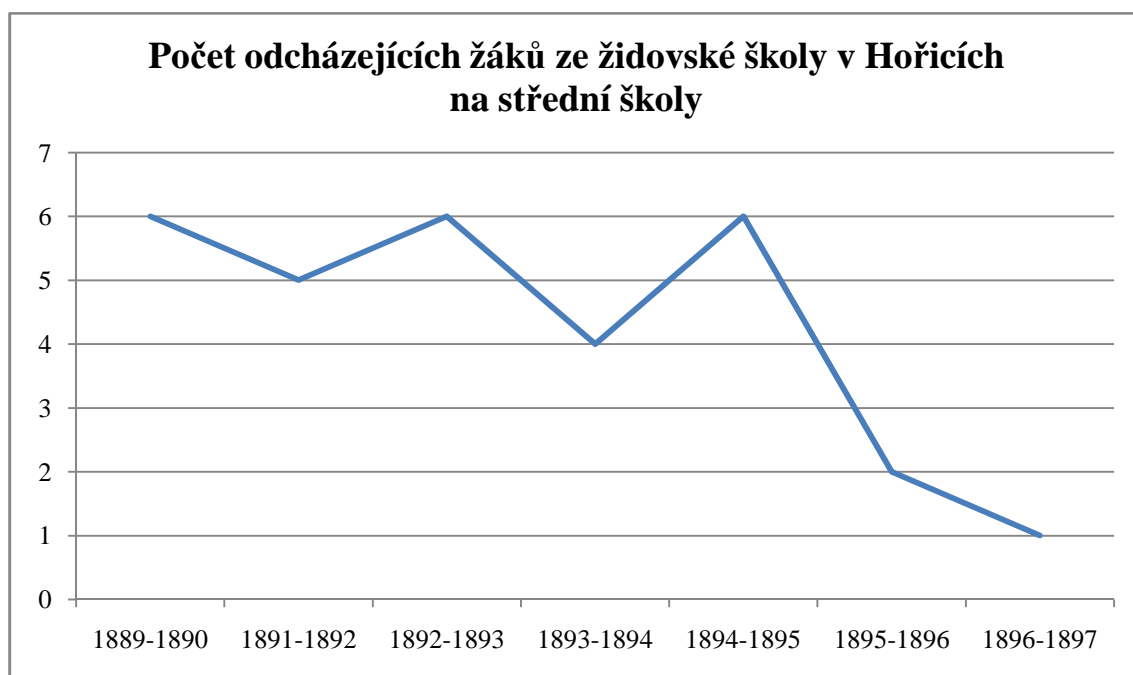
SOKA Jičín, fond: Lepařovo gymnázium Jičín, Katalog studentů 1808–1844, kn. č. 1, inv. č. 1.

Graf č. 6: Zastoupení židovských žáků studujících na jičínském gymnáziu v letech 1845–1849 na základě povolání jejich otců

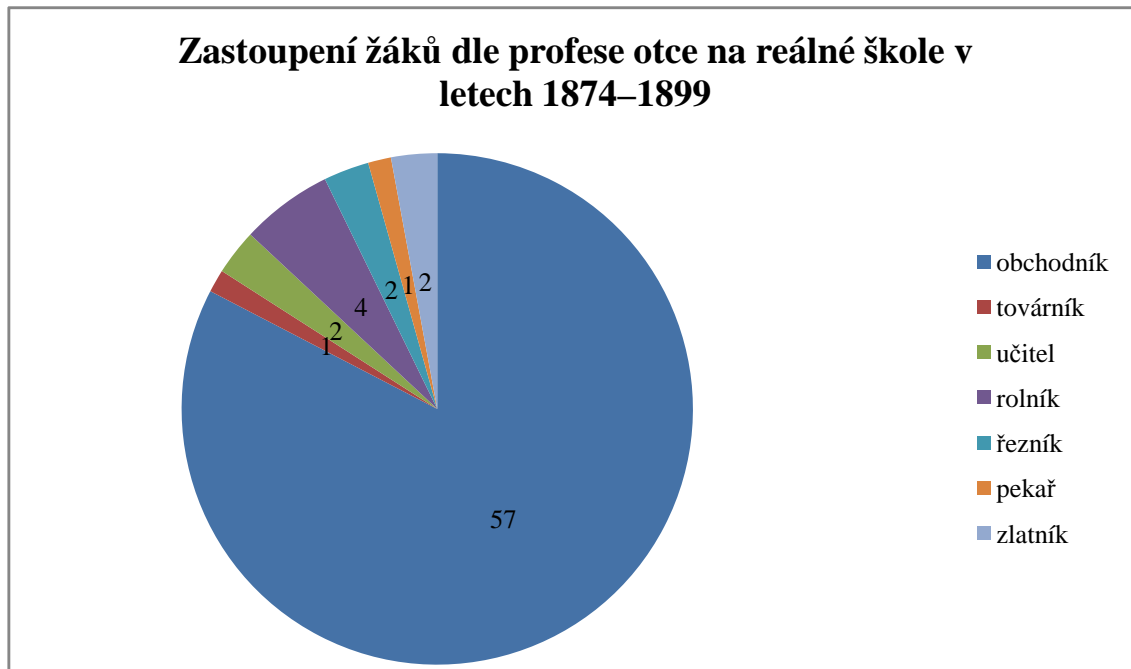
Tamtéž, Katalog studentů 1845–1849, kn. č. 2, inv. č. 2.

Graf č. 7: Žáci židovské školy v Hořicích ucházející se o vzdělání na středních školách

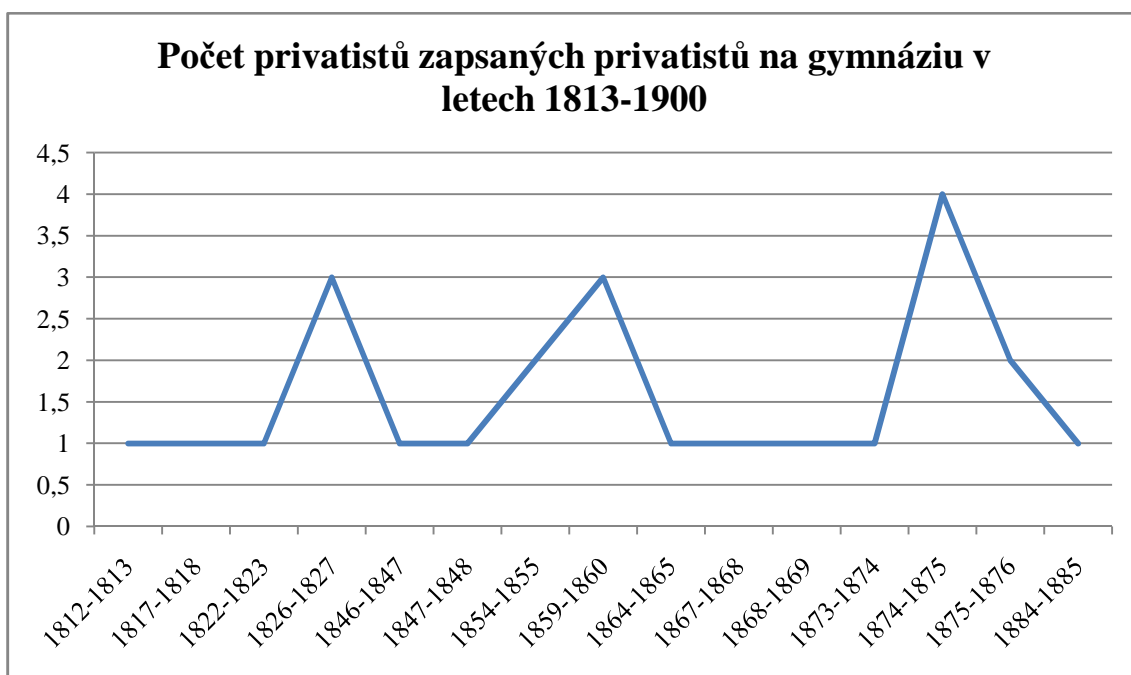
SOKA Jičín, fond: ŽNO Hořice, Kronika židovské obce v Hořicích, neuspořádáno.

Graf č. 8: Zastoupení židovských žáků studujících na jičínské reálce v letech 1874–1899 na základě povolání jejich otců

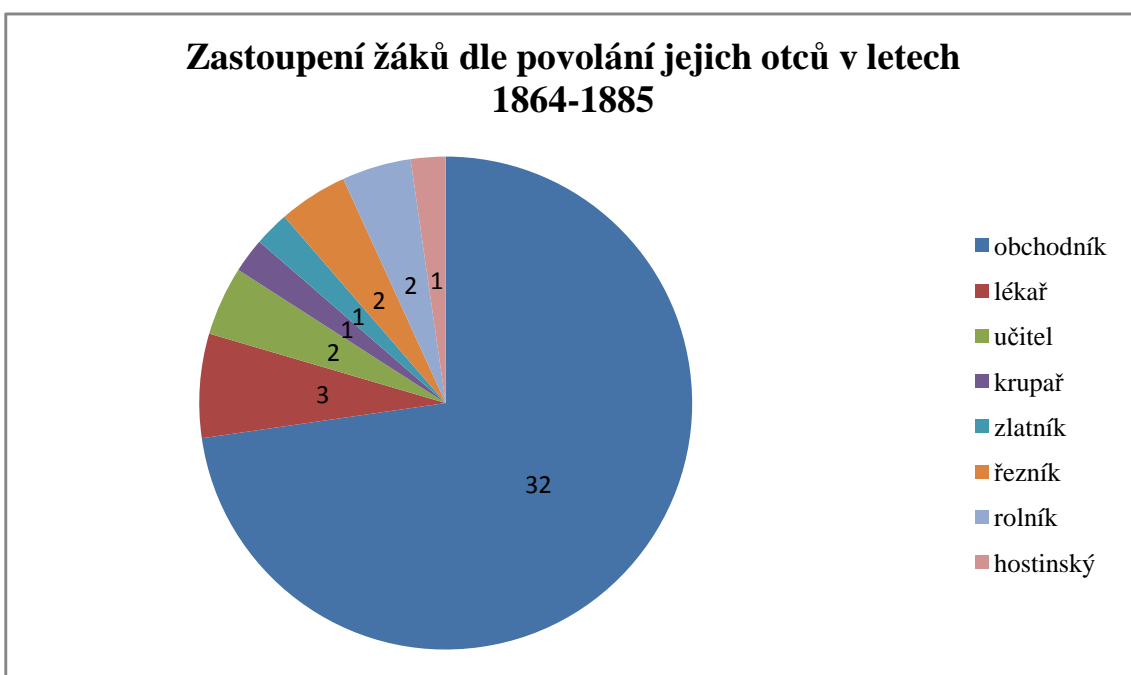
SOKA Jičín, fond: Státní vyšší reálka Jičín, Katalogy studentů 1874–1900, kn. č. 17–42, inv. č. 17–42.

Graf č. 9: Studenti se statusem privatisty na jičínském gymnáziu v letech 1813–1900

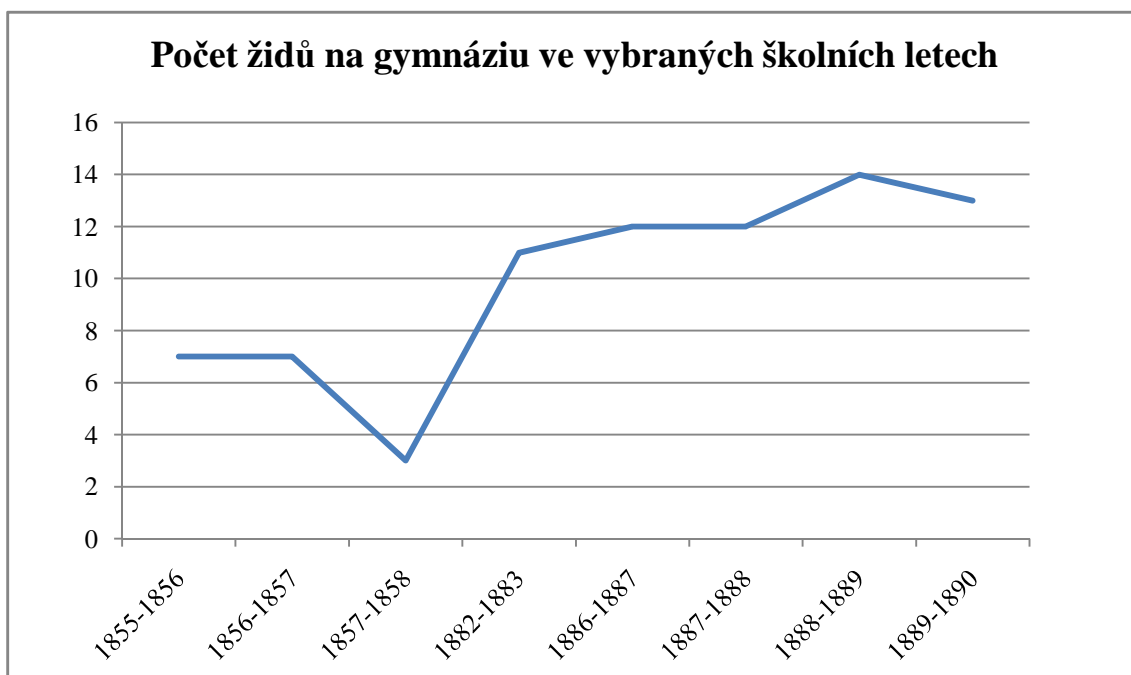
SOKA Jičín, fond: Lepařovo gymnázium Jičín, Katalog studentů 1808–1844, kn. č. 1, inv. č. 1.
 Tamtéž, Katalog studentů 1845–1849, kn. č. 2, inv. č. 2.
 Srov. Tamtéž, Výroční zprávy–programy (1856–1858, 1885–1895, 1896–1905), kn. č. 766–769, inv. č. 972–975.

Graf č. 10: Rozvrstvení židovských žáků jičínské reálné školy v letech 1864–1885 dle povolání jejich otců

SOKA Jičín, fond: Státní vyšší reálka Jičín, Katalogy studentů 1864–1885, kn. č. 7–28, inv. č. 7–28.

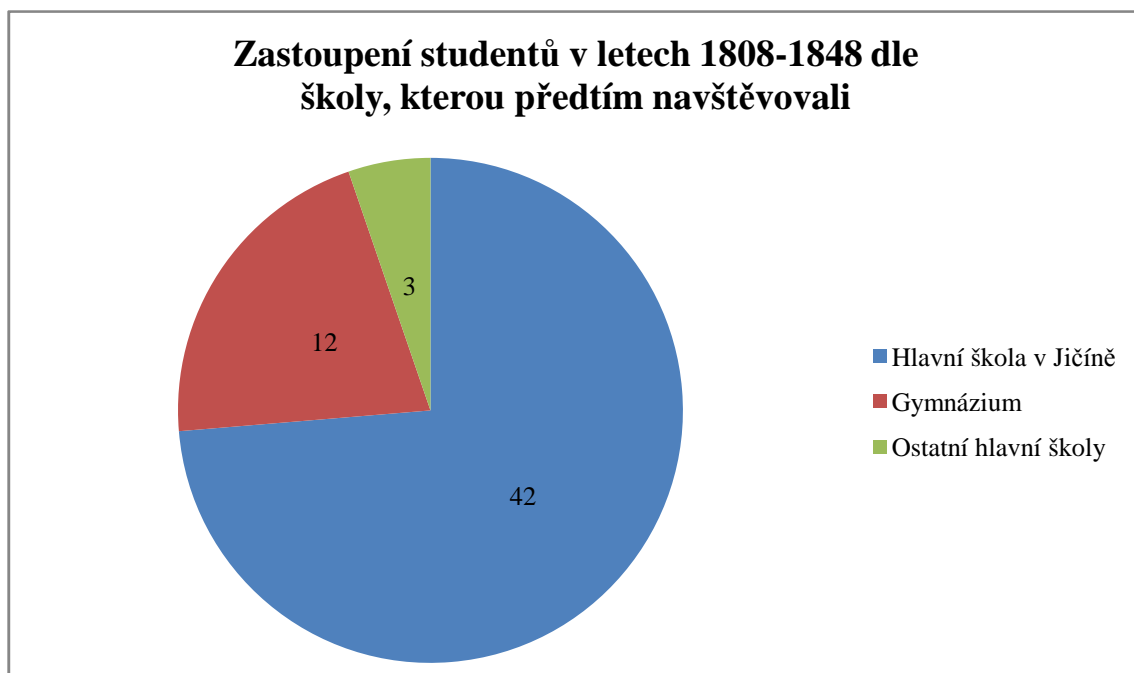
Graf č. 11: Vývoj počtu studentů židovského vyznání na jičínském gymnáziu ve vybraných školních letech 50. a 80. let 19. století

SOKA Jičín, Lepařovo gymnázium Jičín, Výroční zprávy–programy (1856–1858, 1885–1895, 1896–1905), kn. č. 766–769, inv. č. 972–975.

Tamtéž, Katalog studentů 1882/1883, kn. č. 27, inv. č. 27.

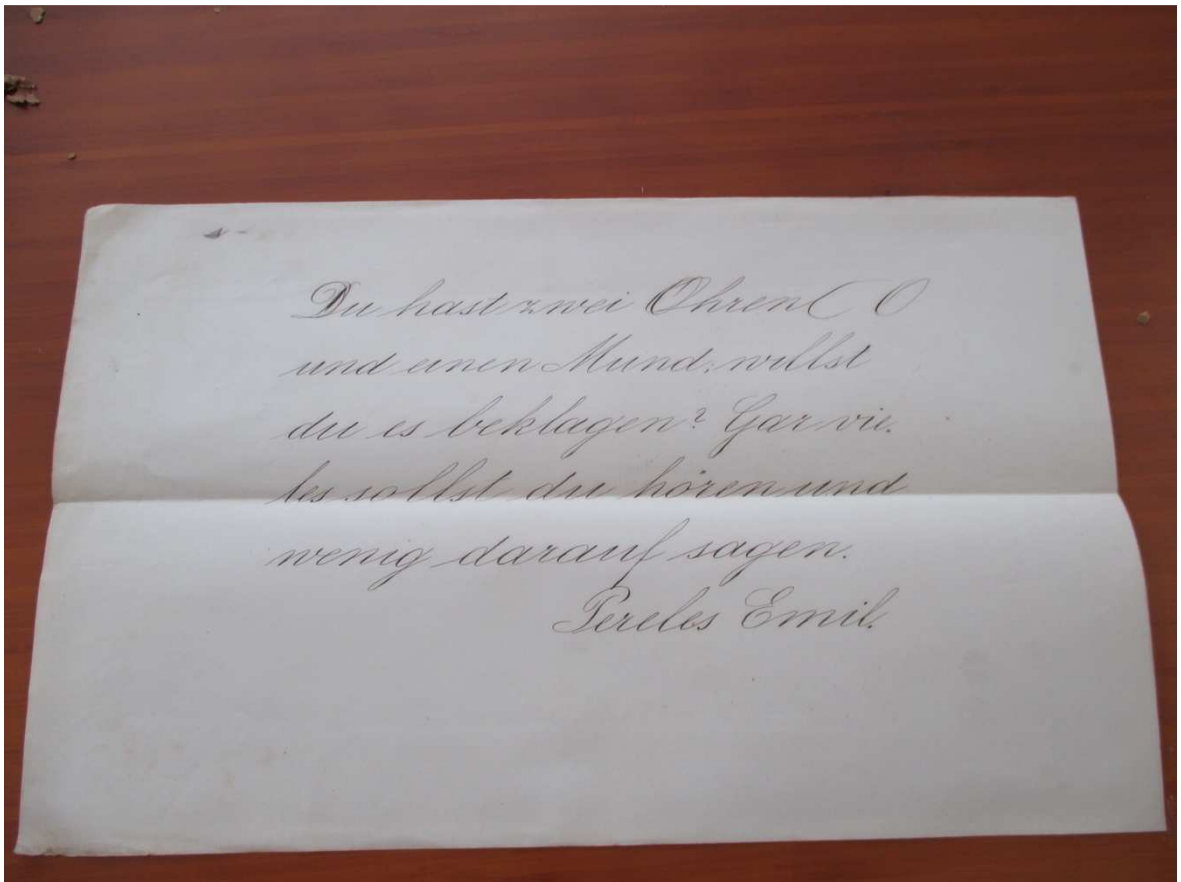
Graf č. 12: Graf sleduje počet gymnaziálních židovských studentů v letech 1808–1848 podle předchozího absolvovaného vzdělání

SOKA Jičín, fond: Lepařovo gymnázium Jičín, Katalog studentů 1808–1844, kn. č. 1, inv. č. 1.

Přílohy č. 12: Obrazové

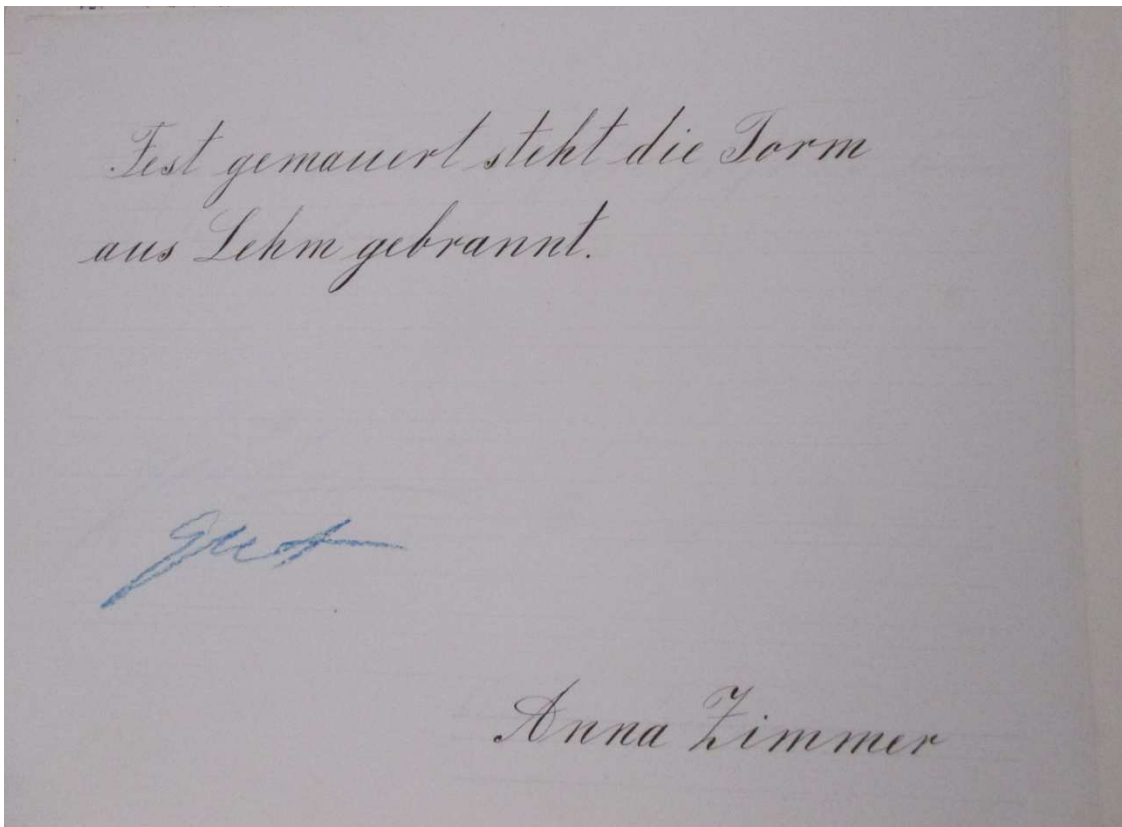
Obrázek č. 1: Krasopisné cvičení

Du hast zwei Ohren
und einen Mund, willst du es beklagen?
Gar vieles sollst du hören und
wenig darauf sagen.
Pereles Emil.

Archiv ŽMP, fond: ŽNO Jičín, Zlomky spisů školy, sign. 67213.

Obrázek č. 2: Krasopisné cvičení

Fest gemauert steht die Form

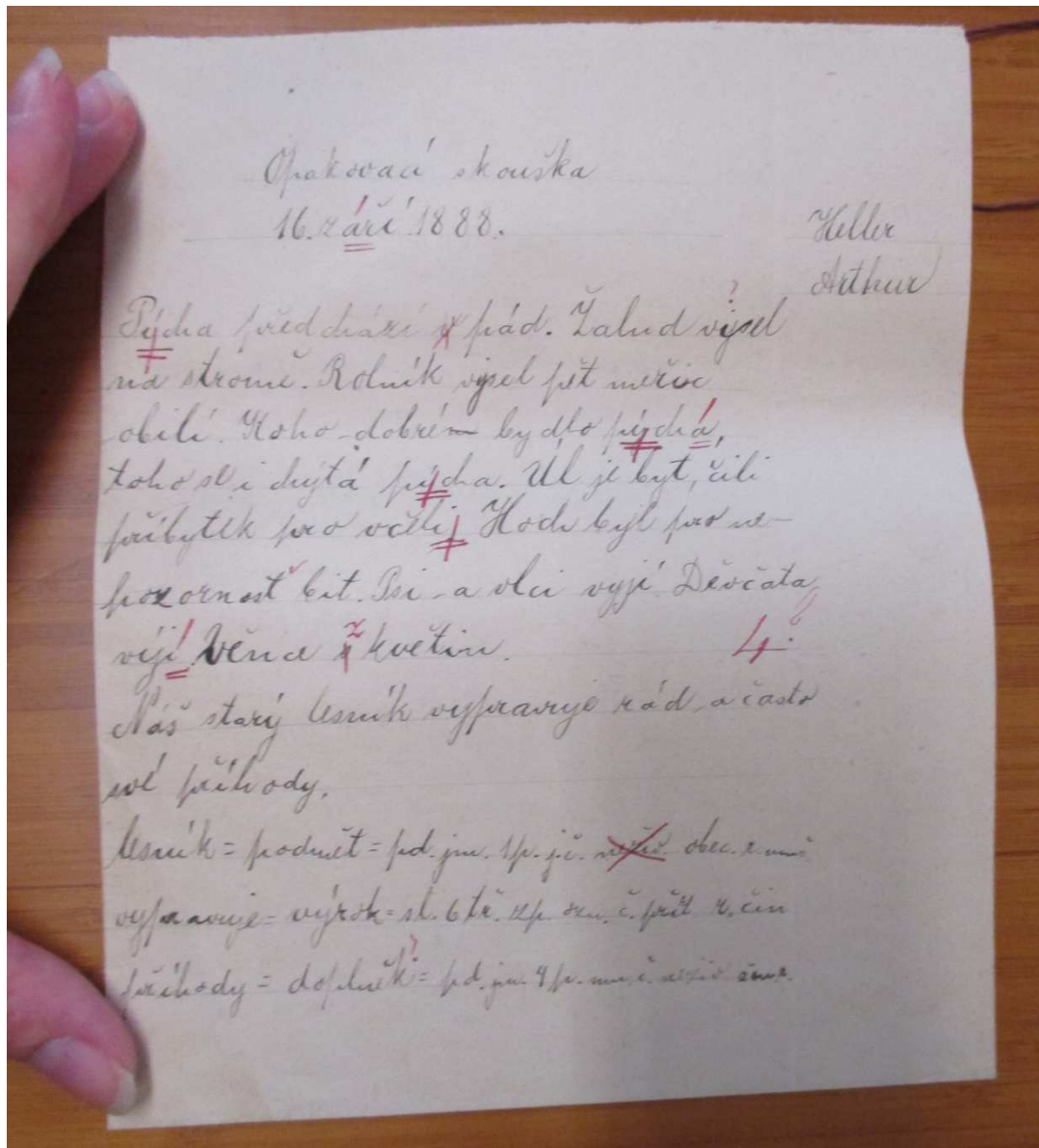
aus Lehm gebrannt.

[gut]

Anna Zimmer

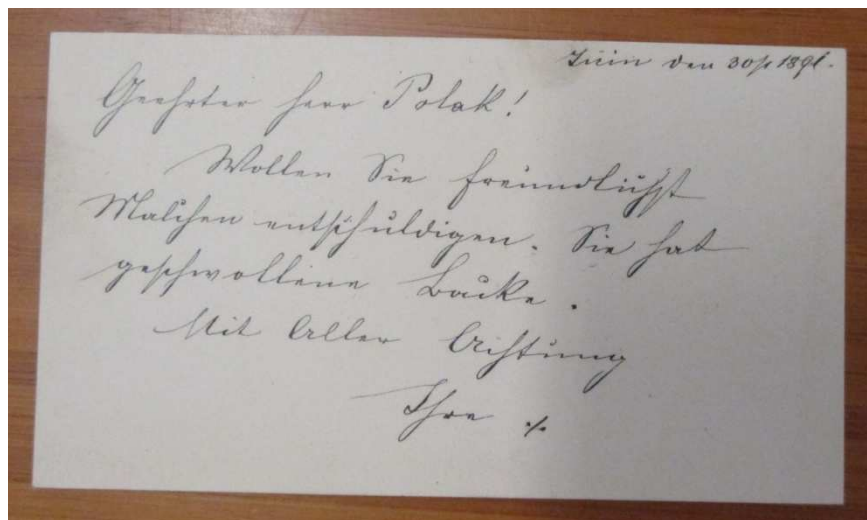
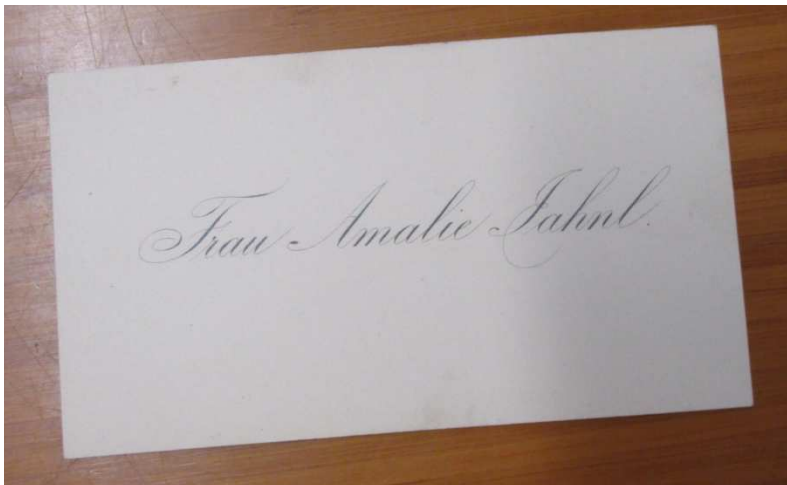
Tamtéž, sign. 53050.

Obrázek č. 3: Pravopisné cvičení z českého jazyka

Taméž, sign. 67152.

Obrázek č. 6: Omluva absence

Frau Amalie Jahn

Geehrter Herr Polak!

Wollen Sie freundlichst

Madchen entschuldigen. Sie hat

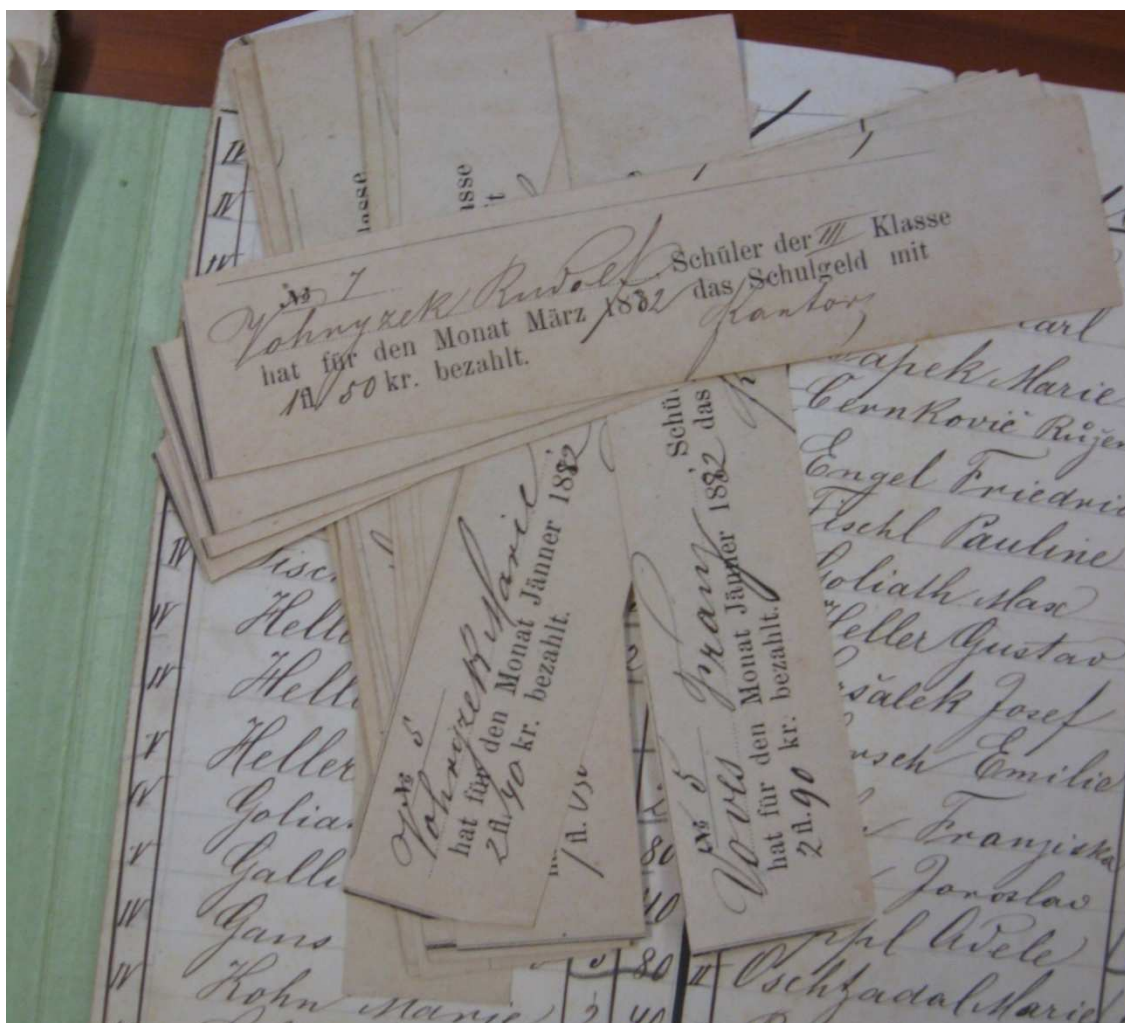
geschwollene Backe.

Mit aller Achtung.

Ihre

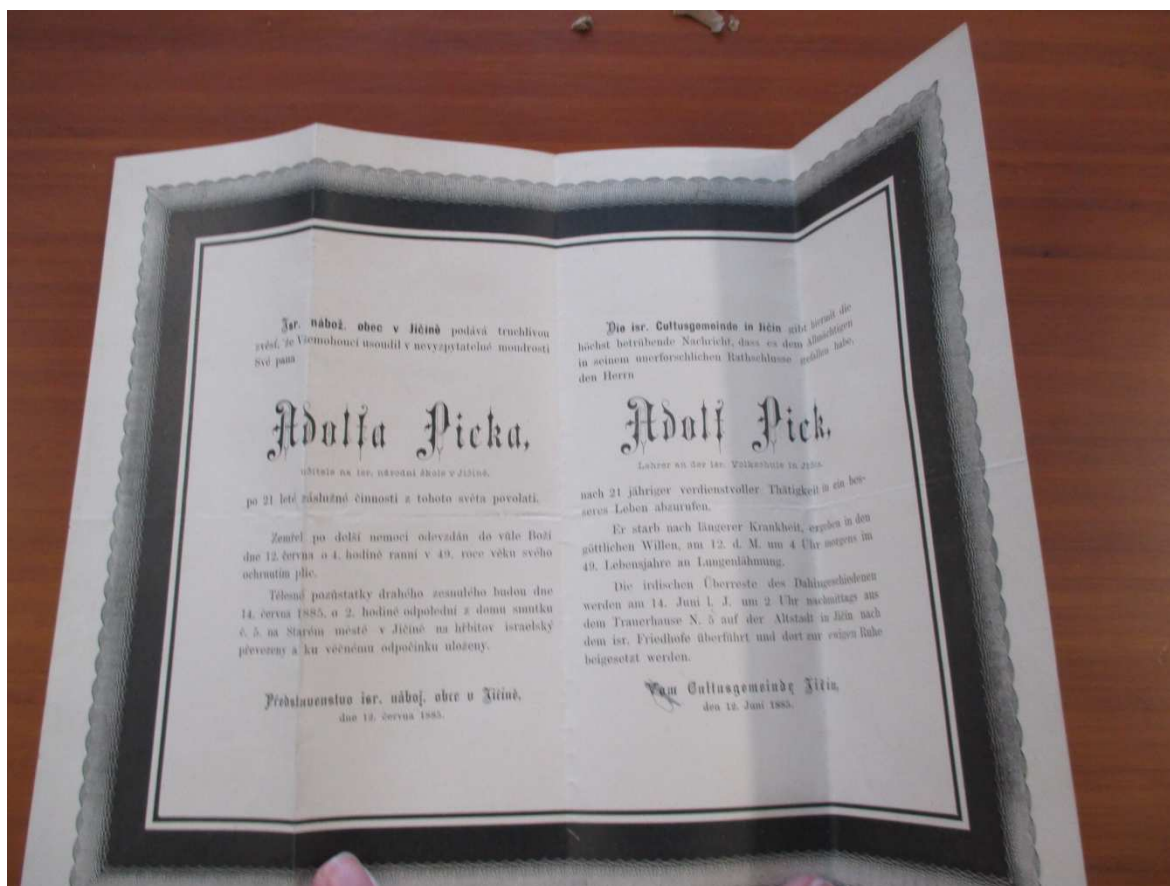
Tamtěž, sign. 67218.

Obrázek č. 7: Potvrzení o zaplacení školného

Taméž, Účetní doklady školy, sign. 67183.

Obrázek č. 8: Parte jičínského učitele Adolfa Picka

Isr. nábož. obec v Jičíně podává truchlivou
zvěst, že Všemohoucí usoudil v nevyzpytatelné moudrosti
Své pana
Adolfa Picka,
učitele na isr. národní škole v Jičíně
po 21 leté záslužné činnosti z tohoto světa povolati.
Zemřel po delší nemoci odevzdán do vůle Boží
dne 12. června o 4. hodině ranní v 49. roce věku svého ochrnutím plic.
Tělesné pozůstatky drahého zesnulého budou dne
14. června 1885 o 2. hodině odpolední z domu smutku
č. 5 na Starém městě v Jičíně na hřbitov israelský
převezeny a ku věčnému odpočinku uloženy.
Taměž, Zlomky spisů školy, sign. 67162.

Obrázek č. 9: Náhrobek učitele Marka Pollaka na židovském hřbitově v Jičíně

Transkripce textu na náhrobku:

Marek Pollak, po 40 let učitel v Jičíně

Ve stáří 73 let zemř. 19. 11. 1906.

Výtečnému učiteli v upomínku věnovali jeho vděční žáci.

Výše citovaný text je přeložen do němčiny a v dolní části náhrobku se nachází krátký epitaf v hebrejštině.

Osobní archiv autorky

Obrázek č. 10: Exteriér budovy židovské školy v Novém Bydžově na stavebním plánu

SOkA Hradec Králové, fond: Archiv města Nový Bydžov, Stavba izraelské školy – plány a žádosti (1864–1873), kt. č. 192, inv. č. 2683.

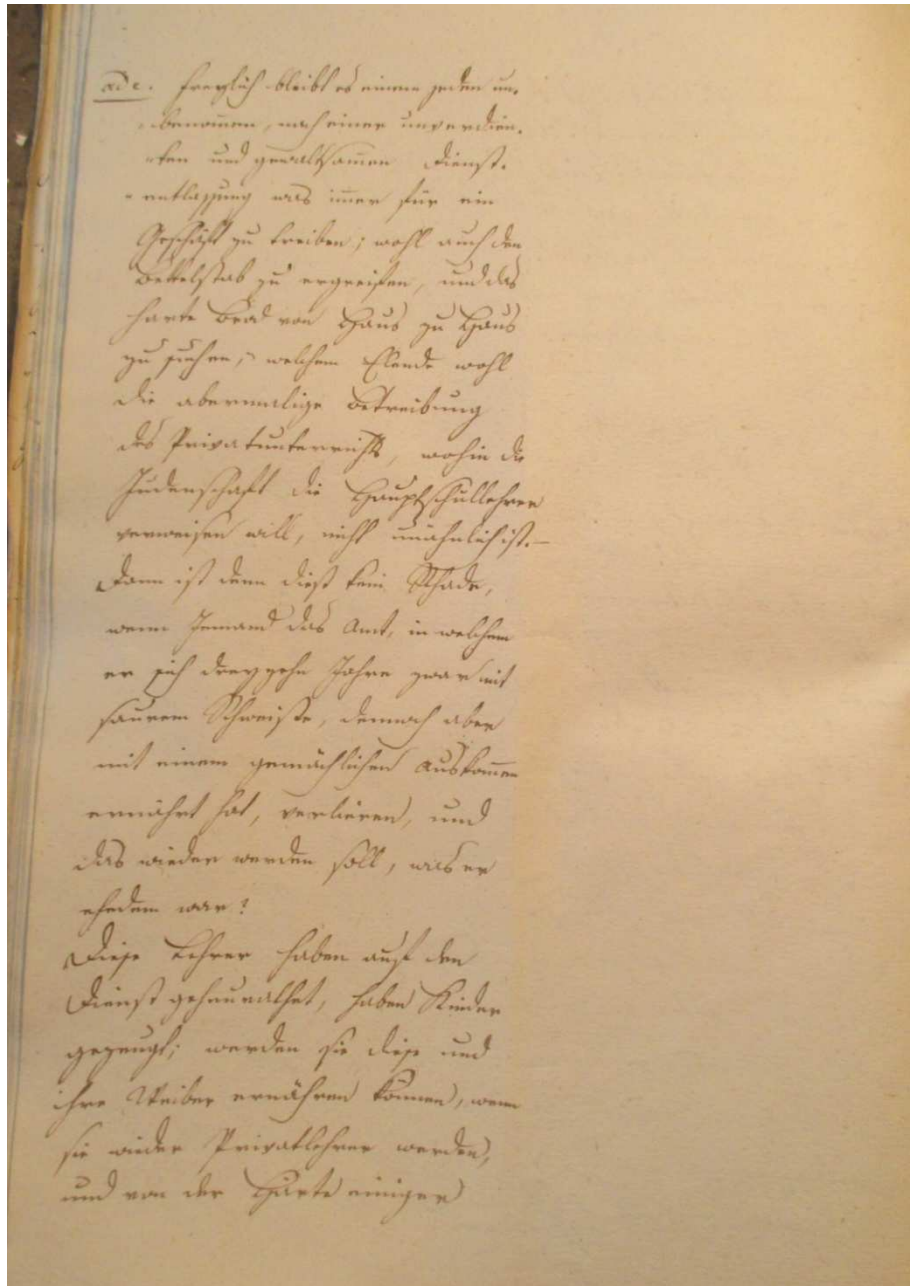
Obrázek č. 11: Současný stav budovy bývalé židovské školy v Jičíně

Přístupné online: <https://www.touratlas.cz/cz/on-line-pruvodce/oblast/?id=valdstejnova-zahrada-1&objekt=jicin-zidovska-skola-c-100-kulturni-pamatka-8633>, [cit. dne 15. 03. 2017].

Přílohy č. 13: Ukázky použitých pramenů

Obrázek č. 1: Zápis o provozování pokoutních škol v pražském ghettu ve fondu Českého gubernia

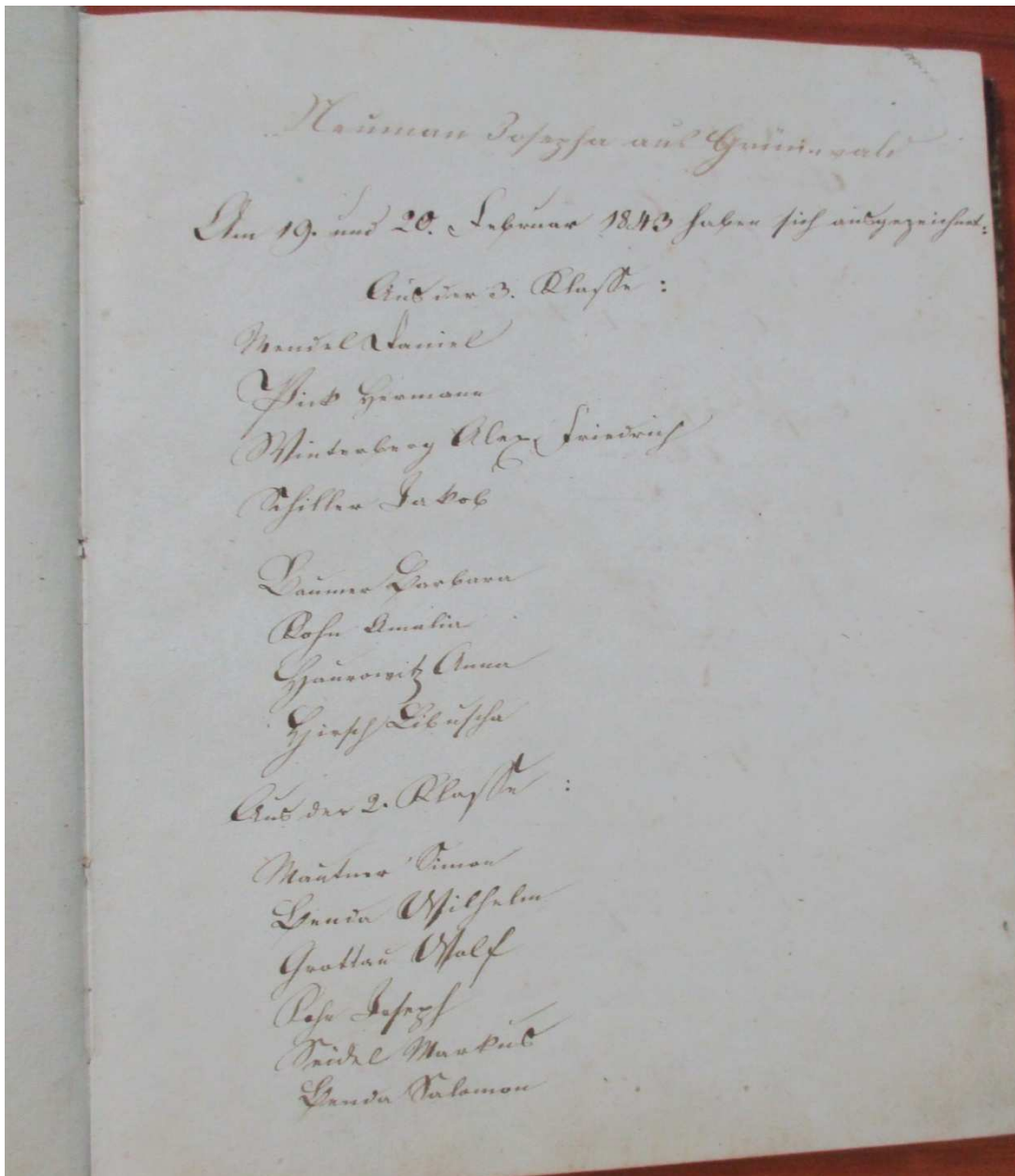
NA, fond: ČG-Publ, kt. č. 2097, inv. č. 2224.

Obrázek č. 2: Inventář knihovny židovské školy v Jičíně

№	Stück	Verfasser	Titel	Vermerk	Sammlung
1	1	J. Hoffmann	Geistl. Wochenschr.		✓
2	1	"	Der Wächter		✓
3	1	"	Der Lichte		✓
4	1	"	Die Morgenblätter		✓
5	1	"	Der Brandmüller		✓
6	1	"	Was mich betrifft		✓
7	1	"	Die gute Sache		✓
8	1	"	Der Fackelhof		✓
9	1	"	Der Singsänger		✓
10	1	"	Die Ränke		✓
11	1	"	Die Königspforte		✓
12	1	"	Die Lippen		✓
13	1	"	Willy		✓
14	1	"	Die alte Gotteslob		✓
15	1	"	Das große Los		✓
16	1	Kaiser Josef II.	Die neue Presse		✓

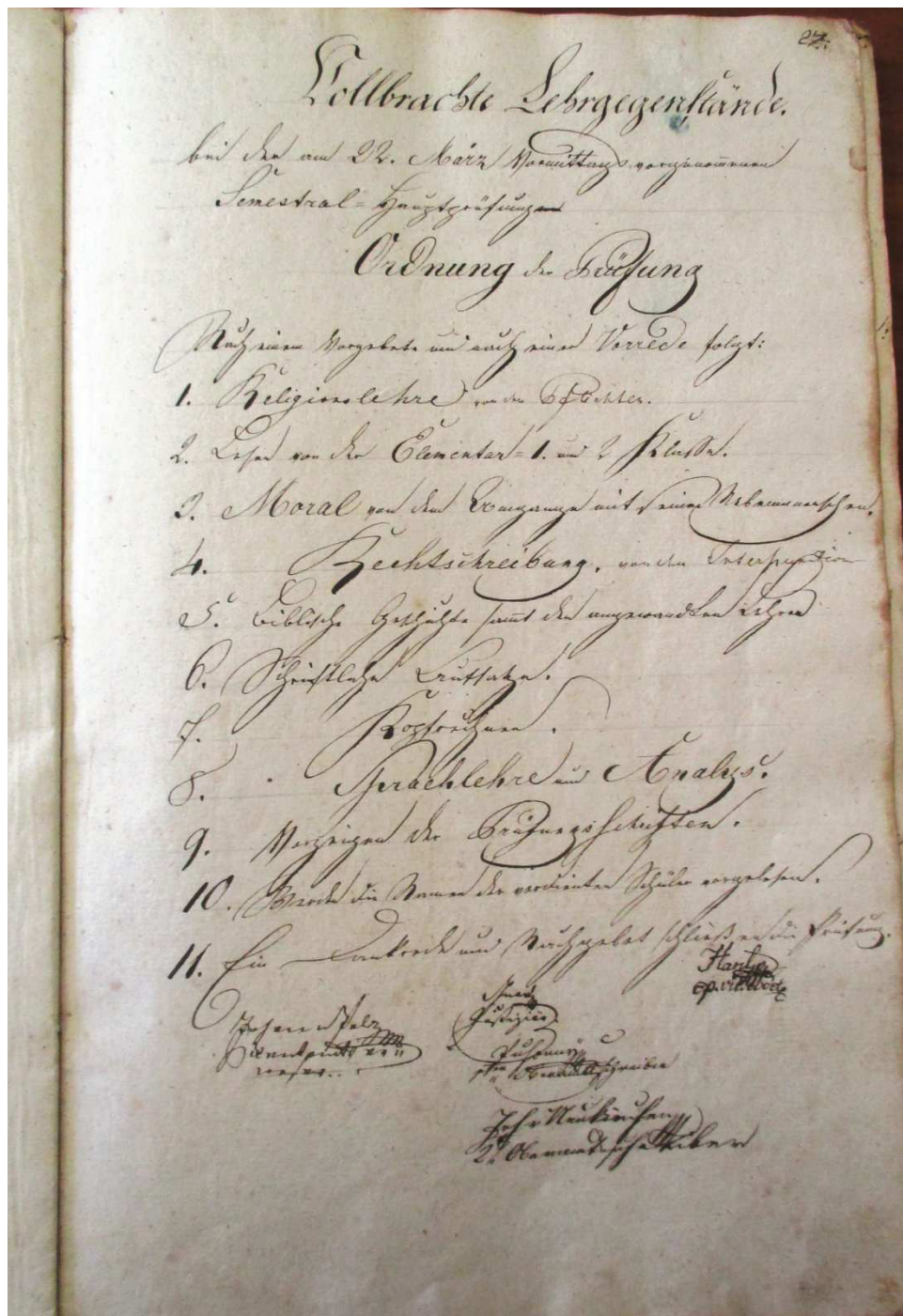
Archiv ŽMP, fond: ŽNO Jičín, Inventář a pokladní kniha školní knihovny, sign. 53042.

Obrázek č. 3: Kniha cti mladoboleslavského židovského učiliště

Archiv ŽMP, fond: ŽNO Mladá Boleslav, Čestná kniha školy (1842–1860), sign. M-1122.

Obrázek č. 5: Ukázka školního protokolu židovské školy v Hořicích

SOKA Jičín, Židovská škola Hořice, Schul und Prüfungsprotokoll, neuspořááno.